INSTITUT D'ÉTUDES BYZANTINES
DE L'ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

MONOGRAPHIES

No. 15

BOŽIDAR FERJANČIĆ

LA THESSALIE AUX XIIIe ET XIVe SIÈCLES

Rédacteur

GEORGES OSTROGORSKY
Directeur de l'Institut d'Études byzantines

BEOGRAD
1974

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 15

БОЖИДАР ФЕРЈАНЧИЋ

ТЕСАЛИЈА У XIII И XIV ВЕКУ

Уредник
Академик ГЕОРГИЈЕ ОСТРОГОРСКИ
директор Византолошког института

БЕОГРАД
1974

СКЕНИРАО
Теодор Анагност

Ова књига је објављена уз помоћ
Републичке заједнице за научни рад СР Србије

На основу мишљења Републичког секретаријата за културу СРС, број 413-138/73-02 од 15. II 1973. године, ова књига ослобођена је плаћања посебног републичког пореза на промет производа и услуга у промету.

Издаје: Византолошки институт САНУ, Београд, Кнез-Михаилова 35

Штампа: „Научно дело“ — Београд, Вука Караџића 5

Посвећено успомени мога стрица Ферда,
стрељаног јуна 1944. године у Јајинцима

САДРЖАЈ

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

Acropolites	G. Acropolitae opera I, ed. *A. Heisenberg*, Lipsiae (Teubner) 1903
Acta Albaniae	*L. Thalloczy, C. Jireček, E. Sufllay*, Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia I—II, Vindobonae 1913, 1918
Acta Honorii III	Acta Honorii III papae I—II, ed. *P. Pressutti*, Romae 1888
Acta Innocentii	Acta Innocentii III (1198—1216), ed. *P. Th. Haluščynskyj*, Vaticani 1944
Баришић, Михајло Мономах	*Ф. Баришић*, Михајло Мономах, епарх и велики контоставл, ЗРВИ 11 (1968) 215—234
Barker, Manuel II	*J. Barker*, Manuel II Palaeologus. A Study in Late Byzantine Statesmanship, New Jersey 1969
Bees, Antonios von Larissa	*N. Bees*, Zur Schriftstellerei des Antonios von Larissa, BNJ 12 (1936) 300—319
Bees, Fragments d'un crysobulle	*N. Bees*, Fragments d'un chrysobulle du couvent de Lycousada (Thessalie), Mélanges G. et O. Merlier III, Athènes 1957, 479—486
Bees, Geschichtliche Forschungsresultate	*N. Bees*, Geschichtliche Forschungsresultate und Mönchs- und Volkssagen über die Gründer der Meteorenklöster, BNJ 3 (1922) 364—403
Bees, Tables généalogiques	*N. Bees*, Sur les tables généalogiques des despotes et dynastes médiévaux d'Epire et de Thessalie, Zeitschrift für osteuropäische Geschichte 3 (1913) 209—215
BNJ	Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, Berlin — Athen, 1920—1944
Bon, Forteresses médiévales	*A. Bon*, Forteresses médiévales de la Grèce centrale, Bulletin de Correspondance héllenique 61 (1937) 148—186
Bosch, Andronikos III.	*U. V. Bosch*, Kaiser Andronikos III. Palaiologos, Amsterdam 1965

BZ	Byzantinische Zeitschrift, München 1892 ff.
Cant.	Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum I—III, cura *L. Schopeni*, Bonnae 1828—1832
Charanis, Social structure	*P. Charanis*, On the Social Structure and Economic Organization of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later, Byzantinoslavica 12 (1951) 94—153
Choniates	N. Choniatae historia, ed. *J. Bekkerus*, Bonnae 1835
Chronicle of Morea	The Chronicle of Morea, ed. *J. Schmitt*, London 1904
Dennis, Manuel II	*G. Dennis*, The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica 1382—1387, Rome 1960
Dölger, Reg.	*F. Dölger*, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565 bis 1453 I—V, München — Berlin 1924—1965
DOP	Dumbarton Oaks Papers, Washington 1941 ff.
Estopañan	*C. S. Estopañan*, Bizancio y España. El legado de la basilissa Maria y de los déspotas Thomas y Esaú de Joannina I—II, Barcelona 1943
ΕΕΒΣ	Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Athen 1924 ff.
Ферјанчић, Деспоти	*Б. Ферјанчић*, Деспоти у Византији и јужнословенским земљама, Београд 1960
Ферјанчић, Породица Малиасина	*Б. Ферјанчић*, Породица Малиасина у Тесалији, Зборник Филозофског факултета VII—1, Београд 1963, 241—249
Ферјанчић, Поседи Малиасина	*Б. Ферјанчић*, Поседи породице Малиасина у Тесалији, ЗРВИ 9 (1966) 32—48
Ферјанчић, Севастократори	*Б. Ферјанчић*, Севастократори у Византији, ЗРВИ 11 (1968) 141—192
Geanakoplos, Michael Palaeologos	*D. J. Geanakoplos*, Emperor Michael Palaeologus and the West, Cambridge Mass. 1959
Geanakoplos, The Battle of Pelagonia	*D. Geanakoplos*, Graeco-Latin relations on the eve of the Byzantine Restoration: the Battle of Pelagonia, DOP 7 (1953) 99—141
Георгиадис, Θεσσαλία	*Н. Георгиадис*, Θεσσαλία, Волос 1894
Gerland, Geschichte	*E. Gerland*, Geschichte des lateinischen Kaiserreiches von Konstantinopel I, Homburg v. Höhe 1905
Гианопулос, Βυζ. μοναί	*Н. Гианопулос*, Αἱ παρὰ τὴν Δημητριάδα βυζαντιναὶ μοναί. Ἀνάγλυφον τῆς Θεοτόκου Ὀξείας Ἐπισκέψεως ἐν τῷ νάῳ τῆς Παναγίας ἐν Μακρινίτσῃ, ΕΕΒΣ 1 (1924) 241—253, 2 (1926) 242—276
Гианопулос, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι	*Н. Гианопулос*, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας, Ἐπετηρὶς τοῦ Παρνασσοῦ 10 (1914) 253—312

Гианоӥулос, Φθιῶτις	*Н. Гианоӥулос*, Ἡ μεσαιωνικὴ Φθιῶτις καὶ τὰ ἐν αυτῇ μνημεῖα, Δελτίον ἱστορ. καὶ ἐθνολ. ἑταιρείας 8 (1922)
Горянов, Землевладение	*Б. Горянов*, Крупное феодальное землевладение в Византии в XIII—XV вв., Виз. врем. 10 (1956) 111—132
Gregoras	N. Gregorae byzantina historia I—III, ed. *L. Schopenus*, Bonnae 1829, 1830 1855
H. de Valenciennes	Henri de Valenciennes, Histoire de l'empereur Henri de Constantinople, ed. *J. Longnon*, Paris 1948
Heuzey, Jugement synodal	*L. Heuzey*, Jugement synodal en faveur du couvent de la Panaghia des Grandes — Portes, Revue des études grecques 32 (1919) 302—319
Heuzey, Mission archéologique	*L. Heuzey* et *H. Daumet*, Mission archéologique de Macédoine, Paris 1876
Hrochová, Byz. města	*V. Hrochová*, Byzantská města ve 13—15. století, Praha 1967
Hopf, Chroniques	*C. Hopf*, Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues, Berlin 1873
Hopf, Geschichte	*K. Hopf*, Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf die neure Zeit I—II, Leipzig 1867—8
ИРАИК	Известия Русского Археологического Института в Константинополе 1895—1914
Јиречек, Историја	*К. Јиречек*, Историја Срба I—II, Београд 1952
Каждан, Отношения	*А. Каждан*, Аграрные отношения в Византии XI—XV вв., Москва 1952
Kirsten, Die byz. Stadt	*E. Kirsten*, Die byzantinische Stadt, Berichte zum XI. Inter. Byzantinisten-Kongress, München 1958, 1—48
Lascaris, Deux chartes	*M. Lascaris*, Deux chartes de Jean Uroš, dernier Némanide (novembre 1372, indiction XI), Byzantion 25—27 (1955—57) 277—323
Ласкарис, Ναοὶ καὶ μοναί	*М. Ласкарис*, Ναοὶ καὶ μοναὶ Θεσσαλονίκης τὸ 1405 εἰς τὸ Ὁδοιπορικὸν τοῦ ἐκ Σμόλενσκ Ἰγνατίου, Τόμος Κ. Ἁρμενοπούλου, Солун 1952, 315—344
Ласкарис, Θεόδωρος	*М. Ласкарис*, Θεόδωρος Ἄγγελος υἱὸς τοῦ σεβαστοκράτορος Θεσσαλίας Ἰωάννου, ΕΕΒΣ 3 (1926) 225—234
Ласкарис, Виз. принцезе	*М. Ласкарис*, Византиске принцезе у средњовековној Србији, Београд 1926
Laurent, Nea Moni	*V. Laurent*, Une nouvelle fondation monastique des Choumnos: La Nea Moni de Thessalonique, REB 13 (1955) 108—130
Laurent, Regestes	*V. Laurent*, Les regestes des actes du patriarcat de Constantinople IV, Paris 1971
Lemerle, L'émirat d'Aydin	*P. Lemerle*, L'émirat d'Aydin. Byzance et l'Occident. Recherches sur „La geste d'Umur Pacha", Paris 1957

Ljubić, Listine	*S. Ljubić*, Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i mletačke republike I—X, Zagreb 1868—1891
Loenertz, Athènes et Néopatras	*R. J. Loenertz*, Athènes et Néopatras. Regestes et notices pour servir à l'histoire des duchés catalans, Archivium Fratrum Praedicatorum 25 (1955) 100—212, 428—431
Loenertz, Mémoire d'Ogier	*R. J. Loenertz*, Mémoire d'Ogier, protonotaire, pour Marco et Marchetto, nonces de Michel VIII Paléologue auprès du pape Nicolas, 1278 printemps — été, Orientalia Christiana Periodica 31 (1965) 374—408
Loenertz, Notes sur le règne	*R. J. Loenertz*, Notes sur le règne de Manuel II Paléologue à Thessalonique, BZ 50 (1957) 390—396
Longnon, Empire latin	*J. Longnon*, L'Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée, Paris 1949
Luchaire, Innocent III	*A. Luchaire*, Innocent III: La question d'Orient, Paris 1907
Максимовић, Виз. управа	*Љ. Максимовић*, Византијска провинцијска управа у доба Палеолога, Београд 1972
Migne PL	*J. P. Migne*, Patrologiae cursus completus. Series latina, Paris 1844 sq.
Милиаракис, Ἱστορία	*A. Милиаракис*, Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου (1204—1261), Атина 1898
Miller, Essays	*W. Miller*, Essays on the Latin Orient, Cambridge 1921
Miller, The Latins	*W. Miller*. The Latins in the Levant, London 1908
M. M.	*F. Miklosich — J. Müller*, Acta et diplomata graeca medii aevi I—VI, Vindobonae 1860—1890
Nicol, Despotate	*D. Nicol*, The Despotate of Epiros, Oxford 1957
Nicol, Kantakouzenos	*D. Nicol*, The Byzantine familly of Kantakouzenos (Cantacuzenus) c. 1100—1460, Dumbarton Oaks 1968
Nicol, Meteora	*D. Nicol*, Meteora, The rock monasteries of Thessaly, London 1963
Nicol, The Greeks and the Union of the Churches	*D. Nicol*, The Greeks and the Union of the Churches. The Report of Ogerius protonotarios of Michael VIII Palaiologus in 1280, Proceedings of the Royal Irish Academy vol. 63, section C, No. 1, Dublin 1962
Norden, Papsttum und Byzanz	*W. Norden*, Das Papsttum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergange des byzantinischen Reiches, Berlin 1903
Ostrogorsky, Chrysobull	*G. Ostrogorsky*, Das Chrysobull des Despoten Johannes Orsini für das Kloster von Lykusada, ЗРВИ 11 (1968) 205—213
Ostrogorsky, Féodalité	*G. Ostrogorsky*, Pour l'histoire de la féodalité byzantine, Bruxelles 1954

Ostrogorski, Историја	*Г. Ostrogorski*, Историја Византије, Београд 1959
Ostrogorskij, К истории	*Г. Ostrogorskij*, К истории иммунитета в Византии, Виз. врем. 13 (1958) 55—106
Ostrogorski, Пронија	*Г. Ostrogorski*, Пронија. Прилог историји феудализма у Византији и у јужнословенским земљама, Београд 1951
Ostrogorskij, Quelques problèmes	*G. Ostrogorskij*, Quelques problèmes d'histoire de la paysannerie byzantine, Bruxelles 1956
Pachymeres	G. Pachymeris de Michaele et Andronico Palaeologo libri tredecium, ed. *I. Bekker*, Bonnae 1835
Панченко, Крестьянская собственность	*Б. А. Панченко*, Крестьянская собственность в Византии, ИРАИК 9 (1904) 1—234
Papachrysanthou, Inscription	*D. Papachrysanthou*, A propos d'une inscription de Syméon Uroš, Travaux et mémoires 2, Paris 1967, 483—488
Papadopulos-Kerameus, 'Ανάλεκτα	*А. Papadopulos-Kerameus*, 'Ανάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας I—IV, Πετρούπολις 1891—1897
Papadopulos, Genealogie	*A. Papadopulos*, Versuch einer Genealogie der Palaiologen, Speyer 1938
Philippson, Thessalien	*A. Philippson*, Die griechischen Landschaften. Bd. I, Teil 1. Thessalien und die Spercheios-Senke, nebst einem Anhang-Beitrage zur historischen Landeskunde Thessaliens von E. Kirsten, Frankfurt a. M. 1950
Polemis, Doukai	*D. Polemis*, The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography, London 1968
Potthast, Regesta	*A. Potthast*, Regesta Pontificum Romanorum inde ab anno 1198 ad annum 1304, I—II, Berolini 1874—5
REB	Revue des études byzantines, Paris 1943 sq.
Романос, Δεσποτάτον	*И. Романос*, Περὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς 'Ηπείρου. 'Ιστορικὴ πραγματεία, Крф 1895 (= 'Ιωάννου τοῦ 'Ρωμανοῦ ἱστορικὰ ἔργα, ed. K. Daphnes, Kerkyra 1959, 3—87)
Rubió i Lluch, Diplomatari	*A. Rubió i Lluch*, Diplomatari de l'Orient català (1301—1409), Barcelona 1947
Rubió i Lluch, La compagnie catalane	*A. Rubió i Lluch*, La compagnie catalane sous le commandement de Thibaut de Chepoy, L'Hellénisme Contemporaine 9 (1955) 43—55
Setton, Catalan domination	*K. Setton*, Catalan domination of Athens 1311—1388, Cambridge Mass. 1948
Соколов, Властели	*И. Соколов*, Крупные и мелкие властели в Фессалии в эпоху Палеологов, Виз. врем. 24 (1923—26) 35—44
Соловьев, Фессалийские архонты	*А. Соловьев*, Фессалийские архонты в XIV веке, Byzantinoslavica 4 (1932) 159—174

Соловјев-Мошин	*А. Соловјев-В. Мошин*, Грчке повеље српских владара, Београд 1936
Сулис, Σερβοκρατία	*Г. Сулис*, Ἡ πρώτη περίοδος τῆς σερβοκρατίας ἐν Θεσσαλίᾳ 1348—1356, ΕΕΒΣ 20 (1950) 56—73
Tafel-Thomas,	*G. L. F. Tafel — G. M. Thomas*, Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig I, Wien 1856
Теохаридис, Δύο ἔγγραφα	*Г. Теохаридис*, Δύο νέα ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν Νέαν Μονὴν Θεσσαλονίκης, Μακεδονικὰ 4 (1957) 315—351
Васильевский, Epirotica	*В. Васильевский*, Epirotica saeculi XIII, Виз. врем. 3 (1896) 233—299
Веис, Γράμματα	*Н. Веис*, Σερβικὰ καὶ βυζαντιακὰ γράμματα Μετεώρου, Βυζαντὶς 2 (1911) 1—100
Веис, Καταστατικὸν γράμμα	*Н. Веис*, Καταστατικὸν γράμμα τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ Σπηλαίῳ τοῦ Γραδιστίου. Ἀπελύθη ἐντολῇ τοῦ σεβαστοκράτορος τῆς Θεσσαλίας Στεφάνου Γαβριηλοπούλου, BNJ 18 (1945—9) 79—96
Веис, Χειρόγραφα	*Н. Веис*, Τὰ Χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς μονὰς τῶν Μετεώρων, Атина 1967
Villehardouin	*G. Villehardouin*, La conquête de Constantinople I—II, ed. *E. Faral*, Paris 1938—39
Бојазидис, Χρονικόν	*Ј. Бојазидис*, Τὸ χρονικὸν τῶν Μετεώρων, ἱστορικὴ ἀνάλυσις καὶ ἑρμηνεία, ΕΕΒΣ 1 (1924) 139—175, 2 (1925) 199—182
Вранусис, Χρονικόν	*Л. Вранусис*, Τὸ Χρονικὸν τῶν Ἰωαννίνων κατ' ἀνέκδοτον δημώδη ἐπιτομήν, Ἐπετηρὶς τοῦ μεσ. ἀρχείου 12 (1962), Атина 1965
Wolff, Patriarchate	*R. J. Wolff*, The Organisation of the Latin Patriarchate of Constantinople 1204—1261. Social and Administrative Conseqences of the Latin Conquest, Traditio 6 (1948) 33—60
Виз. врем.	Византийский временнык 1894 ff.
Закитинос,	*Д. Закитинос*, Μελέται περὶ τῆς διοικητικῆς καὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ κρατει, ΕΕΒΣ 17—25 (1941—1955)
Zakythinos, Processus	*D. Zakythinos*, Processus de féodalisation, L'Hellénisme Contemporain nov. dec. (1948) 499—514
ЗРВИ	Зборник радова Византолошког института, Београд 1952 ff.

ТЕСАЛИЈА КАО ИСТОРИЈСКО-ГЕОГРАФСКИ ПОЈАМ

(Увод)

Четврти крсташки рат који је завршен освајањем Цариграда (13. априла 1204) и привременом ликвидацијом Источно-римског царства, означио је прекретницу у историји многих области на југу и југоистоку Балканског Полуострва. Промене изазване изненадном катастрофом Византије довеле су до политичког осамостаљивања низа области, пре свега у континенталној Грчкој, било да су се нашле под влашћу латинских ритера (Атика, Ахаја, Евбеја), било да су се у њима учврстили византијски великаши (Епир), покушавајући да организују борбу против освајача, а за стварање новог језгра византијске државне идеје. Та политичка индивидуалност појединих области није била ефемерног карактера, већ се продужила и после обнове Византије (1261), па због тога представља значајан феномен у развитку територија које су пре 1204. године припадале Источно-римском царству. Током живота обновљене Византије (1261—1453) неке од тих области су за краће време дошле под скиптар династије Палеолога, али су неке као самосталне политичке целине сачекале османлијско освајање.

Међу тим областима које својом политичком индивидуалношћу имају важно место у историји Грчке касног средњег века, посебно је интересантна Тесалија, плодна и пространа земља кроз коју су за непуна два столећа (1204—1393) прошли многи господари.[1] Непосредно после освајања Цариграда Тесалија је најпре пала под власт крсташких ритера, али су је после непуне две деценије освојили владари епирске гране Анђела. У оквиру епирске државе а затим и као политички самостална

[1] Те честе и нагле промене господара у Тесалији добро уочавају већ и савремени извори. Тако се у хрисовуљи Стефана Душана манастиру Богородице у Ликусади (новембар 1348) каже да су монаси тражили да им се потврде поседи и права које су добили διὰ χρυσοβούλλων τῶν ἀοιδίμων βασιλέων, ἔτι τε καὶ τῶν κατὰ καιροὺς αὐθεντευσάντων τὸν τοιοῦτον τόπον. Уп. *Соловјев-Мошин* бр. 20, 4—7. Сличну оцену прилика у Тесалији даје и хрисовуља Симеона Палеолога, издата августа 1359. године манастиру св. Ђорђа у Завлантији. Уп. Исто бр. 31, 12—15. Преглед тих бурних догађаја и промена желео је да оцрта А. Филипсон у своме маестралном делу, посвећеном историјској географији Тесалије, мада су му промакле неке хронолошке грешке у односу на српско освајање Тесалије. Cf. *Philippson,* Thessalien 226.

област Тесалија је са кратким прекидима живела све до 1332. године, када је овде коначно обновљена власт Цариграда. Међутим, период мирног развитка био је сасвим кратак, јер је царство убрзо задесио дуг и исцрпљујући грађански рат (1341—1347), а већ 1348. године одреди Стефана Душана припојили су Тесалију територији српске државе. Период српске власти у Тесалији трајао је само до Душанове смрти (децембра 1355), а убрзо после тога овде се учврстио његов полубрат Симеон Палеолог. Повлачење са власти Јована Уроша, у монаштву названог Јоасафа, последњег Немањића који је владао Тесалијом, омогућило је да ова област поново дође под власт Палеолога, тачније речено цара Манојла II који је дуже времена владао у Солуну. Тај успех последње византијске династије био је сасвим привремен, јер се крајем XIV века појављује османлијска сила која, заједно са осталим областима континенталне Грчке, преплављује плодну и богату Тесалију. Из горе резимираних чињеница могу се разабрати неке целине које чине одређене етапе у историји Тесалије XIII и XIV века, па смо читаво наше излагање покушали да по тим целинама и моделирамо.

Пре него што приступимо описивању најважнијих збивања и појава из богате историје Тесалије у XIII и XIV веку, потребно је да омеђимо ову област у тој епоси, као и да наведемо неке њене историјско-географске карактеристике, због којих је и добила тако специфичан значај у позно-византијској историји. По особеностима свога географског положаја Тесалија представља неку врсту предстраже на путу из Македоније у средњу Грчку, као и између средишњег и источног дела Балканског Полуострва. Као и остале области континенталне Грчке, Тесалија чини једну целину, изоловану и оивичену високим планинама од суседних покрајина.[2] Иако су пространства равне Тесалије дозвољавала бројним нападачима да се слободно и лако крећу, ипак је ова земља природним препрекама била заштићена од спољних непријатеља. Сасвим је исправан закључак А. Филипсона, најбољег познаваоца природних и географских услова Тесалије, који каже: „Aus diesen Wurzeln stammt die vom übrigen Griechenland vielfach abweichende Geschichte, Kultur und Wirtschaft Thessaliens".[3]

Кроз Тесалију је пролазио читав низ важних путева који су из Македоније или Епира водили према средњој и јужној Грчкој. Од њих је свакако најважнији пут који се од долине Темпи поред Волоског и Малијског Залива спуштао према југу, а од њега се одвајао један правац који је од Ларисе преко Фарсале ишао за Ламију. У Фарсали се тај правац укрштао са путем који је из горњег тока Алиакмона (Бистрице) силазио у равницу западне Тесалије. Са запада из Епира такође је долазио један важан пут, прелазећи преко високих падина Пинда. Све те важне комуникације које су пресецале Тесалију и тако олакшавале кретања кроз ову плодну област, допринеле су да је она била и позорница многих важних историјских збивања.[4]

---

[2] *J. Цвијић*, Балканско Полуострво, Београд 1966, 37; *Philippson*, Thessalien 220.
[3] Ibid. 220.
[4] Ibid. 15, 220.

Пре него што пређемо на опис тих значајних догађаја и појава тесалијске историје касног средњег века, потребно је, бар у основним линијама, одредити границе Тесалије, као историјске и географске целине, нарочито за период XIII и XIV века, јер је познато да се под утицајем разних околности границе области мењају у појединим епохама. Говорећи пре свега о природним, а затим о политичким и економским границама, морамо се прво обратити врло оскудним обавештењима византијских писаца, који само понегде говоре о међама Тесалије.

Тако на пр. Морејска хроника описује поход савезничке војске деспота Михајла II Анђела и ахајског кнеза Виљема Вилардуена (1259) која је „прешла границу која дели цареву земљу од Влахије, названу Катакала (ἐκ τὴν Βλαχίαν, Κατακαλοῦ τὸν λέγουν) а затим је отишла у Сервију.[5] За појмове о тесалијским границама XIV века интересантан је податак Јована Кантакузина који за град Сервију каже да је на граници између Вотијеје и Тесалије (ἐν μεθορίοις Βοττιαίας κειμένη καὶ Θετταλίας).[6] Описујући акције својих трупа (1343) против Вера и неких других градова у Македонији, цар писац такође наглашава да је Сервија град који се налази на границама Тесалије.[7] Византијски хуманиста и историчар Н. Григора има јасне појмове о неким границама Тесалије, јер каже да су Каталанци, пошавши из залеђа Солуна, трећег дана стигли до Олимпа, Осе и Пелиона, брда која се налазе испред Тесалије.[8] Прецизне представе о неким границама Тесалије налазимо и у житију св. Атанасија, оснивача Метеора, чији непознати аутор описује како је од Атанасија слушао о Стагију, градићу (πολίχνιον) који се налазио на граници између Јањине и Влахије (ἐν μεθορίῳ τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς Βλαχίας).[9]

Насупрот врло оскудним подацима средњовековних писаца стоје закључци модерних историчара и географа који су желели да одреде опште границе Тесалије. Иако су у тим напорима бројни истраживачи долазили до тачних констатација, они нису увек водили рачуна о извесној разлици природе и карактера граничних линија, наиме нису диференци-

---

[5] Chronicle of Morea v. 3672—3674. *П. Калонарос*, Τὸ χρονικὸν τοῦ Μωρέως, Атина 1940, 158 каже да се Катакалон налазио на граници између Тесалије и Македоније, недалеко од данашњег места Сарантапорон.

[6] Cant. III, 130; *Philippson*, Thessalien 82—84.

[7] Cant. II, 355.

[8] Gregoras I, 247 sq. У опису кретања селџучког емира Умура са Евбеје Нићифор Григора каже да је он πεζῇ διὰ Θετταλίας ἰέναι ἐς Βέῤῥοιαν. Cf. ibid. II, 672. На почетку свога историјског дела Нићифор Григора карактерише ситуацију у Грчкој после 1204. године, па каже да је Михајло I Анђео κατὰ τὴν Εὐρώπην Θετταλίας τε ἦρξε καὶ ἣν παλαιὰν ὠνόμασαν Ἤπειρον. На другом месту исти писац наводи да се из τῶν Θετταλικῶν βαράθρων уздизало ново зло у личности Теодора I Анђела. Cf. ibid. I, 13, 25.

[9] *Heuzey*, Mission archéologique 451; *N. Bees*, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων, Βυζαντίς 1 (1909) 244; *Bees*, Geschichtliche Forschungsresultate 367, н. 2. Оснивач Метеора се из Свете Горе упутио према Тесалији, па је на пропутовању кроз Вер од тамошњег епископа Јакова слушао о положају градића Стаги. Cf. ibid. 367 sq.

рали природно-географске од политичких или економских граница.[10] О границама Тесалије најдетаљније је у своме маестралном историјско-географском делу о Грчкој расправљао А. Филипсон, тако да ћемо се углавном ослонити на његове резултате. Тесалија је као географска целина оивичена бројним планинским венцима. На западу су то високи гребени Пинда који Тесалију одвајају од Епира и Етолије; ти планински венци су врло високи са непогодним прелазима.[11] На северној страни Тесалије такође стоји планински венац који се додуше не наставља директно на Пинд, али ипак одваја Тесалију од Македоније и чини вододелницу између слива Алиакмона (Бистрице) и Пенеја.[12] Источна страна Тесалије према Јегејском Мору такође је оивичена венцем планина (доњи Олимп, Оса, Пелион) које се од високог Олимпа спуштају према југоистоку. То нису нарочито високе планине и завршавају се на полуострву Магнезији.[13] На јужној страни налази се планина Отрис која Тесалију дели од долине реке Сперхеја, али ни ти планински гребени нису много високи и имају погодне прелазе (највиши је висок око 800 м.).[14] Међутим, код посматрања јужних граница Тесалије јавља се проблем извесног двојства граничне линије, јер се, бар у периоду XIII и XIV века који нас интересује, природно-географске границе не поклапају са политичким. Овде је природна граница планина Отрис, али треба напоменути да је у каснијем средњем веку Тесалија политички обухватала и долину реке Сперхеја са великим и важним тврђавама Неопатрасом, Ламијом, Равеникијом и др. Врло је карактеристично да прецизне представе о овоме има већ крсташки писац Вилардуен који каже да је Неопатрас „le bel castel de la Blaquie", а за Ламију наглашава да је „près de la Patre, a l'entrée de la Blaquie".[15] Што се тиче модерних аутора они су једнодушно заступали мишљење да, ако се посматрају услови политичког развитка, долина Сперхеја припада Тесалији.[16]

Дакле, на простору чије смо границе горе у главним линијама описали шири се област Тесалије која својим димензијама, у правцу север-југ 120 и исток-запад око 100 километара, покрива површину од око 12.000 квадратних километара.[17] Сасвим је исправна констатација

---

[10] Као на пр. *В. Дусманис*, Στρατιωτική γεωγραφία τῆς Θετταλίας, Θεσσαλικὰ χρονικά 4 (1934) 22 који тачно оцртава природне границе области, али не узима у обзир и друге елементе карактеристичне за поједине епохе. Слично се могу окарактерисати и тачне опаске *Г. Колиаса*, Ἡ μεταξὺ Καταλάνων καὶ μεγάλου δουκὸς τῶν Ἀθηναῶν μάχη (1311) ΕΕΒΣ 26 (1956) 374. Тачан опис граница Тесалије даје *Hrochová*, Byz. města 25 sq.

[11] *Philippson*, Thessalien 15 sq. Аутор наглашава да се у историјском смислу област Пинда везује за Тесалију, али је истовремено одваја и као посебну целину.

[12] Ibid. 17. Према истоку се тај планински венац пружа све до врха Олимпа.

[13] Ibid. 18.

[14] Ibid. 16.

[15] Villehardouin 77, 347; *Закиӣинос*, Μελέται, ΕΕΒΣ 18 (1948) 73.

[16] *Philippson*, Thessalien 181 sq., 279; *Закиӣинос*, Μελέται, ΕΕΒΣ 18 (1948) 72 sq.; *Hrochová*, Byz. města 32. Неки старији аутори то нису схватили као на пр. *Георгиадис*, Θεσσαλία 5—8.

[17] *Philippson*, Thessalien 27.

А. Филипсона да је Лариса била главни град те простране и плодне области, како у античкој, тако и у византијској епоси. Међутим, А. Филипсон наглашава да је за време турске власти центар Тесалије постала Трикала, заборављајући да је до те промене дошло раније, већ за време српске власти у Тесалији.[18]

Да би се стекла тачна слика о попришту догађаја који нас интересују, морамо нагласити да та доста пространа територија, оивичена са више страна планинским венцима, не чини јединствену географску целину. Најопштије речено Тесалија је линијом која иде правцем северозапад-југоисток подељена на два дела: на западу се налази равница са центром у Трикали, а на истоку равница са природним средиштем у Лариси. Те две географске целине подељене једним гребеном дугачке су око 60—80, а широке око 20—25 километара.[19] Западни део тесалијске равнице имао је истакнуту улогу у животу читаве Грчке, јер су туда пролазили најважнији путеви који су преко Пинда водили у Епир или према северу у Македонију.[20] Међутим, А. Филипсон сматра да ни та западна тесалијска равница не чини јединствену целину, већ да се јасно издваја њен јужни део од Фанарија до Фарсале, широка и пространа равница, лепезасто прошарана речним токовима, са релативно мање шума у односу на северозападну Тесалију и са јаче израженим степским облицима.[21]

На другој страни стоји равница источне Тесалије са средиштем у Лариси, омеђена са више страна планинама, али зато отворена према Волоском Заливу. Кроз тај део Тесалије протичу и њене највеће реке.[22] Међутим, као ни западна, тако ни источна равница Тесалије не представља јединствену географску целину. Остављајући по страни крајњи север, треба напоменути да се на истоку Тесалије налази брдо Пелион које једним делом продире и на полуострво Магнезију. То је шумом и водом најбогатији крај Тесалије, па је због тога увек био прошаран многобројним селима.[23] На крајњем југоистоку Тесалије налази се област око Волоског (Пагасетског) Залива, важна као излаз из Тесалије према мору, а погодна због својих географских одлика.[24]

---

[18] Ibid. 123—125. *Hrochová*, Byz. města 28 sq. констатује да је Лариса била раскрсница важних путева који су преко Трикале ишли у Епир, преко Сервије у Македонију, или долином Пенеја према морској обали и Солуну.

[19] *Philippson*, Thessalien 20, 70—72. *Цвијић*, Балканско Полуострво 38 наводи тесалијске басене као примере растреситог материјала, уствари речних наноса или талога са дна некадашњег језера.

[20] *Philippson*, Thessalien 52; *Hrochová*, Byz. města 26—29. *Philippson*, Thessalien 82—84 наглашава да је пут из Тесалије према Сервији и Кожанима био један од најважнијих и стално коришћених пролаза.

[21] *Philippson*, Thessalien 57 sq., 60.

[22] Ibid. 117 sq. Исти аутор подвлачи да је то најплодотворнији крај тесалијске равнице, али да се земља на површини брзо суши.

[23] Ibid. 140—142. *Hrochová*, Byz. města 29 sq. упозорава да се овде налази неколико важних тврђава, као на пр. Петра, Ликостомион, Кастри и др.

[24] *Philippson*, Thessalien 169 sq., 177 sq.; *Hrochová*, Byz. města 30 sq. Овде се такође налазио велики број важних тврђава као на пр. Волос, Алмира и др. *Hrochová*, Byz. města 32 истиче значај Гардикије, тврђаве која је у XIII веку била латинска епископија.

Између оцртаних граница простирала се Тесалија, земља која је због својих природних богатстава имала необично значајно место у животу Грчке. Богатством Тесалије задивљен је, између осталих и каталански писац Рамон Мунтањер који каже да је „la Blaquia la plus fort terra del mon".[25] Заиста, иако кроз Тесалију пролази само једна велика река Пенеј, то је необично плодна област која сама може да задовољи своје основне потребе. Говорећи о природним богатствима Тесалије, А. Филипсон напомиње да је то с једне стране житородна земља, а да с друге стране у самој равници, као и у побрђима, пружа изванредне услове за развитак сточарства. У источним деловима Тесалије има доста шуме, а поред обала Волоског Залива увек је био развијен риболов.[26] У природне географске особине свакако треба убројати и специфичне климатске услове, јер у томе погледу Тесалија представља јединствено подручје са климом која по својим одликама стоји између приморске климе на источној обали и планинске климе околних брда.[27] Сасвим је природно што је област са тако специфичним природно-географским условима, заклоњена са свих страна од евентуалних непријатеља, а осим тога аутархична у економском погледу, имала важно место у историји Грчке каснијег средњег века. Изузимајући краће временске интервале, Тесалија је у периоду XIII и XIV века углавном живела самостално под обласним господарима, било да су у питању Грци, било припадници других етничких група.

Када се говори о Тесалији у периоду који нас овде интересује, дакле у времену XIII и XIV века, треба нагласити важну околност да постоји извесно двојство појма Тесалије и да се под тим географским именом увек и искључиво не подразумева област између Јегејског Мора и планине Пинда. О томе сведоче многобројни подаци савремених извора. Навпактски митрополит Јован Апокавк (1219) слави заузимање тврђаве Платамон као велики успех Теодора I Анђела, предочавајући да је то припрема за освајање Солуна, града који је Θετταλίας κολωνία.[28] Цар Јован V Палеолог издао је 1371. године чувену хрисовуљу којом сину Манојлу званично додељује власт над Солуном и околином. Увод за ту повељу написао је славни ретор Димитрије Кидон који каже да је Манојло Палеолог тада постављен за заштитника Македоније и Тесалије. Пошто је Тесалијом тада владао Јован Урош, свакако да се под овим појмом подразумева један део територије солунског залеђа.[29] Слично

---

[25] Chronik des Edlen en Ramon Muntaner, ed. *K. Lanz*, Stuttgart 1844, 429.

[26] *Philippson*, Thessalien 221.

[27] *Цвијић*, Балканско Полуострво 38; *Philippson* Thessalien 22—24.

[28] *Васильевский*, Epirotica 247. Мало даље (ibid. 248) се наглашава „ἰχθῦς δὲ τίνας εἴποιμι ἂν ἢ αὐτοὺς τοὺς πολιτευομένους ἐν Θετταλῇ". У писму навпактског митрополита никејском патријарху каже се да је Теодор I Анђео за митрополита у Серу поставио τὸν ἐκ Θετταλίας Γοριανίτην, благотворног и ученог човека. Вероватно да се и овде под Тесалијом подразумева околина Солуна. Cf. ibid. 276.

[29] *C. E. Zachariae von Lingenthal*, Prooemien zu Chrysobullen von Demetrios Kydones, Sitz. d. Preuss. Akad. d. Wissensch., Berlin II (1889) 1412 ff. Још је *К. Јиречек*, Споменици српски, Споменик САН 11 (1892) 8 погрешно схватио да се овај назив односи на Тесалију. То сматрају и издавачи последњег тома регеста царских повеља,

значење појма Тесалије срећемо и код неких византијских писаца средине XV века. Тако историчар Дука каже да је Јован VII Палеолог 1403. године постао цар читаве Тесалије, а за Андроника Палеолога наглашава да је изабран за деспота Тесалије.[30] Описујући каријеру деспота Теодора I Палеолога, Л. Халкокондил констатује да је он, заједно са својим старијим братом Манојлом, био у Солуну и да је владао τῆς Μακεδονίας καὶ Θετταλίας.[31] Појам Тесалије као синонима за један део солунског залеђа продирао је и у временски а и географски далеке изворе, као на пр. у Бранковићев летопис који каже да је 6946 (1438) „processit Murat adversus Thessaliam et Thessalonicam multis diebus obsedit".[32] Међу византијским историчарима и писцима XIII и XIV века ипак постоји један изузетак, а то је Јован Кантакузин, који, сем на неколико места, Тесалију увек зове правим именом, не придајући тај назив солунском залеђу.[33]

Горе смо констатовали да се термин Тесалије у преносном значењу за један део околине Солуна претежно среће у делима учених византијских историчара и беседника, али се одмах мора нагласити да се у томе значењу ипак најчешће употребљава у црквеној титулатури. У приручнику за састављање патријаршијских аката (питакија) из краја XIV века, међу епископима којима пише васељенски патријарх на 16-том месту је наведен ὁ Θεσσαλονίκης, πάσης Θετταλίας.[34] Сагласно са тим одредбама сачувани су и неки конкретни примери патријаршијских аката у којима се солунски црквени поглавари ословљавају са ἱερώτατε μητροπολῖτα Θεσσαλονίκης, ὑπέρτιμε καὶ ἔξαρχε πάσης Θετταλίας.[35] Акт црквеног сабора у Цариграду из 1351. године потписао је на другом месту ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Θετταλίας Γρηγόριος.[36]

Међутим, баш црквени акти сасвим конкретно решавају двојство појма Тесалије који се истовремено јавља у титулама двојице врло углед-

дословно преносећи речи увода за хрисовуљу да је Манојло II Палеолог постао заштитник: „Makedoniens und Thessaliens". Cf. *Dölger*, Reg. V, No. 3130; *B. Ferjančić*, Notes sur la diplomatique byzantine, ЗРВИ 10 (1967) 288.

[30] *Ducas*, Istoria turco-bizantina (1341—1462), ed. *V. Grecu*, Bucarest 1958, 113, 185; *Barker*, Manuel II, 245.

[31] L. Chalcocondylae historiarum demonstrationes I, ed. *E. Darko*, Budapestini 1922, 48; *Теохаридис*, Δύο ἔγγραφα 330, н. 6. Један натпис из Вера (1314—5) спомиње неког сликара који је био ὅλης Θετταλίας ἄριστος ζωγράφος. Cf. *С. Кугеас*, Ἡ ἐκ Βερροίας βυζαντινὴ ἐπιγραφή, Ἑλληνικά 9 (1936) 168 sq.; *Закиӣинос*, Μελέται 18, ΕΕΒΣ (1948) 71 sq. Није јасно зашто аутор овде мисли да се под Тесалијом подразумева Македонија; споменути сликар могао је да ствара и у Тесалији, па да одатле дође у Вер и да украси унутрашњост цркве Спаситеља. Ово тумачење је утолико вероватније што је у питању натпис на народном језику, а назив Тесалија за један део солунског залеђа углавном срећемо у реторичким текстовима.

[32] *Љ. Сѿојановић*, Стари српски родослови и летописи, Сремски Карловци 1927, 292, пар. 1151.

[33] Cant. I, 87, 474. Термин Влашка (Βλαχία) цар писац употребљава само у тексту хрисовуље из 1342. године. Cf. ibid. II, 322.

[34] *J. Darrouzès*, Ekthésis néa. Manuel des pittakia du XIVe siècle, REB 27 (1969) 44 sq.

[35] В. на пр. акт од јануара 1316., маја 1324. или септембра 1325. године. Cf. M. M. I, 42, 101, 141.

[36] *E. Honigmann*, Die Unterschriften des Thomos des Jahres 1351, BZ 47 (1954) 106.

них црквених поглавара у Грчкој: митрополита Солуна и Ларисе. У већ споменутом приручнику за патријаршијска питакија на 34-том месту наведен је митрополит Ларисе δευτέρας Θετταλίας καὶ πάσης Ἑλλάδος.[37] У духу тих одредаба митрополит има титулу NN μητροπολίτης Λαρίσσης, ὑπέρτιμος ἔξαρχος δευτέρας Θετταλίας καὶ πάσης Ἑλλάδος.[38] Дајући доста збркан преглед грчких области, Доротеј Монемвасијски каже ἀπὸ δὲ τοῦ Λυκοστομίου τὸ ποτάμι καὶ ἡ Λάρισσα λέγεται δευτέρα Θετταλία.[39] Додуше, има случајева да се обе митрополитске титуле јављају у истом документу, као на пр. у акту цариградског сабора од јула 1401. године, када је архимандрит Филокал изабран да се стара о патријаршијским правима у τῇ Θεσσαλονίκῃ καὶ πάσῃ Θετταλίᾳ καὶ ἐν τῇ Βερροίᾳ καὶ ἐν τῇ Λαρίσσῃ καὶ πάσῃ τῇ δευτέρᾳ Θετταλίᾳ.[40]

Сви наведени примери показују да је термин Тесалија у неким случајевима а у одређеној врсти извора, имао сасвим друкчије значење и да се односио на један део солунског залеђа. Због тога се поставља питање како се назива област Тесалије у правом смислу речи, земља између Пинда на западу и Јегејског Мора на истоку. Одавно је уочено да се у периоду XIII и XIV века Тесалија често назива Велика Влашка (Μεγάλη Βλαχία); тај назив се први пут јавља у путопису Венијамина од Туделе (око 1170), али га треба примити са опрезом, јер се ради о страном путописцу који је то име могао сасвим случајно да забележи.[41] Међутим, врло је значајно да се Тесалија назива Влашка у хрисовуљи цара Алексија III Анђела Млечанима из 1198. године, као и у уговору крсташа о подели византијске територије од марта 1204. године.[42] Забележен у званичном документу царске канцеларије, непосредно пред пропаст царства (1204) термин Влашка се у XIII и XIV веку јавља и код византијских историчара који под њим свакако подразумевају Тесалију.[43] Тесалија се назива Влашком и у неким званичним списима, као на пр.

---

[37] *Darrouzès*, Ekhtésis néa 44 sq.

[38] В. бројне примере повеља из XIV века: M. M. I, 587; *Beuc*, Γράμματα No. 4, 18 sq., No. 9, 35—38, No. 10, 38 sq., No. 11, 40—42, No. 12, 13, 42, 49, No. 18, 72, No. 24, 98—100; *Соловјев-Мошин*, бр. 33, 94—95.

[39] *J. Buchon*, Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIIIe siècle, Paris 1840, XXXV.

[40] M. M. II, 524.

[41] The Itinerary of Benjamin of Tudela, ed. *M. N. Adler*, London 1907, 11; *Philippson*, Thessalien 225; *Г. Сулис*, Βλαχία — Μεγάλη Βλαχία — ἡ ἐν Ἑλλάδι Βλαχία, Ἐπιστημονικαὶ πραγματεῖαι ἑταιρείας τῶν Μακ. Σπουδῶν, Σεῖρα φιλ. και θεολ. Атина 1953, 490 sq.; *G. Soulis*, The Thessalian Vlachia, ЗРВИ VIII—1 (1963) 271. Крсташки писац Ансберт у опису Трећег крсташког рата (1189) каже да је један одред војске цара Фридриха I Барбаросе прешао из југозападне Бугарске преко планина у богату област Flachia, која је била близу Солуна. Cf. MGH SS V, 56. *В. Златарски*, История на българската държава през средните векове III, София 1940, 15 сл. верује да Ансберт овде свакако мисли на Тесалију.

[42] *Tafel-Thomas*, Urkunden I, 486—488; *Закишинос*, Μελέται, ΕΕΒΣ 18 (1948) 71; *Сулис*, Βλαχία 492; *Soulis*, The Thessalian Vlachia 272.

[43] Choniates 841:, Acropolites I, 43, 61; Pachymeres I, 83; *Сулис*, Βλαχία 493; *Soulis*, The Thessalian Vlachia 273. Говорећи о браку Милутина са византијском принцезом Симонидом, Нићифор Григора каже да је прва жена српског краља била ћерка τοῦ τῆς Βλαχίας ἄρχοντος. Cf. Gregoras I, 203.

у приручнику за састављање патријаршијских питакија из краја XIV века, где се наводе адресе писама деспотима који нису Византинци, а то су између осталих и οἱ τῆς Βλαχίας δεσπόται καὶ τοῦ 'Αλβάνου.[44]

Упоредо са званичним византијским документима и историјским списима термин Влашка означава Тесалију и у неким западним изворима. Први такав пример даје већ Вилардуен, историчар Четвртог крсташког рата, који каже да је Неопатрас „le bel castel de la Blaquie".[45] Тесалија се назива Влашка и у делу каталанског писца Рамона Мунтањера.[46] Млетачко писмо упућено 24. новембра 1310 бајилу у Негропонту наглашава да су примљени његови извештаји о Теобалду из Сепуе „qui est in Vlaquia cum compagnia" и који је послао изасланике да преговарају о примирју.[47] Сицилијански краљ Карло II преноси 13. августа 1294. године своме сину Филипу право на поседе у Ахаји, Атици, Албанији и „in provincia Wlachie".[48] У контакту са страним владарима Млечани су се увек трудили да брзо региструју њихове територијалне успехе, па су 13. априла 1350. године одговарали на питања Михајла Буће, изасланика „serenissimi domini imperatoris Raxie et Romanie, dispoti Larte et Blachiae comiti".[49] У документима из последњег периода српске власти у Тесалији, епохе царева Симеона Палеолога и његовог сина Јована Уроша (1359—1381), термин Влашка (Βλαχία) такође означава Тесалију.[50] Интересантно је напоменути да се Тесалија назива Влашком и у неким раним историјским списима, као на пр. у делу Дубровчанина Мавра Орбина.[51]

Горе наведени примери показују да се у бројним и разноврсним византијским а и западним изворима термин Влашка (Βλαχία) односи на Тесалију, само се поставља питање да ли се под њим подразумева читава Тесалија или неки њени делови. Поједини модерни аутори су склони да широко схвате термин Μεγάλη Βλαχία, претпостављајући да је он обухватао читаву Тесалију.[52] Међутим, постоје и супротна мишљења да се појам Велике Влашке у XIII и XIV веку односио само на неке делове Тесалије. Одлични познаваоци византијске историје XIV века П. Лемерл и Џ. Сулис на пр. верују да је географски појам Βλαχία у овом периоду мењао значење: у почетку се ограничавао на северозападне крајеве Тесалије, а у XV веку, када се поново јавља, значи Тесалију у широком смислу речи.[53]

---

[44] *Darrouzès*, Ekthésis néa 58. У повељи лариског митрополита Антонија (јун 1340) спомиње се неки Вутумит, кефалија τῆς Βλαχίας. Cf. *Beuc*, Γράμματα No. 18, 64.

[45] Villehardouin 77.

[46] Chronik des Edlen en Ramon Muntaner, ed. *K. Lanz*, Stuttgart 1844, 429.

[47] *Rubió y Lluch*, La compagnie catalane 62, n. 1.

[48] Acta Albaniae I, 155, No. 523.

[49] *Ljubić*, Listine III, 174, No. 250.

[50] Повеља Симеона Палеолога од маја 1366. године манастиру св. Ђорђа у Завлантији и простагма Јована Уроша стагијском проту Нилу од новембра 1372. године. Уп. *Соловјев-Мошин* бр. 34 и 29.

[51] *М. Орбин*, Краљевство Словена, Београд 1968, 28, 303.

[52] *Цвијић*, Балканско Полуострво 194. *G. Stadtmüller*, Forschungen zur albanischen Frühgeschichte, Budapest 1942, 169, n. 40.

[53] *Lemerle*, L'émirat d'Aydin 132, n. 1; *Soulis*, The Thessalian Vlachia 272.

У неким изворима има података који показују да је, бар у почетку периода који нас овде интересује, појам Влашка (Βλαχία) заиста имао уже значење. У томе смислу су драгоцени редови Никите Хонијата који каже да је италијански маркиз Бонифације од Монферата потчинио τὴν ἐς ʽΑλμυρὸν ὑποκειμένην ἀγχίαλον πᾶσαν καὶ πεδίων ἦρχετο Λαρισσαίων а да је неко други држао τὰ Θεσσαλίας μετέωρα, ἃ νῦν μεγάλη Βλαχία κικλήσκεται.[54] Ти детаљи свакако сведоче да је за Никиту Хонијата, писца из почетка XIII века, појам Влашка ограничен само на северозападне делове Тесалије. Слично показује и један пасус из трактата ученог Млечанина Марина Сануда који наглашава да је Јован I Анђео био господар „de la Parte, d'Odrich e finalmente della Blachia".[55] Међутим, истовремено Марино Санудо доказује да је у време састављања његовог списа појам Влашка (Βλαχία) почео да добија шире значење. Јер, он каже да су Каталанци у Влашкој држали Неопатрас, Лодорикион, Сидерокастрон, Ламију, Гардикију, Домокос и Фарсалу.[56]

Завршавајући ово уводно поглавље, желимо да напоменемо да нисмо имали намеру да пружимо ново историјско-географско истраживање о Тесалији касног средњег века. Ослоњени на резултате ранијих истраживања хтели смо само да боље оцртамо ову земљу у XIII и XIV веку, дакле у периоду коме је и посвећено ово истраживање.

---

[54] Choniates 841.

[55] *Hopf*, Chroniques 107; *Hopf*, Geschichte I, 281; *Geanakoplos*, The Battle of Pelagonia 112, n. 61.

[56] *Rubió y Lluch*, Diplomatari 160.

ЛАТИНСКА ВЛАСТ У ТЕСАЛИЈИ

1. *Крсташки поседи у Тесалији*

Латинским освајањем Цариграда (априла 1204) ликвидирано је Византијско царство, држава која је полагала неприкосновено право на универзалну власт над читавом хришћанском васељеном. Тај велики потрес створио је сасвим нову ситуацију на територији несталог царства, јер су се простране области, пре свега у Европи, нашле под влашћу крсташких освајача. Бивша византијска територија подељена је између латинских барона и Млетачке републике, најзначајнијих фактора тек окончаног крсташког рата. О томе постоји документ, познат под именом Partitio Romaniae из кога ћемо овде навести само оне делове који се односе на Тесалију и неке околне области.

Према одредбама тога уговора области у северној и средњој Грчкој припале су крсташким баронима, а што се тиче Тесалије, наведене су следеће целине: Orion[1] Larisse. Provintia Blachie cum personalibus et monasterialibus in eis existentibus...Pertinentia Imperatricis scilicet Vesna, Fersala, Domocos, Revenica, duo Almiri, cum Demetriadi".[2] Западни хроничар Мартин да Канале такође описује поделу територије између

---

[1] Термин orion долази од грчког ὄριον (oger, regio) и јавља се свега неколико пута у овом тексту који описује европски део Византије. Међу поседима латинских барона у Грчкој наводи се „et orium Athenarum, cum pertinentia Megaron", док се међу територијама које су припале Млечанима региструје „orium Patron et Methonis". Cf. *Tafel-Thomas* I, 488, 469.

[2] Ibid. 486 sq. После навођења провинције Влашке прекида се опис Тесалије, па се говори о крсташким поседима у северној Грчкој (provintia Seruion, provintia Castorie et provincia Deaboleis). Затим се описује обим „pertinentiae Imperatricis" са навођењем низа интересантних топонима Тесалије. Царица, чије име није наведено, свакако је Еуфросинија, супруга Алексија III Анђела, која је заиста имала своје приватне поседе у Тесалији, али ће о томе бити говора у каснијем излагању овог поглавља. Cf. *Tafel-Thomas* I, 487, n. 5. *Nicol*, Despotate 35 sq. верује да су се већ тада око Волоског Залива налазили поседи породице Малиасина. Иначе Partitio Romaniae даје два драгоцена детаља за боље разумевање обима географског појма Тесалије: ту се одвојено наводе „pertinentia Platamonos" међу градовима и областима који припадају Македонији, као и „pertinentia Neopatron". То свакако показује да су се оба ова града налазила изван Тесалије. Cf. *Tafel-Thomas* I, 485, 487.

крсташа и Млечана, наводећи да су барони поред осталих поседа добили у Грчкој „et le provinse de la Blachie, con personals et monasterialis que li pertens; et la provinse de Seruion et la provinse de Castorie et la provinse de Avoleos".[3] Нема сумње да је Мартин да Канале директно користио уговор о подели бивше византијске територије, јер се његов извештај скоро потпуно подудара са оним што је забележено у Partitio Romaniae. Хроничар једино изоставља поседе Еуфросиније, супруге византијског цара Алексија III Анђела.

Дакле по уговору о деоби освојене територије Тесалија је припала крсташким баронима. Области у северној и средњој Грчкој освајачи су тако поделили да је граничну линију чинила планина Пинд: источно од тога планинског гребена биле су територије, заједно са јегејским острвима, које су добили ритери, док су области западно од Пинда (Епир, Акарнанија, Етолија) остављене Млечанима.[4] Повлачењем те генералне линије међу крсташким и млетачким поседима у континенталној Грчкој, нису решена сва питања, јер је међу самим баронима било више претендената на поседе у пространој и богатој Тесалији. Још су савременици сматрали да је италијански маркиз Бонифације Монфератски, човек који је и пре 1204. године имао веза у византијском свету, био централна личност читавог крсташког похода. По првобитној подели освојене територије Бонифације Монфератски је добио области у Малој Азији, али он тиме није био задовољан, па је желео да их замени за неке поседе у континенталној Грчкој. Августа 1204. године Бонифације Монфератски закључио је у Адријанопољу уговор са млетачким изасланицима, уступајући Републици Крит који је добио од цара Алексија IV Анђела, а добијајући у замену територије у континенталној Грчкој.[5] Тако је у јесен 1204. године италијански маркиз добио територију између Мосинопоља и Солуна, затим Беотију, околину Коринта и Арголиду.[6]

Амбициозни италијански барон није намеравао да остане само на овоме, већ је желео да своје поседе прошири и на остале области северне и средње Грчке које је према споразуму требало да припадну крсташким ритерима. У тим настојањима његову пажњу привукла је и Тесалија, али је освајање ове богате и простране земље представљало сложен и тежак задатак, јер су се појавили и неки други претенденти који су хтели да Тесалију сачувају од Латина. Пре свега у Тесалији се нашао бивши византијски цар Алексије III Анђео који је после губитка престола (1203) прво побегао у Мосинопољ, а онда је кренуо у Тесалију. Та одлука није била случајна, јер је Алексијева супруга царица Еуфросинија имала

---

[3] *Martin de Canal*, La chronique des Veniciens, Archivio Storico Italiano 8 (1845) 344.

[4] *Gerland*, Geschichte I, 29 sq.; *Longnon*, Empire latin 61 sq.; *Nicol*, Despotate 7 sq.

[5] *L. Usseglio*, I marchesi di Monferrato in Italia ed in Oriente durante i secoli XII e XIII, vol II, Torino 1926, 247—249; *F. Thiriet*, La Romanie vénitienne au moyen âge. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIIe — XVe siècle), Paris 1959, 75 sq.

[6] *J. Longnon*, Problèmes de l'histoire de la principauté de Morée, Journal des Savants (1946) 78—81; *Longnon*, Empire latin 61 sq.

простране поседе у Тесалији који су могли да постану почетна база за организовање неког отпора. Поседи царице Еуфросиније наведени су у Partitio Romaniae, где се каже да су јој припадали „Vesna, Fersala, Domocos, Revenica, duo Almiri cum Demetriadi".[7] Иако су, бар по најбројаним градовима, ти поседи царице Еуфросиније били врло пространи, они ипак нису Алексију III Анђелу осигурали солидну базу за почетак борбе против латинских освајача.

Међутим, бивши византијски цар Алексије III Анђео није једини претендент за освајање Тесалије, јер се непосредно после пада Византије (1204) у Тесалији појављују одреди Лава Сгура, грчког феудалца који се под сасвим непознатим околностима учврстио као господар на крајњем северу Пелопонеза и на Коринтској Превлаци. Користећи новонасталу ситуацију, Лав Сгур полази са својим одредима према северу, пролази кроз Термопиле καὶ τὴν Οἴτην ὑπερκαταβάς осваја Ларису.[8] Свакако да се из ових кратких обавештења Никите Хонијата може закључити да је Лав Сгур освојио веће делове Тесалије. Долазак новог претендента у Тесалију могао је да поремети планове бившег византијског цара, тако да је Алексије III Анђео пожурио да са Лавом склопи споразум, понудивши му за жену своју ћерку Евдокију, бившу супругу Стевана Немањића. Што се тиче господара Коринта, та женидба је могла да буде веома драгоцена за остварење његових планова „јер му је дала легитимност пред очима грчког становништва".[9] Венчање је свечано обављено у главном тесалијском граду Лариси, пре него што је истекла пуна година од крсташког освајања Цариграда.[10] Тај хронолошки податак Никите Хонијата драгоцен је за временско одређивање читаве акције Лава Сгура, а и успешног продора Бонифација Монфератског у Тесалију. Ако претпоставимо да је венчање господара Коринта са ћерком бившег византијског цара обављено почетком 1205[11], то значи да је тада Лариса још увек била у рукама Алексија III Анђела и Лава Сгура, а да акција Бонифација Монфератског, о којој ће касније бити речи, није почела пре пролећа 1205. године.[12]

---

[7] *Tafel-Thomas* I, 487; *Ласкарис*, Виз. принцезе 34; *Nicol*, Despotate 35 sq. Идентификација споменутих топонима не представља проблем, тако да су већ издавачи само коментарисали топоним Весена за који кажу „Est Thessaliae urbs Bessena (Vessena, Bissina) prope Pelion montem, de qua actum in Thessalonica pag. 496. Ejusdem nomen jam habet Leonis Sapientis index episcopalis: Τῷ Λαρίσσης (metropolitae subsunt seqq. episcopi)..... ὁ Βεσήνης (l. Βεσσήνης). Cf. *Tafel-Thomas* I, 487, n. 6 et 9.

[8] Choniates 803—805. Villehardouin II, 108 спомиње Лава Сгура као господара Коринта и Навплиона, али не говори о његовој акцији према Тесалији. *Cf. Philippson*, Thessalien 279; *H. Ahrweiler*, Byzance et la mer, Paris 1966, 294.

[9] *Ласкарис*, Виз. принцезе 35.

[10] Choniates 804; *Милиаракис*, Ἱστορία 47; *Gerland*, Geschichte I, 104 sq. Насупрот Никити Хонијату каснији историчар Георгије Акрополит (Acropolites I, 13) каже да је венчање обављено у Коринту. Свакако да без резерве треба прихватити верзију савременика Никите Хонијата.

[11] То је закључак *Ласкариса*, Виз. принцезе 34 сл.

[12] Због тога нам није јасна дилема коју даје *Bon*, Forteresses médiévales 149, n. 4 да ли је Бонифације Монфератски прошао кроз Термопиле крајем 1204. или почетком 1205. године.

Покушај бившег цара Алексија III Анђела и његовог новог савезника Лава Сгура да задрже власт у Тесалији брзо је претрпео слом, јер њихове снаге нису биле довољне да се супротставе сили латинских барона. Непосредно после сређивања прилика у самом Солуну Бонифације Монфератски је у пролеће 1205. године пошао са војском према северној и средњој Грчкој. Освојивши претходно градове Сер и Верију, његови одреди су се кроз долину Темпи упутили према Тесалији. Италијански маркиз је желео да у овој акцији осигура подршку грчког становништва, па је повео свога пасторка Манојла, сина цара Исака II Анђела и угарске принцезе Маргарете, која се после 1204. године удала за Бонифација Монфератског.[13] Такав политички потез донео је непосредне резултате, јер су, како наглашава савременик Никита Хонијат, у походу према Тесалији Бонифацију Монфератском одмах пришли многи Византинци „а највише они племенитог рода".[14] Са доста бројном војском Бонифације Монфератски прошао је кроз долину Темпи и ушао у пространу равницу источне Тесалије, где су покушали да му се супротставе одреди Лава Сгура и Алексија III Анђела, али су Латини на најужем месту прешли реку Пенеј и тако осигурали освајање Ларисе. После губитка главног града Тесалије Лав Сгур је отпочео повлачење према југу са намером да главни отпор организује код Термопила, али је од тога одустао и пред надмоћном латинском силом склонио се у своје седиште Коринт.[15]

Одлазак моћног Лава Сгура из Тесалије оставио је бившег цара Алексија III Анђела у веома незавидној и тешкој ситуацији, јер није имао војске и средстава да настави борбу, па се предао италијанском маркизу. Неке податке о даљој судбини Алексија III Анђела даје Никита Хонијат који малициозно констатује да је бивши византијски цар уживање у јелу и пићу претпоставио својим владарским симболима и да је уз дозволу самог Бонифација Монфератског отишао у Алмиру;

---

[13] Према вестима Никите Хонијата (Choniates 792 sq.) Бонифације Монфератски је раније прогласио младог Манојла за цара, покушавајући да тиме придобије све бивше византијске поданике. Уп. *Б. Ферјанчић*, Почеци Солунске краљевине (1204—1209), ЗРВИ VIII—2, 1964, (Mélanges G. Ostrogorsky) 110 сл.

[14] Choniates 795. Византијски историчар наглашава да су Бонифацију Монфератском раније пришли Трачани, а да су сада то исто учинили Македонци, Тесалци и они који живе у Грчкој.

[15] Опис читаве акције дају Choniates 799—807 и Villehardouin II, 108. Cf. *Hopf*, Geschichte I, 144; *Милиаракис*, Ἱστορία 46; *Longnon*, Empire latin 70 sq.; *Nicol*, Despotate 12. Поход италијанског маркиза сумарно описује и Доротеј Монемвасијски који каже да је Бонифације ἦλθε εἰς τὸ κάμπον τῆς Θεσσαλίας, ἤγουν εἰς τὴν Λάρισσαν Cf. *J. Buchon*, Chroniques étrangères aux expéditions françaises pendant le XIIIe siècle, Paris 1840, XVIII sq. Овде морамо напоменути да су поједини аутори претпостављали да се у саставу војске Бонифација Монфератског налазио и оснивач епирске државе Михајло I Анђео. Cf. *Miller*, The Latins 30; *Miller*, Essays 58 sq.; *Nicol*, Despotate 13. Познато је да је после освајања Цариграда (априла 1204) Михајло I Анђео отишао у Солун, где је заиста неко време био у служби италијанског маркиза (Villehardouin II, 109, par. 301), али у изворима нема података да је он учествовао у латинској војсци која се 1205. године кретала ка средњој Грчкој. Ни В. Милер а ни Д. Никол не наводе изворе који говоре о томе учешћу. *Nicol*, Despotate 13 чак сматра да је Михајло I Анђео из Тесалије кренуо у Епир, где је затекао већ решену ситуацију: Сенахерим је био убијен, тако да је Михајло преузео власт.

Грци који су били у царевој пратњи сада су пришли италијанском маркизу.[16] Може се претпоставити да Алексије III Анђео није случајно изабрао као ново место боравка град на обали Волоског Залива, јер су се у источној Тесалији налазили лични поседи његове супруге Еуфросиније. Међутим, судбина бившег византијског цара није дуго остала везана за Тесалију: по жељи самог Бонифација Монфератског Алексије III Анђео је пребачен на запад.[17]

Даљи ток акције Бонифација Монфератског према југу овде нас директно не интересује, јер излази из оквира тесалијске историје. Тако се у пролеће 1205. године већи део плодне и равне Тесалије нашао под влашћу господара Солуна. Међутим, већ овде треба обратити пажњу на тачну претпоставку Н. Георгиадиса да је Бонифације Монфератски држао само источни део Тесалије, док су неки крајеви на крајњем западу те области дошли под власт оснивача епирске државе Михајла I Анђела.[18] У каснијем излагању покушаћемо да ту констатацију поткрепимо неким аргументима.

Иако је после кратке борбе са византијским претендентима освојио веће делове Тесалије, Бонифације Монфератски није могао да у овој богатој земљи оствари своју непосредну власт. Плодна пространства Тесалије претворена су у феудалне поседе читавог низа латинских барона који су Бонифација Монфератског признавали као сизерена. Тако је на бившем византијском тлу створена класична слика западних феудалних односа, развијена феудална структура световних и црквених поседника која је, иако није дуго трајала, знатно утицала на даљи ток историје Тесалије у XIII и XIV веку. Сасвим је тачна констатација да је Тесалија више од других византијских области у Грчкој упознала западне облике феудалне својине над земљом.[19] Бројни латински барони који су добили поседе у Тесалији осећали су да представљају мањину према осталом становништву туђе земље, па су у првим деценијама XIII века ради сигурности подигли низ тврђава у Тесалији.[20]

После повлачења Лава Сгура према Коринту већи део Тесалије нашао се под влашћу латинских барона који су имали седишта у добро

---

[16] Choniates 808; *Ласкарис*, Виз. принцезе 35 сл. Интересантно је да *Nicol*, Despotate 14 sq. у својој документованој књизи не говори о боравку цара Алексија III Анђела у Алмири.

[17] Постоје различите верзије о Бонифацијевим плановима према бившем цару: Никита Хонијат каже да је Алексије III Анђео требало да буде пребачен у Немачку (Choniates 808 sq.), док је по Виларду ену за место његовог прогонства одређен Монферат. Cf. Villehardouin II, 116. Међутим, стицајем околности Алексије III Анђео се брзо нашао у рукама епирског владара Михајла I Анђела, чиме сасвим престаје његово учешће у догађајима тесалијске историје. Cf. *Hopf*, Geschichte I, 211; *Романос*, Δεσποτάτον 7 сл.; *Gerland*, Geschichte I, 104—106.

[18] *Георгиадис*, Θεσσαλία 77. У додатку књизи А. Филипсона Е. Кирстен наглашава да непосредно после 1204. године судбина западних крајева Тесалије остаје потпуно непозната, док су источним деловима владали неки латински барони. Cf. *Philippson*, Thessalien 279.

[19] В. на пр. *Соколов*, Властели 35—37; *Соловјев*, Фессалийские архонты 159—161; *Горянов*, Землевладение 130.

[20] *Bon*, Forteresses médiévales 137 sq.

чуваним и утврђеним градовима. Неки од тих западних феудалних господара познати су по имену, а могу се локализовати и њихови поседи. Тако је главни град Тесалије Лариса са околином припао неком ритеру Виљему, чије име углавном бележе западни извори.[21] Савремени византијски историчар Никита Хонијат не спомиње име овог латинског барона, већ само констатује да је Бонифације Монфератски држао приморје од Солуна до Алмире, као и равницу око Ларисе, а да је неко други имао τὰ Θετταλίας μετέωρα који се сада зову Велика Влашка (Μεγάλη Βλαχία).[22] Поседи барона Виљема, који је вероватно био Француз, нису обухватали само Ларису са најближом околином, већ су се простирали према југоистоку ка обали Волоског Залива, где је он држао и град Алмиру.[23] Ту је Виљем оставио и неке трагове своје власти: латински грб са крином на камену који вероватно потиче из самог почетка XIII века.[24]

Међу латинским баронима који су се заједно са Бонифацијем Монфератским борили у Тесалији, налазимо и Бертхолда од Каценелбогена, коме је као награда додељена област око града Велестина. То феудално лено Бертхолд од Каценелбогена држао је до 1210. године, када је отишао у Солун да преузме дужност регента малолетном Бонифацијевом сину Димитрију.[25] У овом источном делу Тесалије налазили су се феу-

---

[21] Писмо папе Иноћентија III (Migne PL, vol. 214, 73, 154 sq., H. de Valenciennes 103, n. 4). Интересантно је да је 1280. године Беатрича од Ларисе још увек иступала као наследница господара Ларисе из почетка XIII века. Cf. G. *Schlumberger*, Numismatique de l'Orient latin, Paris 1878, 351.

[22] Choniates 841.

[23] *Георгиадис*, Θεσσαλία 221; *Hopf*, Geschichte I, 144; *Miller*, Essays 62; *Lemerle*, Emirat d'Aydin 77, n. 1; *Nicol*, Despotate 36.

[24] *Н. Гианопулос*, Οἱ δύο μεσαιωνικοὶ Ἁλμύροι καὶ ὁ νῦν, Ἐπετηρὶς τοῦ Παρνασσοῦ 8 (1904) 33 сл. У околини Алмире пронађен је и један печат на коме је представљен светац са Јеванђељем у рукама и са неким световњаком у клечећем ставу; на другој страни печата је латински натпис „Michael D(e)i Gra(tia) Vl. n. ce Dam. Jac. F. A. (?) Q. Croatie dux". Cf. *N. Gianopulos*, Μολυβδόβουλλα προερχόμενα ἐκ τοῦ Νοτίου] Μεσαιωνικοῦ Ἁλμυροῦ, BZ 17 (1908) 136. О овом интересантном печату расправљао је и *S. Ksantoudidis*, Μολύβδυναι βοῦλλαι Κρήτης καὶ Ἁλμυροῦ, BZ 18 (1909) 179 sq. који натпис чита као „Michael Dei gratia Veneciarum Dalmaciae atque Croatie dux" и сматра да печат припада дужду Виталу I Микиелију (1096—1102). Ако би печат потицао из времена после 1204. године онда би припадао само дуждевима из краја XIV века Михајлу Морозинију (јун 1382—октобар 1382) и Михајлу Стену (1382—1400). За хронологију ових дуждева в. *V. Grumel*, La chronologie, Paris 1957, 428. Што се тиче периода пре 1204. године печат је могао припадати и дужду Виталу II Микиелију (1156—1172).

[25] H. de Valenciennes 76, n. 4; *Георгиадис*, Θεσσαλία 151 сл. *Miller*,; Essays 62 sq.; *Philippson*, Thessalien 279; *Nicol*, Despotate 36. Епирски владар Михајло II Анђео издао је маја 1246. године хрисовуљу Константину Малиасину у којој се наглашава да је Константин добио манастир св. Иларион у Алмири ὡς ἀπὸ δωρεᾶς τοῦ κόντου ἐκείνου γεγενημένης] πρὸς τὴν θείαν μου τὴν βασίλισσαν. Cf. M. M. IV, 346 (о породици Малиасина в. *Ферјанчић*, Породица Малиасина 241—249). У науци је учињено неколико покушаја да се идентификују ове личности, али ниједан од њих није био довољно убедљив. Cf. *Nicol*, Despotate 155, n. 3. У новије време *Nicol*, Despotate 155, n. 3 учинио је нов предлог, претпостављајући да је Бертхолд од Каценелбогена био једини гроф (count) у овој области, а да је једина тетка Михајла I Анђела — василиса била Марија Петралифа, која се можда касније удала за господара Велестина и околине.

дални поседи браће Албертина и Роланда од Каносе са седиштем у тесалијској Теби, граду на обали Волоског Залива.[26] Те територије им је потврдио папа Инокентије III писмом од октобра 1210., а новембра исте године наредио неким високим латинским прелатима у Грчкој да испитају спор господара Тебе Николе од Сент-Омера са браћом Албертином и Роландом од Каносе.[27] Дубље у унутрашњости Тесалије налазили су се поседи Амадеа Буфа са седиштем у високом Домокосу, али је Амадео доста кратко држао ту област, јер је већ 1210. године пао у руке епирског владара Михајла I Анђела.[28] Најзад, међу латинским феудима у Тесалији срећемо и поседе Марије, удовице Бонифација Монфератског. О њеним поседима постоји необично драгоцен документ, папско писмо од 30. марта 1210. којим Инокентије III обавештава неке латинске прелате у Тесалији да је Марију узео под заштиту Свете Столице. Поред тога Инокентије III посебним актом потврђује бившој византијској царици неке поседе: „Vissenam, Dimitriatam, Arcontocoron, duo Almiri" које је раније добила од латинског цара Хенрика I.[29] Упадљиво је да су, сем једног изузетка (Arhontohori), поседи Бонифацијеве удовице Марије идентични са имањима које је у овом делу Тесалије пре 1204. године имала византијска царица Еуфросинија, супруга Алексија III Анђела.[30] Због тога се може претпоставити да је Бонифације Монфератски даровао својој супрузи поседе бивше византијске царице, чим их је отео од Алексија III Анђела који се с пролећа 1205. године нашао у његовом заробљеништву.

Са поседима Бонифацијеве удовице Марије исцрпљује се листа познатих латинских поседника у Тесалији, мада се може сигурно сматрати да је далеко већи број западних барона имао феудална лена у овој плодној и пространој земљи, само што су њихова имена остала непозната. Додуше, у суседним областима Тесалије налазимо низ латинских господара, као на пр. у Платамону[31], Водоници[32],

---

[26] *Hopf*, Geschichte I, 144. *Гианопулос*, Οἱ δύο μεσ. 'Αλμυροί 67; *Gerland*, Geschichte I, 163; *Nicol*, Despotate 36.

[27] *Migne* PL vol. 216, 328, 331.

[28] *Романос*, Δεσποτάτον 11 сл.; *Nicol*, Despotate 36. Амадео Буфа је по свој прилици био италијански ритер. Cf. *Ussegli*, I marchesi di Monferrato II, 308.

[29] *Migne* PL vol. 216, 226 sq.; Acta Innocentii III, 381, 521; H. de Valenciennes 79, n. 1; *Potthast*, Regesta I, No. 3955, 3956.

[30] *Wolff*, Patriarchate 38

[31] Господар тврђаве Платамон која чува приступ Тесалији из Македоније био је ломбардијски ритер Роландо Пескија. Cf. H. de Valenciennes 637, 639, 662; *Nicol*, Despotate 73, n.26. О Роланду Пескији као господару Платамона говори и писмо папе Инокентија III од 14. јула 1208. године. Cf. *Migne* PL vol. 215, 1433; *Potthast*, Regesta I, No. 3458.

[32] Тврђава Водоница налазила се у Беотији и чувала је пролаз кроз Термопиле. Њен први господар био је италијански ритер Гвидо Палавичини, син једног племића из околине Парме. Cf. H. de Valenciennes 107, n. 2; *Miller*, Essays 245—247. Детаљан преглед историје Гвида Палавичинија који је касније признао власт ахајског кнеза даје *Miller*, Essays 246 sq. О самој тврђави Водоници и њеним латинским господарима детаљно расправља *Bon*, Forteresses médiévales 130—160. Римска курија се веома бринула о безбедности Водонице, о чему сведочи писмо Хонорија III (8. фебруара 1224) ахајском кнезу Готфриду Виларду ену, коме се препоручује одбрана „castri Bondonitiae". Cf. Regesta Honorii III, vol. II, No. 4758.

Салони[33] или на Евбеји[34], али њихови поседи ипак спадају у друге историјско-географске целине, тако да овде нећемо говорити о њима.

После латинског освајања Тесалије у овој плодној земљи установљени су нови имовински односи, моделирани према нормама које су донели латински барони са запада. Нема сумње да су се облици феудалне својине у латинској Тесалији уклопили у општи систем феудалне организације на бившој византијској територији, али је с друге стране тачно и то да је Тесалија представљала и у оквирима Латинског царства посебан феномен, јер се овде у најјачој мери осећала расцепканост и уситњеност појединих феудалних поседа. Велики број латинских барона имао је овде своја лена, што је делимично условљено и природно-географским одликама ове равне и плодне земље. Дајући карактеристике тога система, Б. Горјанов тачно констатује да је читава освојена византијска територија подељена по систему лена, у коме је сваки васал латинског цара имао под собом известан број својих васала са ленима. Међу тим латинским баронима установљена је одмах строга хијерархија, изражена првенствено у њиховим титулама. У савет царства улазили су само непосредни цареви васали.[35] Посматрана из такве општије перспективе слика имовинских и политичких односа у Тесалији постаје јасна: бројни латински барони који су овде стекли поседе били су васали Бонифација Монфератског, а он је опет био васал латинског цара у Цариграду.

Нажалост, у изворима нема података о држању и ставу барона из Тесалије према сизерену Бонифацију Монфератском. Уосталом, моћни италијански маркиз, чије су политичке амбиције биле врло велике, није дуго задржао своја сизеренска права над обласним господарима Тесалије, јер је изненада почетком септембра 1207. године погинуо у сукобу са Бугарима. Неочекивана смрт Бонифација Монфератског сасвим је пореметила прилике у солунској крсташкој држави, где је власт формално припала Бонифацијевој удовици Марији која би, под врховном влашћу цара Хенрика I, владала у име малолетног сина Димитрија. Међутим, одмах се појавила и супротна струја ломбардијских ритера на челу са Хубертом од Виадранте, који су сматрали да право на власт припада

[33] Средњовековна тврђава Салона која се налазила на месту античке Амфисе, после освајања Тесалије припала је Томи од Отремонкура. Као и господар Водонице, тако је и овај латински барон касније признао врховну власт ахајског кнеза. Cf. *J. Longnon*, Les Autromencourt, seigneurs de Salona en Grèce (1204—1311), Bulletin de la Société historique de Haute-Picardie 15 (1937) 15—17, 22—24; *Bon*, Forteresses médiévales 164—184 даје и детаљан план саме тврђаве. На документу од 1. априла 1292. године сачуван је печат Томе, господара Салоне, вероватно Томе III од Отремонкура. Cf. *G. Schlumberger*, *F. Chalandon et A. Blanchet*, Sigillographie de l'Orient Latin, Paris 1943, 207, No. 110. О освајању Салоне од стране људи Бонифација Монфератског, као и у даљој судбини ове тврђаве говори и знатно каснија Галесидијска хроника. Cf. Τὸ Χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου, ed. *K. Sathas*, Атина 1865, 200 sq.

[34] Од латинских барона поседе на Евбеји после 1204. године имао је Равано дале Карцери из Вероне који је почетком 1210. године признао млетачку власт. Cf. *Longnon*, Empire Latin 119 sq.

[35] *Б. Горянов*, К вопросу об общественно-политическом строе Латинской империи, Виз. врем. 14 (1958) 86 сл., 90 сл.

Виљему Монфератском, брату погинулог маркиза.[36] Сукоб између ове две странке који је неколико година потресао пре свега Солун, проширио се и на Тесалију, која се налазила у оквиру граница поседа Бонифација Монфератског.

Борба око власти у највећој крсташкој држави изазвала је интервенцију латинског цара Хенрика I који је пожурио да најпре среди ситуацију у самом Солуну. Оствaривши крајем 1208. и почетком 1209. године тај први део плана, цар је у пролеће 1209. пошао према унутрашњости Грчке, јер је већи део латинских барона у Тесалији пристао уз ломбардијску странку ритера која је сматрала да солунска краљевина треба да се одвоји од Латинског царства. На тако одлучан став тесалијских барона утицала је и околност да су неки ритери из ломбардијске странке напустили Солун, па су се преко Платамона повукли у Тесалију.[37] Прве акције одреда латинског цара у Тесалији уперене су против Виљема, господара Ларисе, до чијих бедема су најпре стигле цареве претходнице, а онда и сам Хенрик I. Појава царских трупа унела је пометњу и страх међу противнике, па је господар Ларисе морао да прихвати споразум са царем. Иако нису познати детаљи тога споразума, може се претпоставити да је Виљем поново признао врховну власт Хенрика I, а да је задржао поседе у Лариси и околини. Ломбардијски ритери који су потражили уточиште у Лариси, напустили су после овог споразума град и углавном се повукли према средњој Грчкој.[38]

Победа цареве војске под зидинама Ларисе представљала је крупан успех Хенрика I и учврстила је његов положај у Тесалији, мада је и пре тога цар имао присталица међу тесалијским баронима: уз њега је од самог почетка сукоба био немачки ритер Бертхолд од Каценелбогена, господар Велестина и околине.[39] Иако је први део акције успешно завршио, цар Хенрик I није намеравао да пође према југу у потеру за одбеглим ломбардијским ритерима, већ је преко Велестина отишао у град Алмиру на обали Волоског Залива. Овде се цар дуже задржао, покушавајући да нађе основ за споразум са ломбардијским ритерима у чије име је као представник преговарао Амадео Буфа. Позиције ломбардијске странке озбиљно су пољуљане поразом у сукобу са самим царем, тако да су преговори донели конкретне резултате: договорено је да се сазове један

---

[36] H. de Valenciennes 61, 118; *Gerland*, Geschichte I, 162 sq.; *Nicol*, Despotate 27 sq.

[37] H. de Valenciennes 93 sq. Док је цар Хенрик I боравио у Хрисопољу стигли су му посланици господара Платамона Роланда Пескије који је тражио заштиту од ломбардијских ритера. Међутим, тиме је Роландо Пескија, који је био огорчен Хенриков противник, само желео да завара цара и да зароби један одред његових ритера, али су они благовремено избегли клопку. Cf. H. de Valenciennes 388; *Gerland*, Geschichte I, 178 sq.

[38] H. de Valenciennes 103 sq. који каже да су неки Ломбарђани отишли „vers le Fragre", што се вероватно односи на Фарсалу и показује пут повлачења тих ритера: преко Фарсале, Домокоса и Ламије они су кренули према Теби. Cf. *Gerland*, Geschichte I, 133 sq.; *Longnon*, Empire latin 108 sq.

[39] *Gerland*, Geschichte I, 162 sq. Међу баронима из суседних области уз цара је био и Тома од Отремонкура, господар Салоне. Cf. *Longnon*, Les Autremoncourt 22, n. 1.

широк састанак у Равеники, тврђави близу Ламије.[40] На томе скупу, одржаном маја 1209. године, регулисани су односи латинских барона из читаве Грчке према латинском цару у Цариграду.[41] Врло је интересантно да Морејска хроника каже да је Хенрик I послао поруку ахајском кнезу Готфриду Вилардуену са позивом да се састану στὴν Βλαχίαν, а на састанку у Лариси ахајски кнез је постао царев ἄνθρωπος λίζιος уз признање права на поседе које је већ држао.[42] Свакако да су споразумом у Равеники сређени међусобни односи тесалијских барона и цара Хенрика I. Барони су напустили своје политичке амбиције које су водиле потпуној самосталности и признали су власт латинског Цариграда уз гаранцију да ће очувати своје поседе и привилегије. Иако су тиме створени услови за мир у Тесалији, ипак је латинска власт у овој области убрзо уздрмана акцијом суседних владара, пре свега епирских Анђела.

2. *Црквена организација у Тесалији*

У претходном одељку говорили смо о поседима крсташких барона у Тесалији, али се морамо одмах подсетити на околност да је у средњовековном свету црква моћна феудална институција и да њени чланови, високи и нижи прелати, а и манастири, држе огромне земљишне поседе који су често у привилегисаном положају, заштићени пореским и другим имунитетом. Сасвим је природно да је у Латинском царству, основаном на византијском тлу, одмах установљено такво двојство феудалних поседа: на једној страни стоје поседи самог цара и других световних феудалаца, а на другој имовина латинске цркве, чија је организација непосредно следила успостављање латинске политичке власти у бившим византијским областима. После освајања Цариграда и осталих делова византијских земаља, прва брига папе Иноћентија III била је да на тој пространој територији постави темеље црквене власти и организације[43], што је представљало велики и тежак задатак, чија је реализација захтевала довољно спремних људи. Зато се Иноћентије III 25. маја 1205. године и обраћа свим црквеним лицима у Француској са позивом да пођу у Грчку и да тамо учвршћују праву римску веру.[44]

Ми овде не можемо да анализирамо темеље и принципе на којима је почивала организација римске цркве на читавој територији Латинског

[40] У време уговарања састанка Равеника се налазила под влашћу Темплара, али им је Хенрик I одузео град и предао га господару Китра Рајнеру од Траваље, као награду за лојално држање у обрачуну са ломбардијским ритерима. Cf. *Migne* PL vol. 216, 323 sq.; *Gerland*, Geschichte I, 186.

[41] H. de Valenciennes 105—108; *Милиаракис*, Ἱστορία 114 сл.; *Gerland*, Geschichte I, 186; *Longnon*, Empire latin 110 sq. Питакијем од 21. децембра 1209. године Иноћентије III потврђује одлуке овог скупа латинских барона у Грчкој. Cf. *J. Buchon*, Nouvelles recherches historiques sur la principauté française de Morée et ses hautes baronies I, Paris 1845, XXIV.

[42] Chronicle of Morea v. 2588—2610.

[43] *Luchaire*, Innocent III, 150.

[44] *Migne* PL vol. 215, 636; *Potthast*, Regesta I, No. 2512.

царства[45], већ ћемо само регистровати податке о латинској црквеној организацији у Тесалији. Иако је латинска власт, а према томе и организација римске цркве, доста кратко трајала у Тесалији, само једну деценију, ипак се може нешто одређено рећи и о положају цркве у овој области.

Организација римске цркве у Тесалији темељила се на два угледна црквена центра: Ларису и Неопатрас, од којих овај други географски чак и не припада Тесалији. Између 1210. и 1212. године састављен је један списак од 22 архиепископије римске цркве, основане после 1204. године на византијској територији. Ту се каже да архиепископ Ларисе има следеће епископе суфрагане: Dimitriensem, Almirensem, Cardicensem, Sidoniensem, Nazarocensem, Dimicensem. Поред тога у Тесалији се наводи и „archiepiscopatum Neopatrensis" који „habet suffraganeum Lavacensem".[46] Дакле, латинску цркву у Тесалији чиниле су две архиепископије: Ларисе и Неопатраса, од којих је свака имала потчињене епископе. Слика коју нам даје овај списак постепено се мења, сужавањем територије под јурисдикцијом ларисске архиепископије, али је њен црквени поглавар увек остао најважнији латински прелат у Тесалији. Због тога се папа Иноћентије III 19. априла 1213. и обраћа лариском архиепископу, обавештавајући њега и епископе суфрагане о припремама за општи концил у Латерану новембра 1217. године.[47]

Извори не пружају јасне податке када је први латински архиепископ преузео дијецезу у Лариси. Н. Гианопулос већ под 1204. годином наводи по имену непознатог архиепископа Ларисе.[48] Први јасан податак о латинском архиепископу Ларисе даје тек писмо Иноћентија III (10. јул 1208) којим папа узима у заштиту овог латинског прелата и потврђује му све поседе које је митрополија Ларисе имала још у византијско време.[49] Мало касније (14. јула) Иноћентије III саветује лариском архиепископу да своју дијецезу среди по угледу на париску архиепископију.[50] Наведени документи свакако показују да је тај лариски архиепископ добио ову дијецезу мало пре јула 1208., али се поставља питање да ли је то први латински поглавар латинске цркве или је имао неког претходника на томе положају. Папска упутства о организацији дијецезе можда би говорила у прилог претпоставци да је то први латински архиепископ у Лариси.

Положај латинског архиепископа у Лариси био је од самог почетка врло деликатан, јер је он одмах дошао у сукоб са бароном Виљемом, го-

---

[45] О томе в. на пр. *R. L. Wolff*, Politics in the Latin Patriarchate of Constantinople 1204—1261, DOP 8 (1954) 225—304.

[46] *M. Tangl*, Die päpstlichen Kanzleiordnungen von 1200—1500, Insbruck 1894, 29; *Gerland*, Geschichte, I, 166; *Norden* Papsttum und Byzanz 247, n. 3; *Wolff*, Latin Patriarchate 54.

[47] *Migne* PL vol. 216, 823; Acta Innocentii III, 442—444, No. 206; *Potthast*, Regesta I, No. 4706.

[48] *Гианойулос*, 'Επισκοπικοὶ κατάλογοι 260.

[49] *Migne* PL vol. 215, 1435; *Potthast*, Regesta I, No. 3450; *Gerland*, Geschichte I, 194, n. 3.

[50] *Migne* PL vol. 215, 1433; *Potthast*, Regesta I, No. 3456.

сподарем града и околине. Вероватно да је због тога лариски архиепископ добио од папе дозволу (13. октобра 1208) да своју резиденцију може да премести „apud Ferchikam“.[51] Међутим, ово питање ћемо детаљније разматрати када будемо расправљали о односима између крсташких барона и латинског клера у Тесалији.

Иначе, већ у првој години понтификата лариски архиепископ је заједно са архиепископом Тебе добијао од римске курије важне и одговорне задатке: писмом од 1. новембра 1208. године Иноћентије III им наређује да се постарају да се избор солунског архиепископа обави по канонима.[52] Лариски архиепископ је учествовао у рукоположењу и неких других високих прелата римске цркве у Грчкој: писмом од 29. октобра 1210. године Иноћентије III му предочава да по старим обичајима архиепископ Патраса треба да буде посвећен у цркви св. Теодора.[53] О великом угледу лариског архиепископа међу латинским клером у Грчкој сведочи и писмо Хонорија III од 4. априла 1218. у коме му налаже да заједно са архиепископом Атине испита наводне преступе архиепископа Патраса.[54]

Извори не пружају прецизне вести о томе докле је постојала латинска архиепископија у Лариси, али је сигурно да је она нестала са престанком латинске политичке власти у овом делу Тесалије који је пао у руке епирског владара Михајла I Анђела, о чему ће бити речи у следећем одељку. Први податак о насилном одласку лариског архиепископа из дијецезе налазимо у писму Хонорија III од 14. октобра 1222., мада је извесно да се промена политичке власти у Лариси десила знатно раније.[55] Међутим, римска црква се није лако мирила са губитком тако важне и угледне дијецезе, тако да је лариски архиепископ задржао своју титулу и имао резиденцију у неком другом граду који се још налазио у латинским рукама. У писму од 10. јуна 1224. године папа Хонорије III се поново жали на преступе архиепископа Патраса и спомиње лариског архиепископа, а 11. октобра исте године обавештава лариског архиепископа о споразуму око неких поседа између цркве св. Димитрија у Солуну и браће „Dominici Sepulcri Thessalonicensis“.[56]

Као поглавар важне и простране дијецезе архиепископ Ларисе имао је под својом јурисдикцијом неколико епископа суфрагана који су

---

[51] *Migne* PL vol. 215, 1471; *Potthast*, Regesta I, No. 3515; *Gerland*, Geschichte I. 198.

[52] *Migne* PL vol. 215, 1478; Acta Innocentii III, 514, No. 35; *Potthast*, Regesta I, No. 3529.

[53] *Migne* PL vol. 216, 340; Acta Innocentii III, 400, No. 170; *Potthast*, Regesta I, No. 4114. Неколико дана касније лариски архиепископ је обавештен да ахајски кнез и други латински барони присвајају имања патраске архиепископије. Cf. Acta Innocentii III, 400 sq., No. 171.

[54] Acta Honorii III, 201, No. 1215.

[55] Ibid. II, 96 sq., No. 4134; *C. Eubel*, Hierarchia catholica medii aevi...ab anno 1198 ad annum 1431 perducta I, Münster 1898, 509; *Wolff*, Latin Patriarchate 46.

[56] Acta Honorii III, vol II, 255, No. 5034, 273, No. 5126. *Norden*, Papsttum und Byzanz 262, n. 2 наглашава да је у време опадања Латинског царства и римска црква губила позиције у Грчкој. Латински високи прелати су се један за другим одрицали својих положаја и дијецеза; архиепископ Ларисе оставио је своју дијецезу 1223. године.

такође резидирали у већим црквеним центрима Тесалије. То су били епископи Димитријаде, Алмире, Гардикије, Сидоније, Језера и Домокоса.[57] Од ових неколико латинских епископија у Тесалији неке су остале потпуно непознате под краткотрајном латинском влашћу и о њиховим поглаварима нема никаквих података.

Један од латинских прелата у Тесалији о коме документи пружају релативно доста података је епископ Гардикије;[58] на томе положају је већ у папском писму од 5. октобра 1208. споменут неки Вартоломеј.[59] Крајем марта 1210. Иноћентије III пише Вартоломеју, архиепископу Хераклеје и епископу Термопила, препоручујући им да краљевски манастири у солунској крсташкој држави треба да сачувају црквену слободу.[60] Положај Вартоломеја, вероватно првог латинског епископа Гардикије требало је да буде учвршћен уобичајеним папским писмом од 5. јула 1210. у коме Иноћентије III потврђује поседе епископије а самог Вартоломеја узима у заштиту.[61] Вартоломеј је доста дуго остао на челу своје дијецезе, јер се као епископ још увек спомиње у једном папском писму од 27. септембра 1213. године.[62] Шта више папа Хонорије III у писму од 22. априла 1217. предвиђа могућност да Вартоломеј буде „remotus ab episcopatu".[63] Најзад, треба напоменути да је сачуван печат са натписом „Sigill(um) Bartholomei dei gra(tia) cirdicensis epi(scopus) et valestimen (sic) pax vobis", који свакако припада Вартоломеју а показује да је он поред Гардикије био и епископ Велестина.[64]

О осталим епископима суфраганима лариског архиепископа савремени документи дају мало података. У папском акту од 9. децембра 1208. године спомиње се епископ Језера кога Иноћентије III са свим поседима узима у заштиту.[65] Већ почетком јануара 1209. папа поново пише епископу Језера и наређује му да примора на службу све канонике своје цркве.[66]

---

[57] *Wolff*, Latin Patriarchate 54 каже да се све епископије лако могу идентификовати, јер су постојале и пре 1204. године. То су Димитријада, Алмира, Гардикија, Ламија и Језеро, а последње две су биле под јурисдикцијом архиепископа Неопатраса. Можда је епископија Језера првобитно била под архиепископијом Ларисе, али је после припојена дијецези у Неопатрасу.

[58] У византијској епоси овде је такође постојала епископија која се налазила под јурисдикцијом архиепископа Ларисе. Иначе, Гардикија је средином XII века, бар према опису Венијамина из Туделе, била доста сиромашан и опустео град. Cf. *А. Орландос*, Δύο ἀνέκδοτοι ναοὶ τῆς περιοχῆς Τρικκάλων, Ἀρχεῖον τῶν βυζ. μνημείων τῆς Ἑλλάδος 3 (1937) 154 сл.

[59] *Eubel*, Hierarchia catholica I, 172 sq. који после овог епископа из почетка XIII века наводи још неке латинске прелате Гардикије, али из доба каталанске власти: Бенедикт (1330), Јулијан (1363), Мартин (1390) и Гал (1394).

[60] *Migne* PL vol. 216, 221; *Potthast*, Regesta I, No. 3950.

[61] *Migne* PL vol. 216, 295; Acta Innocentii III, 522, No. 16; *Potthast*, Regesta I, No. 4033; *Gerland*, Geschichte I, 194, n. 3.

[62] *Migne* PL vol. 216, 910; *Potthast*, Regesta I, No. 4817.

[63] Acta Honorii III, vol. I, 92 sq., No. 527.

[64] *G. Schlumberger*, Sceaux des feudataires et du clergé de l'Empire latin de Constantinople, Caen 1898, 38; *G. Schlumberger*, Sigillographie de l'Orient latin, 219, No. 130.

[65] *Migne* PL vol 215, 1506; *Potthast*, Regesta I, No. 3554; *Gerland*, Geschichte I, 194, n. 3.

[66] *Migne* PL vol. 215, 1552; *Potthast*, Regesta I, No. 3632.

Маја 1212. Инокентије III се обраћа „clero et populo Nazarocensi" и предочава им тешкоће у којима се нашао њихов црквени поглавар.[67] Поред црквеног поглавара Језера познат је и епископ Домокоса Валон де Дампјер, споменут у једном латинском хагиографском тексту из почетка XIII века.[68] Нови епископ латинске цркве у Домокосу постављен је свакако почетком 1210. године, јер Инокентије III 5. јула пише епископима Ламије и Гардикије и позива их да убеде епископа Домокоса да се врати у своју дијецезу коју је напустио већ трећег дана после посвећења.[69]

Друга велика латинска дијецеза у Тесалији имала је центар у Неопатрасу. У уводном излагању смо већ констатовали да овај град са околином не улази у природно-географску целину Тесалије, али да се у XIII и XIV веку политичке границе Тесалије шире према југу и обухватају Неопатрас, град у коме је и у византијској епоси пре 1204. године такође постојала архиепископија.[70] Као важан политички и црквени центар Неопатрас је рано дошао у оквире латинске црквене организације у континенталној Грчкој, тако да се први латински архиепископ у овом граду спомиње у писму Инокентија III од 8. децембра 1208. године.[71] Интересантно је напоменути да се тај први, именом непознати архиепископ Неопатраса, пре тога у одредима грчког феудалца Лава Сгура борио против Латина.[72] Архиепископ Неопатраса имао је врло истакнуто место међу латинским клером у Грчкој, па га папа Инокентије III 11. марта 1210. одређује да заједно са још двојицом епископа учествује у комисији за постављање архиепископа Солуна.[73] Пронађен је и један латински печат са натписом „sigillum Jacobi Dei gratia episcopi patrensis" који потиче од неког латинског архиепископа Неопатраса, али који издавачи датирају у 1362. годину.[74]

---

[67] *Migne* PL vol. 216, 582; Acta Innocenti III, 421 sq., No. 190; *Potthast*, Regesta I, No. 4468.

[68] *P. Riant*, Exuviae sacrae Constantinopolitanae I, Geneve 1877, 29—31; *Gerland*, Geschichte I, 64. Иста личност се спомиње као епископ Домокоса и у једном литургијском зборнику из XIV века. Cf. Ibid. II, 36. Уосталом, папа Инокентије III пише о овом догађају (1205), а Валона де Дампјера наводи само као обичног свештеника. Cf. *Migne* PL vol. 217, 132—134.

[69] *Migne* PL vol. 216, 299; *Potthast*, Regesta I, No. 4034. Претходник тога новоизабраног епископа Домокоса споменут је у папском писму од 14. јула 1208. године. Cf. *Migne* PL vol. 215, 1433; *Potthast*, Regesta I, No. 3457.

[70] *Wolff*, Patriarchate 42.

[71] *Migne* PL vol. 215, 1492; Acta Innocentii III, 353 sq., No. 122; *Potthast*, Regesta I, No. 3552.

[72] *Migne* PL vol. 216, 460 sq.; *Gerland*, Geschichte I, 199. Неки архиепископ Неопатраса дозволио је трговцима да одлазе у Александрију и да тргују са Арабљанима, па је папа Хонорије III наредио да се казне ови преступници. Cf. Regesta Honorii III, vol. II, No. 1586; *Wolff*, Patriarchate 42.

[73] *Migne*, PL vol. 216, 213; *Potthast*, Regesta I, No. 3934.

[74] *Schlumberger*, Sigillographie de l'Orient latin 217, No. 123. Издавач објављује још један печат, сачуван фрагментарно на једном авињонском акту, а који датира у почетак друге половине XIV века. Cf. Ibid. 221, No. 134. *Eubel*, Hierarchia catholica I, 379 каже да се око 1215. године јавља неки Јован као архиепископ Неопатраса.

Иако је архиепископ Неопатраса био значајан и угледан латински прелат у Грчкој, он је имао само једног суфрагана епископа Ламије[75], кога спомиње папски акт од 25. маја 1212., писан поводом сукоба „inter Cardicensem episcopum et Patracensem archiepiscopum".[76]

Напред је већ наглашено да је после 1204. године у Тесалији установљена широка организација римске цркве, од чега су нам познати само поглавари неких дијецеза. Међутим, иако је од самог почетка латинска црква у Тесалији постављена на чврсте организационе основе, ипак су се њени прелати суочавали са низом деликатних проблема, од којих су се неки појављивали у крилу саме цркве и међусобних односа њених чланова, а неки су тангирали политику цркве према латинским баронима, другом стубу западног феудалног система, формираног у освојеним византијским областима, па и у Тесалији. Деликатност положаја римске цркве у Латинском царству врло сликовито карактерише А. Лишер наглашавајући да римски прелати пре свега нису могли да се помире са чињеницом да треба да признају јурисдикцију латинског патријарха у Цариграду; као што латински архиепископи нису признавали свога врховног пастира у бившој византијској престоници, тако ни епископи у Грчкој нису показивали послушност према претпостављеном архиепископу.[77] Ако се тим тачним запажањима додају и неки други специфични проблеми нове латинске цркве која се нашла у непријатељској и разореној земљи, разумеће се сва деликатност положаја латинских епископа и свештеника. Овде ћемо само посматрати стање у Тесалији, које је део опште слике римске црквене организације на бившој византијској територији.

Дошавши у Тесалију да преузму поверене им дијецезе, нови прелати римске курије су већ у првим корацима своје каријере наилазили на озбиљне тешкоће. Карактеристичан је податак из писма Иноћентија III од 6. фебруара 1209. године о томе да га је епископ Термопила обавестио да је његов град разорен „per guerrarum incursus", па је зато добио дозволу да се привремено настани „in abbatia que Communio vulgariter appellatur".[78] Свакако да је због сличних разлога и латински епископ Домокоса три дана после посвећења оставио своју дијецезу, тако да је Иноћентије III интервенисао код епископа Гардикије и Ламије да га убеде да се врати.[79]

У савременим документима има низ података који показују да су се латинске дијецезе у Тесалији налазиле у врло тешком материјалном положају. Актом од 5. јула 1210. године Иноћентије III наређује архи-

---

[75] *Гианопулос*, 'Επισκοπικοὶ κατάλογοι 310 сматра да је епископ Ламије касније дошао под јурисдикцију архиепископа Атине.

[76] *Migne*, PL vol. 216, 596; *Potthast*, Regesta I, No. 4495.

[77] *Luchaire*, Innocent III, 162—164.

[78] *Migne* PL vol. 215, 1557; Acta Innocentii III, 356 sq.; No. 125; *Potthast*, Regesta I, No. 3648.

[79] *Migne* PL vol. 216, 299; Acta Innocentii III, 522, No. 17; *Potthast*, Regesta I, No. 4034. Архиепископ Ларисе пише да је латински епископ Домокоса „ad tantam devenit eadem ecclesia pauperitatem quod vix possunt in ea tres clerici sustentari".

епископу Ларисе да помогне осиромашеном епископу Гардикије.[80] Да би се то тешко материјално стање донекле поправило Инођентије III је 25. маја 1212. саветовао архиепископу Ларисе да епископу Гардикије повери цркву Димитријаде.[81] Изгледа да се у сличној беди налазио и епископ Домокоса који се жали да не може да живи од црквених прихода, па му је барон Амадео Буфа дао као дијецезу и „episcopatum Calidoniensem"; ту одлуку потврдио је Инођентије III 14. јула 1208., док курија или њен легат не донесу неко друго решење у томе смислу.[82]

Недостатак материјалних средстава није једина невоља латинских дијецеза у Тесалији, јер су из ових брига произилазили неки специфични проблеми који су сасвим пореметили односе између архиепископа и њихових суфрагана. У издржавању пространих дијецеза архиепископи су се и сами борили са великим потешкоћама које су покушавали да реше неким ванредним мерама. У писму од 31. марта 1210. папа Инођентије III налаже епископима Термопила и Гардикије да обуздају архиепископа Ларисе да не захтева преко обичаја трибуте од епископа „Vessiensi ac Damitriado", као и манастира Келије.[83] Актом од 24. августа 1213. године Инођентије III наређује архиепископу и кантору Давале да приморају епископа Ламије, коме је поверена брига око епископије Језера, да врати храну и животиње, заплењене од те цркве.[84]

Из ових неколико карактеристичних примера не треба закључивати да су само архиепископи притискивали суфрагане, покушавајући да поправе материјално стање својих дијецеза. Било је и супротних случајева када суфрагани нису показивали дужну канонску послушност према архиепископима. Инођентије III пише 8. децембра 1208. архиепископу Неопатраса, као и епископима Давале и Језера, наређујући им да убеде епископа Димитријаде да је дужан да као суфраган покаже покорност према лариском архиепископу.[85] Нешто раније (5. октобра 1208) Инођентије III пише епископу Гардикије Вартоломеју да „ne quis super beneficio Cardicensi et Valestino, quod Larrissensis archiepiscopus ei concessit, temere ipsum molestet".[86]

Материјално сиромаштво латинске цркве у Грчкој, а и чести сукоби међу прелатима, од којих су само неки забележени, ставили су рим-

---

[80] *Migne* PL vol. 216, 300; Acta Innocentii III, 522, No. 18; *Potthast*, Regesta I, No. 4035.

[81] Acta Innocentii III, 535, No. 29; *Potthast*, Regesta I, No. 4494.

[82] *Migne* PL vol. 215, 1433; *Potthast*, Regesta I, No. 3457; *Hopf*, Geschichte I, 167; *Gerland*, Geschichte I, 196; *Wolff*, Patriarchate 44. Слични примери се јављају и у Тесалији суседним областима. Господар Платамона Роландо Пескија дозволио је епископу свога града да припоји дијецези и епископију Китра, због њеног сиромаштва. Та одлука је потврђена папским писмом од 14. јула 1208. године. Cf. *Migne* PL vol. 215, 1433 sq.; *Potthast*, Regesta I, No. 3458; *Gerland*, Geschichte I, 196; *Wolff*, Patriarchate 44 sq.

[83] *Migne* PL vol. 216, 230; Acta Innocentii III, 382 sq., No. 148; *Potthast*, Regesta I, No. 3959.

[84] *Migne* PL vol. 216, 897; *Potthast*, Regesta I, No. 4794; *Wolff*, Patriarchate 45.

[85] *Migne* PL vol. 215, 1505; Acta Innocentii III, 355, No. 123; *Potthast*, Regesta I, No. 3553.

[86] *Migne* PL vol. 215, 1466; *Potthast*, Regesta I, No. 3509.

ску курију пред решавање тешких организационих проблема. Покушавајући да стање побољша, курија је предузимала неке организационо-административне промене које се запажају и у Тесалији.[87] Актом од 25. маја 1212. године Инођентије III наређује архиепископу Ларисе да цркву Димитријаде припоји епископији Гардикије, што је свакако значило крај самосталне латинске епископије у Димитријади.[88] У пролеће исте године (21. маја) Инођентије III такође пише клеру и становништву епископије Језера, обавештавајући их да се убудуће њихов црквени поглавар бити епископ Ламије, чиме је престала да постоји епископија у Језеру.[89] Изгледа да је укидање епископије Језера донело извесне компликације, јер је та дијецеза била под јурисдикцијом архиепископа Ларисе, а сада би требало да припајањем епископу Ламије дође под власт архиепископије у Неопатрасу. Због тога Инођентије III 21. маја 1212. пише архиепископу Ларисе и опомиње га да епископу Ламије не прави сметње око преузимања епископије Језера.[90]

Пре него што окончамо овај одељак посветићемо неколико речи поседима крсташких ритерских редова у Тесалији. После освајања ове богате и простране области Бонифације Монфератски је разним мерама покушавао да овде ојача своју власт. Међу ритерима који су добили територије у континенталној Грчкој били су редовници Темплара и Хоспиталаца, а неки њихови поседи налазили су се у Тесалији. Сасвим је природно да је присуство тих ритера у Тесалији стварало извесне потешкоће како баронима тако и представницима римске цркве. Бонифације Монфератски је уступио Темпларима град Равенику, близу Ламије, а они су нешто касније од барона Амадеа Буфа и Гвида Палавичинија добили и саму Ламију.[91] Међутим, Темплари нису те поседе дуго држали, јер им их је одузео латински цар Хенрик I.

Поред Темплара у источној Тесалији имали су поседе и Хоспиталци, које су такође добили од Бонифација Монфератског. Док о Темпларима у Тесалији говори само неколико докумената, нешто више знамо о поседима Хоспиталаца и о њиховом држању према осталим факторима у Тесалији. Незадовољни квалитетом и обимом својих поседа у Тесалији,

---

[87] То већ уопштено наслућују *Hopf*, Geschichte I, 167 и *Gerland*, Geschichte I, 196.

[88] *Migne* PL vol. 216, 596; *Potthast*, Regesta I, No. 4494; *Eubel*, Hierarchia catholica I, 230; *Wolff*, Patriarchate 45 sq.; *Nicol*, Despotate 37. Већ у акту од 10. априла 1212. Инођентије III дозвољава архиепископу Солуна да изабраног епископа Димитријаде реши свих обавеза, пошто он не може мирно да седи у својој дијецези. Cf. *Migne*, PL vol. 216, 575; *Potthast*, Regesta I, No. 4445. Већ смо навели латински печат са натписом „Sigillum Bartholomei dei gratia Cardicensis episcopus et Valestinen" (cf. *Schlumberger*, Sigillographie de l'Orient latin 219, No. 130) који показује да је у овом процесу спајања латинских дијецеза епископија Велестина припојена епископу Гардикије.

[89] *Migne* PL vol. 216, 582; Acta Innocentii III, 421, No. 190; *Potthast*, Regesta I, No. 4468; *Wolff*, Patriarchate 45.

[90] *Migne* PL vol. 216, 583; *Potthast*, Regesta I, No. 4471.

[91] *Migne* PL vol 216, 324; *Gerland*, Geschichte I, 195, 203 sq. Темплари нису присуствовали парламенту у Равеники (2 маја 1210) и жалили су се Инођентију III, захтевајући да им се врати Ламија. Cf. *Gerland*, Geschichte I, 208, n. 4.

Хоспиталци су настојали да их прошире на рачун најближих суседа, а овде је први на удару био латински епископ Гардикије. Инођентије III већ 11. јула 1210. године пише архиепископу Неопатраса и још неким прелатима у Грчкој да су Хоспиталци отели епископу Гардикије замак, град и опатију Алмире, чиме су га довели у крајњу беду; папа нарећује споменутим прелатима да приморају Хоспиталце да врате све што су одузели од епископа Гардикије.[92] Деветнаестог августа 1210. Инођентије III се, због преступа Хоспиталаца, поново обраћа истим прелатима и тражи да се редовници казне искључењем из цркве, јер су сви покушаји да се умире остали узалудни.[93] Интервенције римске курије у корист епископа Гардикије нису донеле никакве резултате, тако да је још 25. маја 1212. Инођентије III писао архиепископима Солуна, Филипа и Ларисе, обавештавајући их о сукобу Хоспиталаца са епископом Гардикије и о могућностима да се спор реши. Као услове за споразум је предлагао да епископ Гардикије задржи трећину Гардикије са правом уласка у остали део града и коришћења цистерне за воду; поред тога епископ треба да добије натраг и цркву у граду, као и опатију у Алмири.[94] Иако су преговори око смиривања односа били дуги и компликовани, ипак су најзад донели извесне резултате, што се види из папског писма од 27. септембра 1213. које даје текст споразума са Хоспиталцима, закљученог у преговорима са Виљемом, архиепископом Филипа који је заступао римску курију. Споразумом је предвиђено да Хоспиталци врате све што су узели од епископа Гардикије, а такође да му осигурају обештећење за имовину коју су користили. Редовници су положили заклетву да ће у свему поштовати споразум.[95] Међутим, изгледа да је и поред ових дугих напора решење сукоба било само привремено и привидно, јер 13. фебруара 1218. године папа Хонорије III пише архиепископу Неопатраса и још неким

---

[92] *Migne* PL vol. 216, 297; *Potthast*, Regesta I, No. 4052; *J. Delaville le Roulx*, Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de S. Jean de Jérusalem III, Paris 1897, 117 sq., No. 1348.

[93] *Migne* PL vol. 216, 307; *Potthast*, Regesta I, No. 4062; *Delaville le Roulx*, Cartulaire II, 120, № 1352. Нешто раније (7. јула 1210) папа пише истим епископима о казни екскомуникације коју је за Хоспиталце предлагао епископ Гардикије. Cf. *Migne* PL vol. 216, 303; *Potthast*, Regesta I, No. 4037.

[94] *Migne* PL vol. 216, 591; Acta Innocentii III, 535, No. 27; *Potthast*, Regesta I, No. 4490; *Delaville le Roulx*, Cartulaire II, 143—145, No. 1387. Истога датума Инођентије III се обраћа Готфриду Вилардуену, позивајући га да пази да епископ Гардикије не буде ометан у поседовању своје дијецезе од Хоспиталаца или од неког другог. Cf. *Migne* PL vol. 216, 595; *Potthast*, Regesta I, No. 4493; *Delaville le Roulx*, Cartulaire II, 145, No. 1388. Исти акт упућен је и латинском цару Хенрику I. Двадесет шестог маја 1212. папа пише архиепископима Солуна, Филипа и Ларисе о могућностима да се реши спор Хоспиталаца и епископа Гардикије. Cf. *Migne* PL vol. 216, 600; *Potthast*, Regesta I, No. 4053; *Delaville le Roulx*, Cartulaire II, 146, No. 1390.

[95] *Migne* PL vol. 216, 910; Acta Innocentii III, 540, No. 5; *Potthast*, Regesta I, No. 4817; *Delaville le Roulx*, Cartulaire II, 157—159, No. 1413. Из папског писма се види да је текст споразума састављен 11. децембра 1212. код Алмире и да су га потписали Вартоломеј, епископ Гардикије и Стефан, поглавар Хоспиталаца у Романији. Интересантно је да се у споразуму каже да ће уместо 200 марака сребра које су Хоспиталци обећали као обештећење епископу Гардикије овај за шест година држати „proventus fori Armironensis".

латинским прелатима да испитају природу сукоба Хоспиталаца са епископом Гардикије.[96] Даљи сукоби Хоспиталаца са епископом Гардикије прекинути су променом политичке власти у Тесалији.

3. *Односи између барона и цркве*

Феудално друштво западног типа, створено на територији бивше византијске државе, почивало је на две основне компоненте: световним и црквеним феудалним поседима. У деоби огромног плена Инођентије III желео је да латинској цркви обезбеди извесну економску равнотежу према поседима световних барона, па је због тога већ у уговорима о подели територије (1024) било речи о принципима деобе земљишта између барона и цркве. Одлучено је да ће се црквама и манастирима оставити онолико поседа колико је довољно за њихово издржавање.[97] Извештај Роберта од Кларија о скупу латинских феудалаца после крунисања првог цара Балдуина Фландријског врло је карактеристичан за општи дух грабежа који је владао међу баронима. Том приликом је вођена жучна расправа да ли свештеници треба равноправно да учествују у подели плена и упркос противљењу барона одлучено је да и чланови латинског клера треба да добију свој део.[98] Иако је на први поглед изгледало да је овим установљена равнотежа између латинске политичке власти и римске цркве на византијској територији, ипак односи клера са баронима никада нису били добри. Говорећи о томе проблему, А. Лишер подвлачи да су сви барони на челу са самим царем учествовали у пљачки црквених поседа. Шта више они су, будући непријатељски расположени према латинској цркви и свештенству, спречавали да се црквена имовина увећава даровима религиозног становништва.[99]

Ми овде нећемо посматрати односе између барона и клера на читавој територији Латинског царства, већ ћемо се после ових уводних констатација ограничити само на прилике у Тесалији. Иако односи између барона и клера у Тесалији показују доста сличности са ситуацијом у другим областима срушеног Византијског царства, ипак они имају и неке специфичне карактеристике. У пространој држави Бонифација Монфератског положај црквених поседа био је нешто друкчији него у другим областима Латинског царства, јер италијански маркиз није дозвољавао конфискацију црквених имања, већ је обнављао привилегије црквама и манастирима.[100] Пошто је у границе крсташке државе у Солуну улазила и Тесалија, може се претпоставити да је и овде у првим годинама латинске власти владао мир у односима световних барона и римског клера.

---

[96] Acta Honorii III, vol I 183, No. 1090.

[97] *Tafel-Thomas* I, 447, 451; *Gerland*, Geschichte I, 75; *Wolff*, Politics in the Latin Patriarchate 255.

[98] R. de Clari, La conquête de Constantinople, ed. par *Ph. Lauer*, Paris 1924, 96; *Gerland*, Geschichte I, 17.

[99] *Luchaire*, Innocent III, 184 sq.

[100] *Gerland*, Geschichte I, 195 sq.; *Wolff*, Politics in the Latin Patriarchate 259 sq.

Међутим, изненадна погибија Бонифација Монфератског (септембра 1207) унела је велику пометњу у његову државу и променила односе латинских барона према цркви и њеним поседима на читавој територији солунске државе, па свакако и у Тесалији. Нови господар ситуације у Грчкој, латински цар Хенрик I, морао је првенствено да води рачуна о политици према тамошњим баронима, тако да није пружио одлучну подршку цркви у покушајима да одбрани поседе и привилегије.[101] Сасвим је разумљиво да је римска курија покушавала да те неприлике у латинској држави смири, пре свега директним преговорима са главним факторима: царем и латинским патријархом. У акту од 10. јула 1210. године Иноћентије III тражи од цара Хенрика I да изда едикт којим би забранио даље присвајање црквених поседа.[102] Маја 1212. папа опомиње латинског цара да не пружа заштиту оним људима који су због рушења цркава или других преступа екскомуницирани из цркве.[103] Много раније (5. јула 1206) Иноћентије III се обраћа латинском патријарху Томи Морозинију и саветује му да се поштује уговор постигнут између клера и барона.[104]

Што се тиче ситуације у Тесалији природно је претпоставити да су овде сукоби барона и цркве били бројни и чести, јер је велики број латинских ритера стекао поседе у овој плодној и равној земљи. Од прелата римске цркве у Тесалији свакако да се у врло деликатном положају налазио архиепископ Ларисе, пре свега због величине и значаја потчињене му дијецезе. Карактеристично је да папа Иноћентије III већ 13. октобра 1208. дозвољава лариском архиепископу да своју резиденцију премести „apud Ferchikam", вероватно због сукоба са бароном Виљемом, господарем Ларисе и околине.[105] Заиста, у савременим документима налазимо низ података о сукобима архиепископа Ларисе са околним баронима. Тако папа Иноћентије III 4. октобра 1208. године пише архиепископима Атине и Тебе, као и епископу Костура о потешкоћама које цркви у Лариси чини „dilectus filius nobilis vir Guillelmus de Larsae".[106] Пошто је територија лариске архиепископије била врло пространа, барон Виљем није једини латински господар са којим је архиепископ Ларисе

---

[101] *Gerland*, Geschichte I, 200—203 који сматра да је Хенрик I водио рачуна и о томе да је сваки прелазак световног поседа у власништво цркве значио двоструки губитак војничког имања а и пореског платише, јер су црквени поседи били ослобођени пореза. Е. Герланд верује да је нови латински цар у својој политици изабрао средњи пут: држећи у шаху како бароне тако и високе црквене прелате.

[102] *Migne* PL vol. 216, 296; *Potthast*, Regesta I, No. 4042. Истога датума папа од латинског цара захтева да нареди баронима у Романији да врате цркви сва противзаконито одузета имања. Cf. *Migne* PL vol. 216, 296; *Potthast* Regesta, I, No. 4043.

[103] *Migne* PL vol. 216, 596; *Potthast*, Regesta I, No. 4482.

[104] *Migne* PL vol. 215, 967; *Potthast*, Regesta I, No. 2867.

[105] *Migne* PL vol. 215, 1471; *Potthast*, Regesta I, No. 3515. *Gerland*, Geschichte I, 198 sq. упозорава да је лариски архиепископ по своме рангу био једини прелат који је свештенство могао да брани од барона. Архиепископија Солуна постојала је само формално а архиепископ Неопатраса био је сувише удаљен према југу.

[106] *Migne* PL vol. 215, 1468; Acta Innocentii III, 351 sq., No. 119; *Potthast*, Regesta I, No. 3507.

имао потешкоћа. У претходним одељцима смо констатовали да је Марија, удовица Бонифација Монфератског стекла поседе у источној Тесалији, а они су улазили у границе лариске дијецезе. Због тога се и бивша византијска царица сукобљавала са латинским архиепископом Ларисе. Папа Инођентије III пише 4. октобра 1208. године архиепископима Патраса и Тебе, као и епископу Термопила, и налаже им да Бонифацијеву удовицу убеде да све што је одузела врати лариском архиепископу и његовим суфраганима.[107] Изгледа да је папска интервенција донела неке резултате, јер Инођентије III обавештава (2. јула 1210) архиепископа Неопатраса, као и епископе Језера и Китра, да је од Марије добио уверавања да ће се у будуће клонити таквих поступака према лариској цркви.[108] Упркос тим обећањима Инођентије III већ 10. јула 1210. налаже архиепископу Неопатраса, као и епископима Давале и Китра, да подсете Бонифацијеву удовицу на редовно плаћање десетка лариском архиепископу и његовим суфраганима.[109] Инођентије III је због архиепископа Ларисе писао и самом цару Хенрику I (7. јула 1210) захтевајући да нареди да се архиепископу Ларисе врати све оно што му је одузето, како би могао да мирно поседује „ecclesias, abbatias, clericos et possessiones, decimas et alia iura".[110]

Међутим, из наведених података не треба закључивати да је само лариски архиепископ био изложен притиску световних барона, јер су се у сличним невољама нашли и неки његови суфрагани. Те појаве јасно илуструје писмо Инођентија III од 6. јула 1210. конетавлу Романије, господару Алмире и још неким великашима, којима папа наређује да епископу Гардикије врате све што су му узели.[111] Скоро истовремено (10. јула) Инођентије III се обраћа архиепископу Неопатраса, епископима Ламије и Језера и предочава им да не треба да дозволе да епископ Гардикије и његова црква „ab aliquo indebite molestentur".[112] Папа пише и

[107] *Migne* PL vol. 215, 1467; *Potthast*, Regesta I, No. 3506; *Hopf*, Geschichte I, 166.

[108] *Migne* PL vol. 216, 299; Acta Innocentii III, 385, No. 151.

[109] *Migne* PL vol. 216, 302; *Potthast*, Regesta I, No. 4045. У акту од 30. марта 1210. Инођентије III наређује архиепископу Хераклеје и епископима Гардикије и Термопила да уколико Марија затражи заштиту да је прво приморају да врати оно што је узела од лариске цркве и да надокнади штету. Cf. *Migne* PL vol. 216, 288; *Potthast*, Regesta I, No. 3954. Почетком августа 1211. године папа пише архиепископу Хераклеје и налаже му да убеди Бертхолда од Каценелбогена и Марију Монфератску да надокнаде штету цариградској цркви. Cf. *Migne* PL vol. 216, 456; *Potthast*, Regesta I, No. 4294.

[110] *Migne* PL vol 216, 297; Acta Innocentii III, 386 sq., No. 153; *Potthast*, Regesta I, No. 4039. Истовремено је акт исте садржине упућен конетавлу Романије, Виљему Лариском, господару Алмире, господару Велестина и другим баронима из околине Ларисе. Cf. *Migne* PL vol. 216, 300; *Potthast*, Regesta I, No. 4041. Истога дана Инођентије III пише „archiepiscopo Neopatrensi, episcopo Davalensi et Avalonensi electo", опомињући их да лариски архиепископ и његови суфрагани треба да добију све што им је одузето. Cf. *Migne* PL vol. 216, 298; Acta Innocentii III, 387, No. 154; *Potthast*, Regesta I, No. 4040.

[111] *Migne* PL vol. 216, 300; Acta Innocentii III, 386, No. 152; *Potthast*, Regesta I, No. 4036.

[112] *Migne* PL vol. 216, 304; *Potthast*, Regesta I, No. 4046.

неким високим прелатима у Тесалији (10. јула 1210) да га је епископ Гардикије обавестио да су бројни барони опљачкали манастире и цркве и присвојили њихова имања. Инођентије III захтева да се штета надокнади.[113] Свакако да су ово само појединачни примери који добро илуструју односе барона према латинској цркви у Тесалији.

За побољшање односа између представника световне и духовне власти пре свега била је заинтересована римска црква, а специјално њени прелати у Грчкој. У духу тих настојања кренула је крајем 1208. године у Рим једна делегација латинских прелата из Грчке (архиепископ Атине, епископи Термопила и Језера) да папи опише тежину ситуације римског клера у Грчкој.[114] Та мисија је имала и неке резултате, јер Инођентије III пише 24. јануара 1209. солунском конетаблу и другим баронима Романије да сва отета црквена имања морају бити враћена а штета надокнађена. Истовремено их опомиње да треба да цркви уредно плаћају десетак.[115]

Поред ових корака енергични Инођентије III чинио је и друге покушаје да среди прилике у Грчкој, не би ли тако црквама и манастирима осигурао несметано поседовање пространих територија. У писму од 23. маја 1212. године папа обавештава неке високе прелате у Грчкој да је наредио да се десетине свих поседа у Грчкој врате цркви.[116] У покушајима да ситуацију смири Инођентије III се чак обраћао и самом цару Хенрику I (10. јула 1210) са захтевом да нареди враћање цркви свих отетих поседа и људи. Ту су специјално споменути прелати Ларисе и Дамалије.[117] Актом од 21. децембра 1210. године Инођентије III даје право бројним латинским прелатима да захтевају враћање свих поседа које су им барони отели на територији солунске краљевине све до Коринта.[118] Неколико година касније (25. јануара 1215) Инођентије III шаље булу прелатима на територији Латинског царства и говори им о потреби успостављања добрих односа између барона и цркве, што је циљ и политике римске курије.[119]

Свакако да је решење овог проблема сређивања односа између барона и римске цркве требало да учврсти темеље крсташке власти у Грч-

---

[113] *Migne* PL vol. 216, 301; Acta Innocentii III, 390, No. 158; *Potthast*, Regesta I, No. 4049. Истога датума Инођентије III пише неким прелатима о штети нанетој црквама у Платамону и на Китру. Cf. *Migne* PL vol. 216, 302; Acta Innocentii III, 391, No. 159; *Potthast*, Regesta I, No. 4051.

[114] *Migne* PL vol. 215, 1551; *Gerland*, Geschichte I, 199.

[115] *Migne* PL vol. 215, 1551; Acta Innocentii III, 356, No. 134; *Potthast*, Regesta I, No. 3631.

[116] *Migne* PL vol. 216, 597; Acta Innocentii III, 428 sq., No. 194; *Potthast*, Regesta I, 4493. Двадесет шестог августа 1213. Инођентије III обавештава неке латинске прелате у Грчкој да је осудио све световњаке који су подигли руку на црквена имања. Cf. *Migne* PL vol. 216, 898; Acta Innocentii III, 448, No. 209; *Potthast*, Regesta I, No. 4798.

[117] *Migne* PL vol. 216, 296; Acta Innocentii III, 388 sq., No. 156; *Potthast*, Regesta I, 4043.

[118] *Migne* PL vol. 216, 360; Acta Innocentii III, 527, No. 46; *Potthast*, Regesta I, No. 4151.

[119] Acta Innocentii III, 462—465, No. 217; *Potthast*, Regesta II, No. 7077.

кој, па су обе стране биле животно заинтересоване да се то постигне, нарочито на територији солунске краљевине, где су односи барона и цркве били најзаоштренији. У томе циљу је одлучено да се сазове састанак најугледнијих барона и представника римске цркве у северној и средњој Грчкој, на коме би се решила спорна питања. За место одржавања састанка одређена је Равеника, град у близини Ламије, где су маја 1209. године барони солунске краљевине склопили споразум са латинским царем Хенриком I и одредили међусобна права и обавезе.

Састанак одржан 2. маја 1210. године, који се обично назива другим парламентом Равенике, расправљао је о односима барона и цркве на пространој територији од Солуна до Коринта. Поред угледних крсташких господара из Грчке састанку су присуствовали и најистакнутији римски прелати, од којих су неки били и из Тесалије, као на пр. архиепископи Ларисе и Неопатраса, епископи Давале, Термопила, Ламије и Језера.[120] Сасвим је природно да су одлуке састанка у Равеники пре свега регулисале основне проблеме у односима барона према цркви. Латински ритери су се одрекли свих претензија према црквеној и манастирској имовини, а обавезали су се да ће вратити све оно што су раније одузели. Епископи и свештеници су се са своје стране обавезали да ће плаћати све дажбине које је грчко свештенство плаћало пре 1204. године, а да ће поседе добијене од световне власти држати у духу феудалних обичаја.[121] Одлуке овог скупа који је теоријски решио основна спорна питања између латинских барона и цркве потврдио је 21. децембра 1210. године и папа Инокентије III.[122] Међутим, иако је овај компромис требало да постане основ за сређивање односа између световне и црквене власти, на територији северне и средње Грчке, па су се касније папе и позивале на њега[123], ипак су се сукоби и несугласице настављали. Свакако да се то односи и на Тесалију, мада је овде латинска власт убрзо нестала, тако да даље праћење односа барона према римској цркви излази из оквира тесалијске историје.

4. *Латински освајачи и грчко становништво*

После неочекиваног освајања Цариграда (априла 1204) и распада Византије највећи део територија срушеног царства дошао је под власт латинских освајача било крсташких барона, било Млечана. Византијско

---

[120] Присутни прелати наведени су у акту Инокентија III од 21. децембра 1210. Cf. *Migne* PL vol. 216, 360; *Potthast*, Regesta I, No. 4151.

[121] *Hopf*, Geschichte I, 169 sq.; *Norden*, Papsttum und Byzanz 241; *Gerland*, Geschichte I, 208 sq.; *J. Longnon*, L'organisation de l'église d'Athènes par Innocent III, Mémorial L. Petit, Bucarest 1948, 341; *Longnon*, Empire latin 123; *Wolff*, The Latin Patriarchate 260 sq.; *P. Charanis*, The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire, DOP 4 (1948) 95 sq.

[122] *Migne* PL vol. 216, 360; Acta Innocentii III, 527, No. 46; *Potthast*, Regesta I, No. 4151.

[123] На пр. Инокентије III у акту издатом између 22. фебруара 1215. и 16. јула 1216. године (cf. *Potthast*, Regesta I, No. 5196) или његов наследник Хонорије III 19. и 21. јануара 1219. године. Cf. Acta Honorii III et Gregorii IX e registris Vaticanis aliisque fontibus collegit *A. L. Tăutu*, Vaticani 1950, 73 sq., No. 48, 76, No. 49.

становништво, настањено у тим областима, морало је да прими латинске освајаче и да са њима успостави modus vivendi, а они који то нису хтели да учине напуштали су своја боравишта и одлазили у нове државне центре византинизма, образоване на различитим странама бивше византијске територије у Епиру и на западу Мале Азије. Свакако да су освојене територије углавном напуштали феудалци, док су сиромашнији слојеви становништва морали да остану на својим поседима и да прихвате нове господаре.

У историјској науци је доста расправљано о ставу византијске аристократије према латинским освајачима. Иако савремени извори о томе не дају увек потпуне и прецизне податке, преовлађује мишљење да је већи део византијских феудалаца прихватио промену власти и да је брзо нашао начин да се споразуме са новим господарима, разуме се под условом очувања поседа и привилегија. Споразуми су лако склапани, јер није постојала никаква суштинска разлика између западног и византијског облика феудалних односа.[124] Свакако да су сасвим неприхватљива романтичарско-патриотска домишљања неких грчких историчара који негирају сваку могућност споразума бивших византијских поданика са новим господарима и сматрају да су сви слојеви грчког света отпочели бескомпромисну борбу против крсташких барона и шизматика.[125]

Међутим, латински барони нису били једини фактор који је међу освајачима градио став и политику према бившим царским поданицима. У томе је важну улогу имала римска црква која је проширила своју организацију по читавој византијској територији, ступајући тако у непосредан контакт пре свега са византијским клером, а и са обичним световним становништвом. У неким случајевима ми смо релативно добро обавештени о политици и ставу римске цркве према грчком свештенству и становништву, јер о томе доста говоре савремени документи римске курије. Став латинских прелата према грчком становништву уопште, а нарочито према црквеним лицима, директно је зависио од општих политичких интенција Инокентија III који је желео да у грчком свету води нову умеренију политику, тражећи основ за споразум са грчким свештенством, које је могло да му пружи драгоцену подршку у организацији црквене администрације у областима бившег Византијског царства.

За опште појмове о политици римске курије у Грчкој драгоцени су неки акти Инокентија III из првих година латинске власти у византијским областима. У писму латинском патријарху Томи Морозинију (4. августа 1206) Инокентије III му саветује да буде веома тактичан и стрп-

---

[124] *Ostrogorsky*, Féodalité 55—61 (= Сабрана дела I, 170—176); *E. Francès*, La féodalité et les villes byzantines au XIIIe et au XIVe siècles, Byzantinoslavica 16 (1953) 77 sq. 89; *Б. Горянов*, К вопросу об общественно-политическом строе Латинской империи, Виз. врем. 14 (1958) 86; *P. L'Huiller*, La nature des relations ecclésiastiques gréco-latines après la prise de Constantinople par les croisés, Akten des XI. Inter. Byzant.-Kongresses 1958, München 1960, 314; *B. Ferjančić*, Rapports entre Grecs et Latins après 1204, ЗРВИ 10 (1968) 171—176.

[125] В. на пр. *M. Dendias*, Sur les rapports entre les Grecs et les Francs en Orient après 1204, ΕΕΒΣ 23 (1953) 376 sq.

љив према грчким епископима који су одбили да му изјаве покорност: треба да их неколико пута позове, па тек ако се не одазову да их лиши положаја и екскомуницира из цркве.[126] Писмом од 7. фебруара 1208. године папа опомиње цара Хенрика I, бароне и Млечане да помогну латинском патријарху Томи Морозинију у настојањима да Грке, како клирике тако и лаике, приведе послушности према римској цркви.[127] Истовремено (8. фебруара) папа налаже Томи Морозинију да грчке епископе који су пришли римској цркви остави на ранијим положајима, иако су посвећени по грчком обичају.[128]

Релативно толерантан став великог политичара Иноћентија III убедио је неке грчке свештенике, па и епископе, да остану на својим положајима и да признају суприматију Рима.[129] Овде не можемо описивати односе латинских освајача према бившим византијским поданицима на територији читавог Латинског царства, већ ћемо тај проблем посматрати само у границама Тесалије, током доста кратког периода латинске власти. Ти односи у Тесалији имали су извесне специфичности које се срећу и у неким другим латинским поседима на византијској територији.

У посматрању овог проблема треба пре свега имати у виду околност да је пространа и плодна Тесалија припала Бонифацију Монфератском, човеку који је споразумом са грчким становништвом покушао да оствари своје високе политичке амбиције. Због тога се латински цар Балдуин I у писму из 1204. године жали да италијански маркиз у борби против њега фаворизује грчки елеменат, како световњаке тако и клер, користећи при томе брак са Маријом, бившом византијском царицом.[130] Када је Бонифације Монфератски у пролеће 1205. године кренуо према југу да би освојио области северне и средње Грчке које су му припале, он је повео свога пасторка Манојла, сина бившег византијског цара Исака II Анђела. Младог Манојла он је још раније прогласио за цара.[131]

Политичка рачуница солунског господара показала се тачна, јер су Грци из Тесалије почели да му прилазе. Зато византијски историчар Никита Хонијат резигнирано констатује да Латини никада не би оружјем

---

[126] *Migne* PL vol. 215, 963 sq.; *Potthast*, Regesta I, No. 2860; *Gerland*, Geschichte I, 133; *Wolff*, Latin Patriarchate 34 sq.

[127] *Migne* PL vol. 215, 1352; *Potthast*, Regesta I, No. 3318.

[128] *Migne* PL vol. 215, 1353; *Potthast*, Regesta I, No. 3320; *Luchaire*, Innocent III, 230.

[129] *H. Evert-Kappesova*, La société byzantine et l'union de Lyon, Byzantinoslavica 10 (1949) 30 sq. верује да је високи византијски клер напустио своје дијецезе и отишао у суседне грчке државе, а да су нижи свештеници и монаси остали на својим местима, дајући отпор латинској цркви. У заступању оваквог става још екстремнији је *Dendias*, Sur les rapports entre les Grecs et les Latins 371—374 који сматра да је читаво грчко свештенство, бранећи православље, било против римске цркве.

[130] *Tafel-Thomas* I, 503 sq.; *Gerland*, Geschichte I, 23; *Francès*, Féodalité 78 sq.; *Б. Ферјанчић*, Почеци Солунске краљевине (1204—1209), ЗРВИ VIII—2 (1963) 110—112.

[131] Choniates 792 sq.; *Francès*, Féodalité 78 sq.; *Ферјанчић*, Почеци Солунске краљевине 111.

освојили Тесалију да им у томе нису помогли Грци.[132] Међутим, таква политика према Грцима ипак није донела трајне резултате у Тесалији, јер је Бонифације Монфератски убрзо погинуо у борби са Бугарима (септембра 1207).[133] Што се тиче става Бонифацијевих наследника према грчком елементу о томе у изворима нема података, као што се мало зна и о политичким приликама у Тесалији до краја латинске власти. Поред великог броја поседа световних барона, у Тесалији је постојала и широка организација римске цркве, која је представљала један од темеља латинске власти. Документи папске канцеларије за понтификата Инођечтија III дају доста података о ставу и политици римске цркве према грнком елементу у Тесалији. Већ смо напоменули да је Иноћентије III имао нове концепције у политици према грчком свештенству, очекујући од тога извесну помоћ у организацији римске цркве на бившој византијској територији. Такву политику римска курија је водила и у Тесалији.

Међутим, интересантно је на почетку напоменути да локална традиција у Тесалији није задржала у доброј успомени римску цркву: у манастиру Ксенији, на падинама Отриса, југоисточно од Алмире, забележено је предање да је цркву запалио римски папа.[134] Упркос таквим успоменама локалне традиције, подаци савремених извора показују да односи римских прелата са грчким клером нису увек били рђави. Сачувана је прича о преносу главе св. Маманта, церемоније у којој је учествовао и латински епископ Домокоса, који је ту реликвију узео из манастира посвећеног овом свецу. Латински епископ је претходно „multos clericos grecos et monachos evocavit, qui legentes literas in argento, asserebant caput esse martyris gloriosi".[135] Иако је податак врло интересантан, ипак се ради о једном локалном догађају, а за добијање комплетније слике о политици римске цркве према грчком свештенству у Тесалији морамо се обратити документима римске курије.

Папа Иноћентије III, 4. октобра 1208. године, даје инструкције архиепископу Ларисе да рукоположене грчке епископе, игумане и монахе у својој дијецези посвети према римском обичају[136], што свакако показује да је у пространој лариској архиепископији било доста грчког клера. У акту од 31. марта 1210. Иноћентије III захтева од епископа Термопила да обузда архиепископа Ларисе да од манастира Келије не

[132] Choniates 793; *Francès*, Féodalité 79. Италијански маркиз је 1205. године у Лариси заробио бившег византијског цара Алексија III Анђела; Грци из цареве пратње су сада пришли Бонифацију Монфератском. Cf. Choniates 808.

[133] *Francès*, Féodalité 80 сматра да је Бонифације Монфератски већ после освајања Солуна променио своју политику, а да су византијски феудалци који су пришли Латинима увидели да ће корист из ових освајања извући латинско племство.

[134] *Н. Гианопулос*, Ἡ ἱερὰ μονὴ τῆς Ξενίας, Θεσσαλικὰ χρονικά 4 (1934) 65 сл. који верује да се то предање односи на време непосредно после 1204. године.

[135] Excuviae sacrae Constantinopolitanae I, 29 sq.

[136] *Migne* PL vol. 215, 1468; Acta Innocentii III, 352 sq., No. 120; *Potthast*, Regesta I, No. 3508; *Luchaire*, Innocent III, 244 sq.; *Norden*, Papsttum und Byzanz 191, n. 2. Шестог фебруара 1209. Иноћентије III дозвољава каноницима дијецезе Термопила да могу да бораве „in abbatia quae Communio vulgariter appellatur", док се не нађе неко погодније место за њих. Вероватно да је у питању грчки манастир. Cf. *Migne* PL vol. 215, 1557; *Potthast*, Regesta I, No. 3648.

тражи више дажбина него што је уобичајено.[137] Келије су биле грчки манастир, који папа узима у заштиту.

Покушавајући да реши положај грчког клера у организацији римске цркве, Иноћентије III је имао у виду и друге дијецезе у Тесалији. Тако он 29. марта 1210. наређује епископима Термопила и Гардикије да сви грчки свештеници који дају изјаву покорности римској цркви треба да уживају исту слободу као и у време византијске власти.[138] О извесној толерантности политике римске цркве сведочи и чињеница да се римски архиепископ Неопатраса пре свога посвећења борио у војсци господара Коринта Лава Сгура и да је многе Латине побио. Због тога је Иноћентије III 21. августа 1211. наредио да се поведе истрага о држању архиепископа Неопатраса, који је можда био и грчки свештеник, само што је пришао римској цркви.[139]

Иако је папа Иноћентије III имао доста толерантан став према грчком свештенству, ипак таква политика специјално у Тесалији није донела веће резултате. Томе је допринела околност да се сви латински прелати нису придржавали упутстава добијених из Рима, док су са друге стране грчки свештеници често били сасвим неповерљиви према римској цркви. У таквом ставу су их подржавале извесне личности које су покушавале да у грчком елементу потраже ослонац за јачање својих позиција. Једна од таквих особа била је Марија, удовица Бонифација Монфератског. Већ смо нагласили да је бивша византијска царица, удовица Исака II Анђела, имала простране личне поседе у источном делу Тесалије, које јој је потврдио и папа Иноћентије III. Удовица италијанског маркиза долазила је у сукобе са римском клером у Грчкој, а нарочито са архиепископом Ларисе, па је сасвим природно да је у таквој ситуацији тражила подршку грчког свештенства које је такође било неповерљиво према латинском црквеном поглавару Ларисе. Зато је у јесен 1208. године папа Иноћентије III добио жалбу од архиепископа Ларисе да Марија отворено подстиче грчке свештенике да не изјављују послушност папи.[140] У писму од 2. јула 1210. архиепископу Неопатраса и епископима Језера и Китра Иноћентије III захтева да Бонифацијева удовица врати све што је узела архиепископу Ларисе, а истовремено тражи да се епископи, игумани и свештеници Грци натерају на послушност према римској цркви; те непокорне грчке свештенике придобила је бивша византијска царица.[141] Скоро истовремено (10. јула) папа се обраћа архиепископу Неопатраса, епископима Давале и Китра, наређујући им да опомену удовицу Бонифација Монфератског да плати десетак архиепи-

[137] *Migne* PL vol. 216, 230; *Potthast*, Regesta I, No. 3959. Треба нагласити да се у истом акту спомињу епископи Велестина и Димитријаде који су изложени истим опасностима од архиепископа Ларисе.

[138] *Migne* PL vol. 216, 229; Acta Innocentii III, 379 sq., No. 144; *Potthast*, Regesta, I, No. 3951; *Wolff*, Latin Patriarchate 39.

[139] *Migne* PL vol. 216, 460; Acta Innocentii III, 407, No. 177; *Potthast*, Regesta I, No. 4299; *Hopf*, Geschichte I, 166; *Luchaire*, Innocent III, 208.

[140] *Migne* PL vol. 215, 1467; *Potthast*, Regesta I, No. 3566; *Wolff*, Latin Patriarchate 38.

[141] *Migne* PL vol. 216, 299; Acta Innocentii III, 385, No. 151; *Potthast*, Regesta I, No. 4031; *Norden*, Papsttum und Byzanz 210, n. 2.

скопу Ларисе и његовим суфраганима, а да исто дозволи и својим људима, како Грцима тако и Латинима.[142] У покушајима римске курије да промени став грчког свештенства треба посматрати и писмо Инођентија III (15. јула 1210) који налаже епископима Гардикије, Ламије и Термопила да црквеним мерама натерају игумане и монахе „S. Lucae de Sciro" на послушност римској цркви.[143] Можда су грчки свештеници и монаси у Тесалији у покушајима да се супротставе римској цркви очекивали подршку латинског цара Хенрика I, познатог по умереној политици према грчком елементу. Дошавши на територију солунске краљевине, Хенрик I је од свих грчких манастира добио заклетву верности, мада су ти манастири остали својина солунске краљевине. Тај споразум потврдио је 29. марта 1210. године и папа Инођентије III.[144]

Иако је Инођентије III давао својим прелатима у Грчкој савете о умереном држању према затеченом свештенству и монаштву, изгледа да таква политика није донела очекиване резултате. Неуспех се делимично може тумачити и околношћу да је латинска власт у Тесалији трајала релативно кратко, али с друге стране треба нагласити и то да ниједна од заинтересованих страна није учинила одлучујући корак да се сарадња оствари: римски прелати у северној и средњој Грчкој нису слушали савете Инођентија III о умереној политици према грчким свештеницима и монасима, што је опет ојачало анти-латински став ових других. Такав став је имао и сасвим реалне политичке основе, јер се према Тесалији постепено ширила држава епирских Анђела, померајући своје границе према истоку.

Већ је на почетку овог поглавља наглашено да латинска власт у Тесалији није дуго трајала, непуне две деценије, али је она ипак почивала на чврстим организационим темељима. То су пре свега били поседи крсташких барона, а затим и организација римске цркве. Када се ради о власти латинских барона треба нагласити да је Тесалија почетком XIII века била феудално расцепкана област у којој су бројни латински ритери имали своје поседе. Може се слободно рећи да су специфичне црте западног феудализма на бившој византијској територији најјаче изражене баш у Тесалији, јер се нигде не среће толики број латинских барона који држе поседе, пре свега као васали Бонифација Монфератског, а после његове изненадне смрти прилазе цару Хенрику I. Барони северне и средње Грчке средили су своје односе са латинским царем споразумом у Равеники (маја 1209). Што се тиче грчког елемента он је у Тесалији показивао најмање склоности да прихвати латинску власт, тако да овде има најмање примера сарадње грчких феудалаца или клера са латинским дошљацима. У томе и треба тражити један од основних узрока брзог нестанка латинске власти у Тесалији.

---

[142] *Migne* PL vol. 216, 302; Acta Innocentii III, 391, No. 160; *Potthast*, Regesta I, No. 4045.

[143] *Migne* PL vol. 216, 303; *Potthast*, Regesta I, No. 4053. Истога датума Инођентије III пише и цару Хенрику I „ut se priori et capitulo dominici Sepulchri exhibeat super monasterio s. Lucae de Sciro favorabilem et benignum". Cf *Migne* PL vol. 216, 303; *Potthast*, Regesta I, No. 4054.

[144] *Migne* PL vol. 216, 147; *Gerland*, Geschichte I, 205.

ТЕСАЛИЈА ПОД ВЛАШЋУ ДРЖАВЕ ЕПИРСКИХ АНЂЕЛА

1. *Грчко освајање Тесалије: Михајло I и Теодор I Анђели (1214—1230).*

У претходном поглављу више пута је наглашено да је латинска власт у Тесалији кратко трајала. За нешто више од једне деценије ни латински барони а ни римска црква нису успели да своју власт у Тесалији поставе на солидне организационе основе, а ако се томе додају сукоби и несугласице различитих латинских фактора, може се разумети зашто је власт дошљака са далеког запада претрпела у плодној Тесалији брз слом. Поред тога власт крсташких ритера у Тесалији суочила се са јаком опозицијом локалног грчког становништва које се тешко мирило са променом господара. Међу узроцима релативно брзог краха крсташке власти у пространој Тесалији треба навести и околност да је та област била директно изложена нападима и рестаураторским аспирацијама државе епирских Анђела, са којом су се поседи латинских барона у Тесалији граничили на широком и тешко брањивом фронту. Држава коју је Михајло I Анђео образовао у Епиру, непосредно после латинског освајања Цариграда, показивала је одмах далекосежне политичке амбиције, усмерене ка преузимању водеће улоге у расточеном грчком свету. Епирски Анђели су хтели да нову државу са центром у Арти афирмишу као нови центар византијске државне идеје, који би окупио поданике бившег царства и повео их у борбу за рушење латинске власти у Цариграду. Један од начина да се тај углед стекне било је проширење територије епирске државе, пре свега на све оне области које су непосредно пре катастрофе из 1204. године припадале Византијском царству. Природни правци експанзије епирских Анђела кретали су се према северу ка областима Албаније, а на другој страни према истоку, преко плодне и равне Тесалије ка западним обалама Јегејског Мора. Нас овде специјално интересује тај други правац експанзије нове грчке државе, али нажалост о тим кретањима знамо веома мало, као уопште о многим догађајима из историје Епира почетком XIII века.

У прошлом одељку смо нагласили да се сви подаци о латинској власти у Тесалији углавном односе на источне делове ове плодне и простране области. Што се тиче западног краја тесалијске равнице, која се простирала до високог планинског венца Пинда, о томе крају се мало зна,

бар у првим годинама после изненадне пропасти византијске државе (1204). У историјској науци је давно изнета претпоставка да су се убрзо после 1204. године ти западни делови Тесалије нашли под влашћу оснивача епирске државе Михајла I Анђела.[1] Ту констатацију потврђују и неки подаци византијских наративних извора XIII и XIV века. Хуманиста и историчар Н. Григора у кратком опису ситуације у византијским земљама после 1204. године каже да је Михајло I Анђео у Европи владао Тесалијом и старим Епиром.[2] У Морејској хроници, спису из почетка XIV века, наглашава се да је у време избора првог латинског цара у Цариграду Михајло I Анђео био господар „Влахије и читаве Хеладе, Арте, Јањине и читавог деспотата".[3] Иако ови редови потврђују претпоставку о власти Михајла I Анђела над извесним деловима Тесалије, ипак се на основу њих не може ништа одређено рећи о хронологији тих освајања оснивача епирске државе према истоку.[4] Карактеристично је да у савременим изворима има података о неким акцијама Михајла I Анђела против области у Тесалији. Лета 1210. године оснивач епирске државе напао је поседе латинског господара Амадеа Буфа, ритера који је владао крајем између Ламије и Фарсале. Иако је тај поход успешно завршен — Михајло I Анђео је заробио и погубио царевог конетавла са 100 ритера — није познато да ли је после тога епирски владар задржао неке територије у овом делу Тесалије.[5] Предузимање извесних акција против области у средњој Тесалији, које су биле под влашћу Амадеа Буфа, показује да је Михајло I Анђео држао неке делове те простране равнице, вероватно оне који су лежали према западу, испод обронака планинског венца високог Пинда.

Иако је оснивач епирске државе Михајло I Анђео држао неке делове Тесалије, ипак се може генерално рећи да је освајање те области завршио тек његов наследник Теодор I Анђео.[6] Међутим, историчари који су се бавили епирском историјом прве половине XIII века поверовали су да је још Михајло I Анђео знатно проширио своју територију према истоку, обухвативши и веће делове Тесалије. Ту рану хронологију освајања Тесалије предложио је још А. Милиаракис[7], а у новије време

---

[1] *Георгиадис*, Θεσσαλία 77; *Philippson*, Thessalien 279.

[2] Gregoras I, 13: κατὰ τὴν Εὐρώπην Θετταλίας τε ἦρξε καὶ ἣν παλαιὰν ὠνόμασαν Ἤπειρον. Нешто даље (p. 25) исти писац описује успон ка власти Теодора I Анђела и каже да се из τῶν Θετταλικῶν βαράθρων уздизало ново зло.

[3] Chronicle of Morea v. 1030—1033: τῆς Βλαχίας καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος, τῆς Ἄρτας καὶ τῶν Ἰωαννινῶν καὶ ὅλου τοῦ Δεσποτάτου.

[4] *Nicol*, Despotate 16 sq. верује да 1205. године Михајло I Анђео још није имао поседе у Тесалији и да се тада његова територија простирала „from Arta and the Ambracian Gulf at least as far north as the Akrokeraunian promontory, and from Vonitza through Akarnania and Aitolia as far south as Naupaktos".

[5] *Migne* PL vol. 216, 184; *Gerland*, Geschichte I, 191 sq.; *Longnon*, Empire latin 124 sq. констатује да је латински цар Хенрик I убрзо стигао у помоћ угроженим областима. *Nicol*, Despotate 32 sq., 44 не верује да је Михајло I Анђео у овим првим походима против Тесалије постигао неке територијалне успехе, али инсистира (p. 11) да је оснивач епирске државе и пре 1204. године, преко личности свога оца, био повезан са Тесалијом: севастократор Јован Анђео био је намесник у Епиру и Тесалији.

[6] *Соловјев*, Фессалийские архонты 160; *Горянов*, Землевладение 130.

[7] *Милиаракис*, Ἱστορία 103—105.

је бранио Д. Никол, наглашавајући да је Михајло I Анђео пред своју изненадну смрт (1214) држао Епир и Акарнанију, острва Крф и Левкаду, а на истоку Ларису, Салону и неке области у средњој Тесалији.[8]

У настојањима да своју хронологију поткрепи неким аргументима Д. Никол користи податке о грчкој црквеној организацији у Тесалији. Сасвим је природно да су епирски владари после ликвидације латинских поседа у неким деловима Тесалије желели да успостављању грчке политичке власти следи и обнова организације грчке цркве на тој територији. Извесне податке о променама у црквеној организацији у Тесалији даје писмо никејског патријарха Манојла I Сарантина (1217—1222), упућено фебруара 1222. навпактском митрополиту Јовану Апокавку. Никејски патријарх напомиње да му је познато да су у западној цркви рукоположени драчки епископ Докијан и ларискц Калоспит, а да је покојни Михајло I Анђео молио тадашњег никејског црквеног поглавара да призна ова постављења. Претходници Манојла Сарантина нису изашли у сусрет тим молбама, али је он, имајући у виду потребу јединства грчке цркве, одлучио да једним синодским актом призна та рукоположења као канонски исправна.[9] Уз податке овог занимљивог патријаршијског акта свакако треба додати писмо Јована Апокавка митрополиту Ларисе, документ који издавач Н. Веис датира у време после 4. јула 1212. године. У одређивању те хронологије Н. Веис се ослања на једно синодско писмо, датирано са јуном X индикта, које такође ставља у 1212. годину. Оба ова документа говоре о Лаву Макросу, хартофилаксу лариске митрополије, кога је у Навпакту тражила његова вереница, позивајући га на остварење већ склопљеног брачног уговора.[10] Хартофилакс лариске митрополије Лав Макрос споменут је у једном документу, придодатом уз текст чувене повеље Михајла Гаврилопула грађанима Фанарија из 1342. године; тај старији додатак носи датум априла III индикта, што по мишљењу Н. Веиса одговара 1215. години.[11]

Имајући у виду наведене податке о грчком митрополиту Ларисе и неким његовим функционерима, Д. Никол је покушао да реконструише хронологију и ток акције Михајла I Анђела према Тесалији. Оснивач епирске државе је већ у пролеће 1212. прешао венац Пинда и ушао у

[8] *Nicol*, Despotate 42. Исти аутор (p. 20) наглашава да је Михајло I Анђео могао да нађе доста присталица у суседним областима (Тесалија и Македонија), јер је грчко становништво било нерасположено према латинским освајачима.

[9] *Васильевский*, Epirotica 268, No. 16; *Милиаракис*, Ἱστορία 103—105; *M. Wellnhofer*, Johannes Apokaukos Metropolit von Naupaktos in Aetolien, Freising 1913, 57; *Nicol*, Despotate 40 sq.

[10] *H. Веис*, Λέων-Μανουὴλ Μακρός, ἐπίσκοπος Βελλᾶς — Καλοσπίτης, μητροπολίτης Λαρίσσης — Χρυσοβέργης, μητροπολίτης Κορίνθου, ΕΕΒΣ 2 (1925) 124—131. Н. Веис који објављује (p. 135 sq.) и садржај писма митрополита Јована Апокавка сматра да је оно упућено Калоспиту, митрополиту Ларисе.

[11] *Веис*, Λέων-Μανουὴλ Μακρός 137 сл. На документу стоји потпис Ὁ χαρτοφύλαξ τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Λαρίσσης Μανουὴλ ἀρχιμανδρίτης ὁ Μακρός βεβαιῶν ὑπέγραψα. Датум који предлаже Н. Веис — април 1215. године свакако је исправан; 1219. Манојло Макрос је већ био епископ Веле у Епиру. Иначе, на овом документу потписан је ђакон Ларисе Симеон, каснији грчки епископ Домокоса (1219), као и писар Нићифор Мегалометит.

западну Тесалију, па је, не наилазећи на јачи отпор, латинских барона, продро све до Волоског Залива, освојивши и главни тесалијски град Ларису. Поред тога епирски одреди освојили су Фарсалу, Домокос, Велестино и Димитријаду.[12] Непосредно после освајања тих делова Тесалије Михајло I Анђео је желео да у њима обнови грчку црквену организацију, па је поставио нове епископе у градовима отетим од Латина; тако је и Калоспит постављен за митрополита у Лариси.

Ирски историчар Д. Никол пошао је сасвим исправним путем у покушајима да датира поход Михајла I Анђела у Тесалију, јер је успостављање грчке црквене организације у неким деловима ове простране области сигуран знак обнове грчке политичке власти. Свакако је тачно да је још оснивач епирске државе предузео поход према истоку и прешао природне границе између Епира и Тесалије, само нам изгледа да је Д. Никол сувише рано датирао ову акцију, претпостављајући да је предузета већ у пролеће 1212. године. Писмо никејског патријарха Манојла Сарантина од фебруара 1222. недвосмислено показује да је Калоспит, нови грчки митрополит у Лариси рукоположен за владе Михајла I Анђела (1205—1214)[13], али рана хронологија освајања Тесалије почива и на синодском писму митрополита Јована Апокавка које издавач Н. Веис датира у јун 1212., мада би оно могло бити писано и 15. година касније, дакле јуна 1227. године. Много јачи доказ о постојању грчке митрополије у Лариси је додатак уз документ Михајла Гаврилопула са потписом Лава Макроса, хартофилакса лариске митрополије; према прорачунима Н. Веиса тај додатак датиран је са априлом 1215. године, што је по нашем мишљењу сигуран terminus ante quem за успостављање грчке митрополије у Лариси.

За хронологију обнове грчке црквене организације у Тесалији, а према томе и за престанак латинске власти у неким деловима ове области, драгоцени су подаци дугачког писма које је, вероватно априла 1222. године, Јован Апокавк упутио никејском патријарху. То је уствари одговор митрополита Навпакта на пребацивања Никеје због успостављања црквене организације у областима припојеним епирској држави, па се набраја да је драчки митрополит рукоположен 9. година раније по жељи самог Михајла I Анђела, да је Калоспита епископ Левкаде рукоположио за митрополита Ларисе и најзад да је за крфског митрополита постављен Георгије Вардан.[14] Сасвим је природно претпоставити да је Јован Апокавк следио неки ред у опису постављања епископа у освојеним крајевима и да је Калоспит рукоположен за митрополита Ларисе после устоличења грчког црквеног поглавара у Драчу. Ако је митрополит Драча рукоположен 9. година пре састављања овог писма, излази да је то најраније могло бити 1213. године, па би према томе нешто касније и Калоспит постао митрополит у Лариси, вероватно у 1214. години.[15] На основу

[12] *Nicol*, Despotate 36 sq., 40 sq.

[13] О години смрти оснивача епирске државе в. *Ферјанчић*, Породица Малиасина 243.

[14] *Васильевский*, Epirotica 270—278, No. 17; *Nicol*, Despotate 88—91.

[15] То је већ претпостављао *Милиаракис*, Ἱστορία 103.

свега напред реченог сматрамо да је Михајло I Анђео у последњим годинама своје владе (1213—4) успео да неке делове Тесалије припоји својој држави.

Међутим, из периода обнове грчке црквене организације у Лариси, постоје подаци о још једном грчком прелату, постављеном непосредно после успешне акције Михајла I Анђела. Фебруара 1215. године[16], издат је акт Арсенија, епископа Димитријаде, који говори о манастиру Макринитиси, задужбини локалног великаша Константина Малиасина. Црквени поглавар Димитријаде одриче се било каквих права на Макринитису која има статус ставропигијског манастира, што значи да је директно потчињена патријарху.[17] Овај драгоцени документ пре свега показује да је фебруара 1215. године, дакле на почетку владе Теодора I Анђела (1214—1230), у Димитријади, граду источне Тесалије, резидирао грчки епископ, који је свакако устоличен непосредно после припајања тих делова Тесалије држави епирских Анђела. Поред тога повеља епископа Арсенија даје сасвим конкретне податке о ширењу власти оснивача епирске државе Михајла I Анђела и његовог наследника Теодора I све до источне обале Тесалије. У акту Арсенија се наглашава да је Константин, први познати члан куће Малиасина, подигао о своме трошку манастир Макринитису, а да је епископ Димитријаде надгледао радове. Текст документа каже да је Константин Малиасин ἐπ' ἀνεψιᾷ γαμβρὸς τοῦ κυροῦ Θεοδώρου Κομνηνοῦ τοῦ 'Αγγέλου[18], из чега се јасно види да је локални господар искористио приближавање власти епирских Анђела и благовремено ступио у сродство са овом владарском породицом. Наведени подаци не значе да се читава источна Тесалија нашла под влашћу епирске државе, али показују да је освајањем неких крајева око Волоског Залива отпочео процес обнове грчке власти у Тесалији.[19] Пришавши већ у првим данима новим господарима, Константин Малиасин је неколико деценија остао њихов веран сарадник, о чему ће бити речи у каснијем излагању.

Иако је Михајло I Анђео својим покретом према истоку освојио неке делове Тесалије, тај успех није значио крај латинске власти у овој пространој земљи. Још увек су неке њене територије остале под влашћу крсташких барона а и латинске цркве, тако да је Михајловог наследника Теодора I Анђела (1214—1230) очекивао други део задатка: настављање експанзије и протеривање Латина из читаве Тесалије. Познато је да је грчка држава у Епиру достигла највећу територијалну распрострањеност баш за време Теодора I Анђела, тако да никејски историчар Георгије Акрополит у опису успеха солунског цара каже да је он освојио многе области од Италијана и Бугара, Тесалију, Охрид, Прилеп, Албанију

[16] За хронологију в. *Ферјанчић*, Породица Малиасина 243.

[17] M. M. IV, 382 sq.

[18] Ibid. 382

[19] *M. Théocharis*, Sur le sébastocrator Constantin Comnène Ange et l'endyté du Musée de Saint Marc à Venise, BZ 56 (1963) 276, n. 15 претерује тврдећи да је Константин Малиасин био „gouverneur de Thessalomagnesie" и краја око Волоског Залива. М. Теохарис погрешно наводи да је Константин Малиасин био ожењен Маријом, ћерком Теодора I Анђела.

и сам Драч (ἔκ τε γὰρ τῶν Ἰταλῶν οὐκ ὀλίγην χώραν ἐκτήσατο, κἀκ τῶν Βουλγάρων πολλήν· τήν τε γὰρ Θεσσαλίαν ὑφ' ἑαυτὸν ἐποιήσατο Ἀχρίδα τε καὶ Πρίλαπον, Ἀλβανόν τε καὶ αὐτὸ τὸ Δυρράχιον).[20] Полазећи од тих уопштених вести, историчари често понављају констатацију да је Теодор I Анђео у општим напорима да свестрано прошири границе своје државе освојио и Тесалију.[21]

Међутим, горе смо видели да је већ Михајло I Анђео постигао значајне успехе у офанзиви према истоку, тако да је његов наследник Теодор I Анђео та освајања могао да настави. У малобројним изворима за историју епирске државе има неких података о акцијама Михајловог наследника. У писму навпактског митрополита Јована Апокавка говори се о неким освајачким плановима Теодоровог брата Константина, који је по свој прилици био намесник у јужним деловима епирске државе: Константин је покушао да од Латина (Ἰταλοί) освоји два важна града Неопатрас и Ламију, али пошто у томе није успео, ове тврђаве је заузео сам Теодор I Анђео.[22] Освајање тих градова поставило је пред Теодора I Анђела као непосредан задатак и обнову грчке црквене организације у њима, јер се радило о угледним византијским црквеним центрима; због тога је исти Јован Апокавк молио свога господара да постави новог митрополита у тек освојеном Неопатрасу. Теодор I Анђео је знао да мора да предузима сличне акције према северу, па су његови одреди заузели Платамон, тврђаву која је чувала пут из Тесалије према Солуну и Македонији.[23] Поред тога, Теодор I Анђео је у првим годинама своје владе, пре 1220. године, освојио Гревену, тврђаву јужно од Костура, као и Сервију, град на самој граници Тесалије.[24]

После тих великих територијалних успеха Теодор I Анђео је могао да се окрене другим плановима, усмеравајући своје снаге према Солуну, који је заузео 1224. године. Од латинских поседа у северној и средњој Грчкој остали су само Атина, Теба и Водоница. Освајања епирског владара а нарочито губитак Солуна, веома је узнемирио латински свет у Грчкој, тако да се родила идеја да се одмах, док још постоје снаге, предузме контраофанзива која би неке грчке области поново довела под власт крсташких барона. Да би таква акција добила што легитимнију форму, пре свега у очима латинског света, одлучено је да се њено вођство повери неком члану породице Монферата која је имала право на власт на пространој територији од Коринта до Солуна.

---

[20] Acropolites I, 25.

[21] В. на пр. *Gerland*, Geschichte I, 248 sq.; *Longnon*, Empire latin 162 sq.; The Cambridge Mediaeval History IV, Cambridge 1966, 306.

[22] *Васильевский*, Epirotica 241 sq., No. 1, 243 sq., No. 2; *Nicol*, Despotate 57. После освајања Неопатраса и Ламије офанзива Теодорових одреда окренула се против неких латинских упоришта у суседним областима: Салоне и Водонице. Cf. *Longnon*, Les Autremoncourt 21 sq., 25; *Nicol*, Despotate 62.

[23] *Васильевский*, Epirotica 246—248, No. 4. Учени митрополит Јован Апокавк добро запажа да је запоседање Платамона припрема за освајање Солуна. Cf. *Nicol*, Despotate 57 sq. који сматра да је Платамон освојен 1218. године.

[24] *Васильевский*, Epirotica 248, No. 5; *J. B. Pitra*, Analecta sacra et classica. Spicilegio solesmensi parata VI, Parisiis-Romae 1891, 335—338; *Nicol*, Despotate 59.

Вођство једне такве војне експедиције поверено је Виљему Монфератском, а цео подухват је од самог почетка добио благослов римске курије. Папа Хонорије III у писму од 21. октобра 1224. напомиње латинском патријарху у Цариграду да се Виљем Монфератски спрема да крене у борбу против Теодора I Анђела.[25] После појаве идеје о покретању акције отпочеле су и сасвим конкретне припреме, тако да се већ 28. новембра 1224. године, Хонорије III обраћа свим црквеним личностима у Латинском царству и позива их да новчано и материјално помогну поход Виљема Монфератског, дајући му „dimidiam partem suorum proventium huius anni omniumque, aliorum mobilium".[26] Хонорије III 13. јануара 1225. године позива и световне латинске господаре да одвоје четвртину својих прихода за успех те акције.[27] Најзад, папа 12. фебруара 1225. пише Готфриду Вилардуену, Отону де ла Рошу и осталим баронима Латинског царства: говори им пре свега о значају Солуна за латинску власт у Грчкој и позива их да помогну акцију Виљема Монфератског.[28]

Иако писма папске курије доста говоре о припремама акције Виљема Монфератског, ипак смо прилично слабо обавештени о њеном току. Карактеристично је да је Виљем Монфератски одлучио да поход у континенталну Грчку отпочне баш на источним обалама Тесалије, где се латинска војска искрцала у рано пролеће 1225. године у близини Алмире. Према Д. Николу Латини су изабрали овај град за почетак акције, јер су млетачки трговци овде већ имали развијене послове и везе[29], мада се може дати и друго тумачење: да је власт епирских Анђела у источним крајевима Тесалије још увек била слаба, па да је зато Виљем Монфератски веровао да ће напад на ове тачке донети успех. Шта више, можда се Алмира у томе часу налазила под влашћу Латина, па је као таква могла да буде погодна база за почетак акције латинских чета које су желеле да епирским Анђелима преотму већи део Тесалије.[30]

---

[25] Regesta Honorii III, vol. II, 274, No. 5132. Папа је и пре губитка Солуна позивао (13. маја 1223) да се притекне у помоћ Виљему Монфератском који брани град од непријатеља. Cf. *Potthast*, Regesta I, No. 7017.

[26] Regesta Honorii III, vol. II, 283, No. 5186. Нешто касније (30. новембра) папа исто захтева од латинских барона, а 5. децембра специјално позива Отона де ла Роша, Готфрида Вилардуена и господаре Негропонта да помогну Виљему Монфератском. Cf. Ibid. 284, No. 5189; 286, No. 5202.

[27] Ibid. II, 298, No. 5270. Двадесет трећег јануара 1225. Хонорије III у писму латинском цару подвлачи значај акције Виљема Монфератског. Cf. Ibid. II, 299. No. 5277.

[28] Ibid. II, 304, No. 5304. Следећег дана Хонорије III шаље исто писмо црквеним прелатима у Романији. Cf. Ibid. II, 305, No. 5308.

[29] *Nicol*, Despotate 63 sq. Исти аутор (p. 37) верује да је већ на почетку XIII века Алмира постала главни центар Тесалије за извоз вунених производа. Ми ћемо детаљније говорити о овом проблему у одељку о млетачким поседима у Тесалији. О положају Алмире в. *Гианопулос*, Οἱ δύο Ἁλμυροί 87—92; *Н. Гианопулос*, Χρονικὰ σημειώματα τῆς ἐπαρχίας Ἁλμυροῦ, Νεολ. Ἑβδ. Ἐπιθεώρησις 3 (1894) 915.

[30] У знатно каснијој хрисовуљи Михајла II Анђела из маја 1246. говори се о латинској власти у Алмири и околини, као и о борби Грка из Епира да ту власт ликвидирају. Cf. M. M. IV, 346. *Гианопулос*, Οἱ δύο Ἁλμυροί 70 верује да је латинска власт у Алмири трајала све до 1246. године. Cf. *Гианопулос*, Φθιῶτις 43.

Међутим, та дуго припремана и очекивана операција латинских ритера претрпела је на самом почетку потпун неуспех, јер је њен покретач и предводник Виљем Монфератски изненада умро од дизентерије. Навпактски митрополит Јован Апокавк у писму никејском патријарху Герману II говори о нападу латинске војске и флоте на Алмиру и о победи Теодора I Анђела над тим непријатељима, што се свакако односи на акцију Виљема Монфератског из пролећа 1225. године.[31]

Тако је брзо и неславно пропао покушај крсташких барона да непосредно после пада Солуна у руке Теодора I Анђела пробуде латинске снаге у Грчкој и да обнове крсташку власт у неким деловима источне Тесалије. Дакле, не може се говорити о неком прекиду власти Теодора I Анђела у Тесалији. Напротив, солунски цар је завршио освајање преосталих делова ове плодне области који су остали у рукама Латина, а онда је пошао даље према североистоку, припремајући план освајања Цариграда. Иако је Тесалија и у каснијим деценијама XIII века остала у саставу епирске државе, период власти Теодора I Анђела (1215—1230) има посебан значај у каснијој средњовековној историји те земље; тада се Тесалија налазила у границама пространог Солунског царства, државе која је представљала одлучујући политички фактор у европским областима срушеног Византијског царства.

Свакако да би било драгоцено испитати неке моменте из доба власти Теодора I Анђела над Тесалијом, али нам малобројни извори пружају врло оскудне податке, тако да су и резултати тих истраживачких напора скромни. Унутрашња историја неких делова пространог Солунског царства Теодора I Анђела добро је позната, првенствено захваљујући преписци ученог охридског архиепископа Димитрија Хоматијана, али се њени подаци односе само на територију коју је покривала Охридска архиепископија и не говоре о приликама у Тесалији.[32] Слична је ситуација и са испитивањем административне управе у Тесалији за време Солунског царства, јер о томе не даје податке преписка Димитрија Хоматијана, која говори само о територији под јурисдикцијом Охридске архиепископије.[33]

Међутим, иако се не може дати комплетна слика о организацији власти Теодора I Анђела у Тесалији и о месту које је та важна грчка област имала у великом Солунском царству, ипак и фрагментарни подаци

[31] *Васильевский*, Epirotica 292, No. 26. Писмо је састављено после крунисања Теодора I Анђела за цара, јер се он у тексту назива василевсом. Cf. *Norden*, Papsttum und Byzanz 304, n. 6; *Nicol*, Despotate 63.

[32] Писма Димитрија Хоматијана као извор за економску, правну и културну историју детаљно је анализирао *Д. Ангелов*, Принос към народностните и поземелни отношения в Македония (епирския деспотат) през първата четвърт на XIII век, Известия на Камарата на народ. култура IV, 3, София 1947; *Исти*, Принос към поземелните отношения в Византия през XIII в., София 1952.

[33] О томе је такође расправљао *Д. Ангелов*, К вопросу о правителях фем в эпирском деспотате и никейской империи, Byzantinoslavica 12 (1951) 56—74 који сматра да су у Солунском царству прве половине XIII века постојале следеће теме: Вагениција, Ахелој, Скопље, Дебар, Соск, Драма, Молиск, Колонија, Верија, Станос, Девол, Никопољ и Солун. Као што се из овог набрајања види Д. Ангелов није нашао податке о темама у Тесалији.

пружају скромна сазнања о појединим моментима из тога важног периода. У прегледу догађаја из историје Солунског царства после освајања Адријанопоља и неких делова Тракије, А. Милиаракис наглашава да је Теодор I Анђео у припојеним грчким градовима и областима поставио намеснике: у Епиру и Тесалији ту дужност је добио Теодоров брат Константин, који је имао достојанство деспота.[34] Према малобројним изворним подацима деспот Константин Анђео управљао је у Акарнанији и Етолији са седиштем у Навпакту, одакле је предузимао акције против латинских упоришта у Неопатрасу и Ламији; колико нам је познато нема података о његовој власти у неким деловима Тесалије.[35]

У документима из прве половине XIII века ипак постоје фрагментарни подаци који осветљавају понеки детаљ из историје Тесалије под влашћу Теодора I Анђела. Поводом смрти епископа Домокоса и евентуалног избора његовог наследника Теодор I Анђео у специјалном акту обећава митрополиту Ларисе да ће наредити да „ни пресрећни деспот и љубљени брат царства ми кир Манојло Дука, нити ко од његових (људи) не може да крочи на црквена имања и да им причини штету".[36] Писмо ученог митрополита Јована Апокавка описује тежак инцидент у неком селу Влахије (ἔν τινι χωρίῳ κατὰ Βλαχίαν), што показује да се свакако ради о територији Тесалије. У то село требало је да стигне неки пронијар са „Георгијем Хонијатом, протовестиаритом пресрећног деспота кир Манојла Дуке", па су унапред послати људи да припреме дочек. Када су пронијар и Георгије Хонијат тамо стигли, видели су да ништа није припремљено, због чега је пронијар у напетој атмосфери убио једног сеоског житеља, који је био дрзак према своме господару. Документ је вероватно настао у првој половини 1228. године.[37]

---

[34] *Милиаракис* Ἱστορία 242 сл.; *Н. Гианойулос*, Βυζαντιακὸν μολυβδόβουλλον ἐκ Σκυτούσσης, BNJ 3 (1922) 176 објавио је оловни печат са натписом „[Ἅγιος] Θεόδωρος" и „Κ(ύρι)ε βο(ήθει) Δ(η)μ(η)τρίῳ δεσπότῃ (καὶ) στρατ(η)γῷ" који датира у XII—XIII век. *V. Laurent*, Bulletin de sigillographie byzantine, Byzantion 6 (1931) 788 упозорава да је титулатура овог печата (деспот и стратег) врло необична.

[35] О деспоту Константину Анђелу в. *Ферјанчић*, Деспоти 61; *Polemis*, Doukai 91, No. 44.

[36] *Пайадойулос-Керамевс*, Ἀνάλεκτα IV, 118 sq. Датирање овог документа поставља посебан проблем: у тексту је наведен месец новембар VIII индикта, што би у хронолошким оквирима активности Теодора I Анђела могло да одговара 1219. или 1234. години. Прво датирање се мора искључити, јер је Манојло Анђео наведен у документу као деспот, а он је то достојанство могао добити само после царског крунисања свога брата Теодора I 1227—8. године (за хронологију тога чина в. *L. Stiernon*, Les origines du despotat d'Epire, Actes du XIIe Congrès d'Etudes byzantines, Belgrade 1964, 197—202; *Polemis*, Doukai 89, No. 42). С друге стране ни 1234. година не може се примити као датум издавања документа, јер се тада Теодор I Анђео налазио у бугарском ропству. Нашавши се пред проблемом датирања овог акта, *Nicol*, Despotate 125, n. 3 одлучно одбија 1234. годину као евентуални датум и верује да је повеља састављена 1219. године. Тиме Д. Никол одређује и хронологију деспотске титуле Манојла Анђела. Полазећи баш од тога високог достојанства, које је Манојло могао добити само после крунисања Теодора I Анђела, верујемо да је повеља настала у периоду између 1227—8. и 1230. године, а да је индикт погрешно забележен. Уп. *Ферјанчић*, Деспоти 59.

[37] *А. Пайадойулос-Керамевс*, Ἰωάννης Ἀποκαῦκος καὶ Νικήτας Χωνιάτης, Τεσσαρακονταετηρὶς τῆς καθηγεσίας Κ. Ε. Κόντου, Атина 1909, 379—382. О садржају

Ова необично занимљива документа показују да је за време власти Теодора I Анђела његов брат деспот Манојло управљао неким деловима Тесалије, а можда и читавом том пространом облашћу. Шта више, наведени подаци сведоче о организованој и разгранатој провинцијској управи, јер наместник Манојло Анђео има своје људе који свакако чине његов административни апарат. У првом документу се спомињу деспотови људи, а у другом чак и одређени функционер протовестиарит Георгије Хонијат. Сасвим је вероватна претпоставка да они имају одређене функције у администрацији Тесалије, на чијем челу је деспот Манојло, брат цара Теодора I Анђела.[38] Подаци о деспоту Манојлу Анђелу као наместнику Тесалије пре 1230. године могу бити драгоцени за боље разумевање његове касније каријере. Осим тога, документ из 1228. године говори о пронији, карактеристичној институцији византијског феудализма, која постоји и у Тесалији под влашћу епирских Анђела.

Постављање власти епирских Анђела у Тесалији на чврсте основе захтевало је и успостављање организације грчке цркве, каква је била пре доласка Латина (1204). Као моћна феудална институција црква је настојала да стекне углед и утицај у Солунском царству које је претендовало на водећу улогу у византијском свету. Због тога су после трајнијег освајања неких територија у Тесалији одмах обнављане и старе византијске епископије које су се после 1204. године нашле под латинским прелатима. Већ смо констатовали да је Михајло I Анђео, после освајања Ларисе, пожурио да успостави грчку митрополију у том важном центру, а природно је претпоставити да су исти кораци учињени и после заузимања неких других градова, који су пре 1204. године имали епископије.[39]

У посматрању црквене организације у Тесалији под влашћу епирских Анђела, поћићемо од митрополита Ларисе, најугледнијег грчког прелата те простране области. Непосредно после освајања Ларисе и околине (1214) Михајло I Анђео успоставио је грчку митрополију у овом граду, поставивши на њено чело неког Калоспита. У писму никејског патријарха Манојла Сарантина (фебруара 1222) наглашава се да је Никејска патријаршија, због изванредних прилика у областима

акта детаљно расправља *Осшрогорски*, Пронија 60 сл. (= Сабрана дела I, 200 сл.). Датум се може доста прецизно одредити, јер Јован Апокавк саветује убици да треба покајање да отпочне од 8. јуна 1228. године. Није јасно због чега *Nicol*, Despotate 114 сматра да је акт издат у време када је Манојло Анђео владао у Солуну (1230—1237) и да је протовестријарит Георгије Хонијат био његов чиновник у Тесалији. Документ се мора датирати у 1228. годину, а то не мења тачну слику односа: протовестијарит Георгије Хонијат могао је и пре 1230. да буде човек деспота Манојла Анђела.

[38] *Nicol*, Despotate 114 верује да је деспот Манојло Анђео био само Теодоров командант у Тесалији.

[39] Међу тадашњим грчким прелатима у Тесалији *Милиаракис*, Ἱστορία 205 наводи Јована, епископа Гардикије, Симеона, епископа Домокоса и Костомира, епископа Неопатраса. *Norden*, Papsttum und Byzanz 262, n. 2 констатује да је у време опадања политичке моћи Латинског царства и римска црква у Грчкој губила тло под ногама, тако да су латински епископи, бежећи пред епирском силом, остављали своје дијецезе.

Грчке, пристала да призна рукоположења неких епископа која је учинио Теодор I Анђео, али је сада епирски владар учинио нови канонски преступ: после смрти лариског митрополита Калоспита постављен је нови поглавар цркве у Лариси, опет без сагласности никејског патријарха.[40] Навпактски митрополит Јован Апокавк опширно је одговорио на ове оптужбе, желећи да оправда сва рукоположења нових епископа у држави Теодора I Анђела, па и постављање новог митрополита Ларисе уместо преминулог Калоспита. Он упозорава да не би било добро да становништво у крајевима тек заузетим од Латина остане без својих пастира.[41]

Поступајући по овим принципима, Теодор I Анђео је желео да у сваком старом грчком црквеном центру, преотетом од Латина, одмах успостави грчку епископију да би тако створио појам континуитета не само политичке већ и духовне власти. У својим походима Теодор I Анђео је 1218. године освојио Неопатрас, па је пожурио да обнови митрополију у томе старом византијском црквеном центру. Тада је за поглавара митрополије у Неопатрасу постављен неки Костомир, за кога митрополит Јован Апокавк у писму никејском патријарху каже да је ὁ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας διάκονος πατριαρχικὸς νοτάριος καὶ διδάσκαλος τῆς γύρας ὁ Κοστομύρης[42].

Међутим, нису само ова двојица угледних прелата са седиштем у Лариси и Неопатрасу сачињавали црквену организацију у Тесалији, јер је овде пре 1204. године постојао низ епископија од којих су многе обновљене после слома латинске власти. Документи из прве половине XIII века дају само фрагментарна обавештења о тим епископима обновљене организације грчке цркве у Тесалији. Хронолошки најраније су вести о Арсенију, епископу Димитријаде, који фебруара 1215. издаје повељу о обнови манастира Макринитисе, признајући ставропигијски статус ове свете обитељи.[43] Није познато колико је времена Арсеније био црквени поглавар Димитријаде; као један од његових наследника, можда чак и непосредни, познат је епископ Никола Властос (1230—1240), споменут у акту никејског патријарха Арсенија (октобар 1256) којим се Макринитиси поново признаје статус ставропигијског манастира.[43a] Поред тога, у Алмири је пронађен печат са натписом σφραγὶς Νικολάου Δημητριάδος који свакако потиче од епископа Николе Властоса.[44] Овде

---

[40] *Васильевский*, Epirotica 268 sq., No. 16; *Милиаракис*, Ἱστορία 173 сл.; *Nicol*, Despotate 87 sq.

[41] *Вавильевский*, Epirotica 270—274, No. 17; *Милиаракис*, Ἱστορία 174—176; *Nicol*, Despotate 83 sq. Јован Апокавк се обраћа и митрополиту Ларисе, пребацујући му, између осталог, да му мало пише о митрополиту Солуна. Митрополит Навпакта се жали на старост, болест и тешкоће зиме, али обећава да ће после Ускрса отићи у Солун и да ће тада посетити и Ларису. Cf. *Васильевский*, Epirotica 279 sq., No. 19.

[42] *Васильевский*, Epirotica 276, No. 17

[43] M. M. IV, 382 sq.; *Гианопулос*, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι 282 сл.; *Nicol*, Despotate 41, 45, n. 32.

[43a] M. M. IV, 353—357; *Гианопулос*, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι 228 сл.

[44] *N. Giannopulos*, Μολυβδόβουλλα προερχόμενα ἐκ τοῦ Νοτίου Μεσαιωνικοῦ Ἁλμυροῦ, BZ 17 (1908) 133—135; *Гианопулос*, Φθιῶτις 40. Исти аутор (ibid. 43—46) сматра да је Алмира припадала епископији Димитријаде. Град Алмира представљао је важан извозни центар Тесалије, на пр. за вуну, о чему има података у документима. Cf. *Веис*, Λέων-Μανουὴλ Μακρός 133—135.

морамо напоменути да има још података о епископима Димитријаде XIII века, али они припадају периоду у коме је Тесалија представљала посебну целину већ одвојену од државе епирских Анђела, па ће о тим грчким прелатима бити касније говора.

Један од угледних црквених центара био је и град Домокос у унутрашњости Тесалије, где је после 1204. године основана и латинска епископија. Када је епирски владар Теодор I Анђео заузео овај град желео је да овде обнови грчку црквену организацију, па је специјалном повељом (простагма) 1218. године наредио митрополиту Ларисе да ђакона Симеона рукоположи за епископа Домокоса. Нови црквени поглавар Домокоса, који је овде требало да замени оца, познат је из једног ранијег документа, где је споменут као ђакон лариске митрополије.[45] Најзад, из овог периода потичу и неки подаци о епископу Гардикије. У писму никејског патријарха Манојла Сарантина навпактском митрополиту споменут је и епископ Гардикије[46], а у другом документу се говори о Јовану, епископу Гардикије који треба да надгледа манастир св. Тројице.[47] Овде ћемо навести податке о још једном епископу, мада се његова дијецеза налази изван граница Тесалије. Недатирани акт синода одржаног вероватно у Навпакту поводом спора Константина Анђела са митрополитом Јованом Апокавком каже да је одлука донета „у присуству пресветих архијереја наше браће и сарадника (епископа) Термопила кир Михајла и других".[48]

Када се говори о успостављању грчке црквене организације у Тесалији, чему су епирски владари приступили непосредно после ликвидације латинске власти, треба упозорити на један важан елеменат за статус обновљених грчких епископија. Актом од фебруара 1215. године епископ Димитријаде Арсеније одриче се права на Макринитису и признаје овом манастиру ставропигијски статус.[49] Такве монашке обитељи директно су потчињене патријарху, а епирска држава, на чијој се територији Макринитиса налазила, није имала цркву са рангом патријаршије,

[45] *Пайадойулос-Керамевс*, 'Ανάλεκτα IV, 118 сл.; *Милиаракис*, 'Ιστορία 103 сл.; *Веис*, Λέων-Μανουὴλ Μακρός 135. *Гианойулос*, 'Επισκοπικοὶ κατάλογοι 294 наводи да је овај документ забележен у рукопису бр. 68 Атинске библиотеке са напоменом Θεοδώρου 'Αγγέλου τοῦ Δούκα, δεσπότου τῆς 'Ηπείρου πρόσταγμα πρὸς τὸν ἀρχιερέα Λαρίσσης ἐντελλόμενον χειροτονῆσαι τὸν διάκονον Σημεῶνα εἰς ἐπίσκοπον Θαυμάκου". Белешка је свакако знатно каснија, што показује титула деспота дата Теодору I Анђелу. Што се тиче Симеоновог оца *Nicol*, Despotate 45, n. 32 верује да је и он био епископ у Домокосу, јер Симеон има епитет δεσποτόπουλος.

[46] *Васильевский*, Epirotica 268, 271, No. 16, 17; *Милиаракис*, 'Ιστορία 172; *Гианойулос*, Φθιῶτις 9 сл.

[47] *А. Пайадойулос-Керамевс*, 'Ιεροσολυμιτικὴ βιβλιοθήκη I, Πετρούπολις 1891, 342; *Гианойулос*, Φθιῶτης 9 сл.; *А. Орландос*, Δύο ἀνέκδοτοι ναοὶ τῆς περιοχῆς Τρικκάλων, 'Αρχεῖον Βυζ. μνημείων 'Ελλάδος 3 (1937) 155 није у праву када сумња да се овде ради о епископу Гардикије.

[48] *Пайадойулос-Керамевс*, 'Ανάλεκτα IV, 121—123. У богатој преписци охридског архиепископа Димитрија Хоматијана има доста интересантних података о епископу Сервије, али је овај град изван историјско-политичких међа Тесалије. Cf. *Pitra*, Analecta sacra 67 sq., No. 13, 83—88, No. 21, 302—306, No. 69, 329—334, No. 77, 335—338, No. 78, 578—587, No. 150.

[49] M. M. IV, 382 sq.

већ само архиепископију у Охриду. Према томе, манастир Макринитиса теоријски је могао бити потчињен само никејском црквеном поглавару који је преузео титулу и права цариградског васељенског патријарха. Верујемо да је овај случај решаван са гледишта теорије канонског права, према коме је и регулисан статус манастира Макринитисе.

Неки документи из прве половине XIII века дају индиције да су прелати успостављене грчке црквене организације у Тесалији били спремни да признају јурисдикцију Никејске патријаршије, мада би политички природније било да су се налазили под Охридском архиепископијом, главном црквеном организацијом у пространој епирској држави. Додуше, територија Охридске архиепископије никада није обухватала Тесалију. Већ смо анализирали писмо никејског патријарха Манојла Сарантина навпактском митрополиту Јовану Апокавку од фебруара 1222. којим се признаје постављање рукоположених епископа у Драчу, Лариси и Водоници.[50]

Иако би се могло очекивати да је после овог споразума наступило потпуно затишје у односима тесалијских епископа према никејском патријарху, постоје извесни подаци који у хронолошком погледу ремете ту слику. На сабору у Никеји (1220), међу бројним питањима, расправљано је и о премештању епископа, које је покренуо епископ Језера, суфраган митрополита Ларисе. Језерски епископ Јован је нагласио да је прешао дуг и тежак пут само да би на синоду расчистио једно питање које је изазвало велике црквене скандале у његовој дијецези. Поред епископа Језера синоду је присуствовао и драчки митрополит Роман.[51] Збуњен околношћу да двојица прелата из државе Теодора I Анђела 1220. године присуствују синоду у Никеји, А. Милиаракис је веровао да су драчки митрополит Роман и језерски епископ Јован боравили као бегунци у Никеји.[52] Можда је та претпоставка и тачна, али нам изгледа да обраћање епископа Јована никејском синоду пружа основе и за далекосежније закључке. Епископ Јован је сигурно преузео своју дијецезу у Језеру непосредно после обнове грчке власти у томе делу Тесалије, а његов одлазак у Никеју и обраћање, због важних ствари, синоду показују да је овај прелат дошао у сукоб са неким црквеним лицима у Тесалији, можда чак и са самим ларисним митрополитом. Дакле, за време власти Теодора I Анђела грчка црква у Тесалији налазила се пред решавањем сукоба интереса појединих високих прелата.

Изгледа да је измирење Никејске патријаршије са црквом на територији епирске државе донело извесне резултате, макар и у проширењу комуникација између црквених центара источног и западног грчког света. Септембра 1229. године никејски патријарх Герман (1223—1240) издаје синодски акт посвећен одлукама Јована III Ватаца о неким важним црквеним питањима: међу осталим архијерејима акт је потписао

[50] *Васильевский*, Epirotica 268 sq., No. 16.

[51] *J. D. Mansi*, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio 22, Paris 1903. 1141; *А. Ралис-М. Потлис*, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων V, Атина 1857, 116.

[52] *Милиаракис*, Ἱστορία 108—110.

и митрополит Ларисе.[53] Иако није једноставно објаснити како је лариски митрополит 1229. године могао да стигне у далеку Никеју, овај детаљ показује да је постојао неки саобраћај између Никеје и области у континенталној Грчкој, конкретно Тесалије. О томе сведочи и податак из аутобиографије Нићифора Влемида која каже да је овај учени човек по наредби самог цара Јована III Ватаца ишао у Грчку да тражи старе књиге и рукописе. Том приликом он је посетио Солун, Ларису и Охрид.[54] Најзад, монаси манастира Мармаријанита обратили су се никејском патријарху Герману са молбом да заштити ставропигијска права њиховог манастира а од претензија лариског митрополита.[54a]

У комплексу проблема из историје Тесалије под влашћу Теодора I Анђела треба посматрати и појаву грчких феудалних породица које користе промену власти и прилазе новим господарима. Јасан пример таквог прилагођавања политичким обртима даје породица Малиасина (Μαλιασινοί) о којој постоје бројни подаци у повељама XIII века.[55] Поседи те феудалне породице налазили су се у источној Тесалији, поред обала Волоског Залива. У ширењу према истоку, прелазећи високе гребене Пинда, епирски владари Михајло I и Теодор I Анђели брзо су на неким тачкама стигли до истока Тесалије, до обала Јегејског Мора. Ми смо већ анализирали акт Арсенија, епископа Димитријаде који фебруара 1215. године признаје Макринитиси статус ставропигијског манастира, али су неки подаци овог документа важни и за политичку историју Тесалије почетком XIII века. Повеља показује да је магнатска породица Малиасина већ тада ступила у службу нових господара епирских Анђела, јер се за Константина Малиасина наглашава да је „по нећаки зет кир Теодора Комнина Анђела".[56] Константин Малиасин се уствари оженио сестром Михајла II Анђела.[57] Нема сумње да је Константин Малиасин признао власт Теодора I, а можда и Михајла I Анђела, добивши као рекомпензацију признање поседа и права, које је раније стекао.[58]

---

[53] Ibid. 298.

[54] N. Blemmydae, Curriculum vitae et carmina, ed. *A. Heisenberg*, Lipsiae 1896, 36 sq.; *Милиаракис*, Ἱστορία 219 сл. верује да је Теодор I Анђео желео да Нићифора Влемида постави за поглавара охридске цркве, уместо преминулог архиепископа Димитрија Хоматијана.

[54a] Одлука никејског патријарха споменута је само у каснијем синодском акту од октобра 1318. године. Cf. M. M. I, 87; *Laurent*, Regestes IV, 99—100, No. 1292.

[55] *Ферјанчић*, Породица Малиасина 241—249. *Nicol*, Despotate 37 сматра да су Малиасини пореклом из Тесалије, јер наглашава да је освајање неких делова Тесалије омогућило Константину Малиасину да поново узме своје поседе „as local governor". У знак захвалности Константин Малиасин подигао је манастир Макринитису на источним падинама Пелиона.

[56] M. M. IV, 382 sq.

[57] У хрисовуљи Михајла II Анђела од маја 1246. наглашава се да је Константин ὁ περιπόθητος γαμβρὸς τῆς βασιλείας μου. Cf. M. M. IV, 345—349; *Ферјанчић*, Породица Малиасина 244.

[58] Чини нам се да је у праву *Charanis*, Social Structure 101 sq. који верује да је Константин Малиасин почетком XIII века био стварни господар краја око Димитријаде. У ранијем раду (уп. *Ферјанчић*, Деспоти 61; исто *Nicol*, Despotate 142) констатовали смо да је Константин Малиасин као награду добио и достојанство деспота, ослањајући се на податке увода хрисовуље Михајла II Анђела од маја 1246. која каже

Та присна веза породице Малиасина са епирском династијом Анђела, започета почетком XIII века, траје неколико деценија све до појаве Палеолога као одлучујућег фактора у источној Тесалији.

Свакако да Малиасини нису једина феудална породица у Тесалији која је пришла епирским Анђелима. Одавно су изнете претпоставке да је породица Петралифа[59] имала поседе у Тесалији и да је такође прихватила власт епирских владара. Старији истраживач епирске историје И. Романос наводи да је Јован Петралифа, таст цара Теодора I Анђела, био намесник у Македонији и Тесалији.[60] Д. Никол верује да су Петралифе још пре 1204. године били везани за Тесалију, а као доказ наводи околност да је за време цара Исака II Анђела (1185—1195) Јован Петралифа био управник у Тесалији и Македонији, као и да су се породични поседи Петралифа већ тада налазили „in the district of Servia in the north of Thessaly".[61] Из савремених извора се види да је Теодор I Анђео био ожењен Маријом, ћерком Јована Петралифа, али се касније удовица солунског цара појављује само са презименом Комнин, преузетом по своме супругу.[62] Та околност не значи да је Јован Петралифа имао поседе баш у Тесалији, јер је Теодор I Анђео у брзом налету освојио читав низ области у северној и средњој Грчкој. Вероватније нам изгледа да су Петралифе имали своје поседе у области око Сервије, мада Д. Никол не наводи аргументе за ту претпоставку.

Већ смо нагласили да се историја Тесалије под влашћу епирских Анђела може поделити на неколико међусобно одвојених периода. Прва таква целина покрива крај владе Михајла I Анђела (1205—1214) и владу његовог наследника Теодора I Анђела (1214—1230): то је време када се Тесалија налази у границама једне универзалистичке грчке државе, чији владари желе да поведу византијски свет у борбу за рушење латинске власти и обнову царства у Цариграду. Међутим, распадом Солунског царства после пораза Теодора I Анђела код Клокотнице (1230) јављају се и први знаци тесалијског сепаратизма, жеље локалних великаша

да је Константин ту високу титулу добио παρὰ τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς. Cf. M. M. IV, 345. Међутим, тај оштећени увод настао је после смрти деспота Михајла II Анђела (1268), тако да не може послужити као поуздан извор за историју породице Малиасина, па ни за високу титулу њеног првог познатог члана Константина. Уп. *Ферјанчић*, Породица Малиасина 244.

[59] О њеном пореклу в. *Nicol*, Despotate 215 sq.; *Polemis*, Doukai 165.

[60] *Романос*, Δεσποτάτον 22. *A. Solovjev*, Un inventaire de documents byzantins de Chilandar, Sem. Kond. 10 (1938) 46 sq. доноси текст једног српског акта (11. априла 1227) у коме се каже да је дикеј Мандука, по наредби Андроника Комнина Дуке Петралифа поклонио манастиру Хиландару село Мунзиани. Свакако да је овде у питању члан породице Петралифа, али није јасно да ли је он имао било какву функцију у Тесалији.

[61] *Nicol*, Despotate 47, 215. Д. Никол се позива на Јована Кинама (ed. Bonn. 260, 296), мада није јасно како овај историчар може да говори о времену цара Исака II Анђела. *F. Dölger*, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, München 1948, No. 33 објављује повељу севастократора Нићифора Петралифе манастиру Ксиропотаму, коме се дарују два села у околини Јерисоса. Ту повељу издавач датира у време око 1200. године. Уп. *Ферјанчић*, Севастократори 147, н. 26.

[62] *Nicol*, Despotate 47, 59, 215; *Polemis*, Doukai 165, No. 160.

да ова плодна област стекне посебан положај у грчком свету. У томе другом периоду Тесалија се постепено издваја као посебна област и са краћим прекидима то остаје до 1332. године, када су је освојили одреди цара Андроника III Палеолога.

2. *Епоха Манојла и Михајла II Анђела (1230—1268)*

Остварујући муњевитом брзином своје територијалне аспирације, Теодор I Анђео осваја низ области у континенталној Грчкој (Македонија, Тесалија, Тракија и др.), чиме постаје и господар великог дела бивших византијских земаља на Балканском Полуострву. Ти успеси омогућили су Теодору I Анђелу да у Солуну (1227—8) узме знаке царског достојанства. Међутим, у годинама највећих успеха Теодор I Анђео изненада је доживео катастрофу у бици на Клокотници, претрпевши пораз у сукобу са трновским царем Јованом II Асеном, а то је изазвало судбоносне преокрете у историји грчке државе у Епиру. После пораза из 1230. године Солунско царство се распада на неколико самосталних области које почињу да живе одвојеним животом. У томе процесу растакања епирске државе одваја се и област Тесалије која постепено добија своју посебну историју, завршену 1332. године поразом локалних тесалијских великаша.

После блиставе победе код Клокотнице, где је скршена моћ Теодора I Анђела, простране територије Солунског царства стајале су отворене одредима Јована II Асена, па се поставља питање у којој мери је трновски цар то искористио и шта је освојио од области побеђеног солунског цара. О освајањима Јована II Асена после победе на Клокотници говори Г. Акрополит који каже да је трновски цар заузео Адријанопољ, Дидимотику, Волерон, Сер, Пелагонију, Прилеп и околину, а да је „прошао Тесалију, освојио Албанију и пљачкао све до Илирика“.[63] Податке о ширењу трновске Бугарске после 1230. године даје и натпис из цркве Четрдесет Мученика у Трнову, где се каже да је после победе над солунским царем Јован II Асен освојио земље од Адријанопоља до Драча, грчке, албанске и српске, као и градове у околини Цариграда.[64] Додуше, у једном бугарском литерарном споменику — житију св. Петке од Патријарха Евтимија — стоји да је Јован II Асен 1230. године поред осталих области заузео **и славныи Солѹнь сь всеѧ Өетталїе**[65], али свакако да више поверења заслужују временски ближи подаци Георгија Акрополита и натписа из трновске цркве. Они јасно показују да после 1230. Јован II Асен није освојио Тесалију[66] и то питање овде не би ни

[63] Acropolites I, 43 (κατέδραμε δὲ καὶ τῆς Μεγάλης Βλαχίας, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀλβάνου κατακυριεύει καὶ μεχρὶ τοῦ Ἰλλυρικοῦ τὰς λείας ποιεῖ).

[64] *В. Златарски*, История на българската държава през средните векове III, София 1940, 592 сл.

[65] *И. Иванов*, Български старини из Македония, София 1931, 432; *Златарски*, История III, 592 сл.

[66] В. тачно тумачење: *Романос*, Δεσποτάτον 21; *Милиаракис*, Ἱστορία 253; *Златарски*, История III, 340.

покретали да се у новијем истраживању Д. Никола о епирској историји прве половине XIII века није појавила констатација да је непосредно после битке код Клокотнице власт трновског цара „was recognized from Thessaly to the Albanian coast“.[67] Пошто се таква формулација може различито тумачити, желели смо да на основу временски блиских извештаја покажемо да су одреди Јована II Асена само прошли кроз неке делове Тесалије, али да нису запоселе ову пространу област.

Иако после пораза код Клокотнице (1230) све области Солунског царства нису дошле под власт Јована II Асена, ипак је ова катастрофа донела велике промене у историји државе епирских Анђела. Пространа територија Солунског царства распада се на два дела: у Солуну и околини власт преузима деспот Манојло Анђео, брат побеђеног солунског цара, док се на другој страни у Епиру учвршћује Михајло II Анђео, незаконити син оснивача епирске државе. Пошто Тесалију, као што смо горе констатовали, нису освојили одреди победничког трновског цара, та плодна област остаје у оквирима подељене епирске државе, али се поставља питање коме је од двојице владара припала Тесалија у првим годинама после битке код Клокотнице. У савременим изворима нема директних података о томе да је Манојло Анђео поред Солуна владао и Тесалијом (1230—1237), али је у историјским истраживањима било више претпоставки о деспотовој повезаности са Тесалијом у тим годинама. Још је И. Романос тврдио да је Манојло Анђео тада у Тесалији основао своју посебну државу, назвавши је деспотатом, док В. Златарски само наглашава да је после битке код Клокотнице Манојло држао Солун, Тесалију и Епир.[68]

Природно је претпоставити да је деспот Манојло Анђео, учврстивши уз подршку победничког трновског цара своју власт у Солуну, држао и неке делове Тесалије, пре свега оне који су били близу овом великом граду. Ту претпоставку посредно потврђују и подаци неких извора XIII века. У акту охридског архиепископа третирају се два случаја из црквених односа у Тесалији, пре свега питање једне цркве коју су у митрополији Ларисе ктитори подигли поред епископског манастира. Иако су подигнутој цркви дали ставропигијски статус, ктитори су узели неке поседе од епископског манастира и доделили их новој задужбини. Поред тога у акту се наводи да је ὁ δεσπότης ἐκεῖνος κῦρις Μανουήλ манастир св. Теодора у Кромпу у Тесалији доделио патријаршијском манастиру св. Теодора у Сервији.[69] Власт деспота Манојла Анђела није дуго тра-

---

[67] *Nicol,* Despotate 111.

[68] *Романос,* Δεσποτάτον 21; *Злашарски,* История III, 340 сл. *Nicol,* Despotate 135 sq. верује да је акцију деспота Манојла Анђела према Тесалији помогао и локални великаш Константин Малиасин, чији су поседи били у источној Тесалији.

[69] *Пайадойулос-Керамевс,* Ἀνάλεκτα I, 474—476; *Милиаракис,* Ἱστορία 331, н. 3. Акт је издат јула VIII индикта, на основу чега га је издавач датирао у 1250. годину. Полазећи од чињенице да је у тексту Манојло Анђео означен као покојник (ἐκεῖνος), А. Милиаракис такође верује да је акт издат после деспотове смрти (1241). Ако прихватимо ту хронологију, подаци ове повеље су ипак драгоцени, јер показују да је Манојло Анђео владао Тесалијом. Међутим, у грчким документима епитет ἐκεῖνος не мора увек да значи покојни, мада се морамо признати најчешће јавља у томе зна-

јала ни у Солуну, па према томе ни у Тесалији: већ 1237. године слепи цар Теодор I Анђео је уз помоћ свога таста Јована II Асена заузео Солун и приморао Манојла да побегне из града.

О даљој судбини Манојла Анђела обавештава нас Г. Акрополит који каже да је деспот после напуштања Солуна (1237) краће време боравио код Селџука у Малој Азији, а онда се нашао на никејском двору, где је успео да придобије наклоност и поверење цара Јована III Ватаца који му је дао шест бродова (тријера) за акцију освајања Тесалије. Претходно је Манојло Анђео положио заклетву верности никејском цару. Са добијеним бродовима деспот је стигао до источних обала Тесалије, искрцао се код Димитријаде, па је одатле, сакупивши доста присталица, кренуо у унутрашњост Тесалије. Манојлова експедиција у Тесалију донела је брзе успехе, јер је он заузео Фарсалу и Ларису, као и Платамон са околином (καὶ τῶν περὶ αὐτά), после чега је деспот по наговору своје браће Константина и Теодора раскинуо уговор са никејским царем Јованом III Ватацем.[70] То су једини изворни подаци о акцији деспота Манојла Анђела против Тесалије (1239).

Упркос наведеним подацима који су доста јасни, историчари су друкчије тумачили ове догађаје. Тако В. Златарски сматра да је деспот Манојло Анђео закључио уговор са братом Константином који је у име слепог цара Теодора I Анђела управљао Тесалијом.[71] Д. Никол такође верује да је Константин Анђео играо неку улогу у догађајима тесалијске историје непосредно после 1237. године, јер каже да је при подели територије међу браћом „Manuel retained control of Thessaly, perhaps in partnership with Constantine", док је Теодор I Анђео задржао тврђаве Воден, Старидол и Острово.[72] Међутим, у изворима нема података који би потврдили претпоставку да је деспот Константин Анђео после 1230. године управљао Тесалијом. Слику односа и поделе територије међу члановима епирске гране Анђела треба нешто друкчије представити. Када се 1239. године Манојло Анђео код Димитријаде искрцао у Тесалији и освојио чак и неке градове у унутрашњости, он је хтео да споразумом са браћом осигура те тек стечене поседе. Деспот Константин Анђео је управљао Етолијом и Акарнанијом још за време царевања свога брата Теодора I Анђела (пре 1230), па се тамо вероватно налазио и у време када је Манојло Анђео 1239. године кретао против Тесалије. Слепи Теодор I Анђео тада је са синовима владао Солуном, па је сасвим

чењу; има примера да тај епитет значи „познат, чувен". Ако је то овде случај, онда би повеља могла бити издата и пре Манојлове смрти 1241. године, а индикт даје 1235. која се тачно слаже са периодом власти деспота Манојла Анђела у Солуну и Тесалији.

[70] Acropolites I, 61 sq.; *Романос*, Δεσποτάτον 24; *Милиаракис*, Ἱστορία 330 сл.; *Златарски*, История III, 407; *Longnon* Empire latin 175 каже да је Манојло Анђео после освајања Тесалије закључио мир са суседним латинским господарима Cf. *L. Auvray*, Les Registres de Grégoire IX, vol. I, Paris 1895, 492, No. 786.

[71] *Златарски*, История III, 407.

[72] *Nicol*, Despotate 135 sq. Д. Никол то тврди још категоричније у своме новијем делу (The Cambridge Mediaeval History IV², 313) где каже да је 1239. Михајло Анђео дошао у Тесалију „which was controlled by his brother Constantine".

природна жеља Манојла Анђела да постигне споразум са браћом који су држали суседне области, оивичавајући тиме његове тек стечене поседе у Тесалији.

Иако је предузео све потребне кораке да би осигурао своју власт у Тесалији, деспот Манојло Анђео није дуго владао овом плодном земљом. Умро је већ 1241. године. Нажалост, ништа није познато о томе кратком периоду тесалијске историје, крајем прве половине XIII века. После Манојлове смрти простране тесалијске равнице стајале су отворене околним господарима, пре свега члановима владајуће породице Анђела, чијим је поседима Тесалија била окружена: на североистоку је слепи Теодор I Анђео фактички владао Солуном, док су се на југу и југозападу налазили поседи деспота Константина Анђела у Етолији и Акарнанији. Најзад, на западу се налазио Михајло II Анђео који је после 1230. преузео власт у Епиру. Од тих потенцијалних кандидата[73] најбржи и најагилнији био је Михајло II Анђео који није хтео да допусти да му измакне пространа и богата Тесалија. Никејски историчар Георгије Акрополит каже да је после изненадне смрти Манојла Анђела (1241) господар Епира Михајло II Анђео заузео са војском територије које су деспоту припадале у Тесалији.[74] Уосталом Н. Григора у опису поседа Михајла II Анђела наглашава да је он владао Тесалијом и Етолијом (ἦρχε Θετταλίας καὶ Αἰτωλίας).[75]

Ако се из кратког описа Г. Акрополита стиче утисак да је Михајло II Анђео брзо деловао и да је после 1241. године без мешања својих рођака Теодора и Константина освојио Тесалију, то не значи да му тешкоће нису наилазиле са друге стране, јер чланови куће Анђела нису били једини претенденти на власт у Тесалији. Из једне повеље сазнајемо да су смрт деспота Манојла Анђела покушали да искористе неки латински господари, па су заузели област око Алмире на истоку Тесалије, због чега је локални господар Константин Малиасин побегао на територију Михајла II Анђела. Међутим, епирски владар је убрзо енергичном акцијом ликвидирао ту латинску власт, тако да је и Константин Малиасин могао да се врати у своје области.[76]

Освајање Тесалије неизмерно је подигло углед Михајла II Анђела међу околним господарима, а после тога успеха епирски владар је посетио Сервију и оженио се Теодором из породице Петралифа, која је желела да се приближи новом и моћном суседу.[77] Борба коју је нови господар

---

[74] *Nicol*, Despotate 136 sq. верује да је по реду наследства Константин Анђео имао највише права да преузме Манојлове поседе у Тесалији.

[74] Acropolites I, 64; *Nicol*, Despotate 136 sq. Свакако да није у праву *Милиаракис*, Ἱστορία 332 сл. који наглашава да је Манојло Анђео оставио своју територију Михајлу II Анђелу.

[75] Gregoras I, 47.

[76] M. M. IV, 346. *Nicol*, Despotate 141 sq. претпоставља да се ради о акцији Млечана који су покушали да искористе смрт деспота Манојла Анђела. Иако повеља Михајла II Анђела не говори ко су били ти латински непријатељи, може се веровати да су у питању Млечани.

[77] *Милиаракис*, Ἱστορία 326, н. 3; *Nicol*, Despotate 128 sq.; *Polemis*, Doukai 93, No. 48 само каже да је „perhaps after his establishment in Epirus, Michael married Theodora Petraliphina".

Тесалије Михајло II Анђео водио против латинске интервенције на источној обали Тесалије није била и његова последња акција против остатака крсташке силе у Грчкој. У историји Млечанина Марина Сануда говори се о некој акцији Грка, започетој после смрти ахајског кнеза Готфрида Виларду ена (1246), а упереној против латинских поседа у средњој Грчкој; та експедиција је завршена потпуним поразом грчких одреда.[78] Сасвим је вероватна претпоставка Д. Никола да су ти Грци уствари одреди Михајла II Анђела који је покушао да искористи смрт ахајског кнеза и да нападне латинско војводство Атине и Тебе.[79]

Иако је власт над Тесалијом стекао доста неочекивано, брзо искористивши погодну ситуацију после смрти деспота Манојла Анђела (1241), епирски владар Михајло II Анђео могао је извесно време да мирно влада том плодном земљом, јер осим неуспеле латинске интервенције код Алмире ниједан од непосредних суседа Грка или Латина није имао снаге да нешто предузме против новог господара Тесалије. Тешкоће су наишле са друге стране и то после појаве никејске силе у бившим византијским областима у Европи: никејски цар Јован III Ватац је 1246. године заузео Солун, чиме се знатно приближио остварењу свога коначног циља, запоседању територија у Тракији, Македонији и Тесалији које су пре 1204. године припадале Византијском царству. Тако је епирска држава Михајла II Анђела добила директну границу са никејским царем, главним претендентом на обнову Византијског царства. Нема сумње да је у даљем остварењу својих планова Јован III Ватац морао да рачуна са непријатељством Михајла II Анђела, а на удару никејских трупа прво су стајале пограничне области епирске државе, међу које се може рачунати и Тесалија.[80]

У даљој реализацији експанзионистичких планова на Балканском Полуострву цар Јован III Ватац учинио је одлучујући корак 1252. године, када је са бројном војском прешао Хелеспонт у намери да прошири никејске поседе на западу, што је узнемирило Михајла II Анђела који се одједном сам без савезника нашао суочен са великом опасношћу. Положај епирског владара био је отежан и околношћу да су почели да га напуштају неки људи, баш они који су чували прилазе Тесалији: Михајлов рођак Теодор Петралифа заједно са Михајлом Главом пребегао је из Костура цару Јовану III Ватацу.[81] Због тога је Михајло II Анђео у сусрет Јовану III Ватацу послао изасланство, састављено од τοῦ μιτροπολίτου Ναυπάκτου τοῦ Ξηροῦ καὶ τοῦ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβροῦ αὐτοῦ τοῦ Μαλιασηνοῦ καὶ τοῦ Λαμπέτη, које је требало да почне преговоре са никејским царем и да му понуди услове за споразум. Пошто су преговори успешно почели, Јован III Ватац је одредио своје посланике: Фоку, епископа Филаделфије, примикирија Исака Дуку Мурзуфла, Михајла Јалеа и Георгија Акрополита који су кренули у табор Михајла II Анђела. Људи никејског

---

[78] *Hopf*, Chroniques 103.

[79] *Nicol*, Despotate 142, 155, n. 2.

[80] За опис читаве ситуације на Балканском Полуострву средином XIII века уп. *Милиаракис*. Ἱστορία 375; *Nicol*, Despotate 148.

[81] Acropolites I, 88 sq.; *Nicol*, Despotate 151 sq.

цара затекли су Михајла II Анђела у Лариси и овде са њиме закључили споразум по коме је Јован III Ватац добио тврђаве Прилеп, Велес и Кроју, као и бунтовног слепог цара Теодора I Анђела.[82] Тим споразумом је предвиђено да ће Михајло II Анђео и његов син Нићифор добити са никејског двора знаке деспотског достојанства.[83]

Свакако да није случајно да се епирски владар у данима опасности од нове велике офанзиве никејског цара нашао у Лариси. Имајући у виду ту чињеницу, као и околност да су неки команданти Михајла II Анђела са северних граница Тесалије пришли никејском цару, верујемо да је 1252. године никејска војска и пошла против Тесалије. После освајања Солуна (1246) то је и био природан пут даљег ширења поседа Јована III Ватаца у континенталној Грчкој.

Према споразуму склопљеном у Лариси Михајло II Анђео је са сином Нићифором добио титулу деспота, што је представљало привилегију која се давала царским рођацима: Нићифор је требало да се ожени унуком цара Јована III Ватаца. Иако је додељивање тога високог достојанства значило велику привилегију за епирског владара, ипак је он тиме признао врховну власт никејског цара. За нас је значајно да се елементи те зависности показују баш на територији Тесалије. У знатно каснијем синодском акту (октобар 1318) решава се сукоб митрополита Ларисе са манастиром св. Димитрија Мармарјанита, па се у опису спора пре свега наводе два акта Михајла II Анђела (τοῦ δεσπότου ἐκείνου κὺρ Μιχαήλ). На основу изјаве неког Горјанита деспот је прво ларисском митрополиту дао право на манастир, али се касније утврдило да је та изјава била лажна, па је Михајло II Анђео издао још једну повељу са супротном одлуком, ослободивши манастир од власти митрополита Ларисе. Наведени синодски акт доноси значајан податак да је Михајло II Анђео тражио да све те одлуке потврди никејски цар Јован III Ватац.[84] Ове чињенице сведоче о интересовању Јована III Ватаца за догађаје и прилике у Тесалији; никејски цар је веровао да је примирје закључено са Михајлом II Анђелом у Лариси привременог карактера и да му се још увек отварају могућности да освоји плодну и богату Тесалију.

Смиривање политике Михајла II Анђела према Јовану III Ватацу било је привремено, тако да је у следећим годинама уследио низ деспотових сукоба са Никејским царством. Од сплета тих бурних догађаја, судбоносних за коначно решавање питања престижа у грчком свету,

---

[82] Acropolites I, 91 sq.; Gregoras I, 49 доноси нешто краћу верзију о овим преговорима, па не наводи ни податак да се Михајло II Анђео налазио у Лариси. Cf. *Романос*, Δεσπάτον 26; *Милиаракис*, Ἱστορία 393—395; *Hopf*, Geschichte I, 215; *Dölger*, Reg. III, No. 1806. Интересантно је да *Nicol*, Despotate 152 sq. не региструје детаљ да је Михајло II Анђео примио никејске посланике у главном граду Тесалије.

[83] Податке о деспотској титули региструје једино Gregoras I, 48 sq. Уп. *Ферјанчић*, Деспоти 64 сл.

[84] M. M. I, 85—88. *Dölger*, Reg. III, No. 1807 сматра да је повеља никејског цара издата између зиме 1252—3. и новембра 1254. године. Изгледа да је Јован III Ватац истовремено издао две хрисовуље: митрополиту Ларисе и манастиру св. Димитрија Мармаријанита (ibid. No. 1808) који се вероватно налазио „bei Tzagesi". Cf. *Bees*, Antonios von Larissa 315, n. 3.

посматраћемо само оне који су везани за историју Тесалије. Нови никејски цар Теодор II Ласкарис (1254—1258) желео је да настави политику свога оца, усмерену ка даљем проширењу никејских поседа. Међутим, на другој страни деспот Михајло II Анђео је хтео да искористи промену на никејском престолу и да поново освоји неке изгубљене области. Историчар Н. Григора наводи да су тада Бугари напали на никејске тврђаве у Тракији и Родопима, а да је то исто учинио и одметник Михајло у Тесалији, напавши цареве пограничне земље и градове. После успешног похода против Бугара Теодор II Ласкарис је исте 1256. године хтео да настави ратовање против Михајла II Анђела, па је док је сунце περὶ τροπὰς τυγχάνοντος φθινοπωρινάς, наредио војсци да крене у Тесалију.[85] Описујући исте акције Теодора II Ласкариса, Г. Акрополит само каже да се после победе над Бугарима цар окренуо против територије Михајла II Анђела, а да је за рат неспремни деспот опет затражио преговоре, пославши цару у сусрет своју супругу Теодору и сина Нићифора. По тада закљученом споразуму епирски владар је морао да Никејцима преда раније обећане тврђаве Сервију и Драч, а његов син деспот Нићифор се најзад венчао са Маријом, ћерком Теодора II Ласкариса.[86] Инсистирање на предаји Сервије показује да је Теодор II Ласкарис намеравао да настави очеву политику: припремао је акцију против Тесалије, али га је изненадна смрт (новембра 1258) спречила у остварењу тих планова.

Деспот Михајло II Анђео учинио је знатне уступке Теодору II Ласкарису, јер се није осећао довољно снажним да се супротстави никејској експанзији, али је убрзо почео живу дипломатску акцију, припремајући анти-никејску коалицију на југу Балканског Полуострва. Тренутак за такву анти-никејску коалицију добро је изабран, јер се узурпатор Михајло VIII Палеолог (1259—1282) још није учврстио на власти у Никеји и обрачунао са свим присталицама рано преминулог цара Теодора II Ласкариса и његовог нејаког наследника Јована IV. Из перспективе тесалијске историје средине XIII века нас интересује само један члан те коалиције — ахајски кнез Виљем II Вилардуен. Желећи да придобије тог најмоћнијег латинског владара Грчке, Михајло II Анђео му је уз руку ћерке Ане понудио мираз у новцу а и „il castello della Liconia e alcune altre Terre".[87] Тврђава Ликонија, коју једино спомиње млетачки писац, налазила се у источној Тесалији на обали Волоског Залива, али се не може ништа одређено рећи шта се подразумева под другим територијама.[88] Свакако да је ахајски кнез прихватио понуђене

[85] Gregoras I, 55—57 (τὸ δ'αὐτὸ καὶ ὁ ἀποστάτης περὶ Θετταλίαν ἐπεποιήκει Μιχαὴλ κατὰ τῶν ὁμορούντων αὐτῷ χώρων καὶ πόλεων).

[86] Acropolites I, 132—134; *Романос*, Δεσποτάτον 27; *Dölger*, Reg. III, No. 1840; *Nicol*, Despotate 159 sq.

[87] *Hopf*, Chroniques 107. Вест о миразу доноси једино Марино Санудо, док византијски историчари само говоре о томе да је ахајски кнез помагао Михајлу II Анђелу. Cf. Acropolites I, 157 sq.

[88] *Романос*, Δεσποτάτον 30; *Милиаракис*, Ἱστορία 520 сл.; *Соколов*, Властели 35; *Longnon*, Empire latin 223; *Geanakoplos*, The Battle of Pelagonia 111; *Nicol*, Despotate 173. Према одредбама уговора у случају победе над никејским царем Виљем II

територије у Тесалији, али у изворима нема података о латинској власти над овим градом близу обале Волоског Залива.

Коалиција коју је пажљиво припремио Михајло II Анђео, придобивши за савез још и Манфреда Сицилијанског а и српског краља Уроша, припремала се за одлучујући обрачун са никејским четама. У тим припремама неки одреди савезника кретали су се преко Тесалије, која се већим делом налазила под влашћу самог деспота Михајла II Анђела. Ми смо већ нагласили да је Михајло II Анђео у Патрасу закључио уговор о савезу са Виљемом II Виларденуном а природан пут латинске војске из Ахаје према северу ишао је кроз равну Тесалију. Зато је, према речима Морејске хронике, још на састанку двојице владара у Патрасу, одлучено да војска ахајског кнеза прође кроз Тесалију.[89] Виљем II Вилардуен наредио је својим ритерима са Евбеје, из Тебе, Атине и Салоне да од Сидеропорта крену према Тесалији и да се сједине код Таласина (στὸν κάμπον τοῦ Θαλασσινοῦ).[90] Латински барони су се у Лариси састали са одредима епирског владара и одатле заједно продужили према северу.

О бици у Пелагонији (јуна 1259), која је значила победу Никеје у грчком свету, расправљаћемо на другом месту у одељку посвећеном Михајловом незаконитом сину Јовану, чије је држање у овом сукобу било одлучујуће за његов крајњи исход. Овде ћемо само нагласити да се после победе у Пелагонији никејска војска, којом је командовао Јован Палеолог, брат цара Михајла VIII, раздвојила на два дела: војсковођа Алексије Стратигопул кренуо је према Епиру и Арти, где су се привремено склонили деспоти Михајло II и Нићифор Анђели, док је Јован Палеолог на челу остатка никејских трупа пошао у Тесалију, свакако у намери да оствари старе аспирације никејских владара и да освоји ту плодну и пространу земљу. Акција Алексија Стратигопула и Јована Раула према Епиру постигла је муњевит успех, али нас пре свега интересује подухват царевог брата севастократора Јована Палеолога. Са њим је у Тесалију пошао и Јован, незаконити син деспота Михајла II Анђела, који је уочи саме битке у Пелагонији напустио очев табор и пришао Никејцима. Као и у Епиру, тако је и овај део никејских трупа постигао велики успех: пошто је освојио „градове и тврђаве" (ἄστη τε καὶ φρούρια) у Тесалији, севастократор Јован Палеолог се улогорио у Неопатрасу, где је

Вилардуен требало је да добије територију бивше Солунске краљевине, а деспоту Михајлу II Анђелу би припале области у Тесалији.

[89] Chronicle of Morea v. 3490—3504. У коментару за Морејску хронику *П. Калонарис*, Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μωρέως, Атина 1940, 151 каже да се код Еласона налазила граница између грчких поседа у Тесалији и суседних латинских територија.

[90] Chronicle of Morea v. 3626—3636. Сидеропорт или Сидерокастрон налазио се на крајњем југу поседа Михајла II Анђела према Атинском војводству (cf. *Г. Колиас*, Σιδερόκαστρον, ΕΕΒΣ 10, 1933, 72 сл.), док је Таласинос стајао на југу између Неопатраса и Ламије. Уп. *Калонарос*, Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μωρέως 156; *Nicol*, Despotate 178 sq., 184, n. 19. Исти аутор (p. 225) каже да је Лариса била главна раскрсница путева у Тесалији, одакле је један правац преко Трикале и Сервије водио према Костуру и Веру. Тим путем је Виљем II Вилардуен са својим латинским ритерима и ишао у помоћ деспоту Михајлу II Анђелу.

убрзо, после успешно завршене борбе у Епиру, стигао и Алексије Стратигопул.[91]

У тим данима после блиставих победа никејских одреда изгледало је да је ликвидирана држава епирских Анђела и да је Никејско царство најзад успело да се ослободи главног конкурента у борби за превласт у грчком свету. Међутим, та слика потпуног слома епирске државе била је само тренутна, јер се опет муњевито променио однос снага. Превртљиви Јован Анђео поново је променио став, оставивши Никејце и вративши се у табор свога оца Михајла II Анђела, што је омогућило деспоту да успостави власт пре свега у Епиру, где је освојио градове Арту и Јањину. Ако је никејска војска доста лако препустила Михајлу II Анђелу територије у Епиру, Јован Палеолог је намеравао да брани стечене поседе у Тесалији, који су се налазили близу Солуна. Због тога је Алексије Стратигопул, који се из Епира повукао према истоку, добио задатак да брани нове никејске поседе у Тесалији, јер се очекивало да ће Михајло II Анђео, после заузимања Епира, хтети да успостави своју власт и у плодној Тесалији. Тај важан задатак деспот је поверио своме сину Нићифору који је код Трикорифа, јужно од Лидорикије, потукао и заробио Алексија Стратигопула. Убрзо је никејски војсковођа ослобођен ропства.[92]

Пораз никејских трупа под командом Алексија Стратигопула (пролеће 1260) свакако да је ослабио позиције Михајла VIII Палеолога у Тесалији и омогућио деспоту Михајлу II Анђелу да успостави власт у неким деловима те плодне области. Можда су само крајеви уз обалу Јегејског Мора остали под влашћу Михајла VIII Палеолога. Додуше, о томе нема података у савременим наративним изворима, али зато неки дипломатички документи недвосмислено сведоче о власти Палеолога у овим крајевима.

Припајајући делове Тесалије територији Михајла VIII Палеолога, његов брат деспот Јован желео је да одмах покаже своју дарежљивост према световним и духовним феудалцима који су били спремни да прихвате промену власти. Тако већ септембра 1259. Јован Палеолог издаје повељу којом манастиру Макринитиси потврђује метох св. Илариона у Алмири; тај метох је Макринитиси раније поклонио покојни Константин Малиасин, али је пре кратког времена монасима одузет „од господара

---

[91] Acropolites I, 171 sq.; *Милиаракис*, Ἱστορία 547—549; *Nicol*, Despotate 186—188. Сасвим је природно да је Јован Палеолог из Тесалије желео да угрози и латинске поседе у средњој Грчкој. У аутобиографији Михајла VIII Палеолога (cf. *H. Grégoire*, Imperatoris Michaelis de vita sua, Byz. 29—30, 1959—60, 455—47) наводи се да је цар на самом почетку своје владе победио у Тесалији оне који су се подигли против царства Ромеја; уз те Михајлове противнике стајали су бројни савезници: Немци, Италијани, Сицилијанци и др. Свакако да у овим беседничким фразама треба тражити одјеке успеха одреда Михајла VIII Палеолога у Тесалији.

[92] Pachymeres I, 89; *Романос*, Δεσποτάτον 34; *Милиаракис*, Ἱστορία 547—549. Обојица старијих грчких аутора су претпостављали да се сукоб одиграо код Трикале, мада се локалитет Трикорифи вероватно налазио на југу Тесалије. Cf. *Nicol*, Despotate 189. Исти аутор (p. 188) верује да је Алексије Стратигопул после повлачења из Епира постављен за команданта у Тесалији, али у изворима нема података који би потврдили ту претпоставку.

(δεσπότων) који су раније владали овом облашћу".[93] То је само први у низу докумената којима је деспот Јован Палеолог показивао своју дарежљивост према монасима Макринитисе, спремним да брзо прихвате нове господаре источне Тесалије. Једном недатираном повељом деспот Јован Палеолог додељује Макринитиси село Капрену, које је манастир и раније имао, али му је неправедно одузето.[94] Септембра 1267. године Јован Палеолог дарује Макринитиси манастирић св. Димитрија, близу села Велике, а уместо метоха Крипа који су монаси раније имали, а који је страдао од поплаве.[95] Нешто каснији акт Јована Палеолога односи се на метох св. Илариона у Алмири, који је манастир и раније поседовао, али сада деспот забрањује да било ко шта тражи од овог имања Макринитисе. У тексту се наглашава да је „сада свемоћни Господ учинио да ова област дође под власт моћног и светог нашег господара и цара", што јасно показује да је у скорој прошлости овде обновљена власт Палеолога.[96] Крајем 1268. деспот Јован Палеолог такође потврђује манастиру Макринитиси село Капрену.[97] На исти посед односи се и нешто каснији деспотов акт од маја 1270. године: село Капрену Јован Палеолог је већ раније дао манастиру, али га је после тражио неки Христифор Цекос, па му је деспот то и даровао; сада се Капрена враћа Макринитиси.[98] Најзад, сачувана је и недатирана повеља Јована Палеолога која Макри-

[93] M. M. IV, 384 sq. Повеља је датирана само са септембром III индикта, тако да су у хронолошким оквирима каријере Јована Палеолога могуће две године: 1259. и 1274. Пошто је на крају документа назначено да је то акт севастократора Јована Палеолога, мора се искључити 1274. година, јер је тада брат цара Михајла VIII Палеолога већ био деспот. Уп. *Ферјанчић*, Деспоти 36 сл. *Гианойулос*, Βυζ. μοναί 214 сл. исправно закључује да ова повеља показује да је непосредно после битке у Пелагонији Јован Палеолог загосподарио Тесалијом, али повељу погрешно датира у септембар 1260., иако индикт даје 1259. годину.

[94] M. M. IV, 342—344. Занимљиво је да се у повељи каже да је издата διὰ τῆς ἐλεημοσύνης τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου αὐθέντος καὶ βασιλέως, без наглашавања да је цар и брат дародавца повеље Јована Палеолога. О хронологији овог недатираног документа ипак се могу учинити неке претпоставке. У краткој повељи (маја 1270) наводи се да је деспот Јован Палеолог πρὸ καιροῦ даровао село Капрену манастиру Макринитиси, што се свакако односи на нашу недатирану аргировуљу. Према томе мај 1270. године је сигуран terminus ante quem за настанак овог документа, али нам се чини да се та временска граница може померити нешто унатраг. У повељи се говори о Константину Малиасину, али зато нема спомена о његовом сину Николи нити о његовим родбинским везама са породицом Палеолога. Никола Малиасин је први пут споменут као зет цара Михајла VIII Палеолога у акту деспота Јована Палеолога од августа 1268. (cf. M. M. IV, 387), па зато верујемо да је недатирана аргировуља Јована Палеолога издата пре тога датума. На основу свега реченог мора се одбацити хронологија *Панченка*, Крестьянская собственность 175 који верује да је та аргировуља издата око 1270. године.

[95] M. M. IV, 386 sq. *Гианойулос*, Βυζ. μοναί 215 анализира овај акт деспота Јована Палеолога, али га погрешно датира у 1267., мада наведени индикт само даје 1268. годину. За метох Крипу Н. Гианопулос каже да је ἐκεῖτο τὸ χωρίον τοῦτο παρὰ τὴν Βοιβῆιδα λίμνην.

[96] M. M. IV, 387 sq. О садржају акта в. *Осшрогорский*, К истории 80 (= Сабрана дела I, 443) који исправно закључује да је то сигуран доказ о власти Палеолога у овим областима.

[97] M. M. IV, 388 sq.

[98] Ibid. 389.

нитиси потврђује село названо τῆς Κυρακαλῆς τοῦ Ζερβοῦ у Загори; то село је још Никола Малиасин даровао манастиру, па су сада монаси желели да им се посед потврди, а сигурности ради тражили су и хрисовуљу Михајла VIII Палеолога.[99] Тој групи повеља, необично драгоцених за историју Тесалије почетком друге половине XIII века, припада и акт кесара Алексија Стратигопула (децембар 1270) који Макринитиси потврђује манастирић св. Димитрија близу села Велике, дарован још од деспота Јована Палеолога.[100] Поред редова ових повеља постоји још један индиректан податак о власти Палеолога над источном Тесалијом, непосредно после битке у Пелагонији (1259). Завршивши дугачке преговоре са млетачким посланицима (Рајнеро Зено, Ђакомо Делфини и Ђакомо Контарини), цар Михајло VIII Палеолог је 18. јуна 1265. направио нацрт уговора са Републиком који је ступио на снагу тек 1268. године; између осталих привилегија цар је Млечанима дозволио да задрже један кварт у Алмири.[101]

Горе смо анализирали садржину низа докумената, издатих у годинама непосредно после победе никејске војске у Пелагонији над коалицијом окупљеном око деспота Михајла II Анђела. Већина тих повеља, које потичу из канцеларије царевог брата Јована Палеолога — команданта никејске војске лета 1259. године — показује да се непосредно после јуна 1259. источни део Тесалије налазио под влашћу Палеолога. Уосталом, после успеха у Пелагонији један део никејске војске на челу са Јованом Палеологом кренуо је према југу и освојио већи део Тесалије, па је и власт Михајла VIII Палеолога у источним деловима Тесалије последица тога успеха. Међутим, победа деспота Нићифора Анђела над Алексијем Стратигопулом (1260) свакако је довела у питање власт Палеолога у Тесалији, па и у њеним источним крајевима, поред обала Јегејског Мора. Ти поседи поред обала Јегејског Мора могли су да представљају солидну базу за продирање у унутрашњост Тесалије и потискивање Михајла II Анђела према западу.

Из ових година потиче један занимљив документ који знатно допуњује слику тока успостављања власти обновљене Византије у источним деловима Тесалије. То је аргировуља деспота Нићифора Анђела, издата септембра 1266. манастиру Макринитиси, а на захтев Николе Малиасина. Занимљиво је да се деспот Нићифор позива на хрисовуљу свога оца Михајла II Анђела који је Константину Малиасину доделио метох св. Илариона у Алмири, а осим тога дарује и неке друге поседе овом манастиру.[102] Аргировуља деспота Нићифора Анђела поставља

---

[99] Ibid. 385 sq. Повеља је датирана са октобром II индикта, па је *В. Васильевский* Материалы для истории Византийского государства, ЖМНП 202 (1879) 166 датирао у 1273, а *Панченко*, Крестьянская собственность 175 у 1259. годину. Чини нам се да ранија хронологија није прихватљива, јер октобра 1258 Јован Палеолог није могао да издаје било какву повељу манастиру Макринитиси у источној Тесалији; поред тога монаси су тражили и потврдну хрисовуљу, што је октобра 1258. године могао да им изда само Теодор II Ласкарис, а то такође не изгледа вероватно.

[100] M. M. IV, 390.

[101] Ibid. 76—84; *Dölger*, Reg. III, No. 1934.

[102] M. M. IV, 349—35?.

низ важних питања из историје Тесалије почетком друге половине XIII века. Пре свега она ремети слику о континуираној власти Палеолога у источној Тесалији после 1259. године, коју на први поглед дају подаци драгоцених докумената манастира Макринитисе.

Околност да деспот Нићифор Анђео септембра 1266. године на молбу Николе Малиасина потврђује манастиру Макринитисе неке старе и дарује и нове поседе, намеће природан закључак да су епирски Анђели у томе часу држали области око Макринитисе у источној Тесалији. То значи да власт Михајла VIII Палеолога у годинама непосредно после 1259. није овде имала одређен континуитет, већ да у њој постоји известан прекид, када су ови крајеви, додуше за краће време, поново припали Михајлу II Анђелу.

Претпоставку о прекиду власти Палеолога у источној Тесалији потврђује и хронолошки распоред повеља царевог брата Јована Палеолога које смо горе анализирали. Најранији документи из његове канцеларије, издати манастиру Макринитиси, потичу из септембра 1259. године, дакле из времена непосредно после битке у Пелагонији, када је један део никејске војске на челу са самим Јованом Палеологом кренуо у Тесалију. Следећа група повеља, којима је деспот Јован Палеолог показивао своју наклоност према манастиру Макринитиси, потиче тек из 1267. године, а онда се настављају кроз неколико година, вероватно док је царев брат имао неку власт у источној Тесалији. Дакле, хронологија тих докумената потврђује у извесном смислу закључак донет на основу података аргировуље деспота Нићифора Анђела (септембра 1266) да је постојао краћи прекид у власти Палеолога у источној Тесалији, када су ти крајеви поново припали епирским Анђелима.

У историји Нићифора Григоре се наводи да је деспот Михајло II Анђео прекинуо уговоре са византијским царем и да је почео да пустоши ромејске пограничне области. Због тога се Михајло VIII Палеолог, испуњен љутином, припремао да крене у Тесалију, али је цар појаву комете схватио као предзнак несреће и неуспеха у следећем рату, па је одустао од похода и вратио се у Цариград.[103] Можда учени византијски историчар XIV века има у виду акције епирског владара Михајла II Анђела после 1260. које су довеле до краткотрајне обнове деспотове власти у источној Тесалији. Резултати похода свакако да нису били безначајни, када се Михајло VIII Палеолог решавао да крене у Тесалију.

Међутим, ни обновљена власт Михајла II Анђела у овим крајевима, није дуго трајала, јер је Цариград убрзо поново освојио делове источне Тесалије. Све те промене су настале као резултат војних сукоба на територији Тесалије, али наративни извори не региструју борбе трупа Михајла VIII Палеолога са деспотом Михајлом II Анђелом. Наведени подаци из других врста извора, пре свега повеља, омогућују да се уоче резултати тих сукоба — промена власти у источним деловима Тесалије.

Повеља деспота Нићифора Анђела, дарована септембра 1266. године манастиру Макринитиси, значајна је и за уочавање неких унутраш-

[103] Gregoras I, 98 sq.

них процеса у епирској држави. Није случајно да је аргировуљу издао баш Нићифор Анђео, иако је његов отац Михајло II био још жив (умро је пре августа 1268).[104] Шта више у самом тексту повеље деспота Нићифора каже се да је Макринитиса имала и хрисовуљу τοῦ ἁγίου μου αὐθέντου καὶ πατρὸς τοῦ δεσπότου.[105] Све то упућује на закључак да је Нићифор Анђео још за живота свога оца Михајла II имао удела у епирској власти над источним деловима простране тесалијске равнице. Можда је деспот Нићифор Анђео управљао неким деловима Тесалије, а можда је само водио експедицију која је за извесно време потисла утицај и власт династије Палеолога из источне Тесалије.

Већ је констатовано да веома мало знамо о управи и администрацији Тесалије, како под влашћу епирских Анђела, тако и о оним деловима који су дошли под власт Палеолога. Међутим, повеље из почетка друге половине XIII века, које смо горе анализирали, доносе драгоцене податке и о овим странама историје Тесалије.

Епирски владар Михајло II Анђео хрисовуљом од маја 1246. потврђује манастиру Макринитиси посед метоха св. Илариона у Алмири, а истовремено забрањује πράκτορσι τοῦ ʽΑλμυροῦ, τοῖς ἀπογραφεῦσι, τοῖς ἐκπροσωποῦσι, τοῖς κατεπάνω, τοῖς ἄρχουσι, τοῖς ἀπαιτηταῖς καὶ παντὶ ἑτέρῳ δημοσιολειτουργοῦντι προσώπῳ да узнемиравају манастир у поседовању тих имања.[106] Из тога занимљивог пасуса Н. Гианопулос је коментарисао само функцију катепана: објавио је печат из Алмире са натписом „Ма[νουήλ] [π]ατρικει[ω] [σ]τρατ(η)γ(ω) . . .“, претпоставивши да он потиче од катепана из хрисовуље Михајла II Анђела или од логотета дрома Василија Метритопула, споменутог у нешто каснијем документу.[107] Наведени редови хрисовуље епирског владара не дају много података о администрацији источне Тесалије под влашћу Анђела. У питању је имунитетна формула, па су наведени функционери свакако порески чиновници који су својим потраживањима и захтевима могли да угрозе порески имунитет манастира. Једино што изненађује је спомен катепана, административног функционера који, сем у ванредним случајевима, у позно-византијској епоси није имао пореске компетенције.

Знатно каснији документ од октобра 1318. даје извесне податке о администрацији у Тесалији за време власти Михајла II Анђела. То је синодски акт о спору између митрополита Ларисе и манастира Мармаријанита, који је добио ставропигијски статус, а митрополит је покушао да то оспори. У акту се описује како је Михајло II Анђео испитивање читавог спора поверио неком Горјаниту, који је и поднео извештај, али се касније показало да је исти био лажан.[108] Вероватно да је Горјанит био административни функционер Михајла II Анђела у Тесалији, али се не види какве је дужности обављао.

---

[104] О датуму смрти Михајла II Анђела в. *Polemis*, Doukai 93, No. 48.

[105] M. M. IV, 350.

[106] Ibid. 348.

[107] *Гианойулос*, Βυζ. μολυβδόβουλλα 137 сл.; *Гианойулос*, Φθιῶτις 43.

[108] M. M. I, 85—88.

Документи чланова династије Палеолога који се односе на територије у источној Тесалији, потчињене Цариграду, садрже знатно више података о локалним функционерима. Додуше, овде се више не ради о администрацији државе епирских Анђела, већ о територијама обновљеног Византијског царства Михајла VIII Палеолога. Па ипак су ти подаци занимљиви, јер су, као што смо нагласили, после битке у Пелагонији (1259) неки делови Тесалије дошли под власт Палеолога.

Септембра 1267. године деспот Јован Палеолог обраћа се логотету дрома Василију Метритопулу, због манастирића св. Димитрија који треба да припадне манастиру Макринитиси.[109] Нешто касније (августа 1268) Јован Палеолог наређује Василију Метритопулу, ὁ κεφαλατικεύων τὴν τοιαύτην χώραν, да се неки поседи Макринитисе ослободе дажбина.[110] Још крајем 1268. деспот Јован Палеолог поново наређује логотету дрома Василију Метритопулу да манастир Макринитисе треба да поседује село Капрену.[111] Кесар Алексије Стратигопул децембра 1270. године потврђује Макринитиси посед манастирића св. Димитрија, па наводи и повељу Јована Палеолога, којом је деспот наредио „тамошњем кефалији Метритопулу и логотету дрома“ да манастир треба да држи тај посед.[112]

Логотет дрома Василије Метритопул није једини познати функционер обновљене власти Цариграда у источној Тесалији. Маја 1270. Јован Палеолог поново издаје повељу због села Капрене које је још раније даровао манастиру Макринитиси: овог пута деспот се обраћа великом доместику Алексију Каваларију и налаже му да се постара о извршењу наведене одлуке.[113] У акту јеромонаха Кипријана (30. јуна 1276) који регулише имовинска права Макринитисе према његовом манастиру Пресвете Богородице, споменут је „вољени брат (ἐξάδελφος) моћног и светог нашег господара и цара, кефалија Велике Влашке, високородни пинкерн Раул Комнин“.[114] Као функционер у Тесалији пинкерн Раул јула 1277. издаје повељу која треба да регулише питање поседа села Враста; то село је манастир Неопетра добио царском повељом, а сада се око њега спорио са локалним господарем Мармаром.[115]

[109] Ibid. 386 sq. То је уочио још *Гианойулос*, Βυζ. μολυβδόβουλλα 137 sq.

[110] M. M. IV, 387. Занимљиво је да се поред Василија Метритопула наводе и његови сарадници (οἱ μετ' αὐτὸν δημοσιακῶς ἐνεργήσοντες).

[111] M. M. IV, 388 sq.; ***Соколов***, Властели 37.

[112] M. M. IV, 390 (διωρίσατο τῷ τότε κεφαλατικεύοντι ἐκεῖσε λογοθέτῃ τοῦ δρόμου τῷ Μετριτοπούλῳ). Уп. *Максимовић*, Виз. управа 12, 72, 77.

[113] M. M. 389.

[114] Ibid. 420. *Соколов*, Властели 35 наводи овај акт и каже да је пинкерн Раул, кефалија Велике Влашке, зет деспота Михајла II Анђела. *Polemis*, Doukai 94, n. 6 такође сматра да је Алексије Раул био ожењен по имену непознатом ћерком деспота Михајла II Анђела, а позива се на вести Г. Пахимера (II, ed. Bonn. 319). Међутим, у документу се само каже да је пинкерн Раул ἐξάδελφος Михајла VIII Палеолога. *Гианнойулос*, Βυζ. μοναί 218 верује да је у питању Јован Раул који је са Алексијем Стратигопулом 1260. предводио никејску војску против деспота Михајла II Анђела. *Nicol*, The Greecks and the Union of the Churches 6, n. 26 напротив сматра да је овде реч о Манојлу Раулу кога спомиње Г. Пахимер а и извештај протонотарија Огерија.

[115] M. M. IV, 419 sq.; *Панченко*, Крестьянская собственность 176 сл.:, *Осшрогорски*, Пронија 66 (= Сабрана дела I, 207).

Свакако да горе наведени подаци дају основ за неке закључке о функционерима цара Михајла VIII Палеолога у источним деловима Тесалије. Непосредно после победе над анти-никејском коалицијом у Пелагонији (1259) Јован Палеолог је кренуо у Тесалију и покорио знатне делове те плодне и богате области. Иако су Палеолози убрзо потиснути из средње Тесалије, источни делови области остали су под Михајлом VIII Палеологом који је чинио велике напоре да своју власт овде постави на чврсте организационе темеље, не би ли тиме припремио терен за офанзиву ка западу и припајање читаве Тесалије обновљеном Византијском царству. Подаци анализираних повеља показују да се функционери Цариграда овде брзо смењују: први од њих је логотет дрома Василије Метритопул[116], а онда је између краја 1268. и маја 1270. године његово место заузео велики доместик Алексије Каваларије[117], кога је свакако пре јуна 1276. заменио пинкерн Раул Комнин. Иако ти функционери носе различите титуле[118], они, бар што се тиче Тесалије, имају нешто заједничко: сва тројица су кефалије Михајла VIII Палеолога у источним деловима Тесалије. На те податке је досада сасвим узгредно обраћана пажња[119], али су они значајни не само за адимнистрацију делова Тесалије који су припали Палеолозима, већ и за темеље на којима је почивала провинцијска управа у читавом обновљеном Византијском царству. Кефалије у источној Тесалији су локални функционери Цариграда у далекој провинцији, чиновници који носе различите титуле, а имају одређене дужности у административном апарату.

Кефалије који се брзо мењају на својим местима у источној Тесалији нису једини познати функционери цариградске владе у разгранатом и добро организованом апарату у овој области. Синодски акт од 28. новембра 1272. расправља о правима Макринитисе на посед исихастириона Расусе, који је манастиру повељом дао Константин Малиасин, а ὁ ἀπογραφεὺς Ἄγγελος ἐγγράφως διομολογεῖ.[120] У повељи којом Михајло Мартин са супругом Аном новембра 1271. године продаје Николи Малиасину виноград у околини Велестина, каже се да је акт саставио Константин Рангабе, табуларије града Алмире. Исти функ-

---

[116] *Nicol*, The Greecks and the Union of the Churches 6, n. 23 каже да је Василије Метритопул 1267—8. године био кефалија Димитријаде и Алмире.

[117] *Loenertz*, Mémoire d'Ogier 395 исправно сматра да је Алексије Каваларије био кефалија Велике Влашке.

[118] Те титуле заузимају различита места у спису Псеудо-Кодина. Тако се на пр. велики доместик налази при самом врху хијерархијске лествице функција и титула (cf. Pseudo-Kodinos, Traité des offices, ed. *J. Verpeaux*, Paris 1966, 134) док пинкерн заузима нешто скромније XVI место (cf. ibid. 137). Од титула тесалијских кефалија најниже стоји логотет дрома, чак на 28-ом месту, иако је некада имао необично висок ранг (cf. ibid. 138). Према излагању Псеудо-Кодина (cf. ibid. 248 sq.) велики доместик и пинкерн средином XIV века имали су неке функције у војсци, али су то резултати промена у византијском титуларном систему, насталих у првој половини XIV века.

[119] *L. P. Raybaud*, Le Gouvernement et l'Administration Centrale de l'Empire Byzantin sous les Premiers Paléologues (1258—1354), Paris 1968, 180 добро уочава да је неки логотет дрома био кефалија у провинцијским градовима, али не прецизира да се то односи на Тесалију.

[120] M. M. IV, 381.

ционер споменут је и у акту од новембра 1271. којим Никола Варда продаје виноград Николи Малиасину, као и у повељи од децембра исте године о продаји винограда манастира св. Георгија Николи Малиасину.[121] Занимљиво је да се може одредити и време доласка табуларија Константина Рангабеа у Алмиру, јер се у продајном акту Зоје, удовице Јована Меланхрина (септембар 1271) наглашава да га је написао Михајло, протосинкел Димитријаде и Алмире, јер није било табуларија у крају Димитријаде (ἐν τῇ χώρᾳ Δημητριάδος).[122] То јасно показује да је Константин Рангабе у јесен 1271. (септембар — новембар) дошао као функционер у Алмиру.

Подаци о бројним функционерима показују да је власт Михајла VIII Палеолога у источној Тесалији почивала на чврстим организационим темељима. Међутим, код расправљања о тим проблемима мора се споменути и једно важно питање — улоге деспота Јована Палеолога у Тесалији у годинама непосредно после битке у Пелагонији (1259). Тада је брат цара Михајла VIII Палеолога на челу једног одреда победничке никејске војске пошао у Тесалију, водећи и Јована Анђела, ванбрачног сина деспота Михајла II. Дакле, Јован Палеолог се налазио на челу оних никејских трупа које су освојиле делове плодне Тесалије и тиме делимично оствариле старе планове никејских владара.

Током прве деценије власти Палеолога у областима источне Тесалије деспот Јован Палеолог је издао неколико повеља, углавном манастиру Макринитисе, задужбини породице Малиасина. Ти документи потичу из периода између 1259. и 1270. године, а после 1270. манастири источне Тесалије Макринитиса и Неопетра добијају потврдне хрисовуље од цара Михајла VIII Палеолога о којима ће касније бити говора. Свакако да није случајно да деспот Јован Палеолог у току једне деценије издаје низ повеља Макринитиси, манастиру источне Тесалије, где је после 1259. године за извесно време успостављена власт Палеолога. Јован Палеолог је један од најистакнутијих сарадника свога брата цара Михајла VIII у периоду стабилизације обновљеног Византијског царства, али његова политичка каријера није довољно позната. Може се разабрати када је Јован Палеолог примао знаке високих титула севастократора и деспота[123], познати су неки његови ратни походи[124], а то је углавном све што се зна о тој истакнутој личности византијске историје друге половине XIII века. Драгоцени подаци наведених дипломатичких извора показују да је деспот Јован Палеолог имао важну улогу у организацији власти Палеолога у европским областима бившег царства, где су интереси Михајла VIII Палеолога били непосредно угрожени од реваншистичких планова деспота Михајла II Анђела. Имајући у виду утицај и значај царевог брата, тешко је претпоставити да је он поседовао неке административне функције само у источној Тесалији, јер су њоме управљали већ споменути функционери Цариграда Василије Метритопул и

[121] Ibid. 402, 404, 407.
[122] Ibid. 396.
[123] *Ферјанчић*, Севастократори 175—177; *Ферјанчић*, Деспоти 36 сл.
[124] Acropolites I, 172 sq.; Pachymeres I, 107—109, 319—322.

други. Изгледа нам да се сме претпоставити да је деспот Јован Палеолог имао шире компетенције које су вероватно обухватале већи део освојених области у континенталној Грчкој.

У процесу обнове власти Цариграда поред уређене провинцијске администрације морала је да постоји и чврста црквена организација, па је тако било и у Тесалији. Међутим, и овде смо углавном обавештени о приликама у источној Тесалији, на територији где су се налазили поседи манастира Макринитисе и Неопетре.

У пространој епирској држави Анђела црквена организација налазила се у сасвим специфичном положају, јер се црквени центар налазио у Охриду, где је постојала архиепископија. Д. Никол сматра да је Тесалија у црквеном погледу стајала под јурисдикцијом митрополије у Солуну, а да је митрополит Ларисе имао под собом епископе у Домокосу, Фарсали, Трикали и Стагију; остала епископска седишта налазила су се у Ламији, Неопатрасу, Термопилима, Гардикији, Димитријади и Велестину.[125] Када су Михајло I и Теодор I Анђели освајали Тесалију од Латина желели су да тој важној области дају чврсту црквену организацију. Већ смо говорили о епископима из периода када је Тесалија чинила интегрални део епирске државе Анђела (1215—1230).

Из периода власти Михајла II Анђела над Тесалијом потиче један занимљив акт никејског патријарха Арсенија (октобра 1256) који треба да коначно регулише статус манастира Макринитисе. Арсеније овде излаже читаву историју аспирација епископа Димитријаде да присвоје Макринитису: прво је епископ Никола Властос[126] покушао да угрози ставропигијски статус манастира, а онда је његов наследник Неофит одрекао свих права епископа Димитријаде на манастир Макринитису. Никејски патријарх Арсеније са своје стране потврђује Макринитиси статус ставропигијског манастира и забрањује епископима Димитријаде да својим аспирацијама угрожавају тај манастир. Истовремено се забрањује епископу Велестина да угрожава метох св. Илариона у Алмири који такође припада Макринитиси. Интересантно је да акт патријарха говори о избору новог игумана Макринитисе у случају да садашњи умре: нови игуман треба да буде изабран ὑπὸ πάντων τῶν ἀδελφῶν, а уз пристанак Николе Малиасина.[127] Подаци ове повеље драгоцени су за уочавање неких важних чињеница из црквене историје Тесалије почетком друге половине XIII века. У документу се пре свега спомиње још један црквени поглавар Димитријаде — Неофит, који је свакако био епископ средином XIII века.[128] С друге стране садржај акта показује да је и за време власти деспота Михајла Анђела над Тесалијом постојала извесна веза тих области са никејском патријаршијом, јер како друкчије објаснити

[125] *Nicol*, Despotate 225.

[126] О њему је већ било речи, в. стр. 49.

[127] M. M. IV, 353—357. *Гианоӥулос*, Βυζ. μοναί 212—214 каже да се из једног натписа види да се Алмира налазила под епископијом Велестина. Cf. *S. Ksandudidis*, Μολυβδόβουλλα προερχόμενα ἐκ τοῦ Νοτίου Μεσαιωνικοῦ Ἁλμυροῦ, BZ 17 (1908) 133—135; *Nicol*, Despotate 155, n. 3.

[128] *Гианоӥулос* Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι 282 сл.

околност да патријарх Арсеније интервенише због кршења ставропигијског статуса Макринитисе и сузбија претензије епископа Димитријаде. Чини нам се да то говори у прилог претпоставци да су епископије у Тесалији стајале под јурисдикцијом Никејске патријаршије.

После битке у Пелагонији (1259) источни делови Тесалије дошли су под власт династије Палеолога, чиме је појачана контрола никејске, односно цариградске патријаршије, над овим областима. О томе пре свега говоре документи манастира Макринитисе и Неопетре, из друге половине XIII века. Септембра 1272. године епископ Димитријаде Михајло Панарет признаје Неопетри право на манастир Богородице Портареје и Николе Палеропата, који треба да остану под јурисдикцијом Цариградске патријаршије. За уступање манастира св. Николе епископ је тражио да од Неопетре годишње добија 4 литра воска.[129] По свој прилици акт епископа Димитријаде није био довољан, јер децембра 1272. године цариградски патријарх Јосиф потврђује да манастир Неопетра са свим поседима треба да буде изузет од јурисдикције епископа Димитријаде, а наглашава се да се то нарочито односи на манастире Богородице Портареје и св. Николе Палеропата са свим поседима.[130] Новембра 1274. епископ Михајло Панарет дарује Неопетри два манастирића у области Димитријаде св. Апостола и св. Николе Ксилопа са свим поседима. За то су се монаси Неопетре обавезали да епископу Димитријаде дају годишње на празник св. Николе 10 литара чистог воска.[131] Актом од децембра 1279. године Михајло Панарет дарује Неопетри цркву Богородице Кукуре, за коју манастир треба да епископу Димитријаде даје годишње два литра воска на празник св. Николе.[132] Најзад, априла 1280. исти епископ дарује Неопетри као метох манастир св. Богородице, назван Исихастирион, у области Дријанувене, а за узврат манастир ће епископу сваке године давати два литра воска на празник св. Николе.[133] Из досијеа тих докумената познат нам је још један црквени функционер епископије Димитријаде, протосинкел Михајло, који је састављао повеље (септембра 1271) или је присуствовао извршењима неких уговора.[134]

---

[129] M. M. IV, 414; *Панченко,* Крестьянская собственность 176; *Гианойулос* Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι 282 сл.; *Гианойулос,* Βυζ. μοναί 226 сл. у анализи докумената наводи да су издати 1273., уместо 1272. године.

[130] M. M. IV, 368. Децембра (без ознаке године, јер је крај документа оштећен) патријарх Јосиф потврђује манастиру Неопетри ставропигијски статус. Акт је свакако издат после новембра 1274., јер је овде Никола Малиасин споменут као монах, а још септембра 1274. у акту Михајла VIII Палеолога он је наведен као световњак. Cf. M. M. IV, 361 sq.

[131] M. M. IV, 417 sq.; *Гианойулос,* Βυζ. μοναί 227 сл. покушава да локализује ова два манастира: онај који је посвећен Апостолима налазио се у Доњем Селу (Κατηχωρίον). Н. Гианопулос поново погрешно наводи да је повеља издата 1275., мада сачувани индикт даје 1274. годину.

[132] M. M. IV, 424—426.

[133] Ibid. 422 sq.; *Панченко,* Крестьянская собственность 176.

[134] M. M. IV, 391—393, 393—396. Врло је вероватно да је тај Михајло идентичан са епископом Михајлом Панаретом. *Н. Гианойулос,* Οἱ δύο Ἁλμυροί, Ἐπετηρὶς τοῦ Παρνασσοῦ 8 (1904) 71 наводи плочу из цркве Спаситеља у Алмири, на којој је споменут Михајло, епископ Велестина. Ако се и овде ради о Михајлу Панарету, то би значило да је он истовремено био епископ Димитријаде и Велестина.

Повеље које смо горе анализирали доносе важне и занимљиве податке. Пре свега нас обавештавају о још двојици високих прелата источне Тесалије XIII века, епископима Димитријаде Неофиту и Михајлу Панарету.[135] С друге стране ти документи сведоче о сталној жељи епископа Димитријаде, у овом случају Михајла Панарета, да остане у добрим односима са манастиром Неопетром коме често дарује поседе, иако они тиме бивају изгубљени за епископију Димитријаде, јер је Неопетра имала статус ставропигијског манастира.

Говорећи о црквеним приликама у Тесалији за време власти Михајла II Анђела, упозорили смо на веома важну околност да се овде често као арбитар јавља никејски патријарх. Сасвим је природно да се и обновљена Цариградска патријаршија мешала у црквене прилике у областима источне Тесалије које су после битке у Пелагонији (1259) за извесно време припале Палеолозима. Актом од јула 1272. године патријарх Јосиф потврђује манастиру Макринитиси повеље и повластице, добијене од цара Михајла VIII Палеолога.[136] Августа 1273. патријарх Јосиф потврђује Неопетри манастир св. Богородице, назван Исихастирион, код села Дријанувене, посед који је Неопетри већ даровао епископ Димитријаде Михајло Панарет. Патријарх одређује да и споменути Исихастирион треба да добије ставропигијски статус, тако да епископ Димитријаде нема више права на тај метох; ни митрополит Ларисе не сме да Исихастирион преотме патријаршијском манастиру Неопетри.[137] Та одредба јасно показује да је епископ Димитријаде био суфраган митрополита Ларисе и да су монаси Неопетре хтели да се осећају сигурни у мирном поседовању метоха св. Богородице, назван Исихастирион. За односе Цариградске патријаршије према цркви у Тесалији занимљиви су подаци о учешћу неких тесалијских прелата на црквеним скуповима у Цариграду: септембра 1278. међу учесницима синода у престоници наводе се митрополити Никандор из Ларисе и Михајло из Неопатраса.[138] Новембра исте године синоду присуствује лариски митрополит Никандор.[139]

У уводу је наглашено да се у историји Тесалије у XIII и XIV веку појављује низ феудалних породица које имају простране поседе у плодним равницама те богате земље. Грчке аристократске породице које јачају већ непосредно после ликвидације латинске власти, благовремено прилазе новим господарима, епирским Анђелима, разуме се уз гаранцију потврде старих поседа и привилегија, а и добијања нових као награду

---

[135] Митрополит Димитријаде Герман (Θεσσαλικὰ χρονικά 3, 1933, 160—163) објавио је натпис из срушене цркве св. Николе у селу Ватуревна који наводи да је храм подигао епископ Димитријаде Јосиф. Издавач је као датум предложио 1302., али *Гианойулос*, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι 22 одбацује тај датум, наводећи да се у то време црква са селом налазила на територији епископије у Весени.

[136] M. M. IV, 357—361.

[137] Ibid. 369—371; *Панченко*, Крестьянская собственность 176.

[138] *М. Гедеон*, Ἀρχεῖον ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας I, 45—47; *V. Laurent*, Titulature de métropolites byzantins II. Métropolites hypertimes, Mémorial L. Petit, Bucarest 1948, 166 sq.

[139] Новембра 1280. године митрополит Ларисе присуствује раду синода. Cf. *Mansi* XXIV, 365; *Laurent*, Titulature de métropolites 166 sq.

за лојално држање. Документи из досијеа тесалијских манастира Макринитисе и Неопетре дају низ података о две генерације породице Малиасина (Μαλιασηνοί) коју треба јасно разликовати од старије и угледније византијске аристократије породице Мелисина (Μελισσηνοί).[140]

У ранијем раду расправљали смо о појединим члановима породице Малиасина[141], тако да ћемо овде претрести само оне податке који су важни за историју Тесалије XIII века. Први познати члан те аристократске породице је Константин Малиасин, који је свакако већ био крупан земљопоседник у источној Тесалији. У пасусу о повељи епископа Димитријаде Арсенија (фебруар 1215) констатовано је да је Константин Малиасин рано искористио промену власти у источној Тесалији и пришао епирским Анђелима, оженивши се чак Маријом, нећаком Теодора I а сестром Михајла II Анђела.[142] Није познато какво је било држање Константина Малиасина за време кратке власти деспота Манојла Анђела у Тесалији, али је природно да је Константин по доласку ових области под власт Михајла II Анђела наставио присне везе са епирском владајућом породицом. О томе јасно сведочи и хрисовуља Михајла II Анђела (мај 1246) која Константину Малиасину потврђује метох св. Илариона у Алмири. Та повеља је интересантна и по томе што наглашава да је Михајло II Анђео оружјем ослободио област око Алмире од латинске власти, а да је у тој борби истакнуту улогу имао баш Константин Малиасин.[143] Налазећи се у родбинским и политичким везама са епирском владајућом породицом, Константин Малиасин је уживао велико поверење Михајла II Анђела, па је 1252. заједно са митрополитом Навпакта и неким Лампетом учествовао у дипломатској мисији која је преговарала са никејским царем Јованом III Ватацем.[144] Као богат и утицајан човек, а и господар пространих поседа у источној Тесалији, Константин Малиасин подигао је манастир посвећен Богородици, назван Макринитиса.[145]

---

[140] О погрешној идентификацији ове две породице в. *Ферјанчић*, Породица Малиасина 241. У извештају Млечанина Марина Сануда (1325) у Тесалији се помиње великаш (Missilino), господар Кастрија и Ликостомија (cf. *Tafel-Thomas* I, 496—8) тако да *Loenertz*, Athènes et Néopetras 184 sq. верује да је овде у питању потомак Константина Малиасина, мада је очигледно да се ради о сасвим другој породици Мелисина, познатој у историји Тесалије прве половине XIV века. *H. Bell*, Byzantine sealings, BZ 30 (1929—30) 636 објавио је печат из XIII века (хронологија издавача) на коме је споменут Георгије Мелисин. Cf. *V. Laurent*, Bulletin de sigillographie byzantine, Byzantion 5 (1930) 829. У инвентару грчких рукописа манастира Хиландара из почетка XIV века наведене су Ликостомова и Сидерова књига за њиве и „др8га Кирıака Мелисина". Cf. *A. Solovjev*, Un inventaire de documents byzantins de Chilandar, Sem. Kond. 10 (1938) 32, 42. Тешко је помислити да је овде у питању неки члан феудалне породице Мелисина, јер изгледа да се ради о ситнијем поседнику. *Соколов*, Властели 36 сл. упозорава да су Малиасини, као царски рођаци, имали и свој грб: представу двоглавог орла који седи са раширеним крилима на штиту; штит има четири пчеле на крајевима и три звонца у центру.

[141] *Ферјанчић*, Породица Малиасина 241—249.

[142] В. стр. 52.

[143] M. M. IV, 345—349; *Ферјанчић*, Породица Малиасина 244.

[144] Acropolites I, 91 sq.; *Nicol*, Despotate 152; *Ферјанчић*, Породица Малиасина 244 сл.

[145] Место Макриница (Μακρυνίτσα) налази се североисточно од Волоса, а *Георгиадис*, Θεσσαλία 128 га исправно доводи у везу са топонимом Макринитиса, по-

У периоду власти епирских Анђела над источном Тесалијом Малиасини су сачували наклоност Михајла II Анђела, а тиме и свој привилегисан положај. После смрти Константина Малиасина[146], његов син Никола задржао је исти став према епирској владајућој кући. Чврстина те везе није, бар у овим првим годинама, поколебана ни неким важним променама у источној Тесалији. После битке у Пелагонији (1259) Јован Палеолог са једним делом победничке никејске војске полази према југу и осваја веће делове Тесалије, али се власт Палеолога за кратко време учврстила само у источним деловима те плодне области. У тим променама Никола Малиасин је наставио очеву политику и остао је лојалан према кући Анђела о чему сведочи аргировуља деспота Нићифора Анђела (септембра 1266). Она дарује поседе Макринитиси а наводи и сталну бригу коју су према томе манастиру показивали „преблажени ујак царства ми покојни Константин Малиасин, као и вољени брат (ἐξάδελφος) царства ми кир Никола Малиасин".[147] Међутим, као што смо већ констатовали, тај узлет епирске моћи у источним крајевима Тесалије био је сасвим краткотрајан, јер су ови крајеви убрзо поново дошли под власт Михајла VIII Палеолога. О томе јасно сведоче повеље деспота Јована Палеолога, а и самог цара Михајла VIII, дароване манастирима источне Тесалије Макринитиси и Неопетри.

Када су Палеолози (око 1267) поново потисли епирске Анђеле из источне Тесалије, Никола Малиасин је променио своје држање и приближио се новим господарима. Сигуран начин да се то постигне било је склапање родбинских веза са династијом Палеолога, па се и Никола Малиасин оженио Аном, нећаком самог цара Михајла VIII.[148] У акту од септембра 1267, којим Макринитиси даје мали манастир св. Димитрија, Јован Палеолог још не говори о Николи Малиасину, док се у деспотовој повељи августа 1268. године, која метох св. Илариона у Алмири ослобађа свих обавеза, наглашава да је Никола Малиасин ὁ περιπόθητος γαμβρὸς τῆς βασιλείας μου.[149] На основу тих детаља брак Николе Малиасина са нећаком цара Михајла VIII Палеолога може се доста прецизно датирати у време између септембра 1267. и августа 1268. године.[150] Утврђивање прецизније хронологије склапања тога брака важно је за разумевање неких основних политичких промена у источној Тесалији почетком друге половине XIII века. Природно је претпоставити

знатом из документа XIII века. Топоним Макринитиса свакако је словенског порекла и долази од Мокриница. Уп. *Гианопулос*, Βυζ. μοναί 222; *M. Vasmer*, Die Slaven in Griechenland, Berlin 1941, 109. Треба напоменути да ништа није сачувано од те задужбине Константина Малиасина.

[146] Према подацима докумената Константин Малиасин је умро између 1252. и октобра 1256. године. Уп. *Ферјанчић*, Породица Малиасина 245; *Polemis*, Doukai 142 sq.

[147] M. M. IV, 349—352; *Ферјанчић*, Породица Малиасина 246.

[148] *Papadopulos*, Genealogie 72, No. 106 претпоставља да Ана потиче од сина или ћерке великог доместика Андроника Палеолога, оца цара Михајла VIII.

[149] M. M. IV, 386 sq.; *Ферјанчић*, Породица Малиасина 246.

[150] У новој генеалогији породице Дука *Polemis*, Doukai 143, 163 расправља и о Малиасинима, па каже да се Никола „sometime around 1255" оженио царевом нећаком Аном.

да је Никола Малиасин одлучио да промени своју политику и пређе Палеолозима тек после стабилизације власти Цариграда у источној Тесалији; то значи да су позиције Михајла VIII Палеолога поново ојачале 1267. године.

Везе Николе Малиасина са новим господарима добиле су сасвим конкретне облике, усаглашене са садржајем феудалних односа у обновљеном Византијском царству. У бројним документима самог Михајла VIII Палеолога Никола Малиасин је окарактерисан као царев дворанин (οἰκεῖος)[151], што показује да је признао врховну власт новог господара и рођака. Као крупан и угледан поседник у источној Тесалији Никола Малиасин је желео да остави трајно обележје у овим крајевима, па је са супругом Аном подигао у селу Дријанувени[152] манастир св. Јована Продрома, назван од околних становника Неопетра.[153] Иако је уживао широку наклоност нових господара Палеолога, Никола Малиасин се доста рано замонашио под именом Јоасаф, октобра или новембра 1274. године[154], оставивши као наследника свога сина Јована. У повељи патријарха Јосифа од октобра 1274. године, као и у хрисовуљи Михајла VIII Палеолога (без датума), Јован Малиасин је признат за законитог наследника породичних поседа у Тесалији.[155] Међутим, у изворима више нема података о овој феудалној породици, можда зато што се прекида и ланац докумената два велика тесалијска манастира Макринитисе и Неопетре.

3. *Земљишно-својински односи у Тесалији друге половине XIII века*

Бројне повеље из досијеа великих тесалијских монашких обитељи Макринитисе и Неопетре пружају обиље података о структури имовинских односа у томе делу Тесалије XIII века; ти подаци су веома значајни како за доношење неких општијих закључака, тако и за издвајање неких појава, специфичних баш за односе у источној Тесалији.

У ранијем раду посматрали смо поседе породице Малиасина у Тесалији[156], тако да их овде нећемо поново набрајати. Користићемо их као материјал за упознавање земљишно-имовинског фонда једне типичне византијске феудалне породице XIII века која је мудро уочила да јој промена политичке власти у источној Тесалији даје шансу да увећа своје поседе и привилегије. Међу поседима породице Малиасина у документима се рано среће метох св. Илариона у Алмири, који је Констан-

---

[151] M. M. IV, 330—332, 333—336, 340, 340 sq.

[152] *Vasmer,* Die Slaven 99 sq. верује да је овај топоним словенског порекла и доводи га у везу са бугарским Дряновени.

[153] M. M. IV, 391—399; *Панченко,* Крестьянская собственность 173 сл.; *Ферјанчић,* Породица Малиасина 247.

[154] О томе в. *Ферјанчић,* Породица Малиасина 247, *Polemis,* Doukai 143, 163 наглашава да су Никола и Ана Малиасини умрли у монаштву свакако после 1280. године.

[155] M. M. IV, 336—369, 371—376; *Ферјанчић,* Породица Малиасина 247.

[156] *Ферјанчић,* Поседи Малиасина 33—48.

тину Малиасину потврдио Михајло II Анђео хрисовуљом од маја 1246. године. Метох св. Илариона потврђује се Константину и његовом сину Николи са свим правима и повластицама, са виноградима, њивама, баштама, воденицама и другом непокретном имовином.[157] Међутим, метох св. Илариона брзо је прешао у власништво манастира Макринитисе, задужбине самог Константина Малиасина.[158] Аргировуља деспота Нићифора Анђела од септембра 1266. констатује да је покојни Константин Малиасин поклонио Макринитиси манастир св. Илариона са свим поседима да га поседује као метох.[159] То није једини пример да Константин Малиасин и његов син Никола уступају породичне поседе манастирима Макринитисе и Неопетре које су као ктитори подигли. Подаци из повеља јасно показују да су се ти велики манастири источне Тесалије са пространим земљишним поседима, уствари налазили у власништву ктитора из породице Малиасина.[160] Велики пораст имања ових манастира значи увећање имовине самих Малиасина који су користили повољну констелацију политичких и економских прилика у источној Тесалији и стицали нове поседе.

Никола Малиасин је искористио промену власти у источној Тесалији и благовремено пришао новим господарима Палеолозима. Брак са нећаком цара Михајла VIII Палеолога није био једина награда за лојалан став према обновљеној власти Цариграда: од новог господара Никола Малиасин стекао је велики број поседа, чиме је неизмерно повећао своје богатство. Цар Михајло VIII Палеолог додељује му неколико повеља са богатим даровима у непокретној имовини.[161]

Од тих докумената хронолошки је најранија хрисовуља од маја 1272., издата на молбу коју је учинио „дворанин (οἰκεῖος) царства ми кир Никола Комнин Малиасин“; цар потврђује Макринитиси бројне поседе и истовремено их ослобађа од низа пореских потраживања.[162]

---

[157] M. M. IV, 345—349. *Милиаракис*, Ἱστορία 355, н. 3 каже да се манастир св. Илариона налазио на периферији Курфалије, општине Алмире. *Гианопулос*, Βυζ. μοναί 211 погрешно схвата садржај документа, јер тврди да се метох св. Илариона даје Макринитиси, мада се у тексту хрисовуље тај манастир и не спомиње. Исто: *Nicol*, Despotate 37.

[158] Повеља Јована Палеолога од септембра 1259. (cf. M. M. IV, 384 sq.) већ констатује да је Константин Малиасин поклонио метох св. Илариона са земљом од 500 модија манастиру Макринитисе. Уп. *Ферјанчић*, Поседи Малиасина 36.

[159] M. M. IV, 349—352. Ради се о врло разноврсним поседима, пре свега читавим селима (Горња и Доња Грепа), затим земљи, чамцима са рибарима, воденицама, виноградима и баштама. Неке од тих поседа анализира *Панченко*, Крестьянская собственность 175.

[160] О томе в. *Ферјанчић*, Поседи Малиасина 38—40, 44—47.

[161] Занимљиво је да *Гианопулос*, Βυζ. μοναί 214—225 у детаљној анализи документа манастира Неопетре не спомиње повеље цара Михајла VIII Палеолога. *G. Rouillard*, La politique de Michel VIII Paléologue à l'égard des monastères, REB 1 (1943) 73—84 губи из вида повеље Михајла VIII Палеолога издате великим тесалијским манастирима Макринитиси и Неопетри.

[162] M. M. IV, 330—332. Према садржају те повеље манастир Макринитиса имао је разноврсне поседе: винограде, њиве, воденице и пришелјенике у области Димитријаде; метох св. Онуфрија и испосницу (ἐρημοτόπιον) Калицу; село Крипе са свим правима, два чамца и рибарима, као и њивама, виноградима и са земљом до

Свакако да је у праву Б. Горјанов када подацима овог документа илуструје тврдњу да су у обновљеном Византијском царству представници крупног племства добијали велике поседе.[163] Међутим, Макринитису је основао још Константин Малиасин, па је тада манастир већ био стари посед породице Малиасина, а констатовали смо да се њена имовина увећала нарочито после доласка источне Тесалије под власт Палеолога. Никола Малиасин и супруга му Ана, нећака цара Михајла VIII Палеолога, основали су у селу Дријанувени манастир Неопетру. Цар Михајло VIII Палеолог септембра 1274. издаје свечану хрисовуљу овом манастиру, који је подигао „дворанин (οἰκεῖος) царства ми кир Никола Комнин Малиасин и његова жена, нећака царства ми, кира Ана Палеологина Комнина Малиасина“ са потврдом свих поседа и потпуним пореским имунитетом. Та царска повеља садржи и једну општију формулу о Макринитиси, а одређује да ће наследник оба манастира бити Јован, син Николе Малиасина.[164] Фонд непокретних поседа породице Малиасина, односно њихових манастира Макринитисе и Неопетре, брзо се повећавао, што најбоље показује недатирана хрисовуља Михајла VIII Палеолога која тим манастирима дарује манастир Христа Латома у Солуну са свим правима и поседима како у самом граду, тако и изван градских зидина. Тај солунски манастир требало је да постане прихватилиште за монахе Макринитисе и Неопетре који су долазили у Солун.[165]

Сасвим је природно да је Никола Малиасин пожурио да новоподигнути манастир Неопетру подари новим поседима, купујући у околини имања сељака. На то занимљиво питање још ћемо се вратити, а овде желимо да обратимо пажњу на недатирану простагму Михајла VIII Палеолога која веома добро илуструје опште стање имовинских односа у Тесалији. Као да су сами Малиасини страховали да брзо повећање њихове непокретне имовине не изазове реакцију других локалних го-

---

Андохорија; село Капрену са свим правима; метох св. Димитрија, близу Велике са пресељеницима и обрадивом земљом; метох св. Илариона у Алмири са виноградима и правима; винограде у месту Моривори које је манастир купио, као и оне које је добио од добрих људи; имање Киракале у Загори са пресељеницима и правима, као и метох Расусу. Садржај повеље парафразира *Dölger*, Reg. IV, No. 1985, али погрешно каже да се хрисовуља спомиње у акту севастократора Јована Палеолога од октобра 1273; тада је брат цара Михајла VIII Палеолога већ имао титулу деспота.

[163] *Горянов*, Землевладение 118.

[164] M. M. IV, 333—336. Манастир Неопетра има следеће поседе: село горњу и доњу Дријанувену, баштински посед Николе Малиасина са свим правима и повластицама, земљом, виноградима и њивама; три метоха у Дријанувени: Портареју, св. Николу Палеропата и Исихастирион са свим њиховим правима, и повластицама, тј. њивама, виноградима, сувом земљом (χερσαίας γῆς), пресељеницима и свом покретном и непокретном имовином; затим све што је купљено у селу Дријанувени за манастир: тј. куће, баште, винограде, њиве и две воденице, винограде купљене у Велестину; најзад се наводи и ораница Враста коју је манастир добио ἐκ προσενέξεως. Садржај ове повеље парафразиран је код *Панченко*, Крестьянская собственность 176; *Горянов*, Землевладение 118; *Dölger*, Reg. III, No. 2011.

[165] M. M. IV, 336—339. Хрисовуља потврђује Макринитиси и посед манастира св. Богородице у Хармени. О садржају повеље в. *Горянов*, Землевладение 118. *Dölger*, Reg. III, No. 2012 исправно датира хрисовуљу у време између септембра 1274. и 11. децембра 1282. године.

сподара, па се у царском документу каже да је манастир Неопетра затражио потврду на основу које би, према уговорима о куповини, држао све те поседе.[166] Сачувана је још једна недатирана простагма Михајла VIII Палеолога која Неопетри потврђује метохе св. Богородице Портареје и св. Николе Палеропата са свим правима и поседима.[167]

Горе смо анализирали само царске акте који су манастирима Макринитисе и Неопетре потврђивали права и поседе. Иако су то били главни документи на основу којих су доказивана и брањена имовинска права манастира, монаси су желели да добију осигурање и са друге стране, од поглавара византијске цркве. Цариградски патријарх Јосиф јула 1272. потврђује Макринитиси све поседе и права, наведене у хрисовуљи Михајла VIII Палеолога од маја исте године.[168] Октобра 1274. године патријарх Јосиф издаје сличну повељу манастиру Неопетри са потврдом свих права и поседа, а позивајући се на хрисовуљу Михајла VIII Палеолога од септембра исте године.[169] Ти документи патријарха Јосифа свакако су настали као резултат настојања самих Малиасина да велике манастире Макринитису и Неопетру осигурају и од претензија локалних епископа.

Подаци из докумената Макринитисе и Неопетре дозвољавају да се наслуте и неки путеви којима су Малиасини увећавали своју, односно манастирску, непокретну имовину. Акт патријарха Јосифа од децембра 1270. године потврђује уговор између Макринитисе и монаха Теодосија, који је Макринитиси даровао испосницу (исихастирион) Расусу да је поседује као метох са свим правима и имовином, а игуман Макринитисе се обавезао да ће тамо поставити ἄνδρα τῶν εὐλαβῶν ἐπιστήμονα τῆς μοναδικῆς βιοτῆς τε καὶ καταστάσεως за добро монаха и саме испоснице.[170] Међутим, изгледа да је Макринитиса наилазила на извесне потешкоће у поседовању исихастириона Расусе, што показује синодски акт од 28. новембра 1272. који каже да је после смрти Јована за старешину исихастириона дошао монах Теодосије и да је одлучио да Расусу μετὰ τοῦ ἀγριδίου αὐτοῦ, ὃ τοῦ Ζερβοῦ τῆς Καλῆς ἐπικέκληται преда мана-

[166] M. M. IV, 340. *Dölger*, Reg. III No. 1989 датира простагму у време између јуна 1272. — јер спомиње акт патријарха Филотеја од тога датума — и септембра 1274. године — када је Михајло VIII Палеолог хрисовуљом потврдио Неопетри све те стечене поседе.

[167] M. M. IV, 340 sq; *Панченко*, Крестьянская собственность 176. *Dölger*, Reg. III No. 1988 даје следеће временске границе за настанак овог документа: terminus post quem децембар 1272., када је издата споменута повеља патријарха Јосифа и terminus ante quem септембар 1274. када је издата хрисовуља Михајла VIII Палеолога која показује да су већ спојени манастири Макринитисе и Неопетре. *Георгиадис*, Θεσσαλία 126 каже да су се ти метоси налазили близу села Дријанувене. Посед тих манастира потврдио је и патријарх Јосиф повељом од децембра 1272. године. Cf. M. M. IV, 366—369; *Панченко*, Крестьянская собственность 176.

[168] M. M. IV, 357—367.

[169] Ibid. 371—376.

[170] Ibid. 376—379. Изгледа да је тај метох Расуса био неки преписивачки центар, јер се дарује Макринитиси са τὰ ἱερὰ καὶ τὰς βίβλους καὶ τ'ἄλλα πάντα, ὅσαπερ ἐκεῖσε γέγραπται. Ту се спомињу и дарови ктитора Константина Малиасина своме духовном учитељу Јовану, игуману исихастириона Расусе.

стиру Макринитиси. Никола Малиасин је тражио да се то потврди и са патријаршијске стране, а у синодском акту се наводи и хрисовуља Михајла VIII Палеолога, свакако она од маја 1272. године која, међу осталим поседима, Макринитиси потврђује и исихастирион Расусу.[171]

У акту од 30. јуна 1276. говори се о земљишту Петра које је Макринитиса добила од пинкерна Раула, али је споразумом Николе Малиасина са јеромонахом Кипријаном, игуманом манастира Пресвете Богородице одлучено да се то имање подели између ова два манастира Макринитисе и Пресвете Богородице.[172] Из повеље од 15. августа 1277. године сазнајемо да је јеромонах Теодосије, архимандрит манастира Богородице у области τῶν Χαρμενιτῶν одлучио да тај мали манастир са свим правима, покретном и непокретном имовином (кућама, виноградима, њивама, земљом, књигама и тд.) уступи Макринитиси. Поред те имовине наводе се присељеници, као и тројица парика: Еуфимије, Георгије и Јован, које је манастиру Богородице поклонио Никола Малиасин; они су имали свој стас и плаћали су порез (τέλος) од 4 златника.[173] Међу поседима новоподигнуте Неопетре спомиње се и метох Исихастирион у селу доњој Дријанувени који манастиру потврђује патријарх Јосиф августа 1273. године.[174]

Горе наведени подаци говоре само о једном начину увећавања земљишног фонда манастира Макринитисе и Неопетре, уствари непокретне имовине породице Малиасина. Међутим, Малиасини су и другим начинима увећавали поседе тих великих манастира, пре свега куповањем бројних земљишних парцела у непосредној околини монашких обитељи. Сачуван је низ таквих купопродајних докумената, који доносе драгоцене податке о својинским односима и приликама у источној Тесалији.

Први продајни акт (септембра 1271) тиче се земљишта у селу Дријанувени на коме су Никола и Ана Малиасини одлучили да сагради нови манастир св. Јована Продрома, назван Неопетра. У питању је имање (стас) Михајла Архонтице и његове супруге Марије, састављено од обрадиве земље, пашњака, воћњака и винограда, а са једном воденицом. Власници сасвим драговољно (οὐκ ἐκ ἀρχοντικῆς καταδυναστείας) продају свој стас Николи Малиасину и његовој супрузи Ани, који су, ὡς κύριοι καὶ δεσπόται ἡμῶν, могли да стас једноставно присвоје, али су због своје човекољубивости одлучили да га откупе за 12 златника, како би на њему подигли нови манастир. Суму од 12 номизми Михајло Ар-

---

[171] M. M. IV, 379—382. *Гианопулос*, Βυζ. μοναί 217 сл. анализира овај акт, али га погрешно датира у новембар 1274. године.

[172] M. M. IV, 420 sq.

[173] Ibid. 426—429; *Гианопулос*, Βυζ. μοναί 216 сл. Поред горе набројане имовине манастир Богородице имао је и нешто стоке, као и пола воденице. Иначе овај акт је интересантан јер спомиње и неке чланове монашке обитељи Макринитисе: игумана јеромонаха Атанасија, еклесиарха Мелентија, затим јеромонахе Антонија, Кипријана, Арсенија, Галактина, Никона Бацова, јерођакона Лазарицу, доместика Натаила, економа Заканта, монаха Нифона, свештеника Георгија καὶ ἑτέρων τῶν μὴ γραφέντων διὰ τὸ πλῆθος.

[174] M. M. IV, 369—371.

хонтица примио је у присуству Михајла, протосинкела Димитријаде и Алмире, као и неких других сведока.[175]

Подаци тога продајног документа врло су драгоцени за добијање опште слике о положају и својинским правима парика у Византијском царству династије Палеолога, па су о његовом садржају расправљали многи истраживачи који су испитивали имовинске односе развијеног византијског феудализма. Још је Б. Панченко исправно схватио суштину статуса и положаја Михајла Архонтице, нагласивши да је он био парик Николе Малиасина, али је остао збуњен пред чињеницом да Михајло Архонтица признаје Николи Малиасину право на тај посед. Покушавајући да ту тешкоћу отклони, Б. Панченко претпоставља да је Михајло Архонтица био досељеник или потомак досељеничке породице.[176] И. Соколова је опет чудила чињеница да Михајло Архонтица као парик продаје стас своме господару, па је веровао да село Дријанувена није било у пуном власништву Николе Малиасина, већ да га је овај великаш држао као пронију.[177] У анализи овог продајног акта А. Каждан посматра само порекло својинског права Михајла Архонтице коме стас није припадао по позитивном праву, већ по породици.[178] Посматрајући положај зависних сељака — парика у позно-византијском периоду, Г. Острогорски долази до сасвим нових закључака о њиховим правима на наследне поседе. Парици су њима доста слободно располагали, па су могли да их продају чак и својим господарима, као што показује пример Михајла Архонтице. Додуше, Г. Острогорски упозорава да су такви примери доста ретки, а случај Михајла Архонтице показује да је он био приморан да удовољи жељи свога господара и да му наследни стас прода за свега 12 номизми.[179]

Јасно тумачење тога продајног акта довео је у сумњу Ј. Карајанопулос, зачуђен околношћу да су зависни сељаци (парици) могли да продају поседе чак и својим господарима. Зато он сматра да је Михајло Архонтица слободан сељак, па настоји да обеснажи доказе саме повеље који показују да је Михајло Архонтица парик Николе Малиасина. Можда се, како то тумачи Ј. Карајанопулос, термини κύριοι и αὐθένται, којима Михајло Архонтица карактерише Николу и Ану Малиасине и могу схватити као беседничке фигуре састављача акта[180], али у тој повељи има других јасних доказа о зависном положају Михајла Архонтице. У тексту повеље се наглашава да је цар Михајло VIII Палеолог читаву

---

[175] Ibid. 396—399. Садржај акта парафразиран: *Панченко*, Крестьянская собственность 177; *Гианопулос*, Βυζ. μοναί 226 који даје погрешну 1272. годину не водећи рачуна о почетку византијске године.

[176] *Панченко*, Крестьянская собственность 177.

[177] *Соколов*, Властели 42 и сл. У документу се за становнике Дријанувене употребљава термин ἔποικοι, па И. Соколов сматра да он не означава зависне већ слободне сељаке. Међутим, *Ostrogorskij*, Quelques problèmes 41 (= Сабрана дела I, 375) констатује да је установљено да термин ἔποικος значи такође и зависног сељака.

[178] *Каждан*, Отношения 78—80.

[179] *Острогорски*, Пронија 46, н. 142 (= Сабрана дела I, 182, н. 142); *Ostrogorskij* Quelques problèmes 52—54, 63 sq. (= Сабрана дела I, 385 сл., 395).

[180] *J. Karayannopulos*, BZ 50 (1957) 179 sq.

земљу (χώρα) Дријанувене поклонио као баштину племенитом Комнину (ὡς γονικόθεν σοι διαφέρουσα τῷ πανευγενεστάτῳ Κομνηνῷ), што показује да су становници села Дријанувене, па и Михајло Архонтица, парици Николе Малиасина.[181] Додуше, Ј. Карајанопулос покушава да и те доказе обеснажи претпоставком да је овде наведени Комнин неки предак Ане, супруге Николе Малиасина и да је уствари њему додељено село Дријанувена.[182] Тај Комнин је сам Никола Малиасин који се у тексту истог документа наводи као ὁ πανευγενέστατος Κομνηνὸς Ἄγγελος κῦρ Νικόλαος ὁ Μαλιασηνός[183], па према томе нема никакве сумње да је читаво село Дријанувена наследан посед Малиасина, а да су његови становници парици ове феудалне породице.

Продајни акт Михајла Архонтице показује да су византијски парици, макар и чисто теоријски, имали доста широка права у располагању својим наследним поседима: могли су да их продају господарима. Додуше, парици неупоредиво чешће продају своје стасове другим лицима, а продајни акт Михајла Архонтице је једини познат случај да парик продаје наследни стас своме господару, макар и по сасвим ниској цени од 12 номизми. Верујемо да није случајно да је тај једини пример забележен у Тесалији, области која се одликовала специфичним цртама у развитку феудализма.

Пре него што приступимо анализи других куповних аката Николе и Ане Малиасина, обратићемо пажњу на једну давно познату и коментарисану повељу која се такође односи на продају наследног стаса Михајла Архонтице. То је акт становника Дријанувене (септембар 1272) који констатују да је продати стас Михајла Архонтице плаћао годишњи порез (ἐτήσιον τέλος) од 2 и по номизме, па сада одлучују κοινῇ βουλῇ, γνώμῃ τε καὶ ἀρεσκείᾳ да преузму то пореско задужење и да тако ослободе новоподигнути манастир Неопетру.[184]

Давно је уочена важност података ове повеље становника Дријанувене, али су се појавила сасвим различита тумачења њеног садржаја.[185] Пионир руске византологије Ф. Успенски, који је међу првима почео да проучава сложена питања византијског феудализма, детаљно је анализирао и документ житеља Дријанувене, сматрајући да његови подаци јасно показују да је у касно-византијском периоду постојала слободна сеоска општина, заједница независних сељака.[186] Полазећи од наведених поставки, И. Соколов је у своме садржајном раду о феудалним господарима Тесалије, закључио да је овде у позно-византијском периоду постојао низ слободних сеоских општина. И. Соколов верује да су сви

---

[181] М. М. IV, 397.

[182] *Karayannopulos*, o. c. 180.

[183] М. М. IV, 397.

[184] Ibid. 391—393. *Ф. Успенский*, К истории крестьянского землевладения в Византии, ЖМНП 225 (1883) 310—313 доноси превод овог необично занимљивог документа.

[185] Једино је *Гианопулос*, Βυζ. μοναί 228 врло површно прешао преко садржаја овог документа који је чак и погрешно датирао у 1288. годину.

[186] *Успенский*, К истории крест. землевладения 309 сл., 313, 343 сл., 353.

продавци поседа Николи Малиасину били слободни сељаци, па наводи и читав низ слободних сеоских општина у Тесалији XIII века.[187]

Добар познавалац византијског феудализма Б. Панченко није прихватио мишљење Ф. Успенског о постојању слободне сеоске општине у царству Палеолога, па није веровао ни у то да су становници села Дријанувене сачињавали такву слободну заједницу. Одлуку становника Дријанувене он тумачи као акт појединаца, а не неке организоване заједнице и сматра да су сељаци Дријанувене једноставно били приморани да преузму пореске обавезе продатог стаса Михајла Архонтице.[188] Иако је детаљно анализирао ове документе П. Харанис се није јасно изјаснио о проблему постојања слободне сеоске општине; у својим закључцима он остаје негде на средини, сматрајући да је у позно-византијској епоси сеоска општина била врло шарена по правима и положају својих чланова: било је у њој како слободних тако и зависних сељака.[189] Посматрајући акт житеља Дријанувене, Б. Горјанов и А. Каждан закључују да је сеоска општина у Византији показала велику виталност, али се не изјашњавају о њеном карактеру у другој половини XIII века.[190] У анализи положаја и категорија касно-византијског сељаштва Г. Острогорски расправља и о подацима повеље становника Дријанувене. Он сматра да је у питању пореско задужење Михајла Архонтице према господару Николи Малиасину који није хтео ништа да изгуби, па је ту обавезу купљеног стаса пренео на сељаке Дријанувене који су такође били његови парици. Из тога акта Г. Острогорски закључује да је у Византији XIII века још увек постојала сеоска општина, али као заједница зависних сељака — парика, што је био случај и са становницима Дријанувене: њихово село било је баштинска својина Малиасина, па су и они били парици ове феудалне породице.[191] Свакако да то исправно тумачење доноси нова сазнања о развитку феудалних односа у Тесалији, показујући да је, бар у источним деловима те плодне области, сеоска општина, састављена од парика, показала велику виталност и да је решавала о неким заједничким стварима. Уосталом, треба споменути и то да Михајло Архонтица и његова супруга наглашавају да одлуку о продаји стаса нису донели сами, већ уз пристанак τῶν κρειττόνων ὅλων ἐποίκων τῆς Δρυανουβαίνης, ἱερωμένων τε, μοναζόντων καὶ λαϊκῶν, а то показује да су бар формално консултовали угледне људе из села.[192]

Куповина стаса парика Михајла Архонтице требало је само да обезбеди земљиште за подизање новог манастира Неопетре, задужбине

---

[187] *Соколов*, Властели 42 сл.

[188] *Панченко*, Крестьянская собственность 178—180.

[189] *Charanis*, Social Structure 120, 129.

[190] *Б. Горянов*, Византийское крестьянство при Палеологах, Виз. врем. 3 (1950) 48; *Каждан*, Отношения 84 сматра да је византијска сеоска општина била породичног типа и да трагове бројних и великих породица налазимо у изворима до краја византијске историје. Као један од примера он наводи одлуку Михајла Архонтице који каже да је σὺν παντὶ τῷ γένει καὶ μέρει ἡμῶν одлучио да прода свој стас Николи Малиасину.

[191] *Ostrogorskij*, Quelques problèmes 45, 53 (= Сабрана дела I, 378, 385).

[192] M. M. IV, 398 sq.

Николе и Ане Малиасина. Захваљујући бројним документима можемо да пратимо брзо увећавање непокретне имовине овог великог манастира који је уствари био власништво породице Малиасина. Септембра 1271. сачињен је продајни акт Зоје, ћерке Стефана Сиропула, а удовице Јована Меланхрина, која изјављује да сасвим слободно продаје Николи и Ани Малиасинима свој наследни стас у области Дријанувене. Зоја наглашава да се на продају одлучила због тога што је остала сама, сиромашна и стара, а добила је обећање да ће моћи да ступи у манастир Неопетру и да тамо остане до краја живота. Иако је Зојин стас био прилично велики и састојао се од винограда, њива, два стабла смокве, куће и неких покретних ствари, Никола Малиасин га је откупио за свега 5 номизми.[193]

Међутим, Никола и Ана Малиасини нису куповали само поседе у селу Дријанувени, већ и у даљој околини новоподигнутог манастира Неопетре. Новембра 1271. године Никола Варда продаје Николи Малиасину виноград у околини Велестина, наглашавајући да то чини без икакве принуде, пошто је сазнао да његови господари (οἱ κύριοί μου) Малиасини имају намеру да купе виноград за нови манастир Неопетру. Виноград је продат за 9 номизми, које је продавац добио у руке.[194] Истовремено (новембра 1271) Михајло Мартин са супругом Аном и ћеркама Аном и Ирином продаје Николи Малиасину и његовој супрузи Ани виноград величине εἰς ὁλοκοτιναραίαν μίαν ἁλμυρωτικήν[195] за манастир Неопетру. Продавац и овде наглашава да је одлуку донео без икаквог притиска, а обе стране су позвале епископа Димитријаде Михајла Панарета, клирике епископије Велестина и неке световњаке да процене виноград: цена је износила 10 номизми које је Михајло Мартин одмах и примио.[196] Маја 1272. године Константин Кацидон продаје Николи Малисину свој виноград у области Велестина. Константин Кацидон наглашава да се на продају винограда, који се налази близу осталих поседа Неопетре, одлучио без икаквог притиска, а да је суму од 8 номизми примио из руку Михајла Василика, човека самог Николе Малиасина.[197] Јован Кацидон са супругом Ирином такође продаје виноград Николи Малиасину, посед који се налази у околини Велестина а има величину εἰς ὁλοκοτιναραίαν μίαν ἁλμυρωτικὴν παρὰ τρίτον. Пошто су продавци нашли ὑμᾶς τοὺς κυρίους ἡμῶν τοὺς πανευγενεστάτους ὁμοζύγους спремне да купе виноград примили су суму од 7 и трећине номизми и одрекли су

[193] Ibid. 393—396; *Панченко*, Крестьянская собственность 180; *Соколов*, Властели 42 сл. *Гианойулос*, Βυζ. μοναί 225 и овде прави омашку са индиктом и датира акт у 1272. годину. Стас Зоје Сиропул, детаљно описан у продајном акту *Каждан*, Отношения 59 наводи као пример основне породичне јединице у селу.

[194] M. M. IV, 402—404; *Соколов*, Властели 43; *Ферјанчић*, Поседи Малиасина 45 сл.

[195] О овој мери за виноград cf. *E. Schilbach*, Byzantinische Metrologie, München 1970, 59—61.

[196] M. M. IV, 399—402. У акту се наглашава да су Никола и Ана Малиасини господари Михајла Мартина. Уп. *Ферјанчић*, Поседи Малиасина 45 сл.

[197] M. M. IV, 407—409; *Панченко*, Крестьянская собственность 181; *Каждан* Отношения 177.

се свих права на тај посед.[198] Поред тих продајних аката сачуван је и један оштећен и недатиран документ којим непознато лице продаје Николи Малиасину млин у области Дријанувене. Ту се такође наглашава да је продаја резултат слободне воље власника, а цена је износила 26 номизми.[199] Иако су делови овог продајног акта оштећени, може се наслутити да је воденицу Малиасинима продао нама већ познати Михајло Архонтица, становник Дријанувене. У повељи патријарха Јосифа (јул 1272) манастиру Неопетри потврђује се, међу осталим поседима, воденица, купљена од Михајла Архонтице.[200]

У жељи да што брже увећају земљишни фонд манастира Неопетре, чији су власници били, Никола и Ана Малиасини куповали су поседе и од околних црквених институција. Актом од децембра 1271. године Методије, јеромонах и економ манастира св. Георгија Каналија, затим јеромонах Варлаам, као и монаси Теодул и Калиник, одлучили су да продају породици Малиасина манастирски виноград у области Велестина. Као и у другим сличним повељама, тако се и овде наглашава да је продаја извршена без икаквог притиска, а за виноград εἰς ὁλοκοτιναραίας δύο монасима је исплаћено 15 номизми.[201] Занимљиво је да је после ових куповина, које су знатно увећале непокретну имовину манастира Неопетре, патријарх Јосиф издао јула 1272. године повељу која манастиру потврђује све те поседе.[202]

Подаци анализираних повеља показују да је почетком друге половине XIII века феудална породица Малиасина велики део својих земљишних поседа сконцентрисала око манастира Макринитисе и Неопетре, које су подигли Константин и Никола Малиасин. Већ смо имали прилике да говоримо о имовинском односу Константина и Николе Малиасина према Макринитиси и Неопетри, па се на те проблеме овде нећемо враћати. Сасвим је јасно да су Малиасини као ктитори били и потпуни власници ових манастира са читавом покретном и непокретном имовином.[203] Ако се та околност има у виду постаје јасно зашто су Малиасини низ породичних поседа поклањали својим задужбинама, а осим тога куповали и много нових парцела за новоподигнути манастир

---

[198] М. М. IV, 410 sq. Текст повеље је на крају оштећен, тако да датум није сачуван, али је извесно да је продајни акт Јована Кацидона временски близак датуму издавања сличне повеље његовог брата Константина (мај 1272). О садржају оба акта браће Кацидона в. *Гианойулос*, Βυζ. μοναί 225 сл.; *Соколов*, Властели 43; *Каждан*, Отношения 177.

[199] М. М. IV, 412—414; *Charanis*, Social Structure 114.

[200] М. М. IV, 363—366. По фразеологији тај акт је скоро идентичан са документом о продаји стаса Михајла Архонтице од септембра 1271. године.

[201] М. М. IV, 404—407; *Панченко*, Крестьянская собственность 181.

[202] М. М. IV, 363—369. Ту се потврђују следећи поседи: виноград Михајла Мартина, као и виноград Николе Варде, оба у области Велестина; затим стас Зоје Меланхрин, виногради браће Јована и Константина Кацидона, виноград купљен од манастира св. Георгија Каналија, стас Михајла Архонтице на коме је манастир подигнут, као и воденица купљена од истог Михајла Архонтице, затим манастирић Портареја који се налазио близу Неопетре. На крају повеље се додаје да Неопетра треба све те поседе да држи неузнемиравано.

[203] *Ферјанчић*, Поседи Малиасина 36—39, 44—46.

Неопетру. Тако поступају Малиасини свакако због тога што су се црквени поседи у Византији ипак налазили у повољнијем положају од световних имања.

Огромна непокретна имовина коју су Малиасини стекли не би била довољна награда за њихову лојалну политику према епирским Анђелима а затим и према Палеолозима. У сложеним имовинским односима касно-византијског феудализма порески имунитет се јавља као карактеристична институција, па је срећемо и у историји Тесалије XIII века. Мада располажемо само са подацима о имунитетним привилегијама рода Малиасина, може се сигурно сматрати да је у Тесалији било и других аристократских породица које су од Анђела или Палеолога добијале широке пореске привилегије и олакшице за своје поседе.

Епирски владар Михајло II Анђео издао је маја 1246. године Константину Малиасину већ више пута помињану хрисовуљу, потврђујући му посед манастира св. Илариона у Алмири; други део документа говори о пореским обавезама манастира који је дотада на име акростиха плаћао 21 и трећину номизме. Сада је одлукама хрисовуље ослобођен плаћања тога акростиха као и παντὸς ἑτέρου δημοσίου φορολογήματος καὶ τέλους καὶ βάρους ἐξωτύπου ἢ ἐσωτύπου. Забрањује се τοῖς κατὰ καιροὺς δηλονότι πράκτορσι τοῦ ʻΑλμυροῦ, τοῖς ἀπογραφεῦσι, τοῖς ἐκπροσωποῦσι, τοῖς κατεπάνω, τοῖς ἄρχουσι, τοῖς ἀπαιτηταῖς καὶ παντὶ ἑτέρῳ δημοσιολειτουργοῦντι προσώπῳ да долазе на имања манастира, а онај ко буде прекршио ову наредбу, платиће казну од две литре злата. Занимљиво је да се на крају повеље чак каже да су порезници од Константина Малиасина морали да добију потврду да та сума није од њега тражена.[204] Септембра 1266. године деспот Нићифор Анђео потврдио је Макринитиси посед метоха св. Илариона у Алмири, прво сасвим уопштено нагласивши да манастир тај посед треба да држи ἀναποσπάστως καὶ ἀνακρωτηριάστως καὶ ἄνευ τῆς οἱασοῦν τελεσματικῆς δόσεως καὶ πάσης ἄλλης δημοσιακῆς ἀχθηδόνος καὶ συζητήσεως. Састављач документа није то сматрао довољним, па изричито наводи да су манастирска имања ослобођена ἀπό τε ἀγγαρείας, παραγγαρείας, ψωμοζημίας, χοιροδεκατίας, καταθέσεως μιτάτων, δόσεως ἐξωτύπων, δόσεως γειμόρου, δόσεως μελισσονομίου, διανομῆς δουκικῆς καὶ κατεπανικικῆς, ὠφελείας καστροκτισίας, ἀπαιτήσεως πλωΐμων, ἀπαιτήσεως νομίθρου καὶ παντὸς οἱουδήτινος ζημιωτικοῦ καὶ ἐπηρεαστικοῦ κεφαλαίου. Дакле, повеља деспота Нићифора Анђела даје Макринитиси врло широк порески имунитет.[205]

Поред имунитетних привилегија стечених од епирске владајуће куће Малиасини су сличне дарове очекивали и од нових господара Палеолога који су им се достојно одужили. Акт деспота Јована Палеолога од августа 1268. говори о пореским обавезама манастира св. Илариона

[204] M. M. IV, 346—349; *Острогорский*, К истории 77 сл., 80 (= Сабрана дела I, 439, 442 сл.); *Ферјанчић*, Поседи Малиасина 35.

[205] M. M. IV, 349—352; *Острогорский*, К истории 80 (Сабрана дела I, 442 сл.). *A. Heisenberg*, Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit, München 1920, 70 налази и овде примере да се ἐνεργεῖν употребљава у значењу сакупљати порез, а да ἐνεργῶν означава сакупљача пореза.

у Алмири и наглашава да су порески чиновници тражили 21 и трећину номизме на име старог пореза, а још и 10 номизми за неки виноград, који су монаси Макринитисе касније добили. Царев брат је поново ослободио метох св. Илариона од свих пореских потраживања.[206] Свакако да је постојала опасност да порески чиновници Палеолога неће после освајања источне Тесалије поштовати све старе имунитетне привилегије, па је због тога деспот Јован Палеолог и обновио порески имунитет манастира св. Илариона у Алмири. Недатирана аргировуља деспота Јована Палеолога дарује Макринитиси село Капрену које је манастир и раније имао, али које му је било неправедно одузето. При томе деспот одређује да Макринитиса треба да поседује то село са свим правима а слободно од потраживања ἤγουν ἀγγαρείας, παραγγαρείας, ζημίας, ψωμοζημίας, βασιλικῆς καταθέσεως, συνδοσίας πλωΐμων καὶ ἑτέρας πάσης καὶ παντοίας ἐπηρείας καὶ δημοσιακῆς συζητήσεως. Осим тога државним чиновницима се забрањује да ступају на овај посед манастира.[207]

Када су Палеолози учврстили власт у крајевима источне Тесалије, уследиле су општије и шире привилегије породици Малиасина. У већ споменутој хрисовуљи Михајла VIII Палеолога од маја 1272. године, која Макринитиси потврђује бројне поседе, наглашава се да се они ослобађају од свих дажбина и пореза, осим два пореза градозидања и бродозидања (τῶν δύο κεφαλαίων τῆς τε καστροκτισίας καὶ κατεργοκτισίας) који ће се као потребни сакупљати на манастирским поседима.[208] Хрисовуља истог цара од септембра 1274. године потврђује Неопетри све поседе које манастир треба да држи несметано и неузнемиравано, а слободно од свих државних пореза и потраживања (δημοσιακῆς ἐπηρείας καὶ συζητήσεως), осим пореза градозидања који ће се као потребан сакупљати на манастирским поседима.[209] Најзад, Михајло VIII Палеолог издаје и хрисовуљу, чији датум није сачуван а која манастирима Макринитисе и Неопетре дарује неке нове поседе: манастир Богородице у Хармени и манастир Христа Латома у Солуну. Истовремено се тим поседима даје и потпуни порески имунитет.[210]

Ове занимљиве имунитетне формуле нису промакле пажњи истраживача имунитета у Византији, па су их Б. Горјанов и Г. Острогорски тумачили као примере постепеног ширења имунитетних права једног феудалног поседа, конкретно манастира Макринитисе и Неопетре који су били у власништву породице Малиасина.[211] Међутим, верујемо да ови подаци пружају основ и за неке закључке важне за оцртавање прилика

[206] M. M. IV, 387 sq.; *Осшрогорский*, К истории 80 (= Сабрана дела I, 443).

[207] M. M. IV, 342—344. Кратка повеља Јована Палеолога од маја 1270. (cf. ibid. 389) наводи да је деспот πρὸ καιροῦ даровао манастиру Макринитисе село Капрену. То показује да је наша недатирана повеља која дарује исто село издата пре маја 1270. године.

[208] M. M. IV, 332. Занимљиво је да се имунитетна права потврђују и у повељама патријарха Јосифа. Cf. ibid. 357—361, 363—367.

[209] Ibid. 336—339.

[210] Ibid. 338 sq.

[211] *Б. Горянов*, Поздневизантийский иммунитет, Виз. врем. 12 (1957) 104; *Осшрогорский*, К истории 79 сл. (= Сабрана дела I, 442).

у источној Тесалији друге половине XIII века. У имунитетним формулама повеља Макринитисе и Неопетре нису случајно, бар у првим моментима, изузете обавезе грађења бродова и градозидања, са мотивацијом да су потребне. Грађење бродова свакако да је представљало обавезу становника око Волоског Залива, а што се тиче обавезе градозидања (καστροκτισία) она се може објаснити ванредним условима тек затечене власти Цариграда у овим крајевима. Поједини делови средње и западне Тесалије још увек су се налазили под влашћу епирске државе и Јована I Анђела, па је одатле претила стална опасност територији коју су држали Палеолози.

Иако су осигурали велике површине земљишних поседа и добијање широких имунитетних привилегија, Малиасини се нису осећали безбедни, јер нису били једина магнатска породица у Тесалији тога времена. Из збирке повеља великих манастира источне Тесалије познат је још један локални феудалац, протоновилисим Мармара који се са манастиром Неопетром спорио око села Врасто. Мармара је поседовао као пронију суседно село Трнаву са читавим округом, па је сматрао да му припада право и на село Врасту. Због тога је не само оспоравао манастиру право власништва над селом, већ је узимао и десетак за њега. Узнемирени тим аспирацијама, монаси Неопетре су се пожалили цару Михајлу VIII Палеологу који је наредио пинкерну Раулу Комнину да спор реши у корист манастира и он је јула 1277. године издао акт по чијим одредбама је протоновилисим Мармара морао да се одрекне претензија на село Врасту и да врати присвојени десетак.[212]

У историографији је давно уочено да је тај протоновилисим Мармара био пронијар[213], али је комплетну анализу повеље пинкерна Раула дао Г. Острогорски, тачно оценивши да је Мармара био пронијар средњег имовног стања.[214] Ми би томе додали констатацију да је Мармара, баш као и Малиасини, благовремено пришао Палеолозима у тренуцима када су они освајали источне делове Тесалије и да је вероватно као награду добио село Трнаву у пронију. Нажалост, то су једини подаци о овом великашу.

Међу великашима у Тесалији друге половине XIII века И. Соколов спомиње и кесара Алексија Стратигопула, који је децембра 1270. доделио Макринитиси као метох манастир св. Димитрија у близини села Велике.[215] Не изгледа нам да повеља пружа основ за такав закључак, јер се у тексту каже да је тај манастир Макринитиси дао још деспот Јован Палеолог, али да су монаси тражили повељу и од кесара са обавезом да им нико од τῶν ἡμετέρων ἀνθρώπων τῶν κατὰ καιροὺς ἐκεῖσε ἐνεργούντων τὸ κτῆμα μου неће правити сметње у поседовању манастира св. Димитрија. Кесар Алексије Стратигопул добио је само неке усамљене поседе у Тесалији као награду за верну службу породици Палеолога.

---

[212] M. M. IV, 419 sq.

[213] *Соколов*, Властели 36; *Charanis*, Social Structure 103.

[214] *Острогорски*, Пронија 66 сл. (= Сабрана дела I, 207 сл.).

[215] M. M. IV, 390; *Соколов*, Властели 37.

Иако Малиасини, бар у источној Тесалији, нису осећали непосредну конкуренцију неке друге феудалне породице, ипак са друге стране има драгоцених података о њиховим покушајима да своје манастире Макринитису и Неопетру осигурају од имовинских и канонских претензија локалних епископа. Та борба са локалним прелатима почела је доста рано, још почетком XIII века, када је Константин Малиасин подизао манастир Макринитису. Више пута смо спомињали акт епископа Димитријаде Арсенија (фебруара 1215) који се одриче свих права на Макринитису, признајући јој статус ставропигијског манастира, директно потчињеног Цариградској патријаршији.[216] Поред чврстих обећања Арсенија да ни он а ни његови наследници неће нарушити ставропигијска права манастира Макринитисе, епископи Димитријаде показивали и даље аспирације према манастиру, што се лепо види из повеље никејског патријарха Арсенија (октобар 1256) који говори о статусу Макринитисе и о неким покушајима епископа Димитријаде да манастир претворе у свој метох. Тим актом Арсеније поново потврђује ставропигијска права Макринитисе.[217]

Други комплекс поседа који је породица Малиасина бранила био је новоподигнути манастир Неопетра у селу Дријанувени али су изгледа нове прилике у источној Тесалији после доласка власти Палеолога примορале епископе Димитријаде да много опрезније истичу своје аспирације према великим манастирима. Децембра (без године) патријарх Јосиф потврђује Неопетри ставропигијска права и осуђује сваки покушај архијереја Димитријаде да преузму власт над тим манастиром.[218]

Неки занимљиви подаци показују да је епископ Димитријаде Михајло Панарет чак поклањао поседе манастиру Неопетре. Тако он септембра 1272. потчињава Неопетри манастир Портареју, који је такође некада био у власништву породице Малиасина, вероватно Константина. Тешко је рећи да ли је после Константинове смрти епископија Димитријаде присвојила манастир Портареју који сада враћа, али је карактеристично да је Михајло Панарет тражио да му за то уступање монаси Неопетре дају 3 литра воска годишње.[219] Месец дана касније Михајло Панарет дарује Неопетри манастир св. Николе Палеропата са свим правима и поседима, једино задржавајући присељенике (προσκαθήμενοι) са тога поседа[220] који после његове смрти треба да припадну манастиру Неопетри. Света обитељ Неопетре може да држи несметано манастир св. Николе, али нема права да га претвори у ставропигијски манастир

[216] M. M. IV, 382 sq.; *Ферјанчић*, Породица Малиасина 242 сл.

[217] M. M. IV, 353—357. Патријаршијски документ говори о процедури избора новог игумана Макринитисе који треба да се бира из редова монаха, а уз пристанак породице Малиасина. Осим тога, наводи се да ставропигијски статус добијају метох св. Онуфрија и манастир св. Илариона у Алмири, који се налазио на територији епископије Велестина.

[218] M. M. IV, 361 sq.

[219] Ibid. 414 sq.; *Ostrogorskij*, Quelques problèmes 65 (= Сабрана дела I, 396 сл.). Манастир Портереа је дат са свим виноградима, њивама и пашњацима, као и са неким парицима Власима који су овде настањени.

[220] То су Ксироцервул, Григорије, Никеј, Михајло и Абара.

нити да у његовој близини подигне неки нови манастир са таквим статусом.[221] Изгледа да су монаси имали рђава искуства са Михајлом Панаретом, па свакако на њихову молбу патријарх Јосиф издаје децембра 1272. године повељу којом Неопетри потврђује посед два манастира св. Николе Палеропата у доњој Дријанувени и св. Богородице Портареје у горњој Дријанувени. Те манастире Неопетра треба да поседује са свим правима и поседима, присељеницима Власима и осталим парицима. Занимљиво је да се на крају повеље каже да ће Неопетра те поседе задржати и после смрти епископа Михајла Панарета, неометано од било кога, па ни од митрополита Ларисе.[222] Митрополит Ларисе је споменут овде као црквени поглавар читаве Тесалије.

У документима Неопетре има података и о сметњама које је Михајло Панарет чинио томе манастиру. Августа 1273. патријарх Јосиф потврђује Неопетри посед малог манастира Богородице, названог Исихастирион у селу доња Дријанувена. Неопетра је и раније поседовала овај манастирић као метох, али се Михајло Панарет користио ταῖς τοπικαῖς ἐκεῖσε περιστάσεσι καὶ ἀνωμαλίαις, оспорио ставропигијска права манастира и покушао да га присвоји. Патријарх Јосиф наглашава да Неопетра треба да овај метох поседује са свим поседима, повластицама и правима и да нико не сме да је у томе омета, ни епископи Димитријаде а ни митрополити Ларисе.[223]

Новембра 1274. године епископ Димитријаде Михајло Панарет дарује манастиру Неопетре као метохе два мала манастира, св. Апостоле τοῦ Μεγαλογένους и св. Николу Ксилопа у крају Дријанувене. У повељи се наглашава да су оба манастира у лошем стању: први већ дуже времена стоји пуст и у рушевинама, а други са храмом засвођеним куполом, такође је склон рушењу. За уступање та два манастирића са свим поседима монаси Неопетре треба да сваке године на празник св. Николе дају епископу Димитријаде 10 литара воска. На крају повеље изричито се забрањује да се тим манастирима да ставропигијски статус, јер треба да остану под јурисдикцијом епископа Димитријаде.[224] Повељом од децембра 1279. Михајло Панарет поклања Неопетри манастир Богородице Кукуре који се налазио у лошем стању; тај манастир је Неопетра требало да поседује као сопствено имање (οἰκεῖον αὐτῆς κτῆμα) и да на празник св. Николе епископу Димитријаде даје два литра воска.[225] Оба последња акта карактеристична су по једној заједничкој црти: у питању су мана-

[221] M. M. IV, 415 sq. *Ostrogorskij*, Quelques problèmes 65 (= Сабрана дела I, 396 сл.) наводи ове податке као један од примера за констатацију да су у позно-византијско време господари понекад дајући земљу, одвајали од ње парике и задржавали их за себе. Такви примери показују велики степен личне зависности парика од својих господара.

[222] M. M. IV, 366—369. Манастир св. Николе треба епископу да даје 4 литра воска, а Богородице 3 литра воска.

[223] Ibid. 369—371. Патријарх Јосиф каже да Неопетра има права и на посед млина испод цркве св. Николе Ксилопа, а који су Малиасини купили од становника горње Дријанувене и поклонили га манастиру Неопетре.

[224] Ibid. 417 sq.

[225] Ibid. 424—426.

стири који су у рушевинама, па је вероватно епископ Димитријаде желео да их се ослободи, а да ипак од њих сачува извесне користи.

Недатираном повељом епископ Михајло Панарет дарује Неопетри један млин у области Велестина.[226] Најзад, повељом од априла 1280. године епископ Димитријаде поклања Неопетри манастир Исихастирион у области Дријанувене. Тај манастир са виноградом, њивама и дрвећем обитељ Неопетре поседовала је и раније. Метох се налазио у лошем стању па је требало да га монаси Неопетре обнове и да епископу Димитријаде сваке године на празник св. Николе дају два литра воска.[227] Нема сумње да наведени подаци показују да су Макринитиса, а још више ново подигнути манастир Неопетра, били у сталној опасности од аспирација локалних епископа, пре свега црквеног поглавара Димитријаде. Високи прелати источне Тесалије тешко су се мирили са околношћу да тако велики и богати манастири са пространим земљишним поседима имају ставропигијски статус који их је изузимао од власти локалног епископа и директно стављао под јурисдикцију Цариградске патријаршије. Што се тиче локалних феудалних господара Малиасина за њих је овакав статус манастира представљао велико олакшање, јер је контрола из далеког Цариграда била мање ефикасна. Само документи показују да су неки епископи Димитријаде, као на пр. Михајло Панарет, врло лукаво и смишљено наступали у тој борби, показујући привидну наклоност према тим великим манастирима, а с друге стране будно пазећи да осигурају своја права.

Већ на почетку овог одељка смо нагласили да су документи манастира Макринитисе и Неопетре драгоцени и због тога што многоструко осветљавају неке моменте и детаље из историје Тесалије почетком друге половине XIII века. Извесни подаци тих повеља необично добро илуструју извесне опште прилике у источној Тесалији која се налазила под влашћу Цариграда. О изванредно тешким условима говори већ акт патријарха Јосифа (августа 1273) који каже да је епископ Димитријаде Михајло Панарет покушао да од Неопетре преотме манастир Исихастирион, користећи се при томе ταῖς τοπικαῖς ἐκεῖσε περιστάσεσι καὶ ἀνωμαλίαις.[228] У акту од децембра 1271. којим манастир св. Георгија продаје Николи Малиасину виноград у околини Велестина, монаси наглашавају да то чине τὸ μὲν διὰ τὸ εἶναι τοῦτο ἀτημέλητον, τὸ δὲ διὰ τὴν τοῦ καιροῦ κοσμικὴν ἀνωμαλίαν.[229] Овде се морамо вратити више пута навођеном акту Михајла Архонтице који септембра 1271. године продаје свој наследни стас Николи Малиасину. Стас се састојао од обрадиве земље, пашњака, винограда и воћњака, али је био, како објашњавају власници, потпуно пуст и необрађен (ἀπρόσοδον γὰρ πάντη καὶ ἀτημέλητον).[230]

---

[226] Ibid. 423 sq.
[227] Ibid. 422 sq.
[228] Ibid. 369—371.
[229] Ibid. 404—407.
[230] Ibid. 396—399. *Ostrogorskij*, Quelques problèmes 53 (= Сабрана дела I, 385) склон је да овај детаљ схвати као празно оправдање за продају стаса Михајла Архонтице који је то учинио под принудом својих господара.

Међутим, друга група сељака — становника Велестина, који продају поседе Николи Малиасину, наглашава да то чини због крајње беде у коју су запали. Септембра 1271. Зоја Сиропул, удовица Јована Меланхрина, продаје стас Николи Малиасину и наглашава да се на то одлучила пошто је остала сама, сиромашна и без деце, немајући где да се склони, а у опасности да умре од глади. Зоја је тражила да до краја живота остане у манастиру Неопетре.[231] Случај Николе Варде, који септембра 1271. године продаје Николи Маласину виноград у околини Велестина још је драстичнији, јер он изричито каже да је због беде и сиромаштва дошао у опасност да са читавом породицом умре од глади и да ће за добијених 9 номизми да купи вола (βοῦν ἀροτῆρα καματηρόν), како би могао да обради земљу.[232] Новембра 1271. године Михајло Мартин са супругом Аном продаје Малиасинима виноград у околини Велестина и каже да то чини због сиромаштва τῆς προσγενομένης ἐκ τῆς πολυχρονίου κοσμικῆς σιτοδείας које је изазвало глад и довело у опасност читаву породицу са децом.[233] Исти разлози за продају наводе се и у акту Константина Кацидона (маја 1272) који каже да је због свакодневних упада који су погађали крај Велестина, запао у крајњу беду и да му је запретила опасност од глади. За новац добијен од продаје он ће да купи једног вола да би могао да обради земљу.[234] Константинов брат Јован који истог месеца продаје виноград у околини Велестина каже да то чини због сиромаштва ἐκ τῆς τὸ πᾶν συνεχούσης καιρικῆς τῶν πραγμάτων ἀνωμαλίας καὶ πολυχρονίου σιτοδείας.[235] Непознате особе продају за 26 номизми млин Николи Малиасину и кажу да то чине да не би са нејаком децом умрли од глади.[236]

Горе наведени разлози који су становнике Велестина а и неке друге сељаке приморали да продају поседе, недвосмислено показују да је крајеве источне Тесалије, потчињене власти Палеолога у другој половини XIII века захватила тешка криза. Она је погоршала положај сељака и натерала их на продају имања по веома ниским ценама, само да би исхранили своје породице и спасли их од глади.[237] Међутим, чини нам се да се могу наслутити и неки други узроци нередовног стања у овим крајевима, што је довело и до потпуне несташице хране. Повеља Константина Кацидона каже да је такво стање последица готово свакодневних упада у област Велестина. Иако се у документу не наводе непријатељи који су угрожавали тек стечену власт Палеолога у источној Тесалији, може се

---

[231] M. M. IV, 393—396; *Charanis*, Social Structure 114; *P. Charanis*, The Monastic Properties and the State in Byzantine Empire, DOP 4 (1948) 102, n. 159.

[232] M. M. IV, 402—404; *Панченко*, Крестьянская собственность 181; *Charanis*, Social Structure 114, n. 92; *Ферјанчић*, Поседи Малиасина 47.

[233] M. M. IV, 399—402; *Панченко*, Крестьянская собственность 180 сл.; *Соколов*, Властели 43; *Charanis*, Social Structure 113; *Каждан*, Отношения 180.

[234] M. M. IV, 407—409; *Каждан*, Отношения 177.

[235] M. M. IV, 410 sq.

[236] Ibid. 412—414.

[237] *Ostrogorskij*, Quelques problèmes 54 (= Сабрана дела I, 386); *Charanis*, Monastic Properties 102, n. 159; *Charanis*, Social Structure 113 sq.; *Ферјанчић*, Поседи Малиасина 47.

наслутити да је у питању Јован I Анђео, ванбрачни син деспота Михајла II, владар који је после очеве смрти (1268) сигурно већ самостално владао Тесалијом. О томе периоду тесалијске историје говорићемо у следећем одељку, а овде само да напоменемо да ови подаци показују да је Јован I Анђео, господар средње и западне Тесалије, желео да своју власт прошири и на источне делове те плодне земље који су стајали под влашћу Цариграда. Наративни извори не дају никакве податке о тим акцијама, али се њихов далек одјек осећа у актима сељака Велестина, нарочито у продајном документу Константина Кацидона.

Свакако да богат фонд повеља из релативно кратког временског периода пружа разноврстан материјал о неким странама живота у Тесалији. На основу тих података може се нешто рећи и о пољопривредним културама богате Тесалије у другој половини XIII века, додуше само у њеном једном делу, у области око Волоског Залива. Главни сточарски и пољопривредни реони Тесалије налазе се више према западу, у крајевима који су, бар у овом периоду, остали ван домашаја власти Цариграда.

За област Тесалије се обично везује гајење коња. Расправљајући о томе да су се неке византијске области специјализовале за гајење одређених врста стоке, А. Каждан каже да је Тесалија била чувена по коњарству.[238] Међутим, карактеристично је да у бројним повељама манастира Макринитисе и Неопетре нема података о тој сточарској грани. То свакако показује да је коњарство било развијено у другим крајевима Тесалије, у средишту и на западу те области, тамо где су за ту грану постојали бољи природни услови. У крајевима поред Волоског Залива није било погодних терена за развитак коњарства.

Из повеља Макринитисе и Неопетре може се закључити да су земљорадња и виноградарство биле најразвијеније пољопривредне гране у источном делу Тесалије. Те врсте култура се најчешће наводе у манастирским актима.[239] Поред ових култура у неким повељама се спомињу воћњаци и пашњаци за стоку.[240] У наведеним документима врло често се говори о млиновима, објектима за финалну пољопривредну производњу, који су истовремено представљали сталан извор прихода у новцу и натури.[241] Вредно је напоменути да се у повељама источне Тесалије релативно ретко спомиње риболов. Међу тим ретким поседима манастир св. Илариона у Алмири имао је Крепову Бару са 6 чамаца (моноксила) и рибарима. То место за риболов наведено је и у хрисовуљи Михајла VIII Палеолога од јуна 1272. године.[242] Ретки подаци о риболову дају основа за закључак да су поседи Макринитисе и Неопетре

---

[238] *Каждан*, Отношения 48. Међу ретким подацима о коњарству из периода XIII—XIV века треба споменути један из повеље лариског митрополита Антонија (јун 1340) који наводи место Јалеу, где се налазила ливада за пашу коња. Cf. *Веис*, *Γράμματα* No. 18, 66.

[239] В. на пр. М. М. IV, 330—332, 333—336, 340, 340 sq., 363—366, 369—371.

[240] В. на пр. ibid. 422 sq.

[241] В. на пр. Ibid. 330—332, 363—366, 371—376, 423 sq.

[242] Ibid. 349—352, 330—332.

лежали доста далеко од морске обале. Тим аргументима треба додати околност да се у манастирским документима само једном спомињу солане.[243] Иако су ови резултати о пољопривредним културама источне Тесалије средином XIII века врло скромни, верујемо да могу бити од користи у даљем проучавању историје ове области.

На крају овог одељка треба нешто рећи и о једној етничкој групи, споменутој у неким документима: то су Власи о којима ћемо овде рећи само неколико речи, без детаљнијег разматрања тога проблема, везаног за шире хронолошке оквире тесалијске историје. Аргировуља деспота Нићифора Анђела од септембра 1266. потврђује манастиру св. Илариона у Алмири и τοὺς Βλάχους τοὺς προσκαθημένους ἔξωθεν τῆς ῥηθείσης πολλαχῶς σεβασμίας μονῆς са Асомату Катакалона.[244] У акту епископа Димитријаде Михајла Панарета (септембар 1272) дарује се Неопетри као метох манастир Портареја са свим правима и поседима (виногради, њиве и пашњаци), као и са τῶν ἐν αὐτῇ προσκαθημένων τινῶν Βλάχων[245]. Најзад, цариградски патријарх Јосиф децембра 1272. године потврђује Неопетри, између осталог, и посед два манастира св. Николе Палеропата и Богородице Портареје са τῶν ἐν αὐτοῖς προσκαθημένων τινῶν Βλάχων καὶ λοιπῶν παροικῶν.[246]

Релативно малобројни подаци у повељама манастира Макринитисе и Неопетре не пружају јасну слику о положају и улози Влаха у животу источне Тесалије почетка друге половине XIII века, али ипак дају основ за неке закључке. Пре свега је значајно да се ти Власи посебно наводе у документима, што показује да су ипак били нешто специфично на феудалним поседима источне Тесалије. У повељама они увек имају статус присељеника (προσκαθήμενοι), што би говорило у прилог претпоставци да су били дошљаци у крајевима источне Тесалије. Власи су се вероватно померали из западних крајева Тесалије према истоку, тражећи у областима око Волоског Залива, а под влашћу Палеолога, повољније услове од оних које су имали под епирским Анђелима.

У овом одељку желели смо да пружимо преглед основних збивања у врло занимљивом периоду тесалијске историје који углавном покрива средину XIII века. У тих неколико деценија кроз Тесалију су прохујале многе промене. Непосредно после катастрофе солунског цара Теодора I Анђела код Клокотнице (1230) Тесалија је остала у саставу солунске државе његовог брата деспота Манојла који је после бекства из Солуна (1237) поново покушао да завлада Тесалијом, али је убрзо умро (1241). На вест о тим променама у Тесалију се преко Пинда пребацују одреди новог епирског господара Михајла II Анђела који ту плодну земљу

---

[243] Ibid. 349—352.

[244] Ibid. 351. *Гианопулос*, Βυζ. μοναί 221, н. 3 коментарише спомен Влаха у документима Макринитисе и сматра да су они несумњиво били земљорадници. За назив Асоматос он каже да је у питању храм св. Арханђела Михајла, док име Катакалон оставља без коментара.

[245] M. M. IV, 414 sq.; *Панченко*, Крестьянская собственность 176; *Каждан*, Отношения 50 сл.

[246] M. M. IV, 368.

доводе у границе епирске државе. Под влашћу Михајла II Анђела Тесалија остаје све до лета 1259. године, када су после победе у Пелагонији победнички никејски одреди Јована Палеолога кренули према југу и освојили велике делове Тесалије. Иако цар Михајло VIII Палеолог није задржао све освојене територије у Тесалији, ипак се власт Цариграда за дуже време учврстила на истоку те плодне области, поред обала Волоског Залива. Средишни и западни делови Тесалије поново су дошли под власт епирских Анђела, тако да се у деценијама почетка друге половине XIII века јавља извесно двојство власти: Тесалија је подељена између Палеолога и епирских Анђела. Оскудни изворни подаци не допуштају да се повуче макар и најшира гранична линија између ових поседа. Међутим, ипак нам се чини да територија коју су чвршће запоселе Палеолози није ишла дубоко у унутрашњост Тесалије, остајући углавном уз обале Јегејског Мора. У документима великих манастира источне Тесалије постоје многе алузије на нередовне прилике у тим крајевима, па чак и на свакодневне упаде неких непријатеља. Ти противници су вероватно епирски Анђели који су владали у западним и средишним крајевима Тесалије.

Посматрајући неке моменте из унутрашњег развитка Тесалије у овим годинама, могли смо да констатујемо да нешто знамо само о територијама које су стајале под влашћу Палеолога. О томе говоре подаци повеља великих манастира Макринитисе и Неопетре. Што се тиче оних делова Тесалије који су остали под епирским Анђелима, њихова историја у овом периоду остаје много мање позната.

ТЕСАЛИЈА КАО САМОСТАЛНА ДРЖАВА (1268—1332)

1. *Власт Јована I Анђела* (1268—1289)

Претходни одељак посветили смо власти епирске династије Анђела у Тесалији, дакле периоду у коме је та плодна и пространа област чинила интегрални део моћне грчке сепаратистичке државе. Међутим, почетком друге половине XIII века деспот Михајло II Анђео држао је само средишне и западне делове Тесалије, док се у њеним источним крајевима, уз обале Волоског Залива учвршћује власт обновитеља Византије Михајла VIII Палеолога.[1] Малобројни изворни подаци о влади Михајла II Анђела у Епиру показују да се још и пре његове смрти (1268) у деловима Тесалије под деспотовом влашћу јављају извесни знаци одвајања који постепено припремају услове за потпуно политичко осамостаљивање те области. Непосредно после смрти деспота Михајла II Анђела Тесалија постаје самостална држава са сасвим специфичном политиком и одређеним интересима које су пре свега диктирали локални великаши. Иницијатор тога новог смера развитка тесалијске историје, који је Тесалију сасвим одвојио од Епира и дао јој основне карактеристике посебне државе, био је Јован I Анђео, ванбрачни син деспота Михајла II.[2]

---

[1] У библиотеци манастира Преображења у Метеорима чува се рукопис Јеванђеља из XIII века, писан по наредби τοῦ πανευγενεστάτου Κομνηνοῦ κ(ῦ)ρ πέτρου τοῦ ρονταχηνοῦ a ἐπὶ τῆς βασιλείας τῶν κραταιῶν καὶ ἁγίων μεγάλων βασιλέων ... κὺρ ἀνδρονίκου μεγάλου βασιλέως καὶ τοῦ περιποθήτου αὐτοῦ ὑιοῦ κὺρ μιχαὴλ τῷ θεοσέπτῳ, децембра 1281. године, X индикта. Cf. *Веис*, Χειρόγραφα No. 502. Л. Вранусис, који је редиговао овај каталог метеорских рукописа, верује да је у запису нестало име цара Михајла VIII Палеолога, што је сасвим вероватно с обзиром да су ту имена Андроника II и Михајла IX. За нас је интересантно да се у Тесалији друге половине XIII века јавља идеја о легитимности власти Палеолога. Шта више, из XIII века (1297) потиче још један кодекс писан у Тесалији у време цара Андроника II Палеолога и његове супруге Ирине. Cf. Ibid. No. 291.

[2] Треба упозорити да је Михајло II Анђео имао два сина са именом Јован, али је само један био из његовог законитог брака са Теодором. Тај деспотов законити син Јован ишао је 1262. године са мајком Теодором на преговоре у табор деспота Јована Палеолога који је водио нову војску против Епира. Тада је Теодора предала Палеолозима сина Јована, који је као талац одведен у Цариград. Ту је наставио каријеру без икаквог контакта са оцем и његовим наследницима у епирској држави. Cf. Ра-

Оскудни изворни подаци за историју породице Михајла II Анђела не говоре ништа о датуму рођења Јована I ни о имену његове мајке.[3] Шта више, није сасвим јасно ни када и како је Јован I Анђео почео да влада крајевима Тесалије који су били под влашћу деспота Михајла II Анђела.[4] Према подацима главних наративних извора за историју XIII века стиче се утисак да се Јован I Анђео јавља у Тесалији тек после смрти деспота Михајла II Анђела (1268).[5] Тако Н. Григора каже да је после смрти Михајла II Анђела, који је био „владар Епира и Тесалије" (τῆς Ἠπείρου καὶ Θετταλίας ἀρχηγός), територија његове државе подељена: деспотов син Нићифор добио је области у Епиру, а ванбрачни син Јован крајеве у Тесалији, тј. Πελασγοὺς καὶ Φθιώτας, ἔτι τε Θεσσαλοὺς καὶ Λοκροὺς τους Ὀζόλας. Јованова територија простирала се од Олимпа на северу до Парнаса на југу, док је на западу њена граница била на реци Ахелој.[6] Полазећи само од тих вести, које на први поглед изгледају јасне, неки истраживачи кратко региструју да је Јован I Анђео преузео власт у Тесалији после смрти свога оца деспота Михајла II Анђела.[7]

Међутим, подаци неких других извора дају друкчију слику о времену почетка стварне улоге Јована I Анђела у Тесалији. Већ сам Н. Григора у опису стања у Европи после смрти никејског цара Теодора II Ласкариса (1258) каже да је деспот Михајло II Анђео, који је владао Етолијом и Епиром, правио смеле планове против никејских поседа у Европи.[8] Не верујемо да је Н. Григора случајно изоставио Тесалију међу областима које је држао деспот Михајло II Анђео; као што ћемо ниже видети у то време се у Тесалији већ налазио Јован I Анђео.

Да би осветлили важно питање стварне улоге Јована I Анђела у животу Тесалије, потражићемо у изворима податке који оцртавају његову активност у годинама пре смрти деспота Михајла II Анђела (1268). У опису распореда и састава снага антиникејске коалиције Ми-

---

chymeres I, 107 sq.; *Романос*, Δεσποτάτον 35; *Nicol*, Despotate 192; *Polemis*, Doukai 95, No. 50.

[3] Византијски историчари XIV века само региструју да је Михајло II Анђео имао и ванбрачног сина Јована. Cf. Pachymeres I, 243; Gregoras I, 47.

[4] *А.Орландос*, Ἡ Πόρτα Παναγία τῆς Θεσσαλίας, Ἀρχεῖον τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος 1 (1935) 8 сл. најпре неодређено каже да је због војничких способности Михајло II дао своме незаконитом сину Јовану читаву Тесалију, као и области према југу до Коринтског залива, а источно од Етолије. Нешто касније А. Орландос наводи да је Јован I Анђео владао Тесалијом између 1271. и 1289. године.

[5] Михајло II Анђео свакако је умро пре августа 1268. године. Cf. *Polemis*, Doukai 94, No. 48. Није нам приступачан рад *А. Никарусиса*, Χρονολογικαὶ ἔρευναι B, Δελτίον ἱστορ. καὶ ἐθνολ. ἑταιρείας I, 4 (1928) 136—141. *Nicol*, Meteora 50 само каже да је деспот Михајло II Анђео вероватно умро пре 1267. године, док у своме најновијем раду даје тачну хронологију. Cf. *D. Nicol*, The relations of Charles of Anjou with Nikephoros of Epiros, Byzantinische Forschungen 4 (1972) 171.

[6] Gregoras I, 109—110. Cf. *Вojазидис*, Χρονικόν 140; *Nicol*, The relations 171 sq.

[7] *Соколов*, Властели 35; *Војазидис*, Χρονικόν 140; *H. Ahrweiler*, Byzance et la mer, Paris 1965, 363; *Geanakoplos*, Michel Palaeologus 231; Nicol, Meteora 50; *Polemis*, Doukai 97, No. 52.

[8] Gregoras I, 71. Нешто даље исти аутор (p. 90) назива Михајла II Анђела владарем Епира и Етолије.

хајла II Анђела пред сукоб у Пелагонији (лето 1259) Г. Пахимер каже да је уз деспота стајао и ванбрачни син Јован μετὰ τοῦ οἰκείου λαοῦ; он који је ожењен из куће Тарона и који је λαὸν ἐξαίρετον ἔχων, водио је τοὺς γὰρ τὸ παλαιὸν Ἕλληνας, οὓς Ἀχιλλεὺς ἦγε, Μεγαλοβλαχίτας καλῶν ἐπεφέρετο.[9] Набрајајући синове Михајла II Анђела, Н. Григора наводи Нићифора, Јована, Михајла и незаконитог Јована οἷς ἐπιμερίζειν ἔμελλε μετὰ βραχὺ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ἀρχήν.[10] Млетачки писац Марино Санудо каже да је пред сукоб у Пелагонији Јован I Анђео, кога погрешно зове Теодором, „era Signor de la Parte, d'Odrich e finalmente della Blachia".[11] У опису припрема Јована I Анђела за учешће у коалицији деспота Михајла II Анђела Морејска хроника наводи да је он наредио да се становништво Тесалије из села пресели у градове (κάστρα) да би могло да их брани, док су стада стоке требало да се повуку у брда.[12]

Наведени изворни подаци у довољној мери показују да је Јован I Анђео и пре смрти оца деспота Михајла II Анђела имао извесно место у животу Тесалије. То су већ многи историчари и претпостављали, али се нису потрудили да такве хипотезе поткрепе убедљивим аргументима. К. Хопф наводи да је после смрти Михајла II Анђела његов незаконити син Јован задржао територије у Тесалији „wo er schon früher durch seine Gattin grossen Grundbesitz erworben"; Јован је још за очевог живота држао територије између Олимпа на северу и Парнаса на југу, области које су раније припадале Константину Анђелу.[13] А. Соловјев је такође претпостављао да је Јован I Анђео и пре очеве смрти добио на управу неке крајеве у Тесалији, али је ту поделу епирске државе померао далеко унатраг чак у 1241. годину.[14] Р. Ленерц само наглашава да је Јован I Анђео завладао Тесалијом 1266—7. године и да је одмах почео да напада поседе цара Михајла VIII Палеолога.[15]

Поједини истраживачи историје Тесалије и Епира XIII века желели су да поткрепе аргументима ранију хронологију почетака власти Јована I Анђела у Тесалији. Почевши од И. Романоса многи од њих су веровали да је Јован I Анђео завладао једним делом Тесалије после брака са ћерком Тарона који је био вођ тесалијских Влаха.[16] Колико нам је

---

[9] Pachymeres I, 83.

[10] Gregoras, I, 47.

[11] *Hopf*, Chroniques 107; *Hopf*, Geschichte I, 281; *Geanakoplos*, The Battle of Pelagonia 123, n. 113 наглашава да је Јован I Анђео командовао са „numerous forces of Vlachos from Great Vlachia (Thessaly)" а да је вођа тих Влаха био Тарон.

[12] Chronicle of Morea v. 3529—3546. Према подацима те римоване хронике Јован I Анђео имао је три сина: Комнина, Дуку и Анђела, а најстарији од њих је управљао једним делом Тесалије (Βλαχίας).

[13] *Hopf*, Geschichte I, 215, 232.

[14] *Соловјев*, Фессалийские архонты 160 сл.

[15] *Loenertz*, Mémoire d'Ogier 394.

[16] *Романос*, Δεσποτάτον 32; *Geanakoplos*, The Battle of Pelagonia 112, n. 61; *Nicol*, Despotate 154 sq., 156, n. 17, 73, н. 27 наводи једно писмо Јована Апокавка упућено Теодору I Анђелу у коме се спомињу неки паракимомен и Тарон, заробљени у Тесалији (Jean Apokaukos, Lettres et autres documents inédits, ed. *S. Pétridès*, ИРАИК 14, 1909, 99 sq., No. 32). Д. Никол верује да је тај Тарон касније постао таст Јована I Анђела.

познато само Г. Пахимер узгредно напомиње да је Јован I Анђео ожењен из куће Тарона[17], па се из тако оскудних података не могу изводити никакви одређени закључци.[18] Ми такође сматрамо да је Јован I Анђео пре очеве смрти (1268), као што сведоче подаци савремених извора, имао извесно место у Тесалији. Он се у табору свога оца деспота Михајла II Анђела у лето 1259. појављује чак и са посебном војском, коју чине људи из Тесалије. Како Г. Пахимер каже да је Јован I Анђео дошао са сопственим људима (μετὰ τοῦ οἰκείου λαοῦ) верујемо да он тада није званично владао Тесалијом, већ да је само имао простране поседе у тој области; војници које је он довео у Пелагонију уствари су његови лични људи из тесалијских поседа.

Међутим, није сасвим јасно када и како је Јован I Анђео добио те велике поседе у Тесалији. Почетком друге половине XIII века области северне Грчке и јужне Македоније постају позорница бурних догађаја обрачуна између Никеје и Епира око водеће улоге у борби за обнову византијске власти у Цариграду. На једној страни стоји коалиција коју је организовао Михајло II Анђео и сасвим је природно да је у томе савезу учествовао и Јован I Анђео, а то говори у прилог претпоставци да је већ тада имао крупне поседе у Тесалији: деспотов ванбрачни син дошао је у помоћ оцу на челу одреда састављеног углавном од Влаха.[19]

Учешће и улога Јована I Анђела у пелагонијској бици такође поставља одређене проблеме. Овде нећемо описивати познате моменте из тога важног обрачуна, већ ћемо само покушати да одредимо удео Јована I Анђела у њему; о томе у изворима постоје различите верзије. Никејски историчар Г. Акрополит, који је хронолошки најближи догађају, каже да је Јован I Анђео напустио анти-никејску коалицију и пришао Јовану Палеологу тек после појаве потпуног расула међу савезничким одредима: када је Михајло II Анђео са сином Нићифором побегао са бојног поља, Јован I Анђео је положио заклетву верности Јовану Палеологу, команданту никејских трупа. Панику и подозрење деспота Михајла II Анђела изазвао је никејски шпијун који је дошао у епирски табор са вестима да савезници припремају издају.[20]

Нешто каснији историчар Г. Пахимер друкчије описује држање Јована I Анђела у томе одлучујућем сукобу. Још у току припрема снага коалиције за обрачун са Никејцима Јован I Анђео се сукобио са ахајским кнезом Виљемом II Вилардуеном, чији су ритери бацили око на Јованову лепу супругу. Озлојеђен држањем очевих савезника, а нарочито Виљема II Вилардуена, Јован I Анђео је пре почетка битке прешао Никејцима, захтевајући од Јована Палеолога да се никејске трупе боре само против Латина, а не и против Михајла II Анђела и његовог сина деспота Нићифора. Уверен да је ствар анти-никејске коалиције унапред

[17] Pachymeres I, 83.

[18] *Polemis*, Doukai 97 чак сматра да се Јован I Анђео пре 1259. године оженио невестом из куће Тарона.

[19] Pachymeres I, 83; *Hopf*, Chroniques 107; *Geanakoplos*, Michael Palaeologus 64.

[20] Acropolites I, 170; *Милиаракис*, Ἱστορία 531 сл.; *Geanakoplos*, Michael Palaeologus 68—70.

изгубљена деспот Михајло II Анђео се са сином Нићифором повукао са бојног поља и побегао према Арти.[21]

Модерни историчари поклањају више поверења верзији Г. Пахимера и сматрају да је Јован I Анђео још пре почетка правог сукоба напустио очев табор, пришавши команданту никејских трупа Јовану Палеологу.[22] Међутим, за историју Тесалије а и самог Јована I Анђела остаје као важна чињеница да је он јуна 1259. године напустио коалицију свога оца деспота Михајла II Анђела и да је положио заклетву верности Јовану Палеологу, али ствари нису остале само на томе. После сукоба у Пелагонији победничка никејска војска поделила се на два дела: Алексије Стратигопул и Јован Раул упутили су се према Арти и централним деловима епирске државе, док је Јован Палеолог, брат цара Михајла VIII, пошао према југу, намеравајући да оствари стару жељу Никејаца и да освоји Тесалију. У походу према југу Јован Палеолог је постигао брз успех, јер је његова војска заузела скоро читаву Тесалију, а резиденција Јована Палеолога нашла се привремено у Неопатрасу. У тој победничкој акцији никејских трупа учествује и Јован I Анђео који је прешао на страну Палеолога.[23] Јован Палеолог је хтео да искористи успех ове експедиције и да покуша да угрози латинске поседе у средњој Грчкој, па је са војском продро све до Тебе.[24]

У претходном одељку смо нагласили да премоћ Палеолога у Тесалији није дуго трајала и да је епирска држава Михајла II Анђела брзо изашла из тешке кризе. Прикупивши остатке унутрашњих снага, деспот Михајло II Анђео је заједно са синовима Нићифором а и Јованом I Анђелом, који му је опет убрзо пришао, успео да поврати већи део територија, а у тој контраофанзиви епирских снага одреди Јована Палеолога потиснути су и из Тесалије. Тако су се средишни и западни крајеви те плодне области за дуже време поново нашли у границама државе епирских Анђела; шта више у првој половини седме деценије XIII века власт Палеолога потиснута је и из крајњих источних делова Тесалије уз обале Волоског Залива.

Малобројни извори не садрже податке о евентуалној улози или уделу Јована I Анђела у обновљеној власти Михајла II Анђела над већим делом Тесалије. Да ли је незаконити син деспота Михајла II Анђела поново добио земљишне поседе у Тесалији? Постоји један значајан документ који, по нашем мишљењу, показује да је Михајло II Анђео

---

[21] Pachymeres I, 83 sq. Исту верзију о овом догађају даје и Марино Санудо. Cf. *Hopf*, Chroniques 107.

[22] *Романос*, Δεσποτᾶτον 32 сл.; *Милиаракис*, Ἱστορία 531—533; *Geanakoplos*, The Battle of Pelagonia 128 sq., n. 146; *Geanakoplos*, Michael Palaeologus 70 sq.; *Nicol*, Despotate 181. *M. Dendias*, Le roi Manfred et la bataille de Pélagonie, Mélanges Ch. Diehl I, Paris 1932, 56 више верује причању Г. Пахимера, јер каже да је Јован I Анђео пришао непријатељу тек после бекства деспота Михајла II Анђела са бојног поља.

[23] Acropolites I, 171 sq.; Pachymeres I, 88; Gregoras I, 79; *Милиаракис*, Ἱστορία 547—549; *Nicol*, Despotate 186—188; *Geanakoplos*, Michael Palaeologus 72 sq.

[24] В. аутобиографију Михајла VIII Палеолога (ed. *Grégoire*, Byzantion 29—30, 1959—60, VII, 6); *Geanakoplos* The Battle of Pelagonia 133; *Longnon*, Empire latin 225; *Geanakoplos*, Michael Palaeologus 72 sq.

управу над том облашћу предао неким другим члановима своје породице. То је аргировуља Михајловог сина деспота Нићифора од септембра 1266. године, која манастиру Макринитисе потврђује метох св. Илариона у Алмири.[25] Околност да Нићифор поред живог Михајла II Анђела издаје аргировуљу даје основа за претпоставку да је законити деспотов син имао извесну улогу у обновљеној власти Анђела над Тесалијом, можда баш замењујући свога полубрата Јована I Анђела.[26]

После смрти деспота Михајла II Анђела (пре августа 1268) Јован I Анђео се враћа у Тесалију и преузима власт у тој пространој земљи. О томе сведоче и већ цитиране вести Н. Григоре да је после смрти Михајла II Анђела епирска држава подељена: деспоту Нићифору припали су крајеви у Епиру, а Михајлов незаконити син Јован добио је области у Тесалији, оивичене са севера Олимпом, са југа Парнасом, а са запада реком Ахелој.[27] Тиме почиње период власти Јована I Анђела у Тесалији, необично значајна и занимљива епоха у средњовековној историји ове области. Двадесетогодишња влада Јована I Анђела над Тесалијом (1268—1289) испуњена је непрестаним настојањима тога славољубивог и амбициозног владара да учврсти стечену власт, што га је доводило у честе сукобе са околним господарима, првенствено са породицом Палеолога. Византијски историчар Н. Григора мрачно црта карактеристике личности Јована I Анђела, представљајући га као превртљивог и поквареног човека, непостојаног карактера, који никада није био задовољан оним што је имао.[28]

Пре него што покушамо да у главним обрисима оцртамо ову занимљиву епоху тесалијске историје, навешћемо неке карактеристичне примере који најбоље илуструју домет политичких амбиција Јована I Анђела. Одавно је познат печат са натписом на аверсу σφραγὶς σεβαστοῦ Ἰωάννου τοῦ Δοῦκα а на реверсу ῥίζαν γένους ἔχοντος ἐκ βασιλέων.[29] На печату нема никакве титуле, што показује да он потиче из ранијег периода Јованове власти у Тесалији, када он још није поседовао високо

---

[25] M. M. IV, 349—352.

[26] *Dölger*, Reg. III, No. 2032 датира у почетак 1278. нека писма цара Михајла VIII Палеолога „an den despoten Demetrios (nach des Vaters Michael Tode umbennant zu Michael) von West-Thessalien“, кога позива да дође у Цариград, обећавајући му безбедност, богате поседе и брак са ћерком Аном. Ф. Делгер се позива на вести Г. Пахимера (I, ed. Bonn. 439, II, 407), мада није јасно на основу чега закључује да је син Михајла II Анђела имао поседе баш у западној Тесалији. Осим тога Димитрије, касније назван Михајло, тада још није био деспот, јер је то високо достојанство добио тек после брака са Аном, ћерком цара Михајла VIII Палеолога. Уп. *Ферјанчић*, Деспоти 39.

[27] Gregoras I, 110. Учени историчар наводи да је део Јована I Анђела обухватао Πελασγοὺς καὶ Φθιώτας, ἔτι τε Θεσσαλοὺς καὶ Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας. Према Морејској хроници деспот Михајло II Анђео оставио је своме незаконитом сину στὴν Βλαχίαν ἕνα καλὸ ἰμερίδι, χῶρες καὶ κάστρη δυνατὰ διὰ νὰ τὰ ἀφεντεύῃ. Ту се додаје да је Јован I Анђео подигао град Неопатрас. Cf. Chronicle of Morea v. 3085—3110; *Романос*, Δεσποτάτον 34; *Longnon*, Empire latin 242; *Nicol*, Despotate 194; *Geanakoplos*, Michael Palaeologus 231.

[28] Gregoras I, 110 sq. Ни нешто ранији историчар Г. Пахимер није много блажи у оцртавању карактера тесалијског господара. Cf. Pachymeres I, 323 sq.

[29] *P. Lambros*, Monnaies inédites de Néopatras et Carytena, Revue numismatique 14 (1869—70) 188; *Giannopulos*, Μολυβδόβουλλα 140.

достојанство севастократора. Полазећи од елемената овог печата, историчари су били склони да и неке комаде новца припишу Јовану I Анђелу; то су новци са натписом Ἰωάννης δεσπότης, као и представама разних светитеља (Димитрије, Ђорђе, Михајло), Христа или Богородице.[30] Ти новци свакако не потичу од тесалијског владара Јована I Анђела, јер се у XIII веку епитет деспот (δεσπότης) искључиво среће на новцима из царских ковница.[31] Ако ти примери заиста потичу из XIII века, а сматра се да их је ковао неки владар у Грчкој, онда се само, као што исправно тврди Д. Никол, могу приписати Јовану Анђелу, који је са својим слепим оцем Теодором I владао Солуном.[32] У току власти у Солуну (после 1237) Јован Анђео је под очевим утицајем показивао врло високе амбиције, усмерене према царској титули, па се може веровати да је ковао новце са епитетом δεσπότης, као што су чинили и византијски цареви. Поред горе наведених печата тесалијски суверен Јован I Анђео споменут је и у запису Јеванђеља из манастира св. Спаситеља Великих Врата; забележено је да је храм из темеља подигнут „прилогом и трошком пресрећног севастократора Јована Комнина Анђела Дуке, године 6791, индикта XI".[33]

Већ је констатовано да је влада Јована I Анђела значајан период у историји Тесалије XIII—XIV века, јер се само у томе времену може говорити о постојању независне тесалијске државе која је својом економском и војном снагом утицала на општа збивања на југу Балканског полуострва. Зато би било врло драгоцено осветлити све стране политике амбициозног Јована I Анђела, али су, нажалост, познати само неки моменти из његових веза са суседним државама, а и неким географски даљим силама, заинтересованим за збивања у континенталној Грчкој.

Имајући од почетка власти у Тесалији (1268) далекосежне спољно-политичке планове, Јован I Анђео покушава да осигура савез и пријатељство утицајних фактора на југоистоку Балканског полуострва, непријатељских према обновљеном Византијском царству. У условима средњовековне дипломатије такве пријатељске везе првенствено су оствариване преко женидбених планова, тако да је и Јован I Анђео покушавао да своје кћери уда за владаре који су по својим политичким концепцијама били противници обновљене Византије.

Из узгредне белешке Г. Пахимера сазнајемо да је именом непозната кћи Јована I Анђела била верена за Теодора Светослава, сина трновског цара Георгија I Тертера, али је 1284. године послата у Цариград, где се нашла у затвору заједно са својим братом Михајлом.[34] Те вести свакако

---

[30] *Lambros*, Monnaies inédites 189 sq.; *G. Schlumberger*, Numismatique de l'Orient latin, Paris 1878, 381 сматра да византијски начин обраде показује да тај новац потиче од Јована I Анђела, јер је за владе његовог унука Јована II Анђела (1303—1318) у Неопатрасу већ био јак франачки утицај. Cf. *T. Bertelè*, L'imperatore alato nella numismatica bizantina, Collana di Studi Numismatici I, Roma 1951, 48 sq., 64.

[31] *Ферјанчић*, Деспоти 4—6.

[32] *Nicol*, Despotate 214, n. 49.

[33] *Heuzey*, Mission archéologique 449; *Nicol*, Meteora 51.

[34] Pachymeres II, 73.

сведоче о политичком зближавању севастократора Јована I Анђела са Трновском Бугарском, а у заједничкој борби против рестаураторских аспирација династије Палеолога. Можда је то пријатељство остварено 1281—2. године у оквиру последњих припрема за акцију анти-византијске коалиције Карла Анжујског.[34a] Исти Г. Пахимер доноси и вест да је прва супруга будућег српског краља Милутина била ћерка севастократора Јована I Анђела, али да је Милутин из непознатих разлога убрзо отерао супругу оцу у Тесалију.[35] Политичка позадина овог брака сасвим је јасна из писма патријарха Григорија II Кипранина (око 1285) који пребацује Јовану I Анђелу и то да је тајно преговарао са српским краљем о савезу и заједничком нападу на територију царства. Пријатељство је требало да буде ојачано родбинском везом између две владајуће куће.[35a] Та тесалијска принцеза по имену Јелена изгледа да је још боравила на српском двору када је Милутин после споразума у Дежеву (1282) преузео власт; она је приказана поред свога супруга на портретима у Ђурђевим Ступовима.[36] Осим ових детаља ништа друго није познато о боравку и животу Јелене Анђео у Србији, па се чак не може наслутити ни хронологија Милутиновог првог брака.

На јужним границама тесалијске државе Јована I Анђела, непосредно уз његово седиште Неопатрас, налазило се Атинско војводство, једна од малобројних крсташких држава које су надживеле обнову Византијског царства. Јован I Анђео је желео да се на тој страни осигура од евентуалних изненађења и да умири експанзионистичке амбиције атинских господара из куће де ла Роша. Зато је тесалијски господар, вероватно 1275., удао своју ћерку за Виљема, брата атинског војводе Јована де ла Роша; невеста је као мираз донела Сидерокастрон, Ламију, Гардики и Гравију.[37]

У политици Јована I Анђела према околним државама централно место свакако има његов однос према обновљеном Византијском царству. Нова династија Палеолога отворено је прокламовала основне политичке циљеве: враћање свих некадашњих византијских територија под скиптар обновитеља царства Михајла VIII Палеолога, а такви планови су се одмах суочили са жестоким отпором грчких и латинских династа у континенталној Грчкој који нису хтели да Палеолозима препусте своје

[34a] *Б. Цветкова*, Българо-тесалийските отношения по времето на Георги Тертерий I, Известия на Истор. дружество 22—24 (1947) 415—418.

[35] Pachymeres II, 273; *Јиречек*, Историја I, 190; *Ласкарис*, Виз. принцезе 53—55. О томе Милутиновом браку говори и Мавро Орбин, али за разлику од византијских извора наглашава да је српски краљ дуго живео у браку са ћерком Јована I Анђела. Уп. *М. Орбин*, Краљевство Словена, Београд 1969, 28.

[35a] *Laurent*, Regestes IV, 269 sq., No. 1480.

[36] *С. Радојчић*, Портрети српских владара у средњем веку, Скопље 1934, 27—29; *М. Динић*, Comes Constantinus, ЗРВИ 7 (1961) 2.

[37] *Hopf*, Chroniques 136; *Г. Колиас*, Σιδερόκαστρον, ΕΕΒΣ 10 (1933) 73, 76, 78 сл. расправља о локализацији Сидерокастрона и сматра да се та тврђава налазила на путу Амфиса-Гравија-Ламија а близу остатака старе Хераклеје. Ту је Г. Колиас 1932 године на једном брду нашао темеље тврђаве са траговима куле; на основу проучавања самог локалитета он верује да Сидерокастрон није био само тврђава већ и насеље.

државице, настале као тековине Четвртог крсташког похода. Рестаураторским плановима обновљеног царства нарочито се енергично супротстављао баш Јован I Анђео који је желео да преузме некадашњу улогу свога оца деспота Михајла II и да организује отпор династији Палеолога.[38]

Суочен у одбрани тек обновљеног царства са многим тешкоћама, Михајло VIII Палеолог је покушао да се непосредно после промене на власти у епирској држави (1268) споразуме са Јованом I Анђелом коме је припала Тесалија, па је из Цариграда пошло једно посланство са задатком да закључи мир са Јованом I Анђелом.[39] Иако нису познати непосредни резултати ове мисије, она је вероватно створила услове за даље преговоре са моћним и опасним господарем Тесалије. Један од резултата даљих преговора било је склапање родбинске везе Јована I Анђела са новом династијом Палеолога, о чему сасвим кратко говори Г. Пахимер, наводећи да се Андроник Тарханиот, сестрић цара Михајла VIII Палеолога, оженио ћерком тесалијског господара.[40] Непосредно после тога брака Јован I Анђео је као рођак царске породице добио знаке високог севастократорског достојанства.[41] Оскудни изворни подаци не допуштају да се прецизније одреди време тога споразума, али нам изгледа да је у праву Ф. Делгер који сматра да се све то одиграло убрзо после смрти деспота Михајла II Анђела.[42] Само што Михајло II није умро 1271. године, као што верује Ф. Делгер, а ни Јован I Анђео није „око 1271" постао сродник царске породице и севастократор; све се то догодило коју годину раније, око 1268.[43]

Овим споразумом Јован I Анђео консолидовао је положај према Цариграду, али је истовремено примањем високе севастократорске титуле, макар и формално, признао суверенитет цара Михајла VIII Палеолога. Титула севастократора, коју је Јован I Анђео добио, показује да је у византијској престоници после обнове царства (1261) постојало извесно рангирање владара сепаратистичких држава у Грчкој, насталих као последица похода западних ритера (1204). Почевши од Михајла II (1252), владари епирске гране куће Анђела, добијали су из Никеје или Цариграда титуле деспота, док Јован I Анђео који влада Тесалијом прима знаке за степен нижег севастократорског достојанства.[44] Та разлика у додељеним титулама сасвим је природна с обзиром на начин образовања самосталне државе у Тесалији: после смрти деспота Михајла II Анђела (1268) његов ванбрачни син Јован задобио је власт у Тесалији, што је и значило почетак процеса одвајања ове плодне области као фактички самосталне државе.

---

[38] Те околности добро истиче *Geanakoplos*, Michael Palaeologus 231.

[39] Pachymeres I, 308. *Dölger*, Reg. III, No. 1959 датира мисију у почетак фебруара 1268. године.

[40] Pachymeres I, 308, 322.

[41] Gregoras 110 sq. који одмах додаје да је Јован I Анђео и после овог споразума са Цариградом често кршио уговоре и нападао на поседе византијског цара.

[42] *Dölger*, Reg. III, No. 1976.

[43] *Ферјанчић*, Севастократори 181.

[44] Исто 181.

Иако подаци извора јасно показују да је Јован I Анђео из Цариграда добио знаке севастократорског достојанства, које је задржао до краја живота, поједини модерни историчари називају Јована деспотом, вероватно полазећи од чињенице да су епирски владари XIII и XIV века углавном носили то највише византијско достојанство.[45] Иако је примањем чина севастократора из Цариграда Јован I Анђео, макар и сасвим формално, признао врховну власт цара Михајла VIII Палеолога, поставља се питање колико је моћни тесалијски династ током своје бурне владе поштовао формалне обавезе према обновитељу Византијског царства. Те личне обавезе јасно су наглашене и у писму царског протонотара Огерија (1279) који каже да су севастократор Јован I Анђео и деспот Нићифор Анђео „subditi, servi et submanuales imperii, sacramentum domino meo sancto imperatori fidelitatis et ligii homagii multotiens prestiterunt".[46] Цариградски патријарх Григорије II Кипранин (1283—1289) упутио је око 1285. године писмо Јовану I Анђелу у коме јако инсистира на обавезама заклетве тесалијског господара византијском цару, дате у даљој прошлости, али и не тако давно, једва пре две године.[46a] То свакако показује да је амбициозни тесалијски господар, притиснут бројним тешкоћама, више пута пристајао на споразум са Михајлом VIII и Андроником II Палеолозима. Међутим, привремено формално признавање власти Палеолога није имало стварног значаја, јер је Јован I Анђео водио сасвим самосталну политику, најчешће супротну интересима династије Палеолога и обновљеног Византијског царства.

Наративни извори дају мало података о акцијама севастократора Јована I Анђела против поседа Палеолога у Тесалији. Историчари обновљеног Византијског царства Г. Пахимер и Н. Григора углавном описују покушаје цара Михајла VIII Палеолога и његовог наследника Андроника II да сузбију експанзионистичке тежње моћног тесалијског господара. Извесну допуну пружају подаци повеља Макринитисе и Неопетре, великих манастира источне Тесалије. У документима становника села Велестино, који продају Николи Малиасину бројне поседе, најчешће се као разлог за продају наводе крајња беда и сиромаштво у које су ти сељаци запали.[47] Шта више, у продајном акту Константина Кацидона наглашава се да он продаје посед „пошто је због свакодневних напада на крај Велестина запао у крајњу беду".[48] У тим редовима се не преци-

[45] Тако на пр. *Dölger*, Reg. III, No. 1976, 2042 назива Јована I Анђела деспотом, иако с друге стране (No. 1976) јасно региструје да је тесалијски господар добио из Цариграда титулу севастократора. *Ласкарис*, Виз. принцезе 53 сл. такође зове Јована I Анђела деспотом, али мало касније (стр. 55) констатује да Милутинова прва супруга „беше кћи севастократора Тесалије Јована Анђела".

[46] *Loenertz*, Mémoire d'Ogier 390. То су већ уочили *Zakythinos*, Processus 505 и *J. Ferluga*, La ligesse dans l'Empire byzantin, ЗРВИ 7 (1961) 122. *M. H. Laurent*, Le bienhereux Innocent V (Pierre de Tarentaise) et son temps, Città del Vaticano 1947, 263 исправно схвата ове редове, али их тумачи као жељу цара Михајла VIII Палеолога да се оправда пред папом због напада на Тесалију.

[46a] *Laurent*, Regestes IV, 269 sq., No. 1480.

[47] В. стр. 91.

[48] М. М. IV, 407—409 (ἐπειδὴ ἀπὸ τῶν καθημερινῶν ἐφόδων τῶν ἐπερχομένων τῇ χώρᾳ ἡμῶν τῇ Βελεστίνου εἰς παντελῆ ἀπορίαν κατηντήσαμεν γυμνιτεύοντες).

зира одакле је та свакодневна опасност долазила, али се може претпоставити да су поседи Палеолога у источној Тесалији били изложени нападима најближег суседа Јована I Анђела, који је покушавао да своје територије прошири до обала Јегејског Мора. Убрзо после смрти деспота Михајла II Анђела (1268) Јован I Анђео је закључио примирје са Михајлом VIII Палеологом, ступио у родбинске везе са новом царском породицом и из Цариграда добио знаке титуле севастократора. Међутим, моћни тесалијски господар имао је територијалне аспирације према истоку, баш на рачун поседа Палеолога. О успешним подухватима Јована I Анђела у томе правцу сведочи каснија повеља цара Андроника II Палеолога који марта 1289. године потврђује бројне поседе манастиру Богородице у Ликусади. Међу манастирским имањима наводи се село Магула у области Алмире, као и οἱ Σιμισαράτοι λεγόμενοι σὺν τῇ ἐκεῖσε γῇ τῶν Λεβαχάτων καὶ Ταρωνάτων.[49] Манастир Богородице у Ликусади подигла је супруга Јована I Анђела, па му је она и доделила поседе у околини Алмире, која је тада припадала њеном супругу. У вези са настојањима Јована I Анђела да се супротстави власти Палеолога у Тесалији треба посматрати и вест Г. Пахимера да је Андроник Тарханиот, царев нећак и зет тесалијског господара, боравио са супругом у Адријанопољу, али да је после једног напада Татара уграбио прилику и са супругом побегао у Тесалију своме тасту Јовану I Анђелу.[50]

Палеолози су будно пратили догађаје у континенталној Грчкој, где је Јован I Анђео био један од главних противника идеје остварења територијалног интегритета обновљене Византије. Цар Михајло VIII Палеолог није намеравао само да паралише сталне нападе моћног тесалијског господара на поседе Цариграда у источној Тесалији, већ је желео да читаву ту плодну област поново доведе под власт Цариграда. Такви циљеви рестаураторске политике Михајла VIII Палеолога могли су се пре свега остварити оружјем, па је и војска обновљеног царства више пута полазила у походе против Јована I Анђела.

Једна од највећих и добро организованих војних експедиција обновљеног царства поверена је искусном команданту деспоту Јовану Палеологу, брату цара Михајла VIII, а била је уперена против Тесалије. Међутим, пре него што изложимо ток и резултате ове велике војне акције, треба нагласити да се недавно у науци појавило ново датирање тога подухвата, који је у ранијој литератури датиран у 1275. годину.[51] Опште прихваћену хронологију први је довео у сумњу Р. Ленерц, датирајући поход деспота Јована Палеолога у 1271. годину.[52] Расправљајући о времену смрти деспота Јована Палеолога, В. Лоран поново претреса и хро-

---

[49] Ibid. V, 253—256.

[50] Pachymeres I, 322 sq.; *Loenertz*, Mémoire d'Ogier 395 датира овај догађај у 1270—1. годину.

[51] *Hopf*, Geschichte I, 236 sq.; *Norden*, Papsttum und Byzanz 544, n. 2; *Longnon*, Empire latin 243; *Laurent*, Innocent V, 274, n. 79; *Острогорски*, Историја 431; *St. Runciman*, The Sicilian Vespers, London 1958, 176 sq.; *Geanakoplos*, Michael Palaeologus 282 sq.

[52] *Loenertz*, Mémoire d'Ogier 395. *Nicol*, The Greecks and the Union of the Churches 7, n. 77 сматра да је поход предузет 1271. или 1272. године.

нологију његовог похода против Тесалије, последње велике војне експедиције коју је царев брат водио. Он упозорава да се померање датума похода за неколико година унатраг не слаже са излагањем Г. Пахимера, па се враћа на старију хронологију деспотове акције (1275).[53] Касније датирање овог похода изгледа нам вероватније, а прилогом В. Лорана који је исправио датум смрти деспота Јована Палеолога, отклоњена је још једна тешкоћа за датирање рата против Тесалије у 1275. годину.

О великој експедицији трупа Михајла VIII Палеолога против Тесалије (1275) детаљно говоре византијски историчари Г. Пахимер и Н. Григора, па ћемо покушати да упоређивањем њихових података стекнемо што потпунију слику о томе догађају. Обојица писаца наводе број и састав снага које су учествовале у експедицији против Јована I Анђела: Г. Пахимер цени да је Јован Палеолог повео силу од 40.000 људи, рачунајући и флоту која је стајала под командом протостратора Алексија Филантропина.[54] Изгледа да цар Михајло VIII Палеолог није имао поверења у Алексија Филантропина, па је главни део ратног задатка поверио сувоземним снагама, којима је командовао деспот Јован Палеолог.[55] Учени Н. Григора такође наглашава да је сакупљена војска била врло бројна, али и шарена по своме саставу: сачињавали су је коњаници из Пафлагоније и Витиније, одреди Кумана и Туркопула, као и пешадија из Тракије и Македоније.[56]

Сасвим је сигурно да је искусни војсковођа деспот Јован Палеолог 1275. године водио јаку и бројну војску против Тесалије, са којом се искрцао код Димитријаде, града на источној обали Тесалије[57] и кренуо према унутрашњости. Севастократор Јован I Анђео је благовремено уочио да долази надмоћна непријатељска сила са којом ће тешко одржати

---

[53] *V. Laurent*, Note sur la date de la mort du despote Jean Paléologue le frère puiné de Michel VIII, BZ 62 (1969) 260—262. У белешци кодекса бр. 16 Лаврентијанске библиотеке (cf. *Sp. Lambros*, 'Ενθυμήσεων, NE 7, 1910, 136) стоји да је царев брат умро 1274. године. Међутим, В. Лоран наводи писмо патријарха Григорија Кипранина (1283—1289) које описује догађај из краја 1284. или почетка 1285. године: људи деспота Јована оштетили су неког месара који је снабдевао цариградску кланицу, а то је само могао бити брат цара Михајла VIII Палеолога, који је према томе био још жив 1284—5. године. Cf. *Laurent*, Note sur la date 260—262.

[54] О каријери протостратора Алексија Филантропина говори *R. Guilland*, Etudes de titulature et de prosopographie byzantines. Le protostrator, REB 7 (1950) 165 који каже да је он већ 1267. године командовао византијском флотом уместо старог Михајла Ласкариса. Око 1271. године Алексије Филантропин водио је флоту која је победила Латине.

[55] Pachymeres I, 324 sq. У извештају Марина Сануда стоји да је војска деспота Јована Палеолога бројала „trenta mila a Cavalo", што се отприлике слаже са Г. Пахимером према чијим подацима је коњица заједно са флотом бројала 40.000 људи. Cf. *Hopf*, Chroniques 121.

[56] Gregoras I, 111 sq.

[57] Занимљиво је да Н. Григора даје значајне податке о Димитријади: он каже да се тај град (πόλις) некада звао Сикион (Σικυών), али да је касније по Димитрију Полиоркиту добио име Димитријада. О Волоском Заливу Н. Григора каже да је то најдужи залив у Средоземљу, оивичен са севера планинама Осом и Пелионом. Cf. Gregoras I, 116 sq.

равнотежу, па је бежећи из места у место тражио спас од трупа Јована Палеолога које су га у стопу гониле. Тактиком узмицања тесалијски господар је покушавао да унесе пометњу у шарену и разнородну цариградску војску. Међутим, ти маневри су остали без резултата, јер су одреди Јована Палеолога брзо продирали у унутрашњост Тесалије и једну за другом освајали тврђаве Јована I Анђела, тако да се севастократор најзад са највернијим људима склонио у своје седиште Неопатрас.[58]

Тако су одреди Јована Палеолога отпочели опсаду добро утврђеног упоришта Неопатраса, а деспот је ступио у преговоре са становницима града, осетивши да слаби њихова привrженост према Јовану I Анђелу.[59] Уплашен катастрофом која се приближавала, Јован I Анђео се ноћу искрао из опсађеног Неопатраса, прошао прерушен кроз логор трупа Палеолога и упутио се према југу, намеравајући да потражи помоћ од атинског војводе Јована де ла Роша. План тесалијског господара се остварио: он је склопио родбинске везе са франачком феудалном породицом, а добио је помоћни одред од 500 коњаника са којима је пошао у помоћ опседнутом Неопатрасу.

У међувремену одреди деспота Јована Палеолога су даље нападали на Неопатрас, уверени да се у граду још увек налази и севастократор Јован I Анђео, али је временом почела да слаби пажња и будност царских трупа, тако да су се неки одреди удаљили од Неопатраса, пошавши да лове или да пљачкају по околини. На те одвојене одреде царске војске наишао је севастократор Јован I Анђео који је са новим савезницима латинским ритерима долазио у помоћ угроженом Неопатрасу. Бежећи према логору, уплашени војници су изазвали панику међу трупама деспота Јована Палеолога и створили уверење да је тесалијском господару стигла у помоћ велика војска латинских ритера са Пелопонеза, из Тебе, Атине и Евбеје. У табору војске Палеолога настала је потпуна пометња, појачана и околношћу да је одред куманских најамника прешао на страну непријатеља. У таквом обрту ситуације војска Јована Палеолога претрпела је катастрофалан пораз, а сам деспот је са остацима трупа почео да се повлачи према обали.[60]

На почетку описа ове експедиције напоменули смо да је она била комбинованог карактера, јер је у њој поред сувоземних снага учествовала и флота под командом протостратора Алексија Филантропина. Док је деспот Јован Палеолог са сувоземним снагама оперисао у унутрашњости Тесалије, византијски бродови су отпочели борбе са латинском флотом са Евбеје. И борбе на мору почеле су лоше по снаге Михајла VIII Палеолога, али је спас флоти Алексија Филантропина изненада донео сам

[58] Н. Григора описује положај ове тврђаве, наглашавајући да се налазила ἐφ' ὑψηλοῦ τοῦ ὄρους ἱδρυμένου ῥᾷστα μὲν τῶν πολεμικῶν κατεφρόνει μηχανημάτων. Cf. Gregoras I, 113. Н. Григора истиче да су се недолично и непријатељски понашали кумански одреди у саставу војске деспота Јована Палеолога који су пљачкали манастире, обесвећивали света места и продавали девојке. Cf. Ibid. I, 112.

[59] Pachymeres I, 326 sq.

[60] Детаљан опис догађаја дају Pachymeres I, 326—331 и Gregoras I, 112—116. Нешто краћу верзију доноси Марино Санудо. Cf. *Hopf*. Chroniques 120—122.

деспот Јован Палеолог који се после повлачења од зидина Неопатраса са остацима војске нашао на обали код Димитријаде. Ту је Јован Палеолог молио да га прими неки византијски брод, па је са преосталим војницима допринео да царска флота однесе победу над латинским поморским снагама.[61] Тиме је бар донекле ублажен тежак пораз сувоземних снага цара Михајла VIII Палеолога.

Цар Михајло VIII Палеолог придавао је велики значај овој експедицији против Тесалије, па га је утолико теже погодио њен крајњи неуспех за који је кривицу сваљивао на брата деспота Јована. О томе сведоче вести Г. Пахимера да се после неуспеха Јован Палеолог појавио пред царем без знакова свога високог деспотског достојанства. Додуше, љутина Михајла VIII Палеолога била је ублажена допунским извештајем о успеху флоте под командом Алексија Филантропина, па је цар упитао брата Јована због чега се одриче титуле деспота.[62] Победа над брижљиво припреманом комбинованом експедицијом Цариграда против Тесалије свакако је неизмерно подигла углед севастократора Јована I Анђела и ојачала његове позиције пре свега према Цариграду и рестаураторским тежњама Михајла VIII Палеолога.

Пораз војне експедиције деспота Јована Палеолога (1275) није прекинуо акције Михајла VIII Палеолога против Тесалије која је требало да се врати под власт обновљеног царства. Код Г. Пахимера налазимо опис акција Цариграда у току лета и јесени 1277. године.[63] У настојањима да среди прилике на источној обали средње Грчке Михајло VIII Палеолог је имао двоструки план: офанзиву против латинских господара Евбеје а и нови поход против севастократора Јована I Анђела. Први део плана остваривала је флота под командом Ђеновљанина Ликарија, која је успешно ратовала против латинских господара Евбеје, али нас првенствено интересује други део плана Михајла VIII Палеолога у Тесалији у чијем остварењу су биле ангажоване сувоземне снаге. Царским одредима су командовали велики стратопедарх Јован Синадин и велики контоставл Михајло Каваларије, који су продрли дубоко у унутрашњост Тесалије све до Фарсале, намеравајући да се овде снабдеју намирницама. Под зидинама Фарсале поново је дошло до сукоба одреда Михајла VIII Палеолога са снагама Јована I Анђела и опет је победа припала тесалијском господару који је чак заробио Јована Синадина, док је Михајло Каваларије напустио бојно поље. Севастократор Јован I Анђео однео је победу захваљујући латинским плаћеницима који су ратовали у његовој служби.[64]

---

[61] Pachymeres I, 332—336; Gregoras I, 117—120. У томе сукобу страдало је неколико истакнутих латинских ритера из средње и јужне Грчке. Cf. *Longnon*, Empire latin 243 sq.

[62] Pachymeres I, 335—337; *Ферјанчић*, Деспоти 38.

[63] Ту хронологију даје *Loenertz*, Mémoire d'Ogier 382 sq. Пре њега је *Longnon*, Empire latin 244 предлагао 1276., а *Н. Гианойулос*, ʽΙστορία καὶ ἔγγραφα τῆς μονῆς Ξενίας, ΔΙΕΕ 4 (1892) 691 сл. предлаже 1278. годину.

[64] Pachymeres I, 411 sq. Име Каваларија *E. Stein*, Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte, Mitt. zur osman. Geschichte 2

Међутим, детаљна верзија Г. Пахимера није једини опис ове експедиције. Огерије, протонотар цара Михајла VIII Палеолога, аутор је занимљивог и подацима богатог меморандума, упућеног римској курији поводом неких спорних питања око уније. У томе драгоценом спису има података о сукобу севастократора Јована I Анђела са одредима цариградске владе. Царски протонотар каже да је Михајло VIII Палеолог саветовао својим намесницима у Тесалији да не нападају поседе Јована I Анђела, већ да се ограниче само на одбрану царске територије, али цареви људи нису послушали те савете и почели су борбу против тесалијског господара у којој су одмах поражени. Свакако да је исправна претпоставка Р. Ленерца да се овај Огеријев опис односи баш на акцију Јована Синадина и Михајла Каваларија.[65] Можда су ти нови намесници поседа Палеолога у источној Тесалији заменили пинкерна Раула који се још јуна 1276. јавља у документима као кефалија Велике Влашке.

Огерије описује још један поход трупа Михајла VIII Палеолога против Тесалије, овог пута под вођством протостратора Андроника Палеолога, пинкерна Манојла Раула Комнина, Јована Комнина Кантакузина и Јована Палеолога. Уместо да изврше поверени задатак ти команданти су уствари издали цара и позвали тесалијског господара да нападне територије потчињене Цариграду. Севастократор Јован I Анђео искористио је повољан тренутак, па је „occupavit quedam castra de terra domini mei sancti imperatoris" после чега је Михајло VIII Палеолог затворио своје команданте, лишивши их титула.[66] Низ горе описаних похода Михајла VIII Палеолога против Тесалије показује да је цар чинио велике напоре да ликвидира Јована I Анђела, када већ није могао да га умири склапањем родбинских веза и давањем титуле севастократора. Међутим, ти покушаји Михајла VIII Палеолога да ствари реши оружјем нису донели резултате, јер су цареве војне експедиције против Тесалије стално трпеле неуспехе.

У борби против непријатеља обновљене Византије Михајло VIII Палеолог је као вешт дипломата обилато користио помоћ владара који су стајали иза леђа најближих византијских непријатеља. Тако је обновитељ Византијског царства ступио у пријатељске и родбинске везе са далеким татарским канатом на северним обалама Црног Мора; моћни татарски кан Ногај, који је добио руку цареве ванбрачне ћерке, требало је да својим притиском паралише анти-византијске планове Трновске Бугарске, чији је владар био савезник Карла Анжујског, најопаснијег непријатеља обновљене Византије. Михајло VIII Палеолог је намеравао да своје татарске савезнике, који су пљачкали бугарске а и византијске области, искористи и за обрачун са тесалијским господарем Јованом I Анђелом.

Историчар Н. Григора каже да је Јован I Анђео поново прекршио уговоре закључене са Михајлом VIII Палеологом, што је цара бацило у

(1923—5) 31, n. 5 доводи у везу са латинским cavalarius — chevalier, али *Geanakoplos*, Michael Palaeologus 297, n. 86 сматра да се ради о личном имену.

[65] *Loenertz*, Mémoire d'Ogier 381—383.

[66] Ibid. 390 sq.

дубоку тугу, јер је увидео да не може да оствари пријатељство са тесалијским севастократором. Тада се цар обратио за помоћ Ногају који је послао 4000 коњаника против Тесалије, где су Татари оставили за собом праву пустош.[67] Иако се не може прецизно датирати ова акција, изгледа сасвим вероватно да се она одиграла на самом крају владе Михајла VIII Палеолога (1259—1282), јер Н. Григора непосредно иза тога говори о царевој смрти.[68] Као да ни оштра акција Ногајевих хорди није смирила севастократора Јована I Анђела, иако је нанела велике штете његовим областима. Зато је нови византијски цар Андроник II Палеолог (1282—1328) покушао да настави очеве оружане подухвате против немирног тесалијског господара. Вођство нове акције против Тесалије (1284)[69] цар је поверио протовестијару Михајлу Тарханиоту који се са сувоземним трупама одмах упутио према Димитријади, а истовремено је у дејство ступила и флота од 80 бродова под командом Алексија Раула. Копнене снаге су опселе Димитријаду, саградивши 24 велике дрвене куле за напад на њене чврсте бедеме, а истовремено су царски одреди предузимали успешне акције против бројних тврђава у залеђу Димитријаде. У табору царских трупа изненада је избила епидемија куге, од које је оболео и сам командант Михајло Тарханиот, тако да је експедиција прекинута и војска се повукла према Цариграду.[70] Бројни наведени примери показују да ни Михајло VIII Палеолог а ни његов наследник Андроник II нису успели да оружјем ликвидирају моћног севастократора Јована I Анђела.

Политика тесалијског господара према Цариграду може се посматрати и из аспекта црквено-политичких збивања у грчком свету, која се по своме значају уклапају у комплекс проблема спољне политике обновљеног Византијског царства, нарочито према западним силама. Обновитељ Михајло VIII Палеолог имао је најопаснијег непријатеља у личности Карла Анжујског, господара Јужне Италије и Сицилије, човека који се заносио далекосежним а за Византију опасним плановима: желео је да ликвидира тек рестаурирану државу Михајла VIII Палеолога и да на њеним темељима обнови Латинско царство. За реализацију тога плана Карло Анжујски је ангажовао низ савезника, пре свега међу суседима обновљене Византије на Балканском Полуострву, чији су интереси били погођени рестаурацијом царства у Цариграду.

Овде не можемо посматрати читаву анти-византијску политику Карла Анжујског, већ ћемо обратити пажњу само на везе сицилијанског

---

[67] Gregoras I, 149 sq. Г. Пахимер такође каже да је Јован I Анђео нападао области Михајла VIII Палеолога и да је због тога цар против њега послао Татаре. Сам Г. Пахимер прекорева цара због таквог поступка. Cf. Pachymeres I, 524 sq.

[68] *Н. Гианопулос*, Βίος Ἁγίου Νικολάου τοῦ Νέου καὶ ἡ Βουνένη τῆς Θεσσαλίας, Νεολ. Ἑβδομ. ἐπιθεώρησις 3 (1893) 746 наводи податак из житија св. Николе Новог о нападу Авара на Тесалију. Пошто је житије настало у другој половини XIII века издавач верује да аутор има у виду експедицију деспота Јована Палеолога против Тесалије (1275). Међутим, врло је карактеристично да аутор овог хагиографског текста назива нападаче Аварима, па верујемо да описује акцију Ногајевих чета против Тесалије.

[69] Хронологија по *Hopf*, Geschichte I, 264.

[70] Pachymeres II, 67 sq.; *Hopf*, Geschichte I, 264; *Ahrweiler*, Byzance et la mer 376.

краља са севастократором Јованом I Анђелом, старим противником династије Палеолога који је чекао прилику да приступи некој коалицији против обновљеног царства. Што се тиче Карла Анжујског и за њега је моћни тесалијски господар представљао драгоценог савезника који је могао да му пружи важну помоћ у акцијама против поседа Михајла VIII Палеолога. Севастократор Јован I Анђео није бирао средства само да би одржао свој положај, угрожен од рестаураторских планова Михајла VIII Палеолога, па је радо прихватио понуду Карла Анжујског да се нађе међу његовим балканским савезницима за борбу против Византијског царства. Тако је од Мореје на југу до Македоније на северу образована линија савезника сицилијанског краља која је затварала пут Михајлу VIII Палеологу ка западним областима Балканског Полуострва.

Сасвим је разумљиво што византијски извори не говоре много о везама Јована I Анђела са анжујским двором у јужној Италији. За податке о тим контактима морамо се обратити анжујским документима из јужне Италије, али се у томе послу јављају велике тешкоће, јер је напуљски архив страдао у последњем рату. Па ипак се у пажљиво рађеним регестима анжујског архива налази нешто података о везама Карла Анжујског са севастократором Јованом I Анђелом.

У документу од 13. априла 1273. каже се да је напуљски краљ примио изасланика „egregii viri Ducis Patre carissimi amici nostri" који је дошао са неким сасвим конкретним захтевима: тражио је дозволу за извоз 1000 ливри свиле у луке јужне Италије, као и одобрење за увоз 20 коња из Италије у Тесалију.[71] Акт од 28. априла исте године детаљно разматра дозволу дату посланику Јована I Анђела да може да продаје свилу у лукама Карла Анжујског у јужној Италији.[72] Изгледа да овом приликом нису уређене све ствари око трговачких веза, јер је августа 1273. на двору Карла Анжујског боравио Константин Јањински као изасланик севастократора Јована I Анђела. У акту анжујске канцеларије (11. августа 1273) пре свега се наглашава да је тесалијски господар тражио дозволу да са породицом и имовином може да се склони на територију Карла Анжујског. Осим тога поново се говори о извозу 1000 фунти свиле из Тесалије у Апулију, а изасланик Јована I Анђела такође тражи сагласност за увоз 21 коња из јужне Италије.[73] Августа 1273. говори се о Карловом изасланику Виљему од Барија који је требало да од „nobilli viro Caloiohane Sabastocratore Cominiane Duce" узме 500 млетачких гроша од сваке унције злата.[74] У регестама анжујске канцеларије из го-

---

[71] *R. Filangieri*, I Registri della cancelleria angioina IX, 1272—1273, Napoli 1957, 207; *Geanakoplos*, Michael Palaeologus 231, n. 12. *Norden*, Papsttum und Byzanz 481, n. 3 нарочито обраћа пажњу на околност да се у документу Јован I Анђео назива „carissimus amicus noster", што показује да су двојица владара већ дуже били у пријатељским односима.

[72] *Filangieri*, Registri IX, 209 sq.

[73] Ibid. XI, 1273—1277, Napoli 1958, 129; *Hopf*, Geschichte I, 236; *Loenertz*, Mémoire d'Ogier 398. Трговина свилом се изгледа даље развијала, јер се крајем 1277. године изасланик тесалијског господара жали да су неки краљеви функционери у Апулији узели 325 ливри свиле на 6420 ливри које су припадале Јовану I Анђелу.

[74] *Filangieri*, Registri XI, 1273—1277, 150 sq.

дина 1274—5. сачувани су подаци о писмима упућеним „mentio egregii viri Ducis Neopatrie carissimi amici sui".[75] Год. 1278. севастократор Јован I Анђео шаље Карлу Анжујском свога изасланика да се договори о новој акцији против византијских трупа које су под командом Јована Синадина и Михајла Каваларија пошле против Тесалије.[76] Најзад, 31. марта 1278. године Карло Анжујски наређује да се ослободе неки Грци, поданици Јована I Анђела, који су заробљени на Крфу.[77]

Јован I Анђео није само због пријатељства са Карлом Анжујским био опасан противник Михајла VIII Палеолога, јер је моћни тесалијски господар у настојању да одбрани своју фактичку самосталност користио све видове политичке и оружане борбе против Цариграда. У годинама великог притиска на обновљену Византију односи Јована I Анђела према династији Палеолога уклапају се у шире оквире проблема уније са западном црквом, који је потресао грчки свет, незадовољан напуштањем православља.

Обновитељ Византије Михајло VIII Палеолог чинио је велике напоре да царство одбрани од агресивних планова са запада, чији је иницијатор био сицилијански краљ Карло Анжујски. Да би паралисао снаге тога опасног непријатеља, Михајло VIII Палеолог био је спреман и на споразум са римском црквом, јер је папа својим утицајем могао да смири анти-византијске планове Карла Анжујског. Само, римска курија је постављала одређене услове да би обуздала иницијатора анти-византијске политике: захтевала је да Михајло VIII Палеолог прво потпише унију, акт уједињења источне и западне цркве, којим би највећи уступак учинио васељенски патријарх у Цариграду признавши супрематију Рима. После дугих преговора унија је потписана у Лиону (1274), тако да је после вишевековног раскола, макар и формално, успостављено јединство источне и западне цркве.

Овде нећемо описивати познате услове под којима је закључена Лионска унија; само ћемо говорити о ставу тесалијског господара према овом деликатном питању које је дубоко узнемирило грчки свет. Унија је донела многе унутрашњо-политичке проблеме цару Михајлу VIII Палеологу, јер је наишла на неочекивано јаку опозицију у читавом царству. Многи поданици енергично су осуђивали приступање унији, сматрајући да је цар тиме жртвовао православље и независност васељенске цркве. Опозицији према унионистичкој политици Михајла VIII Палеолога придружили су се и неки владари територија које се још нису нашле под скиптром династије Палеолога.

Тај нови моменат у борби против Михајла VIII Палеолога хтели су да искористе владари сепаратистичких држава Јован I и Нићифор I Анђели, присвајајући тиме у грчком свету улогу бранитеља независности византијске државне и црквене идеје. То је, како добро запажа В. Норден, био нови веома вешт начин борбе владара сепаратистичких

[75] Ibid. VIII, 1273—1276, Napoli 1959, 187.

[76] *Hopf*, Geschichte I, 240.

[77] *Filangieri*, Registri XVIII, Napoli 1964, 413.

држава против настојања Михајла VIII Палеолога да поново освоји све области у Грчкој које су пре 1204. године припадале Византијском царству.[78] Зато се у акту о унији, потписаном у Лиону (1274) апострофирају неки а нарочито Јован I Анђео „qui fuerit infidelis imperio Grecorum et habeat terras et castra et quod non permittat dominus papa aliquem Latinorum principum suscipere eum".[79]

Свестан деликатности питања приступања унији Михајло VIII Палеолог пажљиво је припремао домаћи терен за прихватање учињених уступака римској цркви.[80] После склапања уније (лета 1274) цар се суочио са јаком опозицијом која није била само политичке већ и личне природе, као што је био случај Михајлове сестре Еулогије и њене ћерке Марије, супруге трновског цара Константина Тиха. Несумњиво да је за самог Михајла VIII Палеолога много опаснија била опозиција утицајних црквено-политичких фактора. Опште расположење грчког света према царевој унионистичкој политици пружило је прилику владарима грчких сепаратистичких држава да окупе велики број царевих противника, под видом борбе за очување православља и независности васељенске патријаршије. Радило се уствари само о новој форми борбе против рестаураторских планова Михајла VIII Палеолога који је хтео да Византији припоји све територије у континенталној Грчкој.

Колико је од самог почетка Михајло VIII Палеолог озбиљно схватио тај нови вид борбе господара грчких сепаратистичких држава и опасности које су из њега произилазиле, сведочи документ царског протонотара Огерија, где се, између осталог, говори и о тешкоћама у остваривању уније. Царски протонотар се жали папским легатима Марку и Маркету да су се против Михајлове унионистичке политике дигли и неки његови рођаци „unus quorum est filius naturalis domini Michalicii, qui a Latinis dux Patrae vocatur, similiter et alius filius eius legitimus dominus Nichiforus"; затим се за обојицу каже „qui ut subditi, servi et submanuales imperii sacramentum domino meo sancto imperatori fidelitatis et ligii homagii multotiens praestiterunt de parendis preceptis et mandatis suis, a quo dignitates et officia quibus nominati sunt hactenus accepe-

---

[78] *Norden*, Papsttum und Byzanz 584 sq. Исти аутор (p. 594 sq.) каже да политика владара грчких сепаратистичких држава после 1261. године показује да се Византијско царство није распало само због Четвртог крсташког рата, већ да су и пре 1204. године деловале снаге дезинтеграције.

[79] *L. Delisle*, Notice sur cinq manuscrits de la Bibliothèque Nationale et sur un manuscrit de la Bibliothèque de Bordeaux contenant les recueils épistolaires de Bérard de Naples, Notices et extraits de la Bibliothèque Nationale 27, IV (1879) 165; *Norden*, Papsttum und Byzanz 543.

[80] Византијски представници носили су у Лион декларацију грчког свештенства које је пристајало на склапање уније. Тај акт има између 35 и 38 потписа, мада је цариградска патријаршија имала далеко већи број епископија (око 100 епископија и 44 автокефалне архиепископије). Cf. S. Vailhé, Eglise de Constantinople, Dict. de Théol. catholique III, 2, col. 1402. Ипак, известан број ових прелата био је само титуларан, па се може сматрати да је Михајло VIII Палеолог сакупио релативно доста потписа за прихватање уније. Cf. *H. Evert-Kappesowa*, Une page de l'histoire des relations byzantino-latines. Le clergé byzantin et l'Union de Lyon (1274—1282), Byzantinoslavica 13 (1952—3) 78 sq.; *R. Loenertz*, Notes d'histoire et de chronologie, REB 20 (1962) 178—180.

runt". Сада су обојица одбили послушност и отворено се изјаснили против уније, а цара Михајла VIII Палеолога су прогласили јеретиком.[81] Од двојице грчких династа у континенталној Грчкој — противника Михајла VIII Палеолога, нас првенствено интересује господар Тесалије Јован I Анђео, на чијој су се територији сакупљали противници цареве унионистичке политике.

Као добар дипломата цар Михајло VIII Палеолог је прво покушавао да мирним путем приволи Јована I Анђела да промени став према споразуму са римском црквом. У извештају царског протонотара Огерија спомиње се изасланство које је цар упутио Јовану I Анђелу и деспоту Нићифору Анђелу, наговарајући их да приступе унији.[82] Из Огеријевог извештаја се не види када су ови царски посланици ишли у Тесалију и Епир: Ф. Делгер сматра да је то било почетком 1274,[83] док Р. Ленерц мисије датира у прве месеце 1277. године.[84] Природније је претпоставити да је Михајло VIII Палеолог покушао у самом почетку кризе да преговорима промени држање деспота Нићифора и севастократора Јована I Анђела, па да је тек онда приступио радикалнијим мерама, предузимању војних похода против Тесалије и Епира, или сазивању синода у Цариграду.

Мисија цара Михајла VIII Палеолога није постигла никакве резултате, јер су Јован I и Нићифор Анђели остали непомирљиви противници уније. Верска страна стајала је у другом плану сукоба, а господари Тесалије и Епира су нови момент користили као подесан пут за подривање положаја цара Михајла VIII Палеолога. Уверивши се да преговорима не може ништа да постигне, цар Михајло VIII Палеолог помислио је на знатно оштрије мере. Оне су прво биле црквено-политичког а затим и војног карактера, што сасвим добро илуструје дипломатску систематичност Михајла VIII Палеолога који је у борби против непријатеља постепено мобилисао нова и оштрија средства.

У ватиканском архиву чува се латинско писмо цариградског патријарха Јована Века, изразитог присталице уније; документ је потписан грчки Ἰωάννης ἐλέῳ θεοῦ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης а датиран је са 16. јулом 1277. У писму се напомиње да је у Цариграду одржан црквени синод о мерама против свих оних који одбијају унију са римском црквом „et qui non recipiunt sanctam Romanam ecclesiam esse matrem et caput omnium aliarum ecclesiarum et fidelitatis orthodoxie magistram et ipsius summum pontificem primum et pastorem omnium Christianorum". Међу тим противницима уније има рођака царске куће сенатора и тд., а додаје се „in quibus etiam ipsum Nichiforum Ducam, qui nominatur despotus, Johannem Ducam de Patra qui nominatur (synautocrator)". Пасус се завршава тешким речима да ће сви преступници бити анатемисани и екскомуницирани из цркве.[85]

---

[81] *Loenertz*, Mémoire d'Ogier 390.
[82] Ibid. 380, 390.
[83] *Dölger*, Reg. III, No. 2009. Аутор Јована I Анђела зове погрешно деспотом.
[84] *Loenertz*, Mémoire d'Ogier 390.
[85] Acta Pont. Romanorum, ed. *Delorme et Tăutu*, 43 sq., No. 19; *G. Hofmann*, Patriarch Johannes Bekkos und die lateinische Kultur, Orientalia christ. periodica 11

Одлуке овог ауторитативног скупа нису наишле на већи одјек у континенталној Грчкој, тако да је Михајло VIII Палеолог морао да помишља на предузимање нових мера против ових опасних противника. Следећи су кораци могли да се учине само прихватањем оружја, па је Михајло VIII Палеолог организовао неколико добро припремљених војних експедиција против Тесалије, о којима смо већ детаљније говорили.[85a] Овде би хтели само да подсетимо на околност да су цареви рођаци Андроник и Јован Палеолози, као и војсковође Манојло Раул и Јован Кантакузин одустали од повереног им задатка борбе против Јована I Анђела у Тесалији и напустили табор Михајла VIII Палеолога због неслагања са његовом унионистичком политиком; пришли су тесалијском господару. Шта више, Јован I Анђео је на њихов подстицај заузео неке области и градове цара Михајла VIII Палеолога.[86]

То свакако показује да у овим тешким годинама Михајло VIII Палеолог није могао да се ослони ни на своје верне сараднике, јер се може веровати да је вођство експедиције против Тесалије поверио блиским и опробаним људима, који су му ипак отказали послушност. Додуше, њихов прелазак на страну севастократора Јована I Анђела није изазвао већу акцију протов поседа Палеолога у Грчкој. Од тих команданата Манојло Раул је ослепљен и послат у прогонство, док је Андроник Палеолог умро у тамници.[87]

Већ смо нагласили да је Михајло VIII Палеолог активирао сва средства да би парализао опасну делатност Јована I Анђела, који је у грчком свету желео да иступа као бранилац православља. Цар је покушао да ангажује и римску курију, очекујући и од папе помоћ у обрачуну са противницима уније. Свакако на иницијативу самог цара, византијско високо свештенство је још 1274. године упутило акт папи Гргуру X у коме се изражава пристанак на унију и споразум са римском црквом. На почетку документа наведени су бројни византијски прелати са читаве територије царства, а међу њима и митрополит Ларисе, што можда по-

---

(1945) 144 sq. верује да је ово латинско писмо састављено у Цариграду, али постоји један момент који говори против те интерпретације: у латинском тексту није тачно репродукована севастократорска титула Јована I Анђела. Додуше, можда латинском преводиоцу није била јасна титула севастократора, па је транскрибовао са synautocrator. О раду цариградског синода в. *Романос*, Δεσποτάτον 42; *Loenertz*, Mémoire d'Ogier 380. *Geanakoplos*, Michael Palaeologus 308 sq. сматра да је маја 1277. године прво одржан један синод у Влахернској Палати а затим 16. јула у цркви св. Софије.

[85a] В. стр. 105—109.

[86] *Loenertz*, Mémoire d'Ogier 390 sq.; *H. Evert-Kappesowa*, La société byzantine et l'Union de Lyon, Byzantinoslavica 10 (1949) 32 sq.

[87] Pachymeres I, 483 sq.; *Evert-Kappesowa*, Société byzantine 39. Податке о овим преступницима а царевим поверљивим људима сакупио је Д. Никол. Протостратор Андроник Палеолог вероватно је син царевог стрица великог хартуларија Михајла Палеолога: био је ожењен ћерком протовестијара Алексија Раула, а за протостратора је постављен вероватно када је Алексије Филантропин постао велики дукс. Год. 1279. он се налазио у затвору у Цариграду, као противник уније, а већ 1280. је умро. Cf. *Nicol*, The Greeks and the Union of the Churches 11 sq. За пинкерна Манојла Раула Комнина Д. Никол каже да је син протовестијара Алексија Раула; он је 1276—7. године био кефалија Тесалије, а 1279—80. године затворен је у Цариграду као противник уније. Cf. Ibid. 12.

казује да су, бар у то време, представници високог клера били једнодушни у прихватању уније.[88] Изгледа да се у томе погледу ситуација брзо мењала, јер већ 28. јула 1278. папа Гргур X пише са концила у Лиону високим прелатима у Византији, обавештавајући их да је најзад отклоњен расцеп између две цркве. Међу црквеним достојанственицима, којима се он обраћа, нема ниједног митрополита или епископа из Епира и Тесалије, што би говорило да су се они већ јасно изјаснили против уније, свакако под утицајем својих господара Нићифора Анђела и Јована I Анђела.[89]

Да би појачао притисак на римску курију да испуни обавезе преузете унијом у Лиону (1274) цар Михајло VIII Палеолог маја-јуна 1275. шаље посланство у Рим. Чланови византијске мисије, архиђакон св. Софије Георгије Метохит и велики диикит Теодор, добили су задатак да првенствено траже од папе да спречи Карла Анжујског у његовим агресивним плановима према Византији. Цареви изасланици требало је да захтевају да папа искључи из црквене заједнице севастократора Јована I Анђела, који се енергично противи сваком споразуму између Цариграда и Рима. Вероватно да су византијски изасланици имали задатак да обавесте папу и о поразу деспота Јована Палеолога у походу против Тесалије.[90] Око папског одговора и изласка у сусрет царевим жељама наступиле су неочекиване компликације, јер је 10. јануара 1276. умро папа Гргур X, па је његов наследник Иноћентије V требало да одговара Михајлу VIII Палеологу. Иако се римска курија захтевима византијског цара нашла у врло деликатном положају, јер је хтела да одржи равнотежу у односима Михајла VIII Палеолога и Карла Анжујског, ипак је нови папа Иноћентије V доста одређено одговорио цару, обећавајући да ће сви противници уније у Грчкој, без обзира на титуле, бити протерани, а да ће њихове области бити стављене под интердикт.[91]

Док се посланство припремало да из Анконе исплови према Цариграду, изненада је стигла вест о смрти папе Иноћентија V, тако да су се легати вратили у Рим. Наследници преминулог папе смењивали су се брзо на светој столици: то је прво био Хадријан V, па Јован XXI и најзад Никола III. Из излагања Г. Пахимера[92] сазнајемо да је у Цариград стигло папско изасланство, по свој прилици емисари Николе III[93], који

---

[88] Acta Urbani IV, Clementis IV, Gregorii X (1261—1276) e registribus Vaticanis aliisque fontibus collegit *A. Taŭtu*, Città del Vaticano 1953, 124, No. 42.

[89] Acta Urbani IV, ed. Taŭtu, 140, No. 53; *Potthast*, Regesta II, No. 20873; *Norden*, Papsttum und Byzanz 588—590, n. 1.

[90] Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium amplissima collectio VII, ed. *E. Martène et U. Durand*, Parisiis 1729, 244 sq.; *Dölger*, Reg. III, No. 2022; *Laurent*, Innocent V, 274; *M. H. Laurent*, Georges le Métochite, ambassadeur de Michel VIII Paléologue auprès du' Innocent V, Miscellanea G. Mercati III (Studi e Testi 123), Città del Vaticano 1946, 136—144; *Geanakoplos*, Michael Palaeologus 282.

[91] Veterum scriptorum ..... collectio VI, ed. *Martène et Durand*, 252 sq., 273; *Norden*, Papsttum und Byzanz 571 sq. *Laurent*, Innocent V, 282, n. 112 верује да је одговор Иноћентија V био сасвим неодређен.

[92] Pachymeres I, 455 sq.

[93] *V. Grumel*, Les ambassades pontificales à Byzance après le IIe concile de Lyon (1274—1280), EO 23 (1924) 437—440.

је енергично одбијао интервенцију против грчких владара, противника уније, а савезника сицилијанског краља.[94] Свакако да цар Михајло VIII Палеолог није био задовољан оваквим одговорима римске курије, па је крајем априла 1277. године упутио још једно посланство у Рим (три прелата и четири световњака), позивајући се на обећање папе Гргура X да ће га штитити од свих противника уније, што се пре свега односило на Карла Анжујског и његове грчке савезнике.[95]

У оквирима живих дипломатских веза са римском куријом 70.тих година XIII века треба споменути и долазак папских легата Марка и Маркета у византијску престоницу. Податак о тој мисији даје само извештај царског протонотара Огерија који детаљно излаже тешкоће Михајла VIII Палеолога око спровођења унионистичке политике. Међутим, проблем ове папске мисије различито је третиран у историјској науци. Добар познавалац односа Цариграда и Рима В. Норден веровао је да су Марко и Маркето уствари чланови велике мисије папе Николе III (октобра 1278).[96] У такво тумачење посумњао је В. Гримел, претпостављајући да су Марко и Маркето чинили посебну папску делегацију која је боравила у Цариграду у другој половини 1279. године, а поднела је извештај у Риму почетком 1280.[97] Х. Еверт-Капесова, која се доста бавила питањем Лионске уније, остала је у недоумици у погледу карактера мисије Марка и Маркета, али чврсто верује да је Огеријев извештај написан крајем 1279. или почетком 1280. године.[98] О извештају царског протонотара, а и о читавом проблему мисије Марка и Маркета, детаљно расправља Д. Никол, који такође сматра да су они били чланови посебног папског посланства, приспелог у Цариград крајем јуна 1280. године.[99] У најновије време о акту протонотара Огерија расправља и Р. Ленерц који помера време његовог састављања у 1278. годину.[100]

Без обзира на мале разлике које постоје у цитираним мишљењима, истраживачи су јединствени у констатацији да је Огеријев извештај написан крајем осме деценије XIII века, што одговара и карактеру података самог документа. Задатак царског протонотара био је да папске легате упозна са многим тешкоћама Михајла VIII Палеолога у настојањима да оствари црквену унију у Византији. Међу бројним подацима о противницима цареве политике, тај драгоцени документ говори и о држању тесалијског господара Јована I Анђела.

---

[94] *J. Gay*, Les registres de Nicolas III, Paris 1898—1938, 124, No. 367; *Norden*, Papsttum und Byzanz 588—590, n. 1. Исти аутор (p. 573) верује да је и папа Јован XXI послао изасланике у Цариград на челу са торинским епископом Јованом и неким Фиорентином; обојица су били доминиканци. Cf. *Geanakoplos*, Michael Palaeologus 311 sq.

[95] Raynaldi, Annales eccles. 1277, par. 21; *Norden*, Papsttum und Byzanz 578 sq.

[96] Ibid. 593, n. 1.

[97] *Grumel*, Les amdassades 442—444; *M. Roncaglia*, Les frères mineurs et l'Eglise grecque au XIIIe siècle (1221—1274), Le Caire 1954, 167 такође датира Огеријев извештај у 1279. годину.

[98] *H. Evert-Kapessowa*, Une page des relations byzantino-latines I, Byzance et le St. Siège à l'époque de l'Union de Lyon, Byzantinoslavica 16 (1955) 315 sq.

[99] *Nicol*, The Greeks and the Union of the Churches 10. Исту хронологију предлаже и *Geanakoplos*, Michael Palaeologus 322—325.

[100] *Loenertz*, Mémoire d'Ogier 374—376.

Описујући потешкоће на путу привођења грчко-православног света унији, царски протонотар наглашава да су се бројни противници унионистичке политике Михајла VIII Палеолога склонили на територију севастократора Јована I Анђела који их је благонаклоно примио, охрабрен овако повољним почетком нове етапе борбе против византијског цара, а под видом одбране православља. Од противника Михајлове унионистичке политике у грчком свету најопаснији је био Јован I Анђео који није остао само на прикупљању истомишљеника, већ је предузео и неке кораке да би легализовао свој нови положај браниоца православља и независности васељенске патријаршије. Захваљујући тим настојањима севастократора Јована I Анђела, Тесалија је у годинама после закључења уније у Лиону (1274) постала центар окупљања анти-унионистичких снага грчког света.

Из извештаја протонотара Огерија дознајемо да је Јован I Анђео чак сазвао и црквени сабор који би најлегалније требало да осуди црквену политику Михајла VIII Палеолога. Тесалијски господар је окупио око 100 монаха „cum quibusdam abbatibus" као и 8 епископа који су оштро осудили све присталице уније, а међу њима и самог цара и цариградског патријарха; они су искључени из црквене заједнице и проглашени јеретицима.[101] Међутим, ти драгоцени подаци Огеријевог извештаја не говоре о два важна детаља: месту и времену одржавања сабора. Други византијски извори сасвим разумљиво не региструју овај догађај. С обзиром на околност да је тај антиунионистички сабор организовао Јован I Анђео, најприроднија је претпоставка да је одржан у севастократоровом седишту Неопатрасу[102], али остаје отворено питање времена одржавања овог скупа.

У класичној збирци саборских аката J. Мансија констатује се да је 1278. године „synodus in Thessalia vel in Epiro congregata qua anathemati subiiciuntur ii, qui unioni cum Latinis operam dederunt".[103] У приручнику за византијску хронологију Е. Муралта сабор се датира у мај 1277., тако да би сабор у Цариграду (јула 1277) уствари био одговор на изазов који је дошао из Тесалије.[104] Питањем антиунионистичког концила у Тесалији доста се бавио В. Гримел, па је расправљао и о његовој хронологији: он верује да је сабор одржан децембра 1277., а да је био нека врста одговора на цариградски сабор од 16. јула 1277. године.[105] У новије време Р. Ленерц предлаже нешто ранију хронологију одржавања овог скупа: између јесени 1276. и јануара 1277. године.[106] Највероватнија нам изгледа

---

[101] Ibid. 392 sq.

[102] *V. Grumel*, En Orient après le IIe Concile de Lyon, EO 24 (1925) 321; *Loenertz*, Mémoire d'Ogier 400.

[103] *Mansi* XXVII, 160.

[104] *E. Muralt*, Essai de chronographie byzantine (1057—1453) II, St. Petersbourg 1871, 434; *Пападопулос-Керамевс*, Ἀνάλεκτα I, 471—4.

[105] *Grumel*, Les ambassades 442—444; *Grumel*, Orient 321 sq. који каже да Огеријев извештај јасно даје годишње доба одржавања сабора: описује се како је митрополит који је био противник уније, остављен да у месецу децембру дан и ноћ стоји напољу обучен само у кошуљу. Ту хронологију прихватају: *Dölger*, Reg. III, No. 2044 и *Nicol*, The Greeks and the Union of the Churches 8.

[106] *Loenertz*, Mémoire d'Ogier 385 sq., 400.

хронологија В. Гримела која је уосталом прихваћена од већег броја историчара, па би антиунионистички сабор Јована I Анђела заиста био нека врста одговора на одлуке цариградског сабора од 16. јула 1277. године.[107]

Описом одлука сабора Јована I Анђела не исцрпљују се подаци извештаја царског протонотара о антиунионистичкој политици тесалијског господара. Иако је Јован I Анђео енергично бранио православље и осуђивао споразум са римском црквом, ипак је и у самој Тесалији било присталица уније, па чак и међу високим клером. У Огеријевом извештају се наводи да се на сабору у Тесалији епископ Трикале успротивио ставу Јована I Анђела, због чега је затворен, али је успео да побегне из тамнице и да преко Мореје стигне у византијску престоницу. Епископ Трикале провео је у затвору 18 месеци. Протонотар Огерије каже да је Јован I Анђео на сабору ухапсио и „episcopum vocatum Petrensem", јер он није хтео да прихвати саборске одлуке, изговарајући се да се налази под јурисдикцијом митрополита Солуна који је у Цариграду потписао акт о унији. Тада је севастократор Јован I Анђео наредио да овај епископ буде остављен напољу без одеће по хладном децембарском времену.[108] Од те двојице високих прелата, противних црквеној политици Јована I Анђела, посебно је интересантан епископ Трикале, чије име не даје царски протонотар Огерије.[109]

За питања црквене администрације у Тесалији у критичним годинама подвојености става према унији, врло је важан акт црквеног синода од новембра 1278. године који је одлучивао о удаји ћерке Михајла VIII Палеолога за Михајла, сина деспота Михајла II Анђела. Сметњу томе браку представљала је околност што су будући супружници били у шестом степену сродства. Сагласност за брак је дата, а одлуку о томе потписали су високи прелати, међу којима на крају иза присутних митрополита и ὁ ταπεινὸς ἐπίσκοπος Τρικάλλων Ἰωάννης; то је онај црквени поглавар Трикале, споменут у извештају протонотара Огерија.[110] Поред трикалског епископа Јована од тесалијских прелата овде налазимо и име лариског митрополита Никандра.[111] Ако се прихвати идентификација потписника акта Јована са епископом Трикале, осуђеним на антиунионистичком сабору у Неопатрасу, појављују се одређене хронолошке

---

[107] *Пападопулос-Керамевс*, Ἀνάλεκτα I, 471—474 издао је синодски акт, датиран са мартом 1278. године, доста загонетног садржаја. Из анализе самог акта може се закључити да је тај сабор одржан у Тесалији или Епиру. *Grumel*, Orient 324 sq. сматра да је овај сабор углавном окупио присталице збаченог патријарха Арсенија, а да на њему није уопште расправљано о питању уније.

[108] *Loenertz*, Mémoire d'Ogier 386 sq.

[109] Због тога *Гианопулос*, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι 298 каже да је из 1271. године познат неки епископ Трикале који је на локалном сабору осуђен као присталица унионистичке политике цара Михајла VIII Палеолога. Што се тиче другог епископа, противног политици Јована I Анђела, *Loenertz*, Mémoire d'Ogier 386 sq. верује да се ради о епископу Китра, острва поред тесалијске обале које се налазило под влашћу Јована I Анђела.

[110] *М. Гедеон*, Ἰωάννου Βέκκου τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου συνοδικὰ γράμματα, Ἀρχεῖον ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας 1 (1911) 48—50; *Grumel*, Orient 322 sq.; *Loenertz*, Mémoire d'Ogier 385 sq.

[111] *Гедеон*, Ἰωάννου Βέκκου γράμματα 48—50.

потешкоће, које могу да помере време одржавања сабора Јована I Анђела.

Протонотар Огерије каже да је епископ Трикале провео у тамници 18 месеци, после чега је успео да побегне и да преко Мореје стигне у Цариград. Ако је антиунионистички сабор Јована I Анђела заиста одржан децембра 1277. године, као што сматра већина историчара, епископ Трикале, који је у тамници провео 18 месеци, није могао да већ новембра 1278. године присуствује сабору у Цариграду и да потпише његову одлуку. Покушавајући да те тешкоће отклони, В. Гримел исправља део Огеријевог извештаја о трајању тамновања епископа Трикале и сматра да он треба да гласи „menses decem et octo(dies)". Тако би се све довело у ред: од децембра 1277. до новембра 1278. године има 10. месеци и још неколико недеља, колико је било потребно да епископ Трикале преко Мореје стигне у Цариград.[112] Без обзира на духовитост комбинације В. Гримела, чини нам се да такве интервенције у текстовима нису оправдане, а тешко је претпоставити да је протонотар Огерије био толико прецизан и да је чак у дане тачно израчунао трајање тамновања епископа Трикале.

Хронолошке тешкоће око трајања тамновања епископа Трикале и његовог бекства у Цариград Р. Ленерц друкчије решава, померајући унатраг време одржавања антиунионистичког концила Јована I Анђела. Он прима као тачне речи Огеријевог извештаја да је епископ Трикале провео у тамници 18 месеци, али у рачунању тога периода тамновања као terminus ante quem узима новембар 1278., када је епископ Јован потписао акт цариградског синода; Р. Ленерц узима у обзир и време састављања Огеријевог извештаја (март-јун 1278), јер се тада епископ Трикале већ налазио у Цариграду. Рачунајући 18 месеци унатраг колико је трајало тамновање епископа Трикале, Р. Ленерц сматра да је анти-унионистички сабор Јована I Анђела одржан крајем лета или у јесен 1276. године.[113]

Чини нам се да акт цариградског синода (новембра 1278) са потписом епископа Трикале, бар у садашњем облику, не представља сасвим аутентичан документ, јер садржи неколико чудних елемената. Јован из Трикале је једини епископ потписан на крају документа, док су остали потписници митрополити и архиепископи. Поред тога, међу потписницима акта срећемо и име ларисног митрополита Никандра који би, ако се потпис схвати као савремен и аутентичан, такође требало да присуствује раду синода. Да ли то значи да је црквени поглавар читаве Тесалије такође био противник анти-унионистичког става севастократора Јована I Анђела? Посматрајући све те елементе, изнећемо претпоставку да су неки прелати, као на пр. ларисни митрополит и епископ Трикале, накнадно потписали овај синодски акт, а можда је у њихово име то учинио неко други. Тиме би се отклониле споменуте тешкоће око хронологије тамновања епископа Трикале.[114]

---

[112] *Grumel,* Orient 323 sq.

[113] *Loenertz,* Mémoire d'Ogier 385 sq.

[114] Седмог септембра 1278. синод у Цариграду одлучивао је о случају хартофилакса митрополије у Смирни. Акт тога скупа занимљив је и због потписа појединих

Све што је речено о анти-унионистичком сабору Јована I Анђела, одржаном вероватно у Неопатрасу, показује да је тесалијски господар био веома одлучан у своме ставу: желео је да искористи нову шансу и да под маском одбране православља од јеретичког цара на ширем плану поведе борбу против обновитеља Византијског царства.

Оскудни извори за другу половину XIII века не дозвољавају да се нешто више каже о низу питања из унутрашње историје државе Јована I Анђела, па ни о севастократоровом ставу према цркви. Осветљавање тих елемената из тесалијске историје под влашћу Јована I Анђела, било би веома драгоцено, с обзиром на околност да су поједини тесалијски прелати били противници црквене политике свога господара и његовог односа према унији. О црквено-политичким приликама у држави севастократора Јована I Анђела постоје неки успутни подаци. Моћни тесалијски господар је желео да следи примере других самосталних владара, па је подизао бројне задужбине на својој пространој територији. На око 20 километара северозападно од Трикале данас лежи опустели манастир Порте Панагије који је, бар према белешци на рукопису Јеванђеља атинске Народне библиотеке, из темеља подигао севастократор Јован I Анђео (1283). Како добро примећује А. Орландос, запис је вероватно препис ктиторског натписа из саме цркве.[115] У наосу задужбине Порте Панагије сачувана је и ктиторска композиција са представом Богородице у седећем ставу и са малим Христом у крилу; анђео прилази Богородици, водећи за руку фигуру са брадом, свакако ктитора Јована I Анђела.[116]

Из каснијих докумената сазнајемо за још једну задужбину севастократора Јована I Анђела и његове супруге, у монаштву назване Ипомони.[117] У хрисовуљи Андроника II Палеолога (марта 1289), која потврђује поседе и привилегије манастиру Богородице у Ликусади наглашава се да је манастир подигла супруга покојног севастократора Јована I Анђела.[118] У доста каснијој повељи српског цара Стефана Душана обитељи Богородице у Ликусади (новембра 1348) такође се наводи да је манастир подигла супруга севастократора Јована I Анђела и да му је

епископа. Овде нема епископа Трикале, као ни митрополита Ларисе, али је зато забележено име митрополита Неопатраса, који није споменут у акту синода од новембра исте године. Cf. *Гедеон*, Ἰωάννου Βέκκου γράμματα 45—47. С друге стране 3. маја 1280. године у Цариграду је одржан синод на коме се међу присутнима спомиње и митрополит Ларисе. Cf. *Mansi* XXIV, 365. Овако шарени спискови потписа учесника синода у престоници поткрепљују горе изнету претпоставку да су у питању документи који су касније претрпели извесне промене.

[115] *А. Орландос*, Ἡ Πόρτα Παναγία τῆς Θεσσαλίας, Ἀρχεῖον τῶν βυζ. μνημείων τῆς Ἑλλάδος 1 (1935) 7 сл. У знатно каснијем рукопису из светогорског манастира св. Пантелејмона сачувана је белешка да је манастир Порте Панагије 1283. подигао севастократор Јован Комнин Анђео Дука. Cf. *Сп. Ламброс*, Ἐνθυμήσεων, ΝΕ 7 (1910) 138. *Nicol*, Despotate 200 наглашава да су Нићифор и Јован синови деспота Михајла II Анђела такође подигли цркву Богородице Веле у Вулгарели, северно од Арте (1280).

[116] *Орландос*, Πόρτα Παναγία 33 сл., н. 1—2 који наглашава да би то, ако изуземемо представе на новцу, био једини сачувани лик тесалијског господара.

[117] *Bees*, Tables généalogiques 210 исправно закључује да је та, световним именом непозната супруга тесалијског господара, била још у животу 1289. године.

[118] M. M. V, 253—255.

истовремено доделила многе поседе. После освајања већих делова Тесалије српски цар потврђује поседе Богородици у Ликусади.[119]

У оквирима спољне политике Јована I Анђела досада смо посматрали његову улогу у великом сукобу обновљеног Византијског царства са опасним противником Карлом Анжујским. Борећи се против рестаураторских тежњи цара Михајла VIII Палеолога, тесалијски господар је, као што смо нагласили, користио сва расположива средства, па је ступио у савез и са сицилијанским краљем. Међутим, активност на дипломатском пољу није исцрпла амбиције севастократора Јована I Анђела који је желео да игра улогу арбитра у свим политичким збивањима тадашњег грчког света. Зато је развио свестрану политичку активност. Било би веома занимљиво испитати политику Јована I Анђела према другим владарима који су се са југа или запада граничили са Тесалијом, али о тим питањима савремени извори доносе само фрагментарне податке.

Почетак Јованове власти у Тесалији делимично је везан за догађаје после смрти деспота Михајла II Анђела (1268) када је подељена пространа територија епирске државе: области у Тесалији добио је деспотов незаконити син Јован, који је тамо изгледа и раније неко време имао поседе, док је крајеве у Епиру наследио Михајлов законити син деспот Нићифор. Могло би се очекивати да је Јован I Анђео желео да сачува добре односе према своме полубрату са којим је после очеве смрти поделио територију куће епирских Анђела. Међутим, амбициозни и славољубиви тесалијски господар, који је по многим личним особинама подсећао на оца деспота Михајла II Анђела, није остао у добрим односима са својим полубратом, према чијим областима је имао дугачку границу. Иако у изворима за другу половину XIII века има мало података о односима између ова два дела некада јединствене епирске државе, може се разабрати да је Јован I Анђео у неколико махова покушавао да угрози територије деспота Нићифора Анђела.

Прве податке о томе даје Г. Пахимер, описујући бекство Андроника Тарханиота и његове супруге из Адријанопоља, где је овај истакнути великаш имао седиште. Андроник Тарханиот је из Тракије побегао на територију свога таста Јована I Анђела, што је било повод за нови рат тесалијског господара са Цариградом. Образлажући карактер и држање Јована I Анђела, учени историчар каже да је он и раније узнемиравао поседе византијског цара, па је на пр. напао нека утврђења у околини Јањине. После тога је уследила експедиција деспота Јована Палеолога против Тесалије, чије смо резултате већ описали.[120] Од модерних историчара ову вест је регистровао К. Хопф, али је поклонио поверење Г. Пахимеру и напоменуо да је Јован I Анђео тада напао на Јањину која се од 1264. године налазила у рукама византијског цара.[121] Вероватнија нам изгледа претпоставка да је 1275. Јањина још увек била у рукама деспота Нићифора Анђела и да је покрет тесалијских трупа ка овом граду прва

[119] *Соловјев-Мошин* бр. 20, 23—36, 154.

[120] Pachymeres I, 323 sq.

[121] *Hopf*, Geschichte I, 236 sq.

акција Јована I Анђела према западу, уперена против територија његовог полубрата деспота Нићифора.

Ако се само посредним путем ове вести могу објаснити као опис акције Јована I Анђела према западу, у изворима постоје значајне вести о ставу и односу тесалијског севастократора према Епиру. То је, пре свега, Морејска хроника која са много чињеничких грешака описује догађаје из историје Грчке у XIII веку, али њен аутор ипак бележи и неке политичке тенденције тога времена. Анонимни писац Морејске хронике региструје и смрт деспота Михајла II Анђела, као и дељење епирске државе после тога догађаја, а затим наставља са констатацијом да Јован I Анђео, кога погрешно зове Теодор, није био задовољан својим делом, па је хтео да од деспота Нићифора одузме пола Епира и да је због тога кренуо у рат. Тесалијски господар је пришао цару Михајлу VIII Палеологу од кога је добио достојанство севастократора, а деспот Нићифор Анђео био је у пријатељству са Латинима.[122]

Када се говори о ставу Јована I Анђела према господару Епира Нићифору Анђелу, треба споменути и карактеристичну епизоду око личности сина тесалијског севастократора, догађај у који је била умешана и цариградска влада. Деспот Нићифор Анђео је хтео да успостави добре односе са Цариградом, али је постојала обострана бојазан од немирне природе Димитрија, сина Јована I Анђела. Да би се дочепали тога немирног човека, деспот Нићифор Анђео и његова супруга Ана намамили су га обећањем руке своје кћери. Понет идејом да поново уједини поседе породице Анђела у Грчкој, Димитрије је похитао у Епир, али је овде ухваћен и предат цару Андронику II Палеологу (1284). Димитрије је у Цариграду променио име у Михајло, а затворен је у једну тврђаву.[123]

Тесалијски господар је одмах желео да освети отмицу сина, али није имао смелости да се окрене против територија Андроника II Палеолога, већ је оценио да је кориснија да нападне на поседе деспота Нићифора Анђела: тесалијски одреди кренули су према западу, напали саму Арту, освојивши и опљачкавши читаву околину седишта Нићифора Анђела. О томе нападу говори и цариградски патријарх Григорије II Кипранин (око 1285), пребацујући у писму Јовану I Анђелу да је са грчким војницима и страним најамницима пошао чак и против свога брата Нићифора Анђела. Тесалијски севастократор је у томе рату постигао и победу, али какву, пита се цариградски црквени поглавар. Јован I Анђео се правдао да га је прво напао сам деспот Нићифор Анђео, а свима је познато да се десило управо супротно.[123a] Том приликом претрпели су штету и неки млетачки поданици, па су органи поморске републике про-

[122] Chronicle of Morea v. 3085—3109. Хроника каже да је деспот Нићифор Анђео био врло узнемирен због веза свога полубрата са Цариградом, па је одлучио да се још више зближи са ахајским кнезом, коме је дао сестру за жену. Cf. Ibid. v. 3111—3137. Аутору хронике свакако неке чињенице нису биле довољно познате.

[123] Pachymeres II, 72; *Hopf*, Geschichte I, 264; Романос, Δεσποτάτον 45 сл. *Dölger*, Reg. III, No. 2032, 2260, 2262 региструје ове вести, али није јасно на основу чега закључује да је Димитрије, односно Михајло, био из западне Тесалије, као и да је имао достојанство деспота.

[123a] *Laurent*, Regestes IV, 270, No. 1480.

тестовали. Акција одмазде севастократора Јована I Анђела остала је само на овоме, јер његови одреди нису трајно запосели делове територије Нићифора Анђела.[124]

Територије Јована I Анђела биле су окружене бројним суседима; на њиховој јужној страни налазила се дугачка граница са Атинским војводством. Настојећи да осигура бар нечију подршку за борбу против Цариграда а и Епира, севастократор Јован I Анђео пажљиво је пратио политику латинског господара средње Грчке. Он је из суседног Неопатраса (1275) побегао према југу са намером да у Атинском војводству потражи помоћ за даљу борбу против војске деспота Јована Палеолога. Ту помоћ је Јован I Анђео и добио, па је са одредом латинских ритера разбио трупе Михајла VIII Палеолога.[124a] Као награду за драгоцену помоћ, пружену у критичном часу, атински војвода Јован де ла Рош оженио је свога млађег брата севастократоровом ћерком, а невеста је у мираз донела тврђаве Гравију, Сидерокастрон и Ламију.[125] Са друге стране, познато је да је Виљем од Барија, нови бајило Мореје, добио од Јована I Анђела зајам од 500 лира да би могао да води борбу против Грка.[125a]

Када се ове епизоде имају у виду постају сасвим јасни подаци царског протонотара Огерија да су Латини „qui.....sunt ad partes Thebarum et Athenarum et Nigropontis et Morearum" помагали деспота Нићифора и севастократора Јована I Анђеле против цара Михајла VIII Палеолога, па да је зато Цариград послао флоту против Латина.[126] Пријатељски односи тесалијског двора са атинским војводством манифестовали су се и после изненадне смрти војводе Јована де ла Роша (1280), кога је наследио млађи брат Виљем, ожењен ћерком Јована I Анђела. Тако је Виљем де ла Рош постао господар пространих области које се нису састојале само од поседа атинског војводе, већ и од неких тврђава (Гравија, Сидерокастрон и Ламија) добијених уз руку ћерке тесалијског господара. Међутим, та пространа територија кратко је остала под влашћу Виљема де ла Роша, јер је и он убрзо умро (1287), оставивши власт своме малолетном сину Гију, потеклом из брака са ћерком тесалијског севастократора. У име недораслог Гија управљала је његова мајка Јелена.[127] Интензивне везе са ритерима из суседног атинског војводства отвориле су пут продирању утицаја и животних навика западних феудалаца. О томе речито сведочи роман у стиховима о Ахилу, настао средином XIII века, који описује збивања у Тесалији и турнире који су тамо одржавани. То

---

[124] *Hopf*, Geschichte I, 264 sq.; *Романос*, Δεσποτάτον 46.

[124a] В. горе стр. 106—108.

[125] Pachymeres I, 328—331; Gregoras I, 114—116; *Hopf*, Chroniques; 136 *Miller*, Essays 115.

[125a] *F. Cerone*, La sovranità Napoletane sulla Morea e sulle isole vicine, Archivio storico per le Provincie Napoletane 41 (1916) 217; *D. Zakythinos*, Le despotat grec de Morée I, Paris 1932, 51.

[126] *Leonertz*, Mémoire d'Ogier 393, 387.

[127] *Hopf*, Chroniques 136; *Hopf*, Geschichte I, 303, 320; *J. Longnon*, Problèmes de l'histoire de la principauté de Morée, Journal des Savants (1946) 91; *Longnon*, Empire latin 262.

показује да су грчки великаши из Тесалије примили овај вид борбе, познат на западу, а који су у Грчку донели латински ритери.[128]

Већ смо нагласили да период власти Јована I Анђела (1268—1289) значи необично важну епоху у историји Тесалије. У тим годинама Тесалија представља фактички самосталну државу. Из излагања овог поглавља види се да су нам познати само неки моменти из тога значајног периода, претежно резултати спољне политике Јована I Анђела, док је његова политика у самој Тесалији остала сасвим непозната. Шта више не зна се ни датум смрти Јована I Анђела.

У временски блиским наративним изворима, као на пр. у историји Г. Пахимера, нема никаквих елемената који би одредили хронологију промене на власти у Тесалији.[129] Полазећи од закључка К. Хопфа, старији историчари су често наводили да је севастократор Јован I Анђео умро 1296. године.[130] Међутим, још је Ј. Војазидис у расправи о хроници манастира Метеора у једној успутној белешци обратио пажњу на давно познату хрисовуљу Андроника II Палеолога (март 1289) манастиру Богородице у Ликусади, где се наглашава да се цару обратила супруга „пречасног таста царства ми, покојног севастократора Јована Комнина".[131] Полазећи од тих јасних података, Ј. Војазидис исправно закључује да је Јован I Анђео умро пре марта 1289. године.[132] Иако је М. Ласкарис у два маха обратио пажњу на корекцију хронологије промене власти у Тесалији[133], та исправка је до најновијег времена остала незапажена. Тек одскора она је продрла у историјска истраживања која дотичу неке моменте из живота и каријере севастократора Јована I Анђела, тако да је већ усвојено да је моћни тесалијски господар напустио овоземаљски свет пре марта 1289. године.[134] Одређивање прецизније хронологије смрти Јована I Анђела важно је за боље уочавање неких промена у историји Тесалије крајем XIII века.

Нестанком севастократора Јована I Анђела завршава се значајан период у историји Тесалије позно-византијског времена. Специфичан развитак прилика у Грчкој после пропасти Византијског царства (априла 1204) довео је до стварања нових државних центара, чији владари претендују да преузму водећу улогу у борби за обнову Византије. Један од таквих нових центара византинизма, образован у Епиру на крајњем западу Грчке, израста у моћну државу која у своме ширењу према истоку убрзо преотима латинским баронима плодну и пространу Тесалију. У оквирима државе моћног солунског цара Теодора I Анђела Тесалија

---

[128] *C. Sathas*, Le roman d'Achille, Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France 13 (1879) 126—175.

[129] Pachymeres II, 201 sq.

[130] *Hopf*, Geschichte I, 289; *Miller*, Latins 199; *Papadopulos*, Genealogie No. 23; *V. Grumel*, La chronologie, Paris 1958, 273.

[131] M. M. V, 254.

[132] *Војазидис*, Χρονικόν 147.

[133] *Ласкарис*, Виз. принцезе 65, н. 4; *Ласкарис*, Θεόδωρος 233 сл.

[134] В. на пр. *Nicol*, Meteora 51, *Nicol*, Kantakouzenos 22; *Polemis*, Doukai 94, n. 12. Нарочито *Ostrogorsky*, Chrysobull 209.

је имала изванредан значај, али је већ после битке код Клокотнице (1230) дошло до распада Солунског царства: у томе процесу први пут се јављају знаци државне самосталности Тесалије, где кратко време влада деспот Манојло Анђео. Међутим, Михајло II Анђео, који преузима већи део територије бившег царства Теодора I Анђела, није се лако мирио са губитком појединих области, па је искористио брзу смрт деспота Манојла Анђела (1241) и плодну Тесалију припојио својој територији. Иако је у току неколико деценија Тесалија чинила интегрални део епирске државе Михајла II Анђела, карактеристично је да се средином XIII века у њој јављају знаци извесне самосталности, додуше само у оквирима простране државе са центром у Арти. Већ тада је неким деловима Тесалије управљао Јован I, ванбрачни син Михајла II Анђела.

После смрти деспота Михајла II (1268) нагло је ослабила унутрашња кохезија државе Анђела која се коначно распада на два дела: у Тесалији власт преузима Јован I Анђео, док је Епир припао Михајловом законитом сину деспоту Нићифору. Влада Јована I Анђела у Тесалији (1268—1289) свакако представља најзначајнији период у историји ове области у XIII и XIV веку. У томе времену се може говорити о државној и политичкој независности Тесалије која више није само део простране државе епирских Анђела. Под владом амбициозног Јована I Анђела Тесалија води политику самосталне суверене државе, настојећи да иступа као независтан фактор у збивањима грчког света. Изненадна смрт севастократора Јована I Анђела није потпуно прекинула те политичке амбиције тесалијских господара, које продужавају његови синови, али је ипак понестало реалне унутрашње снаге за настављање тако смелих политичких концепција. Зато се и може сматрати да се у периоду после смрти Јована I Анђела јављају последњи знаци политичке самосталности Тесалије у XIII и XIV веку.

2. *Наследници Јована I Анђела* (1289—1318)

Смрт севастократора Јована I Анђела није оставила Тесалију без легитимних наследника, који би могли да преузму власт и да евентуално наставе Јованову амбициозну политику. Малобројни подаци оскудних извора не дозвољавају да се боље осветли овај доста кратак, али значајан период средњовековне историје Тесалије када се постепено гасила њена државно-политичка самосталност, топећи се под утицајима суседних снажнијих сила, пре свега обновљеног Византијског царства династије Палеолога, које је видело погодну прилику да оствари један део својих рестаураторских тежњи у грчким областима. Из тога значајног периода тесалијске историје на прелазу из XIII у XIV столеће познати су само неки фрагменти, углавном сукоби наследника севастократора Јована I Анђела са суседним владарима. Остала су нам потпуно непозната унутрашња збивања у Тесалији тога времена.

Међутим, не само да су остали непознати догађаји тесалијске историје краја XIII и почетка XIV века, већ су недовољно познати и први кораци Јованових наследника у владању над Тесалијом. Описујући про-

мене у Тесалији после смрти Јована I Анђела, Г. Пахимер каже да су се севастократорови синови у Тесалији звали Дука и Анђео и да се о њима бринула Ана Палеолог, удовица деспота Нићифора Анђела; она је истовремено страховала од њих, знајући колико је њихов отац Јован I Анђео нанео зла своме полубрату у Епиру деспоту Нићифору Анђелу. Трећи севастократоров син Димитрије — Михајло налазио се у Цариграду, где га је предала сама Ана Палеолог.[135] Аутор Морејске хронике такође говори о променама у Тесалији и констатује да је Јован I Анђео имао три сина: Комнина, Дуку и Анђела, а да је најстаријег од њих оставио за господара στὸν τόπον τῆς Βλαχίας.[136]

Не налазећи у наративним изворима јасне податке о именима синова севастократора Јована I Анђела, који су после 1289. године наследили власт у Тесалији, историчари су често погрешно наводили њихова имена. Тако И. Соколов каже да је после севастократорове смрти власт над Тесалијом наследио његов син Константин (1296—1303), а сасвим заборавља млађег брата Теодора који је у то време такође владао Тесалијом.[137] Врстан познавалац грчке средњовековне историје М. Ласкарис је у своме ранијем раду потпуно следио речи Г. Пахимера, наводећи да је Јован I Анђео имао три сина Константина Дуку, Михајла Комнина и Анђела; Михајло је одведен у Цариград, а друга два севастократорова сина равноправно су владала Тесалијом.[138] У нешто каснијем раду М. Ласкарис је непобитно доказао да се трећи син севастократора Јована I Анђела звао Теодор и да је заједно са својим братом Константином владао Тесалијом.[139] Тешко је рећи да ли су браћа Константин[140] и Теодор

---

[135] Pachymeres II, 201. О најстаријем Јовановом сину Михајлу већ смо говорили (стр. 123), описујући епизоду његовог заробљавања и одвођења у Цариград; тамо је његова каријера завршена, тако да он није више утицао на догађаје у Тесалији. *Polemis*, Doukai 97, No. 7 сматра да је Михајло 1307. године убијен у Цариграду.

[136] Chronicle of Morea v. 3537—3543.

[137] *Соколов*, Властели 35.

[138] *Ласкарис*, Виз. принцезе 65.

[139] *Ласкарис*, Θεόδωρος 223 сл. *Polemis*, Doukai 97 наводи и женску децу Јована I Анђела: од четири севастократорове ћерке само је једна позната по имену — Јелена, која је прво била удата за атинског војводу Виљема де ла Роша (1280—1287), а затим пошла за Хуга од Вријена. Једна ћерка Јована I Анђела удата је за Андроника Тарханота, а друга за српског краља Милутина. Четврта Јованова кћи непознатог имена била је са братом Михајлом у Цариграду.

[140] *Polemis*, Doukai 98 наводи да се Константинова супруга звала Ана Ецагониса и да је умрла 1317. године. У млетачком музеју св. Марка чува се тканина са интересантним натписом Κομνηνοφυὴς δεσπότης Κωνσταντῖνος σεβαστοκράτωρ ἀγγελωνίμου γένους ξύναιμος αὐτάνακτος Αὐσόνων γένους. Cf. *M. Théocharis*, Ἡ ἐνδυτὴ τοῦ ἁγίου Μάρκου, ΕΕΒΣ 25 (1959), 194—200; *M. Théocharis*, Sur le sébastocrator Constantin Ange et l'endyté du Musée de Saint Marc à Venise, BZ 56 (1963) 273. У покушајима да идентификује личност севастократора Константина М. Теохарис чак помишља да се натпис са тканине односи на сина севастократора Јована I Анђела, мада је више склона хипотези да је у питању Константин, син епирског владара Михајла I Анђела. Много је вероватније да је у натпису споменут севастократор из ранијег времена Константин, брат цара Исака II Анђела (1185—1195). Cf. *V. Laurent*, Le sébastocrator Constantin Ange et le péplum du musée de Saint Marc à Venise, REB 18 (1960) 208—213; *Ферјанчић*, Севастократори 162 сл. Треба нагласити да *Laurent*, Le sébastocrator Constantin 211 погрешно сматра да Јованов син Константин није био севастократор.

Анђели потпуно равноправно владала Тесалијом, поделивши њену територију, или је ипак извесну предност имао старији брат Константин.

Већ смо нагласили да је севастократор Јован I Анђео свакако умро пре марта 1289. године, као што показује податак хрисовуље Андроника II Палеолога манастиру Богородице у Ликусади. Тај документ има велики значај за тесалијску историју краја XIII века, јер његови подаци сјајно оцртавају компликовану ситуацију у којој се после смрти Јована I Анђела нашла његова удовица, окружена бројним непријатељима. Пре свега, значајна је чињеница да после дужег времена цар из куће Палеолога издаје свечану хрисовуљу манастиру на територији Тесалије.[141] Хрисовуља Андроника II Палеолога има дугачку аренгу, доста неуобичајену за документе царске канцеларије у доба Палеолога, али је тај увод необично важан, јер не садржи само клиширане беседничке фразе, већ сасвим конкретно описује деликатан положај удовице севастократора Јована I Анђела, која је бар у првим годинама после смрти свога супруга потражила заштиту цара Андроника II Палеолога. Желећи да осигура власт себи и својим синовима, удовица Јована I Анђела била је спремна на споразум са Цариградом, па чак и на признавање врховне власти цара Андроника II Палеолога.[142] Постоје још неки елементи који показују да је удовица севастократора Јована I Анђела у првим годинама после смрти свога супруга (1289) потражила заштиту цара Андроника II Палеолога.

Историчари који су испитивали каснију средњовековну историју Грчке често су имали погрешне представе о титулама најближих наследника севастократора Јована I Анђела. Те нејасноће могу се пре свега објаснити малобројним и оскудним изворним подацима. Описујући планове о удаји Теодоре, рођаке цара Андроника II Палеолога, за Теодора, млађег сина Јована I Анђела, Г. Пахимер наводи да је нёсуђени

---

[141] Више од једне деценије раније Михајло VIII Палеолог издавао је хрисовуље манастирима Макринитисе и Неопетре у источној Тесалији.

[142] M. M. V, 253—256. *Ostrogorsky*, Chrysobull 208 sq. анализира садржај аренге која јасно показује да је удовица Јована I Анђела признала врховну власт Цариграда, већ самим тим што се обратила цару Андронику II Палеологу са молбом да потврди поседе манастира Богородице у Ликусади. Иначе у интерполисаној и неаутентичној хрисовуљи Андроника III Палеолога (в. стр. 208) из 1336. године (cf. Σ. Ἀριστάρχου, Ἔκθεσις [ἐπὶ τῶν διαγωνισμάτων Θεσσαλίας καὶ Ἠπείρου, Ἑλλην. φιλολ. Σύλλογος Κων/πόλεως 3, 1867, 36—37) помиње се повеља Андроника II која потврђује поседе манастиру Богородице Великих Врата код Трикале. *Dölger*, Reg. IV, No. 2125 датира ову хрисовуљу у време пре 1288. године, а то би значило да је цар Андроник II Палеолог и пре смрти севастократора Јована I Анђела потврђивао поседе неким манастирима у Тесалији. Што се тиче хрисовуље од марта 1289. године, она одређује да манастир Богородице у Ликусади, задужбина супруге Јована I Анђела, треба да несметано држи следеће поседе: села Ликусаду, Ватусиану, као и село код Трикале, затим метох Богородице назван Ракса са парицима, млиновима и виноградима; метох св. Георгија Тристеник; метох св. Андрије са парицима, виноградима и земљом Влахокатуна, два рибара са два чамца на језеру Језеро; село Горјани са млиновима и виноградима; метох св. Димитрија у крају Врануси са парицима, виноградима и млиновима; село Магулу, близу Алмире, као и зване Симисарте са земљом Левахата и Таронита. Од тих поседа нарочито је важно село Магула близу Алмире, које је манастир добио од супруге Јована I Анђела. Та околност показује да је севастократор држао и области у источној Тесалији.

младожења имао достојанство севастократора.[143] Априла 1299. године цар Андроник II Палеолог је из Солуна упутио изасланика севастократорима (πρὸς τοὺς σεβαστοκράτορας), свакако синовима Јована I Анђела, од којих је тражио предају града Димитријаде.[144] Нешто каснији историчар Н. Григора наглашава да је тесалијски владар Јован II Анђео (1303—1318) био наследник „власти предака и севастократора" (τῆς τῶν προγόνων καὶ σεβαστοκρατόρων ἀρχῆς), при чему првенствено мисли на Јована I Анђела, али и на његове синове Константина и Теодора.[145]

Ти изворни подаци показују да су синови Јована I Анђела, који су преузели власт над Тесалијом, такође имали титуле севастократора, а њих су могли да добију само из Цариграда.[146] Додељивање знакова високог севастократорског достојанства условило је макар и формално признавање врховне власти цара Андроника II Палеолога од стране синова Јована I Анђела. Из извора се не може разабрати да ли су они постали севастократори непосредно после очеве смрти (1289), када се удовица Јована I Анђела приближила цару Андронику II Палеологу, очекујући његову заштиту, или је то примање високе дворске титуле резултат жеље Константина и Теодора да настављањем веза са Цариградом осигурају стабилност стечене власти и евентуалну подршку у борби против околних непријатеља.

Остаје неоспорна чињеница да је у првим годинама нове ситуације после смрти севастократора Јована I Анђела (1289) дошло до извесне преоријентације у политици Тесалије. Променом власти нестала је она сигурност коју је Тесалији донела епоха Јована I Анђела, па су севастократорови наследници сматрали да је опортуно потражити заштиту Цариграда. С друге стране сасвим је природно да је цар Андроник II Палеолог био спреман да макар и чисто формално истакне своја права на власт над Тесалијом, верујући да тиме чини значајан корак у настојањима царске породице да обновљеној Византији припоји све области које су биле обухваћене њеним границама и пре катастрофе из 1204. године. Само је то пријатељство нових тесалијских господара према Цариграду кратко трајало, јер су севастократори Константин и Теодор користили слабљење политичког притиска суседних сила и показивали жељу да се поново осамостале.

Први знаци слабљења пријатељске политике према Цариграду манифестују се у покушајима синова Јована I Анђела да оснаже положај према суседима, користећи њихове унутрашње потешкоће. Од суседних области прилике су се најпре промениле у Епиру, где је умро деспот Нићифор Анђео, вероватно убрзо после смрти севастократора Јована I Анђела.[147] У таквој ситуацији привремено умирени синови севастократора

---

[143] Pachymeres II, 206; *Ласкарис*, Θεόδωρος 223 сл.

[144] Pachymeres II, 284; За хронологију cf. *Dölger*, Reg. III, No. 2217.

[145] Gregoras I, 249.

[146] *Ласкарис*, Θεόδωρος 223 сл.; *Ферјанчић*, Севастократори 182 сл. *Polemis*, Doukai 98 само наглашава да је старији брат Константин био севастократор, док *Laurent*, Le sébastocrator Constantin 211 погрешно сматра да Константин није имао ту високу титулу.

[147] Из излагања Г. Пахимера (II, ed. Bonn. 200) може се закључити да је деспот Нићифор Анђео умро отприлике у исто време када и његов полубрат Јован I Анђео.

Јована I Анђела покушали су да искористе повољну прилику и да нешто освоје од суседне епирске државе.

У пролеће 1295. године отпочела је офанзива севастократора Константина и Теодора према западу која је већ на почетку донела брзе успехе. Малобројни одреди Филипа Тарентског, стационирани у Епиру, нису могли да бране епирске тврђаве, недовољно снабдевене храном и оружјем, па су зато одреди агресивних тесалијских господара брзо заузели Ангелокастрон, Ахелој и Лепанто, од којих се само последњи налазио у анжујским рукама. Локални епирски великаши (архонти) повукли су се у брда или су као заробљеници одведени у Тесалију, а њихове територије су заузели освајачи.[148] Ти подаци које је К. Хопф исписао из несталих анжујских архива врло су драгоцени за упознавање политике синова Јована I Анђела према Епиру, али је истакнути истраживач средњовековне Грчке погрешно веровао да је тај поход тесалијске војске против Епира предузет не само за живота деспота Нићифора, већ и његовог полубрата севастократора Јована I Анђела. Смрт ове двојице грчких династа он је датирао у 1296. годину.

Међутим, у оквирима нове хронологије нестанка Јована I Анђела (пре марта 1289) и деспота Нићифора Анђела (око 1289), о чему је већ било речи, акција Константина и Теодора Анђела против Епира постаје сасвим логична и разумљива. Севастократори Константин и Теодор, који су после очеве смрти преузели власт у Тесалији, хтели су да искористе повољну ситуацију у Епиру и да преотму неке територије од наследника преминулог деспота Нићифора Анђела.[149] Власт у Епиру преузела је деспотова удовица Ана Палеолог, која се са малолетним сином Томом нашла у врло деликатној ситуацији. Иако је поход тесалијских господара почео веома успешно, они нису могли да задрже освојене тврђаве, па је већ у лето 1296. године закључен мир са Епиром, уговором који је 3. септембра исте године ратификовао и Филип Тарентски. Према одредбама тога споразума Константин и Теодор морали су да врате тврђаве Ахелој и Лепанто.[150]

Старији истраживачи, К. Хопф и И. Романос, покушавали су да пронађу разлоге за повлачење тесалијских одреда, верујући да су севастократори Константин и Теодор због очеве смрти наредили трупама да се врате. Међутим, како је недвосмислено доказано да је севастократор Јован I Анђео умро неколико година раније (пре марта 1289), то треба тражити друго објашњење за повлачење тесалијских одреда. Свакако да новим тесалијским господарима опасност није претила само са запада. Константин и Теодор Анђели били су угрожени и са друге стране, рестаураторским плановима династије Палеолога. Цар Андро-

---

Зато сматрамо да је у праву *Polemis* Doukai 94, No. 12 који инсистира да и смрт деспота Нићифора Анђела треба датирати пре 1296. године.

[148] *Hopf*, Geschichte I, 289; *Романос*, Δεσποτάτον 48 сл; *Осшрогорски*, Историја 455.

[149] То исправно подвлачи *Nicol*, Kantakouzenos 22.

[150] *Hopf*, Geschichte I, 289; *Романос*, Δεσποτάτον 49; *Nicol*, Kantakouzenos 22 датира уговор у 1300. годину, али не даје никакве аргументе.

ник II Палеолог успео је да после смрти Јована I Анђела прилике у Тесалији делимично окрене у своју корист, али су се нови тесалијски господари, синови преминулог севастократора, опирали сваком покушају Цариграда да њихову плодну област припоји скиптру Палеолога. Изгледа да су Константин и Теодор Анђели за тренутак заборавили на опасност из Цариграда, заносећи се плановима о освајању територија у Епиру, али их је већ 1296. године ситуација приморала да се врате у Тесалију.

Неки дипломатски потези тесалијских севастократора Константина и Теодора Анђела потврђују претпоставку да су убрзо повели рачуна и о опасности која је долазила из Цариграда. Користећи опробане путеве политичког зближавања у средњем веку, синови Јована I Анђела покушали су да склопе нове родбинске везе са кућом Палеолога: Г. Пахимер наводи да су 1296. године[151] почели преговори о удаји јерменске принцезе Теофано, свастике цара Михајла IX Палеолога, за севастократора Теодора Анђела. Иако су ствари повољно кренуле, па је чак одлучено да ће невеста донети у мираз град Димитријаду на обали Волоског Залива, планирани брак није остварен, јер је Теофано, која је променила име у Теодора, изненада умрла у Солуну на путу за Тесалију.[152]

Покушаји зближавања са Палеолозима нису једини дипломатски кораци севастократора Константина и Теодора Анђела, јер они истовремено на другим странама траже евентуалне савезнике за борбу против Цариграда, користећи и неке старе везе свога оца. О томе јасно сведоче интересантне вести чувеног извештаја Теодора Метохита, царског изасланика, који је више пута долазио у Србију да би са краљем Милутином уговорио детаље око брака са Симонидом, ћерком цара Андроника II Палеолога. У опису тих преговора учени Византинац говори и о потешкоћама са којима се сусретао на српском двору, јер су многи саветници одговарали српског краља од мира са Византијом. Такво анти-византијско расположење нису показивали само српски великаши, већ и изасланици владара неких суседа, Бугара и ἐκ Θετταλίας καὶ τῶν ἐκεῖ δεσποτῶν.[153] Нема сумње да царски изасланик овде мисли на севастократоре Константина и Теодора Анђела који су користили околност да је прва супруга српског краља Милутина била ћерка Јована I Анђела. Теодор Метохит подсећа да је још Демостен говорио о неверности Тесалаца,

---

[151] За хронологију cf. *P. Schmid*, Zur Chronologie von Pachymeres, Andronikos L. II—VII, BZ 51 (1958) 84 који наглашава да Г. Пахимер непосредно пре тога региструје брак Михајла IX Палеолога са јерменском принцезом Ритом Ксенијом, а та веза је закључена 6. јануара 1296. године.

[152] Pachymeres, II, 206; *Hopf*, Geschichte I, 289; *Романос*, Δεσποτάτον 49; *Ласкарис*, Виз. принцезе 65 сл.; *Schmid*, Zur Chronologie von Pachymeres 84 исправно преноси суштину ових вести, али погрешно наводи да се млађи син Јована I Анђела, несуђени зет Палеолога, звао Тома. У томе вероватно следи погрешку *Dölger-a*, Reg. III, No. 2217.

[153] Наследници Јована I Анђела имали су титуле севастократора, а учени Теодор Метохит овде употребљава реч деспот (δεσπότης) у најширем значењу господар. *Ласкарис*, Виз. принцезе 64 сл. као да не схвата право значење Метохитових речи, јер прво каже да су „против Византинаца радили на српском двору и два тесалијска севастократора", а одмах затим да „Метохит не спомиње имена тих двају деспота"

па додаје да су и синови Јована I Анђела били такви, делом због општих особина својих земљака, а и због наслеђених породичних особина. Они су више пута слали посланике и писма на српски двор, покушавајући да краља Милутина придобију за политички савез против Палеолога; пријатељство са српским двором требало је да буде појачано новим родбинским везама, јер би се севастократор Константин оженио сестричином краља Милутина.[154] Из извештаја Теодора Метохита не види се да ли је остварен тај политички савез, али је српски краљ споразумом са Андроником II Палеологом и браком са његовом ћерком Симонидом прекинуо могућност даљих контаката са севастократорима Константином и Теодором Анђелима.

Преговори господара Тесалије са српским двором свакако да су погоршали њихове односе са царем Андроником II Палеологом, који је о томе добио непосредна обавештења од свога изасланика Теодора Метохита. Огорчен таквим политичким поступцима Константина и Теодора Анђела, цар је искористио прву погодну прилику да појача притисак на Тесалију. Током 1299. године Андроник II Палеолог боравио је у Солуну пре свега да би остварио венчање своје недорасле кћери Симониде са српским краљем. После тога успешно обављеног посла цар је послао изасланике севастократорима, свакако синовима Јована I Анђела, за које Г. Пахимер наглашава да су још у животу (ἔτι γὰρ ἐν τοῖς ζῶσιν ἦσαν). Андроник II Палеолог је захтевао да му тесалијски господари врате град Димитријаду који је требало да добију као мираз уз руку јерменске принцезе Теодоре (1296), али је она на путу за Тесалију умрла у Солуну. У своме захтеву цар се позивао на околност да је он већ поседовао Димитријаду после акције протовестијара Јована Тарханиота који је чак и обновио градске бедеме. Међутим, синови севастократора Јована I Анђела нису желели да се одрекну тако важног града, па су под разним изговорима одуговлачили са предајом Димитријаде.[155]

Угрожен поновним тражењем Палеолога да им преда Димитријаду, а не намеравајући да тај захтев испуни, севастократор Константин Анђео је тражио заштиту од неких западних сила, нарочито заинтересованих за збивања у Грчкој.[156] Везе које је он тамо остварио донеле су конкретне

[154] *К. Сатас*, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη I, Венеција 1872, 188 sq. (в. превод М. Апостоловића, Летопис МС књ. 216, св. 6, 1902, 53); *Ласкарис*, Виз. принцезе 69. Као разлог за савез тесалијских севастократора са краљем Милутином *Ласкарис*, Виз. принцезе 65 сл. наводи неуспех планираног политичког брака севастократора Теодора са свастиком Михајла IX Палеолога (1296) а и околност да је Михајло, најстарији син севастократора Јована I Анђела, већ годинама тамновао у византијској престоници.

[155] Pachymeres II, 284; *Hopf*, Geschichte I, 290. У регесту ове Пахимерове вести *Dölger*, Reg. IV, No. 2217 наглашава да је Андроник II Палеолог упутио изасланике Константину и Томи, иако је извесно да се млађи син севастократора Јована I Анђела звао Теодор.

[156] *Hopf*, Geschichte I, 290 наводи да су Млечани још током лета 1298. године желели да се измире са тесалијским господарима, па су им предлагали да претходно надокнаде штете учињене млетачким трговцима приликом операција тесалијских чета против Епира (1296), али је Константин Анђео то одбио. Грци из Тесалије чешће су трговали преко Атике, јер су тамо плаћали мање дажбине.

резултате: априла 1300. Млечани су поновили раније захтеве о надокнади штете, а анжујски двор је обећао тесалијском господару да ће у преговорима са Палеолозима водити рачуна о његовим интересима.[157] Уосталом, већ неколико година раније Анжујци су објавили своје претензије и на територију Тесалије, јер је 13. априла 1294. године Карло II дао своме сину Филипу поседе „in principatu Achaie, ducatu Athenarum, regno Albanie, provincia Wlachie".[158]

Међутим, ни тим корацима мир није успостављен, јер је Константин Анђео убрзо одлучио да поново крене против епирске територије. Нови напад тесалијских чета на суседни Епир вероватно је предузет у лето 1302. године, јер Карло II тада пише господарима Ахаје и Атике да је севастократор Константин Анђео огорчени непријатељ Ане Палеолог, удовице деспота Нићифора Анђела, а истовремено им забрањује да пружају било какву подршку тесалијском господару.[159] Нажалост, нису познате друге појединости о овој акцији севастократора Константина Анђела против Епира.

Период бурне владе севастократора Константина и Теодора Анђела траје једва нешто више од једне деценије. Млађи брат Теодор, чије учешће у збивањима није увек сасвим разговетно, умро је нешто раније, док је Константин оставио овоземаљски свет под непознатим околностима 1303. године. Севастократорова смрт оставила је Тесалију у врло деликатној и напетој ситуацији, јер је његов син и наследник Јован II био малолетан, тако да није могао да преузме тешко бреме власти над породичним поседима Анђела у Тесалији. Због тако сложене ситуације требало је одредити људе који ће владати Тесалијом у име малолетног Јована II Анђела. Избор који су тада утицајни људи у Тесалији — крупни феудалци – учинили врло је карактеристичан: за тутора малолетном сину преминулог севастократора Константина Анђела одређен је атински војвода Гиј II де ла Рош који је преко своје супруге био у директној родбинској вези са тесалијском граном Анђела. Тај избор није случајан, јер је атински војвода представљао најмање опасног суседа, који неће угрожавати положај Тесалије.

Нови формални господар поседа Анђела у Тесалији, који је требало да земљом управља у име недораслог Јована II брзо је схватио да породица Анђела није једини одлучујући фактор у тој пространој области, већ да

---

[157] *Hopf*, Geschichte I, 290. У примирју закљученом априла 1300. године између Карла II и цара Андроника II Палеолога обухваћене су и све земље у Грчкој на које су анжујци полагали право: Мореја, атинско војводство, острва, Етолија, Акарнанија, Епир и Тесалија. Cf. *Longnon*, Empire latin 280. Изгледа да је *Norden*, Papsttum und Byzanz 662 sq. сувише појелноставио ствари, наглашавајући да је Филип Тарентски желео да ликвидира Анђеле из Тесалије; ти некадашњи савезници Карла Анжујског сада су постали Филипови непријатељи.

[158] Acta Albaniae I, 155, No. 523; *Закишинос*, Μελέται, ΕΕΒΣ 18 (1948) 72 сл. *Романос*, Δεσποτάτον] 56 наглашава да је 9. октобра 1304. године Карло II Анжујски признао Филипу Тарентском право на кнежевину Ахају, војводство Атине, краљевство Албаније, а и области Влахије, тј. Тесалије.

[159] *Hopf*, Geschichte I, 292; *Романос*, Δεσποτάτον 50 сл.

постоји низ других феудалних родова који би могли да помишљају на узурпацију власти. Да би се обезбедио од опасности са те стране атински војвода је прибегао западним феудалним нормама: на састанку у граду Ламији грчки феудалци Тесалије положили су свечану заклетву Гију II де ла Рошу да ће га прихватити као господара и тутора малолетном сину Константина Анђела, а он се са своје стране обавезао да ће поштовати сва њихова права.[160] Та обострана заклетва, непозната византијским државно-правним нормама, представља специфичну појаву у историји Грчке: то је прва међусобна обавеза васала према сизерену а и обратно, пракса дотада непозната Византинцима. Иако је једна од уговорних страна био латински ритер Гиј II де ла Рош, тај је уговор, појачан заклетвом, значајан документ за уочавање развитка феудалних институција и односа у Тесалији. Догађаји из касније тесалијске историје показали су виталност неких западно-феудалних обичаја, чак и у случајевима када ниједна од уговорних страна није долазила са запада. Овде имамо у виду неке повеље српских владара који су заклетвом потврђивали поседе и права манастирима у Тесалији, али ћемо о тим документима говорити касније. Историчари су уочили те особености нових феудалних односа у Тесалији, али су неки од њих чинили хронолошке омашке, наводећи да је Гиј II де ла Рош био тутор малолетним синовима Јована I Анђела, а та епизода се одиграла тек после смрти севастократора Константина Анђела (1303).[161]

Смрт севастократора Константина Анђела и промене на власти у Тесалији нису омогућиле само латинским ритерима из средње Грчке да утичу на збивања у тој плодној земљи;[162] такву погодну прилику чекале су и друге суседне силе, заинтересоване за развитак догађаја у Тесалији. Животне интересе у Тесалији имала је пре свега царска династија Палеолога. Према опису Г. Пахимера, после Ускрса 1304. године царица Ирина Монфератска боравила је у Солуну, очекујући сусрет са ћерком Симонидом, удатом за српског краља Милутина. Међутим, учени Теодор Метохит који је пратио царицу на томе путу, допуњује Пахимеров извештај напоменом да је Ирина Монфератска хтела да среди односе у Тесалији, земљи која је остала без господара.[163] Обраћајући

---

[160] *A. Buchon*, Recherches historiques sur la principauté de Morée I, Paris 1845, 406—408; *Nicol*, Meteora 51; *Longnon*, Les Autremoncourt 36 наглашава да је атински војвода у Ламији боравио са својим васалима: Томом од Салоне, Бонифацијем од Вероне и другим господарима Негропонта. Пре одлучног сукоба са Каталанцима у коме је нашао смрт (1311) Валтер II од Вријена написао је у Ламији тестамент на коме се налазио воштани печат. Cf. *G. Schlumberger*, *F. Chalandon* et *A. Blanchet*, Sigillographie de l'Orient latin, Paris 1943, 196 sq., No. 84.

[161] То на пр. наводе *Miller*, Essays 117 sq.; *Соловјев*, Фессалийские архонты 161; *Горянов*, Землевладение 130. Исправно тумачење дао је још *Hopf*, Geschichte I 294.

[162] *Miller*, Essays 132—134; *A. Орландос*, Δύο ἀνέκδοτοι ναιοὶ τῆς περιοχῆς Τρικκάλων, Ἀρχεῖον βυζ. μνημείων τῆς Ἑλλάδος 3 (1937) 157—159. У Кардици је сачуван натпис „τοῦ θεοσεβεστάτου καβαλάρι μισερ Ἄντωνι λε Φλάμμα". Cf. *Соловјев*, Фессалийские архонты 161 сл. Сачуван је и воштани печат Антона Фламенка. Cf. *Schlumberger*, *Chalandon*, Sigillographie de'Orient latin 198, No. 89.

[163] Pachymeres II, 378 sq.; *M. Treu*, Dichtungen des Gross-Logotheten Theodoros Metochites, Programm des Victoria Gymnasiums zu Potsdam 1895, 20.

пажњу на ове значајне податке, М. Ласкарис исправно сматра да они говоре о приликама у Тесалији после смрти Константина Анђела (1303) и да показују жељу цара Андроника II Палеолога да ту промену искористи.[164]

Ако су Палеолози тада само покушали да се умешају у даљи ток догађаја у Тесалији, много директнија опасност запретила је са друге стране, из Епира. Ана Палеолог, удовица деспота Нићифора Анђела, одлучила је да искористи повољну прилику не би ли се тако делимично осветила за честе нападе које су против Епира предузимали севастократор Јован I Анђео и његови синови. Ти освајачки планови Ане Палеолог били су утолико реалнији што је она могла да рачуна на подршку својих савезника Анжујаца. Епирска господарица изабрала је погодан тренутак за акцију, о чему сведоче и резултати војног подухвата: епирски одреди су заузели Фанарион, важну тврђаву у Тесалији. Почетни успеси Ане Палеолог активирали су неке друге суседе заинтересоване за прилике у Тесалији, који су одлучили да се супротставе експанзији са запада. Користећи формална права тутора и заштитника сина Константина Анђела, војвода Гиј II позвао је 1304. године своје франачке васале да помогну његову интервенцију у Тесалији. Војска коју су барони средње и јужне грчке сакупили бројала је око 900 коњаника[165], а тој сили се придружило 6000 грчких коњаника из Тесалије под командом 18 грчких великаша;[166] у сакупљеној војсци било је и 30.000 пешака. Без обзира да ли су ове забележене процене интервенционистичких снага реалне, остаје чињеница да су оне већ у првом налету постигле жељени резултат: крећући се преко Таласиона, Трикале и Стагија, та војска је протерала одреде Ане Палеолог и стигла све до граница Епира, чиме је и њен задатак завршен. Тако је отклоњена опасност по Тесалију, а Ана Палеолог је морала да пристане на мир.[167]

Међутим, један део сакупљене војске остао је незадовољан брзим прекидом експедиције, па је жељан плена отпочео нападе на поседе Палеолога уз северне границе Тесалије. Три коњаничка одреда од по 1000 људи продрли су скоро до Солуна, али је убрзо по жељи цара Андроника Палеолога дошло до преговора о миру у којима су са тесалијске стране учествовали по двојица латинских барона и грчких архоната.[168] Закључено примирје било је последица обостране жеље зараћених страна:

---

[164] *Ласкарис*, Виз. принцезе 70 сл.

[165] Тома од Отремонкура, господар Салоне налазио се на челу одреда од 100 ритера. Исти број коњаника водили су и други феудални ритери: Бонифације од Вероне, Франсоа од Вероне, Никола од Сент Омера и др. Cf. *Longnon*, Les Autremoncourt 37.

[166] У франачком тексту о овој експедицији каже се да су ти коњаници били „de la Blaquie et de Bourguerie", што *Соловјев*, Фессалийские архонты 161 сл. тумачи као алузију на Влашку (Тесалију) и Бугарску, па верује да је међу тим коњаницима било и Словена.

[167] Livre de la Conqueste de la Princée de l'Amorée. Chronique de Morée (1204—1305), ed *J. Longnon*, Paris 1911, par. 884—885, 896—916:, *Hopf*, Geschichte I, 295; *Романос*, Δεσποτάτον 51 сл.; *Соловјев*, Фессалийские архонты 161 сл.; *Longnon*, Empire latin 284; *Г. Колиас*, Σιδερόκαστρον, ΕΕΒΣ 10 (1933) 73 сл.

[168] *Hopf*, Geschichte I, 296; *Соловјев*, Фессалийские архонты 162.

латински барони нису хтели да се сувише удаљују од својих база и да се упуштају у далеке и рискантне походе према северу, а што се тиче цара Андроника II Палеолога, он је имао доста компликација са Каталанцима, тако да бар у Европи није хтео да преузима нове ризике.

Утицај латинских барона средње Грчке на прилике у Тесалији трајао је свега неколико година, јер је атински војвода Гиј II де ла Рош умро већ 1308. године, не оставивши наследника.[169] Нове компликације у атинском војводству, где је власт преузео Валтер од Вријена утицале су и на прилике у Тесалији, која је формално стајала под заштитом преминулог атинског војводе. У тим данима власт у Тесалији узима последњи члан Анђела, владар са којим ће се угасити тесалијска грана ове истакнуте феудалне породице.

Иако влада Јована II Анђела (1308—1318) представља мало познати период тесалијске историје, испуњен значајним догађајима (појава Каталанаца), може се разабрати да син севастократора Константина Анђела ни по узрасту а ни према личним способностима није одговарао тешким обавезама које су га очекивале. То уочавају и савремени византијски писци, као на пр. Н. Григора, који каже да је у време доласка Каталанаца на границе Тесалије, у овој области владао болешљиви Јован II Анђео, млад човек и без довољно искуства.[170]

Иако је преузео власт под тешким и специфичним условима, млади Јован II Анђео имао је неке освајачке планове према југу, покушавајући да искористи нередовно стање у атинском војводству, настало као последица смрти Гија II де ла Роша. О покушајима новог тесалијског господара да прошири поседе према југу нема података у византијским изворима, али је врло речита и драгоцена вест каталанског писца Рамона Мунтањера који описује тешкоће Валтера од Вријена. Нови атински војвода био је угрожен са више страна, принуђен да се брани од напада деспота Епира, господара Тесалије и византијског цара. Да би се супротставио тим непријатељима Валтер од Вријена је склопио уговор са каталанским ратницима (1310), понудивши им службу и плату за 6 месеци унапред. Борбени Каталанци заиста су помогли Валтеру од Вријена да потпуно очисти граничне области од нападача, а онда су његови витери упали у јужне крајеве Тесалије и освојили неколико важних тврђава. Атински војвода је закључио мир са својим противницима, добивши за краће време власт над тврђавама Алмиром, Домокосом, Димитријадом, Ламијом и Гардикијом.[171]

Претрпевши потпуни неуспех у првом кораку да прошири границе територије према југу, Јован II Анђео се у следећим годинама своје

---

[169] *Longnon*, Empire latin 293.

[170] Gregoras I, 249—251. Н. Григора понавља ту констатацију. Cf. ibid. 278 sq.

[171] Gregoras I, 251; Chronicle of Morea v. 7282—7286; Chronik des edlen En Ramon Muntaner, *ed. K. Lanz*, Stuttgart 1844, 429, cap. 240; *Hopf*, Geschichte I, 324; *Н. Гианопулос*, Οἱ δύο Ἁλμυροί, Ἐπετηρὶς τοῦ Παρνασσοῦ 8 (1904) 74 (датира акцију у јесен 1309); *N. Jorga*, Ramon Muntaner et l'empire byzantin, Revue hist. du sud-est européen 4 (1927) 347; *Setton*, Catalan domination 7 sq.; *Longnon*, Empire latin 298.

владе нашао у веома деликатном положају. Непосредно после похода против јужних делова Тесалије Валтер од Вријена је пао у обрачуну са својим каталанским најамницима (1311), а тај сукоб који је однео цвет франачких ритера средње Грчке, значио је и крај атинског војводства, на чијем тлу је формирана држава каталанских ратника. Нови господари Атике и Беотије били су опаснији и незгоднији суседи од франачких барона, јер су Каталанци отворено показивали жељу да прошире границе своје територије према северу на рачун поседа Јована II Анђела. Иако ћемо о тим нападима Каталанаца на Тесалију говорити у следећем одељку, овде смо напоменули ту околност да би оцртали тежину ситуације тесалијског господара Јована II Анђела.

Због критичног положаја у коме се нашао, Јован II Анђео је без одлагања морао да потражи нечију заштиту, а у томе покушају није имао много избора. Епирска држава, заузета сопственим проблемима у годинама власти Томе Анђела, није могла да пружи ефикасну помоћ суседном тесалијском господару, тако да је он једино могао да се обрати цару Андронику II Палеологу за кога је знао да је противник Каталанаца. Ток преговора Јована II Анђела са Цариградом остаје непознат, као и услови склопљеног уговора, али је до споразума свакако дошло, јер се тесалијски господар 1315. године[172], оженио Ирином, ванбрачном ћерком цара Андроника II Палеолога.[173] Нема сумње да је тада последњи тесалијски владар из куће Анђела признао врховну власт византијског цара, надајући се да ће га његова заштита донекле обезбедити од каталанске опасности.

Родбинска веза Јована II Анђела са царском породицом Палеолога навела је бројне историчаре на помисао да је тесалијски господар имао достојанство севастократора. На то је утицала погрешна представа да је севастократорска титула била наследна у тесалијској грани породице Анђела.[174] Међутим, малобројни и оскудни изворни подаци ипак јасно показују да Јован II Анђео није имао знаке тога високог достојанства, које пре свега не спомиње Н. Григора, иако на неколико места говори о Јовану II Анђелу.[175] Шта више, у опису смрти Јована II Анђела учени историчар каже да је нестао „последњи наследник власти Тесалије, потомак Анђела" (ὁ τῆς τῶν Θετταλῶν ἡγεμονίας τελευταῖος διάδοχος, ὁ

---

[172] Хронологија догађаја сасвим је јасна из излагања Н. Григоре који наглашава да је Јован II Анђео проживео три године у браку са Ирином Палеолог: како је Јован II Анђео умро 1318. године, то излази да је у брак са Ирином ступио 1315. године. Cf. Gregoras I, 278.

[173] Ibid. I, 250 sq., 278 sq.; *Hopf*, Geschichte I, 323: *Papadopoulos*, Genealogie 42, No. 67; *Polemis*, Doukai 98.

[174] Титулу севастократора Јовану II Анђелу, на пр., придају *Papadopoulos*, Genealogie 42, No. 67; *Горянов*, Землевладение 131; *Setton*, Catalan domination 254; *Loenertz*, Athènes et Néopatras 104; *Rubió i Lluch*, La compagnie catalane 57 каже да је смрт Гија II де ла Роша изазвала „la disparition du sébastocratorat", што свакако показује да власт у Тесалији замишља као неку врсту континуираног смењивања севастократора. У најновијој генеалошкој студији о породици Дука *Polemis*, Doukai 98, No. 55 тврди да Јован II Анђео „like his father and grandfather, seems to have assumed the diginty of sebastocrator", али већ у примедби наглашава да царска власт није потврдила ову високу титулу.

[175] Gregoras I, 249—251, 278 sq.

τῶν Ἀγγελωνύμων ἀπόγονος).[176] Међу ретким изворима о Јовану II Анђелу треба споменути и млетачке документе. Тако је 14. маја 1317. године у Млецима забележено да је са грчког језика преведено писмо „di Giovanni Angelo duca, signore de le terre de Thenes e Patras e duca della gran Blachia e de la Castoria al doge".[177] Дакле, добро обавештени Млечани не знају ни за какву титулу последњег тесалијског владара. Горе наведени подаци јасно показују да Јован II Анђео није имао достојанство севастократора, иако се налазио у родбинским везама са царем Андроником II Палеологом.[178] Вести млетачких извора сведоче о високим амбицијама Јована II Анђела који је полагао право на формално поседовање Атинског војводства. Он се налазио у сродству са војводом Гијом II де ла Рошом, који је преминуо 1308. године, па је сматрао да може да узме титулу атинског војводе, чије су територије биле под влашћу Каталанаца.

Иако Јован II Анђео није од Палеолога добио знаке севастократорске титуле, он је ипак формално признао власт Цариграда. Ту констатацију поткрепљују подаци о везама цариградске патријаршије са областима Тесалије, живљим него ранијих година. Августа 1318. године синод у Цариграду расправљао је, између осталог, о сукобу митрополита Ларисе са епископом Хармене. Лариски митрополит се жалио да због тога сукоба не може да обавља основне пастирске дужности у неким деловима своје дијецезе, па је синод одлучио да се сукоб изглади.[179] Нешто касније цариградска патријаршија се поново јавља као арбитар у решавању црквених спорова у Тесалији. Октобра 1318. године патријаршијски синод расправљао је о сукобу митрополита Ларисе са манастиром Мармаријанита. Митрополит, који је и сам некада био игуман тога манастира, сада је покушао да га потчини својој јурисдикцији, а монаси су се од тога бранили, позивајући се на ставропигијски статус своје обитељи. После испитивања бројних докумената, које су обе заинтересоване стране поднеле, синод је одлучио да манастир треба да задржи ставропигијска права, а да га у томе не узнемиравају ни митрополит Ларисе а ни епископ Хармене.[180] Ти документи несумњиво показују да је

---

[176] Ibid. 318

[177] *R. Predelli*, I libri commemoriali della Republica di Venezia I, Venezia 1876, 117, No. 41; *Setton*, Catalan domination 29. Истога датума Млечани региструју „versione de lettere di Anna Evangionescita Regina Comnena duchessa al doge". Cf. *Predelli*, I libri commemoriali I, 178, No. 42.

[178] *Ферјанчић*, Севастократори 183. Треба напоменути да су сачувани примери бакарног новца са натписима на аверсу „ANGELUS SABC (Angelus sabastocrator Comnenus), а на реверсу „NEOPATRIAE" или „DELLA PATRA". Cf. *Hopf*, Geschichte I, 294 sq.; G. *Schlumberger*, Numismatique de l'Orient latin, Paris 1878, 382 sq. Г. Шламберже без резерве је веровао да тај новац потиче из ковнице Јована II Анђела, позивајући се и на латински утицај који је у тим годинама веома јак у Тесалији. Та претпоставка је сасвим неприхватљива, јер Јован II Анђео није имао достојанство севастократора. Новац се може приписати севастократору Константину Анђелу (1289—1303) или његовом оцу севастократору Јовану I (1268—1289). То је претпостављао још *Hopf*, Geschichte I, 294 sq. који је веровао да је у питању баш Константин Анђео.

[179] M. M. I, 79 sq.

[180] Ibid. 85—88. *Hopf*, Geschichte I, 355 наводи да је Јован II Анђео од 1315. године био под врховном влашћу цара Андроника II Палеолога.

цариградска црква имала неке компетенције на територији Тесалије, а оне су проистицале из јаче политичке повезаности тесалијског господара Јована II Анђела са Цариградом. Веома је карактеристично да из периода Јована I Анђела и његових синова Константина и Теодора (1268—1303) нема таквих докумената.

Последњи изданак тесалијске куће Анђела, Јован II, кратко је владао овом плодном облашћу; умро је већ 1318. године, а то је довело до нових унутрашњих трзавица у Тесалији. Пре свега међу самим локалним великашима било је аспираната на власт у Тесалији. Врло су карактеристични подаци да су архонти Тесалије били незадовољни држањем и поступцима Јована II Анђела, који је желео да их држи у покорности. Зато је непосредно после његове смрти у Тесалију послат (1319) капетан Лодовико Морозини са задатком да архонтима помогне у остваривању права.[181]

3. *Каталанци у Тесалији*

Већ смо напоменули у претходном одељку да је кратка влада Јована II Анђела над Тесалијом (1308—1318) обележена и појавом нове опасности — Каталанаца, а та околност свакако је још више компликовала спољно-политички положај Тесалије у првим деценијама XIV века. Зато ћемо овај одељак посветити оним епизодама каталанске власти у Грчкој које се тичу Тесалије. Ступајући на позорницу тесалијске историје, Каталанци нису били непознати византијском свету, јер је цариградска влада већ неколико година водила жестоке борбе са тим ратницима, придошлим са далеког запада, не би ли области Тракије одбранила од њихових пљачкашких напада. Пошто су осетили несигурност у областима северно од Јегејског Мора, Каталанци су одлучили да пронађу неко сигурније место, па су кренули према Тесалији са надом да ће у тој плодној земљи наћи доста средстава за живот. Можда ови западни ратници нису ни намеравали да се дуже задрже у Тесалији, желећи да продуже пут према југу на Пелопонез.

Стигавши на северне границе Тесалије, Каталанци су три године стајали на брдима Олимпу, Оси и Пелеону (1306—1309), одакле су упадали и пљачкали плодне тесалијске равнице, обезбеђујући све што им је потребно за живот.[182] Међутим, после зиме 1308—9. године Каталанци су ипак одлучили да пређу у пространу и богату Тесалију која је могла да им обезбеди угодан живот. У току 1309. године Тесалија је стајала изложена нападима Каталанаца, од којих је страдало само оно становништво које није успело да се склони иза чврстих бедема неких тврђава. Историчар Н. Григора наглашава да је посао Каталанцима олакшала и околност да је Тесалијом тада владао Јован II Анђео, млад и болешљив човек који није могао да одговори тешким задацима борбе са тим новим

[181] *Hopf*, Geschichte I, 255.

[182] Gregoras I, 247 sq.

и опасним непријатељима.[183] Изгледа да је овим западним ратницима прилазило чак и домаће становништво, јер папа Јован XXII (1316—1334) у лето 1318. године пише Млечанима, предочавајући им озбиљност каталанске опасности, као и чињеницу да им прилазе многи Грци и Турци.[184] Грчки свет је покушавао да се супротстави овим опасним непријатељима и у Тесалији, о чему говори беседник Теодул у похвалном слову цару Андронику II Палеологу. Ту се каже да је у Тесалију стигла војска под командом Андрије Хандрина и да је већ у сукобу са Каталанцима постигла извесне успехе.[185] Па ипак та успела епизода ништа није променила у даљем развитку догађаја, јер су Каталанци, како каже исти беседник Теодул, заједно са својим скорашњим непријатељима Турцима освојили читаву Тесалију, починивши велике страхоте њеном становништву.[186]

Иако су у плодној Тесалији нашли идеалне услове за живот, нестални западни ратници нису ни тиме били задовољни, па су већ после годину дана одлучили да крену даље према југу на територију суседног атинског војводства. Нови покрет Каталанаца делимично је последица настојања тесалијских великаша да се ослободе тих нежељених дошљака; они су Каталанцима обратили пажњу на Беотију и Мореју, плодне области у којима би могли да се трајније населе.[187] Одлазак Каталанаца према југу није ослободио области Тесалије од њихове опасности, јер су одмах после одласка у Беотију ти западни ратници ступили у службу атинског војводе Валтера од Вријена који је намеравао да уз њихову помоћ крене према северу. Већ у пролеће 1310. године Валтер од Вријена предузима експедицију у томе правцу и за неколико месеци осваја градове Ламију, Домокос, Алмиру и Димитријаду, као и 30 мањих утврђења.[188] После тога успеха атински војвода је желео да се ослободи опасних западних ратника и да у служби задржи само 500 одабраних најамника, што је изазвало негодовање већине Каталанаца којих је било 6—8000. Покушаји Валтера од Вријена да се реши Каталанаца завршили су се, као што је познато, катастрофом латинских ритера у бици код Кефијског Језера (марта 1311), где је погинуо и сам атински војвода, а

---

[183] Ibid. I, 249 sq.; Ramon Muntaner, ed. *Lanz* c. 239, 428 sq.

[184] *Predelli*, I Libri commemoriali I, 198.

[185] *J. Boissonade*, Anecdota Graeca III, Paris 1830, 199; *Migne* PG, vol. 145, col. 362; *Г. Колиас*, ‘Η μεταξὺ Καταλάνων καὶ μεγάλου δουκὸς τῶν ’Αθηνῶν μάχη (1311), ΕΕΒΣ 26 (1956) 362 sq.; *Rubió i Lluch*, La compagnie catalane 58 sq.

[186] *Boissonade*, Anecdota Graeca III, 219 sq.; *Н. Гианопулос*, Οἱ δύο μεσαιωνικοὶ ‘Αλμυροὶ καὶ ὁ νῦν, Атина 1894, 324; *Rubió i Lluch*, La compagnie catalane 59. Интересантно је да су се у грчким областима, па и у Тесалији, дуго сачували трагови лоших успомена на Каталанце. На Тесалији суседном острву Евбеји за квалификовање неког непристојног дела каже се αὐτὸ οὔτε οἱ Καταλάνοι τὸ κάμνουν, а у самој Тесалији је у протеклом столећу израз Καταλάνος εἶσαι сматран за увреду. Cf. *Setton*, Catalan domination 247. У многим крајевима Грчке и данас ἡ λέξις Καταλάνος — Καταλάνα λέγεται ὡς ὕβρις. Cf. *Колиас*, Σιδερόκαστρον 74, н. 2.

[187] Gregoras I, 249 sq.; Ramon Muntaner, ed. *Lanz*, c. 239, 428 sq.; *G. Schlumberger*, Expéditions des „Amulgavares“ ou routiers catalans en Orient, Paris 1902, 335—337; *Setton*, Catalan domination 5; *Longnon*, Empire latin 297 sq.; *Rubió i Lluch*, La compagnie catalane 64; *Острогорски*, Историја 462 сл.

[188] О тој акцији смо већ говорили на стр. 136

победници, Каталанци, основали су државу на територији Беотије и Атике.[189]

Формирање каталанске државе у средњој Грчкој довело је веома опасног суседа на јужне границе поседа тесалијског господара Јована II Анђела, јер су ратоборни најамници одмах после учвршћивања своје власти у Атици и Беотији помишљали о ширењу поседа према северу. Међутим, у тим годинама Каталанци су и на другим странама претили областима Тесалије. Год. 1313 Каталанци су са острва Тасоса предузели велики поход против Тесалије, нападши прво Скопел, острво поред тесалијске источне обале, а затим су кренули против града Алмире, где се вођа Каталанаца Ферандо Арагонски сурово обрачунао са становништвом; после тих акција нападачи су се повукли на Евбеју (Негропонт).[190] Развитак прилика у Тесалији ишао је на руку каталанским освајачким плановима, јер је тесалијски господар Јован II Анђео био без довољно енергије и способности да би успешно организовао отпор према околним непријатељима.

Праву прилику за акције против Тесалије Каталанци су видели после изненадне смрти Јована II Анђела (1318) који није оставио наследника. Догађаји после нестанка последњег владара куће Анђела потпуно су отворили врата каталанским плановима, утолико пре што је вероватно и један део грчког становништва био спреман да их прихвати као господаре; о томе сведочи већ цитирани акт папе Јована XXII који наглашава да су Каталанцима прилазили многи Грци и Турци.[191] Утицајни људи Тесалије били су свесни наилазеће опасности, као што показује синодски акт (август 1318) којим се лариском митрополиту дозвољава да због нередовне ситуације и сталне опасности привремено премести своје седиште у Хармену, где је већ постојала епископија.[192] О акцијама Каталанаца против Тесалије непосредно после смрти Јована II Анђела говоре и неки детаљи из житија Атанасија, оснивача метеорских манастира. Атанасије, чије је световно име било Андроник, рођен је 1305. у Неопатрасу, а 1319. године су га заробили Каталанци којима је командовао дон Алфонсо Фадриго од Арагона. Атанасије је успео да се избави ропства и да избегне на Атос, где се замонашио око 1335. године.[193]

Дакле, нема сумње да су одмах после промене прилика у Тесалији (1318) Каталанци из средње Грчке пошли према северу и већ у првим походима заузели неке територије које су припадале преминулом Јовану II Анђелу; тада су под каталанску власт дошли: Неопатрас, Ламија,

[189] О овим догађајима в. детаљно *Setton*, Catalan domination 9—13; *Колиас*, Ἡ μεταξὺ Καταλάνων καὶ μεγάλου δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν μάχη 362 sq.

[190] Ramon Muntaner, ed. *Lanz* 420 sq., c. 235; R. Muntaner, L'expedicio dels Catalans en Orient, Text, introduccio, notes i glossari per *L. Nicolatan d'Olwer*, Barcelona 1926, 208; *Hopf*, Geschichte I, 320; *Jorga*, Ramon Muntaner 329 sq.; *Longnon*, Empire latin 296 sq.; *Гианопулос*, Οἱ δύο Ἁλμυροί 74 и Φθιῶτις 47 сматра да је овај напад предузет већ 1307. године.

[191] *Predelli*, I Libri commemoriali I, 198.

[192] M. M. I, 79 sq. *Bees*, Antonios von Larissa 315 сматра да је лариски митрополит имао седиште у Трикали.

[193] *Bees*, Geschichtliche Forschungsresultate 365 sq.; *Nicol*, Meteora 88.

Домокос, Лидорики, Гардики, Фарсала и Сидерокастрон. У историографији је давно регистрован овај успех Каталанаца који им је за неколико деценија обезбедио власт над неким крајевима Тесалије. Углавном се сматра да су Каталанци пошли против Тесалије непосредно после смрти Јована II Анђела, дакле већ 1318. или 1319. године, мада та хронологија није сасвим сигурна.[194]

Први сигуран податак о Каталанцима као господарима важних тврђава у јужној Тесалији даје чувени извештај Млечанина Марина Сануда који у опису прилика у Тесалији каже (1325) „quod Catellani..... acquisiverunt et tenent in Blachia, Lapater et castra Lodorichi et Sidelocastri, Gitonis, Gardichie, Donchie, et Ferselle". Ниједан од наведених топонима не представља загонетку у погледу идентификације, али је карактеристично да се међу тим тесалијским градовима издваја Неопатрас, који се спомиње као веће место, док се за остале градове каже да су утврђења (castra).[195] У уговору Каталанаца са млетачким господарима у Негропонту (мај 1321) каталанска држава у средњој Грчкој још увек се назива само атинско војводство (ducatus Athenarum) без навођења тесалијских градова, првенствено Неопатраса.[196] Занимљиво је да и у једном акту (1326) који говори о нападима Турака и Каталанаца на Негропонт и Мореју каталанска држава се још увек зове „ducatus Athenarum" без навођења Неопатраса који се већ налазио под влашћу Каталанаца.[197] Наведени елементи показују да се не може веровати да су јужни делови поседа Јована II Анђела дошли под власт Каталанаца непосредно после његове смрти (1318), већ да се то вероватно догодило нешто касније, баш као што сматра Р. Ленерц који опрезно каже да су градове у јужној Тесалији Каталанци освојили између 1318. и 1325. године.[198]

Запоседање јужних делова поседа севастократора Јована I Анђела и његових наследника дало је Каталанцима право да те нове територије званично унесу у назив своје државе која се у документима XIV века

---

[194] *Hopf*, Geschichte I, 355 (1319); *Miller*, Essays 124 (1318); *Setton*, Catalan domination 27, 31 (1319); *Колиас*, Σιδερόκαστρον 74 сл. (1318). Последњи аутор (p. 75) даје преглед господара Сидерокастрона, града који у правом смислу речи не спада у Тесалију: то су прво чланови породице Новелеса: Одо (1333—1335) и Арменгод (1335—1365); овог последњег је протерао Јаков Фадриго од Арагона, господар Салоне, али већ исте 1365. године Сидерокастрон пада у руке његовог наследника Лудвига који га је држао до 1382. године, када град преузима његова кћи Марија Фадрига Кантакузина, господарица Салоне.

[195] *Tafel-Thomas* I, 496—498; *Rubió i Lluch*, Diplomatari 160 sq., No. 129. *Setton*, Catalan domination 28 sq. наглашава да је неке од ових поседа (Ламију и Гардики), Алфонс Фадриго од Арагона добио још 1317. године, када је одлучио да склопи брак са Маријом, ћерком Бонифација од Вероне, господара Негропонта.

[196] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 141—144, No. 116.

[197] Ibid. 164, No. 133. Исти назив „ducatus Tenarum" за каталанску државу даје и акт од 31. августа 1327. године. Cf. Ibid. 169 sq., No. 138. У документу од 14. јуна 1330. папа Јован XXII образлаже права Валтера од Вријена на области у средњој Грчкој и врло неповољно говори о Каталанцима; он овде само наводи атинско војводство (ducatus Athenarum). Исти термин даје и акт од 21. јула 1330. краља Роберта Анжујског, или документ од 22. новембра 1330. године који је у ствари предлог буле Јована XXII. Cf. Ibid. 189—191, No. 150, 191 sq., No. 151, 192—195, No. 152.

[198] *Loenertz*, Athènes et Néopatras 174 sq.

најчешће зове војводство Атине и Неопатраса (ducatus Athenarum et Neopatriae). Међутим, Каталанци ипак нису задржали све територије које су освојили после смрти Јована II Анђела; њихова власт у Гардикији, Домокосу и Фарсали кратко је трајала, па се те тврђаве више не спомињу у каталанским документима.[199] Што се тиче других градова који су дуже остали под Каталанцима, покушаћемо да о њима прикупимо податке из богатог изворног материјала за историју каталанске власти у грчким областима.

Територије које су Каталанци освојили у јужној Тесалији добио је као посед Алфонс Фадриго од Арагона, што је сасвим одговарало принципима организације каталанске државе у средњој Грчкој; поједине области уступане су као поседи великашима. Желећи да осигура безбедност и трајност тих поседа, Алфонс Фадриго од Арагона је између 1328. и 1330. године (датум је 15. август) интервенцијом краља Алфонса VI Арагонског молио сицилијанског краља Фридриха III да му потврди „en les parts de Romania de VI castels dels quals benignament ma feita donacion", а затим наставља „entre los dits VI castels, en mig daquel si ha I castell lo qual ha nom Patria qui es cap del pahis e es cap del Ducam de la Blaquia".[200] Ако се наведеним градовима додају још неке територије које су Каталанци освојили у Тесалији, види се да су њихови поседи у овој плодној области били доста пространи. За време истог Алфонса Фадрига од Арагона Каталанци су удајом сестре грчког великаша Мелисина за маркиза Ода од Новелеса, успели да се докопају још неких градова око Волоског Залива: Димитријаде, Кастрија и Ликоније.[201]

Трајно поседање тврђава и територија у јужној Тесалији одразило се и у званичном називу за каталанску државу. Колико нам је познато први документ који то илуструје је споразум о примирју између Каталанаца и Филипа Белинга, млетачког бајила у Негропонту (5 априла 1331), акт у коме се наглашава да су посланици преговарали у име „duchatuum Athenarum et Neopatriae ducis".[202] Документи из касније историје каталанске власти у средњој Грчкој показују да се сасвим усталио тај назив за каталанску државу, а овде ћемо навести само неке карактеристичне примере. У тестаменту сицилијанског краља Фридриха III (29 марта 1334) постоји клаузула о Виљему, дуксу „Athenarum et Neopatriae" који се карактерише као „carissimum natum nostrum".[203] Маја

---

[199] Ibid. 105.

[200] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 172, No. 141; *Setton*, Catalan domination 37, n. 57. Полазећи од тога акта, *Loenertz*, Athènes et Néopatras 105 sq. наглашава да је сицилијански краљ Фридрих III између 1318. и 1327. године доделио Алфонсу Фадригу од Арагона 6 тврђава у војводству Атине и Неопатраса, тј. Егину, Салону, Лидорики, Витриницу, Ламију и Каристос на Евбеји. Између 1328. и 1335. године Фридрих III доделио је Алфонсу и Неопатрас који се налазио у средини тих 6 већ додељених тврђава. Cf. Ibid. 158.

[201] *Setton*, Catalan domination 29, n. 32.

[202] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 196—200, No. 153. Занимљиво је напоменути да се у даљем тексту само говори о атинском војводству као званичном називу за каталанску државу.

[203] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 209 sq., No. 159.

1349. године краљ Петар III Арагонски дозвољава Матији од Кастиљана, нотару „illustris Friderici, ducis Athenarum et Neopatriae" да може за потребе компаније да наоружа неколико бродова у Барцелони.[204] Нешто касније (марта 1351) Петар III пише „egregie Cisarie, ducisse ducatuum Athenarum et Neopatriae" и предлаже јој брак са Јованом, сином инфанта Рајмонда Беренгарија.[205] У млетачком документу од 22. маја 1362. године Фридрих III „re di Sicilia, duca d'Atene e di Neopatria" предлаже Млечанима накнаду штете учињене њиховим трговцима.[206]

Ако смо горе констатовали да је поседовање територија око града Неопатраса нашло одраза у званичном називу за каталанску државу и њеног владара, морамо да напоменемо да се то не односи на документе папске канцеларије. Папа Јован XXII пише 12. августа 1333. архиепископима Коринта и Патраса, оптужујући Каталанце да су узурпирали поседе Валтера од Вријена; у томе акту папа зове каталанску државу само „ducatus Athenarum".[207] Од папе Бенедикта XII сачувана су два акта о Каталанцима: у првом акту (15. марта 1338) папа их поново оптужује за преступе, а у другом (10. фебруара 1341) констатује да су спремни на споразум са римском црквом. Оба документа упућена су титуларном латинском патријарху у Негропонту, а каталанску државу називају „ducatus Athenarum".[208] Октобра 1343. године папа Климент VI пише латинском патријарху у Негропонту о споразуму између Валтера II од Вријена и Каталанаца, чија се држава назива „ducatus Athenarum".[209] Најзад, потребно је навести да сличан назив „ducatus Athenarum" даје и један акт арагонског краља Петра III, издат марта 1352. године.[210] Наведени примери савремених докумената показују да је за каталанску државу употребљаван и назив „ducatus Athenarum", нарочито у документима римске курије.

Захваљујући подацима савремених докумената, релативно смо добро обавештени о унутрашњој организацији каталанске државе у средњој Грчкој, али ћемо овде посматрати крајеве јужне Тесалије који су више деценија остали под тим ратницима са далеког запада. Читава територија каталанске државе подељена је на 5 комуна: Тебу, Ливадију,

---

[204] Ibid. 250, No. 193.

[205] Ibid. 255 sq., No. 197. Арагонски краљ Петар III 1. децембра 1354. упућује акт „fideli et devoto nostro Raimundo Bernardi de Sarbou, vicario generali ducatuum Athenarum et Neopatrie". Cf. Ibid. 293, No. 214. Исти датум има и писмо упућено „als nobles e honrats prohomens, sindichs e universitats dels ducats d Atenes e de la Patria". Cf. Ibid. 293, No. 215. Осмог маја 1381. краљ Петар III пише Рокабертију, викару „in ducatibus nostris Athenarum et Neopatrie". Cf. Ibid. 544, No. 484.

[206] *Predelli*, I Libri commemoriali II, 355, No. 320.

[207] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 206—209, No. 158.

[208] Ibid. 217—220, No. 168, 228 sq., No. 177.

[209] Ibid. 234 sq., No. 182. Папа 15. јуна 1346. даје упутства Хумберту од Виеноа, команданту експедиције против Турака, па говори о Каталанцима „in ducatu Athenarum". Cf. Ibid. 242—246, No. 188. Истог датума папа се обраћа архиепископима Патраса и Тебе, говорећи им о жељи Каталанаца „in ducatu Athenarum" да се врате у заједницу римске цркве. Cf. Ibid. 246 sq., No. 189.

[210] Ibid. 260 sq., No. 203. У писму Петра III од 10. маја 1381. спомиње се само „ducat d'Atenes", као и у документу од 8. јула исте године. Cf. Ibid. 548 sq., No. 490, 553 sq., No. 499.

Атину, Неопатрас, и Сидерокастрон, али није познат њихов редослед по рангу и важности. Тим основним територијалним и административним јединицама управљали су венгери (venger), као на пр. у Теби, Атини и Ливадији, или капетани: Сидерокастрон, Неопатрас и Салона. Поред ових функционера комунама су управљали савети „de syndicis et prud'-hommes".[211] Сачуван је акт краља Петра III Арагонског (13. септембра 1379) који обавештава синдике „prudhommes", као и комуне пет градова да је Рокаберти постављен за генералног викара компаније.[212] Поред ових дужности у каталанској администрацији значајно место имао је и кастелан (castellanus, castella) који је често добијао војне дужности и старао се о одбрани градова. Познати су случајеви да је исто лице обављало све три дужности: венгера, капетана и кастелана.[213]

Једна таква административна јединица (комуна) каталанског војводства обухватала је Неопатрас са околином, територију коју је Алфонсо Фадриго од Арагона освојио од тесалијских господара. Желећи да овде осигура своју власт, Алфонсо је тражио од сицилијанског краља да му додели град као феудални посед, али му тај захтев није остварен. Отада се у Неопатрасу смењивао читав низ каталанских феудалаца све до краја XIV века, докле је трајала каталанска власт у тој области.[214] К. Сетон посвећује један пасус организацији каталанске власти у Неопатрасу и констатује да се тај важан град налазио на северној ивици каталанских поседа, изолован од осталих територија Каталанаца. Неопатрас је под каталанском влашћу представљао аутономну муниципију (una universitat catalana) у којој је постојао савет представника градских корпорација, састављен од Грка и Каталанаца, али није познато како су се бирали његови чланови (prohomens). Градске корпорације бирале су своје представнике (sindichs, procuradors) у тај савет и они су представљали одговорно тело пред дуксом.[215]

У покушајима да осветлимо неке моменте из историје каталанске власти у јужној Тесалији, навешћемо претежно податке докумената каталанске канцеларије. Од каталанских поседа у јужним деловима Тесалије документи ипак најчешће говоре о Неопатрасу. Један од најмоћнијих каталанских феудалаца у јужној Тесалији био је Арменгод од Новелеса, господар Ливадије, Сидерокастрона и Неопатраса.[216]

---

[211] *Setton*, Catalan domination 80 sq.; *Loenertz*, Athènes et Néopatras 161.

[212] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 458 sq., No. 377; *Loenertz*, Athènes et Néopatras 139.

[213] *Setton*, Catalan domination 82—84.

[214] Поред Алфонса Фадрига од Арагона у граду је имао доста присталица и Арменгод од Новелеса. Фебруара 1365. године сицилијански краљ Фридрих III наређује да се Неопатрас преда генералном викару Матији од Монкада и Арменгод од Новелеса требало је да у замену добије тврђаву Сидерокастрон. Фридрих III 31. маја исте године обавештава функционере Неопатраса да је Матија од Пералта постављен за генералног викара, а 13. септембра 1379. године краљ Петар III Арагонски јавља да је за генералног викара постављен Рокаберти, коме по наређењу од априла 1381. Луис Фадриго од Арагона треба да преда Неопатрас. У току 1380. године капетан и кастелан Неопатрасу био је Андрија Завал кога још 1390. године срећемо на томе положају. Cf. *Loenertz*, Athènes et Néopatras 172 sq.

[215] *Setton*, Catalan domination 84 sq.

[216] Априла и маја 1362. парламенту каталанских феудалаца присуствује и Арменгод од Новелеса „seigneur de Stiris" који је држао Сидерокастрон и

Почетком 1365. године (24. фебруара) сицилијански краљ Фридрих III опомиње Јакова Фадрига од Арагона, Рожера од Лурија и Арменгода од Новелеса да треба да покажу дужну послушност према Матији од Монкада, генералном викару, као и да му предају тврђаве Ливадију, Сидерокастрон и Неопатрас.[217]

Арменгод од Новелеса није желео да изгуби те важне градове, па је одбио да их преда викару Матији од Монкада. Зато му је Јаков Фадриго од Арагона одузео Сидерокастрон. Покушавајући да сачува своје поседе, Арменгод од Новелеса шаље Антонија да Фасана, синдика Неопатраса на двор сицилијанског краља да преговара о условима под којима би могао да задржи Неопатрас.[218] Изгледа да преговори нису донели резултате, а у међувремену је умро и Арменгод од Новелеса, чиме је краљ Фридрих био ослобођен проблема око Неопатраса. Краљ је пре свега после септембра 1366. упутио писмо „nobili Rogerio de Lauria, ducatuum Athenarum et Neopatriae mariscalco", препоручујући му синдика Неопатраса Антонија да Фасана који се налазио у Месини и овде на краљевом двору дознао за смрт свога господара Арменгода од Новелеса.[219] Што се тиче тесалијских градова Неопатраса и Ламије они су уступљени Рожеру од Лурија, генералном викару компаније, а о чему говори акт краља Фридриха III од 5. октобра 1366. године.[220] Стање у каталанским поседима, по својој прилици, није било сасвим сређено, тако да је почетком 1367. године становништво упутило петицију сицилијанском краљу са предлозима за побољшање прилика у областима које држе Каталанци. Познат је врло опширан одговор краља Фридриха III (18. маја 1367) у коме покушава да између осталих убеди становнике Неопатраса и Ливадије да остану у саставу каталанске државе.[221]

Документи каталанске канцеларије дозвољавају да се прате неки догађаји у Неопатрасу и другим тврђавама јужне Тесалије под каталанском влашћу. У деценијама друге половине XIV века јасно се уочава жеља арагонског двора да осигура контролу над овим градовима. Петар III је већ 13. септембра 1379. године јавио „hominibus et universitati de la Patria" да ће Рокаберти бити постављен за генералног викара компаније.[222] Због тренутних успеха Наварежана та одлука је поништена, али је убрзо поново оснажена тако да се краљ априла 1381. године обраћа „als feels nostres los sindichs et prohomens e universitat de la ciutat de la Patria" као и Луису Фадригу од Арагона са обавештењем да је Рокаберти

Неопатрас. Cf. *Rubió i Lluch*, Diplomatari 377—9, No. 290; *Loenertz*, Athènes et Néopatras 116.

[217] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 340 sq., No. 257; *Loenertz*, Athènes et Néopatras 120 сматра да је Арменгод од Новелеса био господар Неопатраса.

[218] *Loenertz*, Athènes et Néopatras 121.

[219] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 362, No. 277; *Loenertz*, Athènes et Néopatras 124 датира овај акт са 5. октобром, мада у издању каталанских докумената стоји да је издат после септембра 1366. године.

[220] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 364, No. 280; *Loenertz*, Athènes et Néopatras 123 sq.

[221] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 374 sq., No. 289; *Setton*, Catalan domination 63 sq.

[222] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 458 sq., No. 377; *Setton*, Catalan domination 149 sq.

коначно постављен за генералног викара и позивом да му предају Неопатрас.[223]

У настојању да реализује права над каталанским поседима Петар III покушава да придобије поуздане људе у самом Неопатрасу, па 8. маја 1381. препоручује Рокабертију да изађе у сусрет захтевима Андрије од Бернарда Завала из Неопатраса који је намеравао да отвори процес против заступника наследства Арменгода од Новелеса; истовремено је Рокаберти, који је полазио у Грчку, требало да обавести Андрију Завала да су му опроштени учињени преступи према компанији. Краљ је Андрији Завалу дао и подршку у покушајима да као наследник поседа Арменгода од Неопатраса добије 20.000 перпера које му је узео Беренгар од Валоа, кастелан и капетан Неопатраса.[224] Само изгледа да је Рокаберти убрзо позван натраг на краљев двор, јер се у акту од 20. јуна 1383. краљ правда „amb el capitá, sindics i prohoms de Néopatria", што је Рокаберти напустио Грчку, а истовремено им обећава пуну подршку.[225] Каталански поседи у јужној Тесалији били су непосредно угрожени од агресивних планова Наварежана, па се арагонски двор трудио да појача одбрамбену моћ Неопатраса и других градова. У акту од 17. августа 1386. године Петар III пише „als amats et feels nostres los capitá, castellá, prohomens, sindichs e concell Franchs e Grechs de la Patria" и уверава их да ће учинити све за одбрану поседа које има у Грчкој.[226] Краљев акт од 18. августа исте године даје Петру од Поа право да држи „castra nostra de Cetina et de la Partia".[227] Поред свих напора и настојања арагонски двор није успео да сачува Неопатрас, чији је последњи кастелан и капетан био Андрија Завал, који је на томе положају остао до почетка 1390. године.[228] У меморандуму из 1380—1. године који описује стање у каталанским поседима, међу локалним господарима у средњој Грчкој наводи се и „Andrea Çavall noble hom e valent capitá dela Patria"[229] Почетком јануара 1390. године арагонски краљ Јован I обраћа се Андрији Завалу, капетану и кастелану Неопатраса, обећавајући му помоћ у борби против опасног непријатеља Нерија Ачајуолија.[230] Истовремено Јован I пише и Јелени Кантакузин, господарици Салоне и позива је да помогне угроженом Неопатрасу и Андрији Завалу, краљевом човеку у томе граду.[231]

---

[223] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 529, No. 462, 743, No. 712; *Loenertz*, Athènes et Néopatras 148 sq.

[224] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 543, No. 482, 544 sq., No. 484; *Loenertz*, Athènes et Néopatras 149 наводи да је Беренгар од Валоа и пре октобра 1366. био кастелан и капетан Неопатраса.

[225] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 596 sq., No. 549.

[226] Ibid. 627, No. 594.

[227] Ibid. 631—633, No. 597.

[228] *Loenertz*, Athènes et Néopatras 161 каже да је Андрија Завал био кастелан Неопатраса од 1380. до 1390. године.

[229] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 548; *Setton*, Catalan domination 102.

[230] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 657, No. 627; *Loenertz*, Athènes et Néopatras 153.

[231] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 656, No. 626; *Loenertz*, Athènes, et Néopatras 153. У актима од 5. и 16. новембра 1387. краљ Јован I Арагонски пише поданицима у војводству Атине и Неопатраса и препоручује им свога човека Петра од Валалба. Cf. *Rubió i Lluch*, Diplomatari 647, No. 614, 650, No. 618.

Поред свих каталанских напора да спасу Неопатрас Андрија Завал је убрзо (1390) предао град Мицеру Анеру, који је вероватно био Грк, али је Неопатрас убрзо пао у руке Нерија I Ачајуолија.[232]

Међутим, Неопатрас није био једини град који су Каталанци држали у јужним деловима некадашњих поседа тесалијских Анђела. Већ смо напоменули да је први поседник тих територија био Алфонс Фадриго од Арагона. Неке од тих поседа ова феудална породица брзо је изгубила, као на пр. Неопатрас, али је већи њихов део задржала до краја каталанске власти. Почетком друге половине XIV века Јаков Фадриго од Арагона те породичне поседе (Ламију, Салону, Лидорики, Витриницу и Егину) уступа брату Бонифацију, задржавајући само град Ламију и функције у Сидерокастрону.[233] Пошто је Јаков убрзо умро његове поседе (град Ламију и капетанат Сидерокастрона) наследио је син Луис Фадриго од Арагона[234] који је те територије држао све до смрти (1380). Зато се у једном необично интересантном документу (1380—1) међу каталанским феудалцима из Грчке на трећем месту наводи „don Lois Frederich Darago comte de la Sola e senyor del Citon".[235] Углед Луиса Фадрига од Арагона био је необично велики, тако да се он 1374. године осмелио да се прогласи за генералног викара компаније и на томе положају је потврђен априла 1375. године. Већ 1379. арагонски краљ Петар III поставља Рокабертија за новог генералног викара компаније и препоручује га Луису Фадригу од Арагона.[236] Напред смо напоменули да је до своје смрти (1380) Луис поседовао Ламију и Сидерокастрон, а тада су ови поседи прешли у руке његове удовице Јелене, ћерке Матије Кантакузина.[237] Принцеза из бивше царске куће држала је Ламију све до њеног пада у турске руке (1394).[238]

---

[232] *Setton*, Catalan domination 182 sq. Међу каталанским феудалцима К. Сетон спомиње и „Don Jofre Zarcovica" који је касније био капетан Неопатраса и прославио се у одбрани града 1390. године. Cf. Ibid. 114.

[233] *Loenertz*, Athènes et Néopatras 121 наглашава да је тај документ изгубљен, али да се његов садржај резимира у каснијим каталанским актима од 1. септембра 1380., 3. августа 1366. и 17. септембра 1380. Cf. *Rubió i Lluch*, Diplomatari 480 sq., No. 392, 356, No. 272, 498, No. 416.

[234] То се види из документа од 5. октобра 1366. и 14. јуна 1367. године. Cf. *Rubió i Lluch*, Diplomatari 366, No. 282, 383, No. 295; *Loenertz*, Athènes et Néopatras 121. Већ смо нагласили да је Јаков Фадриго од Арагона између 24. фебруара 1365. и октобра 1366. узео у краљево име Сидерокастрон од непокорног Арменгода од Новелеса. Cf. *Loenertz*, Athènes et Néopatras 120.

[235] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 548, No. 489; *Setton*, Catalan domination 103—105.

[236] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 454, No. 373; *Loenertz*, Athènes et Néopatras 139, 177.

[237] О Јелени Кантакузин v. *R. Loenertz*, Une page de Jérôme Zurita relative aux duchés catalans de Grèce (1386), REB 14 (1956) 161—163. *Nicol*, Kantakouzenos 160—162, No. 52 сматра да се Јелена око 1361. године удала за Луиса Фадрига од Арагона. Интересантно је напоменути да су Каталанци одржавали везе и са Јелениним оцем Матијом Кантакузином. Тако краљ Петар III априла 1381. године пише „excelentissimo ac magnifico principi xur Mathei Dei gratia Romanie imperatori" и обавештава га да је Рокаберти постављен за генералног викара компаније са надом да ће постојати пријатељство између каталанског војводства и Матије Кантакузина. Cf. *Rubió i Lluch*, Diplomatari 531, No. 466.

[238] *Колиас*, Σιδερόκαστρον 75 сл. Краљ Петар III пише 20. јуна 1382. Јелени Кантакузин и обавештава је о доласку Рокабертија, генералног викара компаније. Cf. *Rubio i Lluch*, Diplomatari 597, No. 550.

Поред наведених градова Каталанци су у Тесалији поседовали још неке тврђаве. Већ смо констатовали да се Одо од Новелеса оженио сестром грчког великаша Мелисина и да је она као мираз донела посед Димитријаде, Кастрија и Ликоније, градова на обали Волоског Залива. Међу каталанским феудалцима у документу из 1380—1. године као други по реду наведен је „lo Comte de Mitre qui pot haver le MD homens a cavall Albaneses" који је васал арагонског краља, али има своју заставу.[239] Крајем априла 1381. године арагонски краљ Петар III обраћа се: als feels nostres en Dimitrie e en Mitro", препоручујући им новог генералног викара Рокабертија уз чију подршку треба да се организује отпор према Наварежанима.[240] Истог датума Петар III пише акт „als noble amat e feels nostres lo comte Mitra e tots altres Albaneses habitants en lo terme de la Allada" и предочава им наварску опасност за каталанско војводство, а истовремено препоручује новог генералног викара Рокабертија.[241] У меморандуму из 1380—1. године, који смо више пута цитирали, наведен је и: „Misili de Novelles senyor del castell den Estanyol", посед који се такође налазио у Тесалији, северно од Димитријаде.[242]

Истовремено са организовањем световне власти у средњој Грчкој Каталанци су се побринули да овде створе солидну црквену администрацију, о чему говоре документи папске курије а и каталанске канцеларије. Покушавајући да уочимо неке моменте из тога интересантног процеса, ограничићемо се на територију јужне Тесалије. Под каталанском влашћу овде долази до делимичне рестаурације латинске црквене организације, што је по мишљењу папске курије значило континуитет оних дијецеза које су основане почетком XIII века, непосредно после уласка крсташких ритера у Тесалију. За организацију римске цркве у Тесалији К. Сетон подвлачи да је она требало да се прилагоди „to very adverse conditions: the Greek Metropolit of Larissa had under him three suffragan bishops whose dioceses lay in Catalan territory — Demetrias (Motra), Zeitounion and Loidoriki".[243]

Иначе та црквена организација стајала је под јурисдикцијом титуларног латинског цариградског патријарха, што се јасно види из препоруке папе Климента VI (31. августа 1343) архиепископима Атине, Тебе и Неопатраса да се покоравају патријарховим наредбама.[244] Из знатно каснијег времена, из последњих година каталанске власти у средњој Грчкој (1381) потиче важан документ о црквеној администрацији

[239] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 548, No. 489; *Setton*, Catalan domination 102.

[240] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 527 sq., No. 460.

[241] Ibid. 528, No. 461.

[242] Ibid. 548, No. 489. *Setton*, Catalan domination 106 sq. поново упозорава да је Кастри био најсевернији каталански посед у Тесалији. Иначе, у истом меморандуму је, између осталих, споменут и „lo marqués dela Bondoniça qui es tengut cascun any de presentar ad vicari del ducam III cavalls armats". Cf. *Rubió i Lluch*, Diplomatari 548, No. 489; *Setton*, Catalan domination 102, 105 sq. сматра да је посед овог великаша обухватао и Термопиле.

[243] *Setton*, Catalan domination 93, n. 46.

[244] *E. Déprez*, Clement VI: Lettres closes, patentes et curiales se rapportant à la France I, No. 388, col. 162 sq., No. 340, col. 129; *Setton*, Catalan domination 48.

каталанских поседа. Ту се каже да атински архиепископ има 13 суфрагана, од којих се 4 налазе „en los ducam d'Athenes"; поред тога у документу се после архиепископа Тебе наводи „l arcabisbat de la Patria. E aquest ha un sufragani, ço es lo bisbe del Cíton qui es dintre en lo ducam dela Patria".[245]

Карактеристично је да папа Јован XXII доста рано, већ 27. јуна 1323. године, поставља Ферара од Абела за латинског архиепископа у Неопатрасу. У указу о томе именовању папа подвлачи потребу Неопатраса да добије црквеног поглавара и саветује новом прелату да савесно и исправно управља повереном му дијецезом.[246] Кандидат није био задовољан додељивањем далеке и непознате дијецезе у средњој Грчкој, па је остао у Авињону, одлажући одлазак на своју нову дужност. Тако је Фераро од Абела ипак постигао жељени циљ, јер га је папа ослободио те непријатне дужности и 24. јуна 1328. обавестио краља Алфонса III да је Ферара преместио у другу дијецезу.[247] Из документа папске канцеларије не види се да ли је Фераро од Абела добио макар и титуларног наследника. Акт папе Климента VI (31. августа 1343) говори о могућности акције против Турака, па се папа обраћа низу црквених великодостојника у Грчкој, између осталих и архиепископу Неопатраса.[248]

Разуме се да се не могу навести сви латински прелати који су се током XIV века смењивали на положају поглавара цркве у Неопатрасу.[249] Писмо арагонског краља Петра III (16. септембар 1356) кардиналу Петру од Кроса препоручује Јакова Маскониja, архиепископа Неопатраса.[250] Ако није познат датум именовања Јакова за архиепископа, документи показују да је он умро 1360—1. године, јер папа Инођентије VI актом од 9. августа 1361. поставља фрањевца Петра за новог архиепископа Неопатраса.[251] Петров наследник био је такође фрањевац Франческо, споменут у писму папе Гргура XI угарском краљу Лајошу Великом (13.

---

[245] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 548, No. 489; *Setton*, Catalan domination 93.

[246] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 149 sq., No. 121. У документу се поглавар латинске цркве у Неопатрасу титулише само као епископ. Међутим, у акту инфанта Алфонса (3. март 1325) поглавар цркве у Неопатрасу има већ титулу архиепископа: Фераро од Абела треба да обавести двор о новостима добијеним од Пизанаца. Cf. *Rubió i Lluch*, Diplomatari 154, No. 124; *Setton*, Catalan domination 95 sq. каже да је први латински архиепископ у Неопатрасу био неки „fra Perpinyá".

[247] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 171, No. 140; *Eubel*, Hierarchia catholica I, 379. Тај епископ Фераро од Абела који се није отимао да преузме далеку дијецезу спомиње се и у актима арагонске канцеларије од 19. новембра 1324. и 26. маја 1326. године. Cf. *Finke*, Acta Aragoniensia III, 452, 451. Његова каријера оцртана је у *Rubió i Lluch*, Diplomatari 149.

[248] Ibid. 232—234, No. 181.

[249] Има података о неким функционерима неопатраске цркве, као на пр. у акту краља Петра III (17 марта 1355) који препоручује свога човека Франческа Коломбера „religioso nobilique dilecto Michaeli Olleri, decano ecclesie Tebane et canonico Neopatrie". Cf. *Rubió i Lluch*, Diplomatari 296, No. 219; *Loenertz*, Athènes et Néopatras 109.

[250] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 304, No. 230; *Setton*, Catalan domination 95 sq. наводи тога архиепископа међу прелатима у Неопатрасу, али не даје хронологију његовог управљања овом важном дијецезом.

[251] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 329, No. 247.

новембра 1372). Ту се говори о плановима за сазивање једног састанка у Теби ради стварања хришћанске коалиције против Турака који су много напредовали; о тим плановима папу је, између осталих, обавестио и Франческо, архиепископ Неопатраса.[252] Франческа је на положају поглавара неопатраске дијецезе наследио фрањевац Матија, што се види из писма Гргура XI (6. фебруара 1376).[253]

Изгледа да ни Матија није дуго био црквени поглавар у Неопатрасу, јер се вероватно од 1381. године у документима срећу подаци о августинцу Јовану Риусу, последњем латинском прелату Неопатраса. У писму од 13. децембра 1383. инфант Јован обавештава архиђакона Сарагосе да је Јован, архиепископ Неопатраса „ha a contractar con vos por algunos afferes proprios suyos. Por que vos rogamos affectuosamente que en los ditos afferes lo hayades por recomendado por honra nuestra, e desto nos faredes assenyalado servicio".[254] Актом од 12. децембра 1384. године инфант Јован од Арагона пише „capitulo et canonicis ecclesie Cesarauguste" и саопштава да ће „reverendus in Cristo pater frater Johannes Neupatrensis archiepiscopus ad metropolitanam Cesaraugustanam ecclesiam causa deserviendi in eadem impresenciarum accedat".[255] Арагонски краљ Јован I обраћа се 17. априла 1387. „archiepiscopo Neopatrensis" и говори му о генералном викару Рокабертију и о задацима који га очекују.[256]

Неопатрас није био једина латинска дијецеза XIV века у Тесалији, јер је каталанска власт обухватала још неке градове у јужним крајевима те области. Међу епископима Ларисе из XIV века К. Ојбел наводи Петра, Филипа (акт папе Климента VI од 23. јуна 1351) и Николу (акт Иноћентија VI од 6. априла 1362).[257] У тесалијским поседима Каталанаца значајно место имала је Ламија, због чега је и црквена дијецеза у томе граду уживала велики углед. Писмом папе Климента VI (28. маја 1344) доминиканац Лука де Марцелис постављен је за новог епископа Ламије. Римски црквени поглавар наглашава да жели да та епископија добије свога пастира, а истовремено хвали квалитете новог епископа. Документ спомиње и Николу претходног епископа Ламије, али без икаквих хронолошких података.[258] Не може се тачно одредити колико је времена Лука де Марцелис провео као епископ Ламије; значајно је да папа Иноћентије VI 18. јануара 1353. поставља Петра за новог епископа Ламије.[259] Акт

[252] Ibid. 423 sq., No. 336. Папа Гргур XI истог датума пише и византијском цару Јовану V Палеологу. Cf. Ibid. 425 sq., No. 337. О садржају оба документа в. *Setton*, Catalan domination 77, n. 41.

[253] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 445, No. 360; *Eubel*, Hierarchia catholica I, 195.

[254] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 599, No. 555. У акту од 6. септембра 1384. инфант Јован пише „que l'arcevispe de Patras (Neopatras) nos ha dito, ell va enta aquexas partes, por que vos rogamos e mandamos que lo hajades recomendado en sus aferes, que plazer nos ende faredes". Cf. Ibid. 607, No. 567.

[255] Ibid. 610, No. 573.

[256] Ibid. 641, No. 606; *Setton*, Catalan domination 179 sq.

[257] *Eubel*, Hierarchia catholica I, 307.

[258] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 237—239, No. 184; *Eubel*, Hierarchia catholica I, 195.

[259] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 286—288, No. 210.

истог папе од 6. марта 1353. показује да су око овог постављења искрсле неке потешкоће, јер он сада поставља Антонија дел Фана за епископа Ламије, што показује да Петар није желео да крене у далеку и непознату дијецезу. Тај папски акт је занимљив и због тога што спомиње неког Филипа као епископа Ламије, који је био претходник двојице нових изабраника.[260]

Од осталих латинских прелата XIV века у појединим градовима јужне Тесалије познати су нам неки епископи Димитријаде: Никола, наведен у акту Климента VI од 10. маја 1386., затим Георгије, споменут између 1390. и 1420. године.[261] У оквирима латинске црквене организације у Тесалији XIV века јављају се и епископи Домокоса, старог црквеног центра: тако су познати Марко (око 1334), као и Гвало и Јован који се не могу хронолошки ближе одредити.[262] Најзад, треба напоменути да је Г. Шламберже објавио печат са натписом „s(igillum) fratris Petri episcopi cardicensis", који датира у XIV век, па би могао да припада неком латинском епископу Кардице.[263]

Подаци о латинској цркви у Тесалији несумњиво сведоче о настојањима папске курије да искористи поновно политичко запоседање неких грчких територија и да у њима обнови дијецезе које су постојале и у ранијем периоду латинске власти, почетком XIII века. Тако су обновљене латинске дијецезе у оним областима јужне Тесалије, па и читаве средње Грчке, које су заузели Каталанци. Извесну пометњу у слику обнављања латинске црквене организације уноси податак о архиепископу Ларисе, града који је сигурно остао ван домашаја каталанске власти. Вероватно да је неки угледни латински прелат само носио титулу поглавара митрополије у Лариси, што показује тежњу папске курије да формално обнови црквену организацију и у областима које још нису дошле под власт Каталанаца.

У овом одељку дали смо преглед основних података из историје каталанске власти у неким крајевима Тесалије. Сасвим је разумљиво да се те вести каталанских извора односе на јужни део поседа тесалијских Анђела, на крајеве око градова Неопатраса и Ламије, који географски стриктно и не спадају у Тесалију. Међутим, у касном средњем веку те

---

[260] Ibid. 288—290, No. 211; *Eubel*, Hierarchia catholica I, 195 међу епископима Ламије наводи и неког Гргура (1382).

[261] Међу епископима Димитријаде *Eubel*, Hierarchia catholica I, 230 спомиње и неког Петра, али не одређује време његове делатности. Арнолд, последњи епископ кога наводи К. Ојбел познат је из писма папе Мартина V (30. август 1429), па према томе излази из хронолошких оквира нашег истраживања.

[262] *Eubel*, Hierarchia catholica I, 233. Међу црквеним поглаварима, чије дијецезе не спадају у географске оквире Тесалије, *Eubel*, Hierarchia catholica I, 509 sq. региструје већи број епископа Термопила: Марко и Тома, споменути у акту Климента V од 21. маја 1311., затим Георгије (1340), Нитард, споменут у писму Клемента VI од 16. фебруара 1344., Хенрик (акт Иноћентија VI од 31. маја 1356) и Јаков (без датума). Остали епископи Термопила прелазе хронолошке оквире наше теме, јер потичу из XV века: Силвестар (акт Гргура XII од 6. јула 1412), Улрих (акт Јована XXII од 5. јануара 1413) и Никола (акт Мартина V од 13. октобра 1424).

[263] *G. Schlumberger*, Sceaux des feudataires et du clergé de l'empire latin de Constantinople, Caen 1898, 39 sq.

области ипак улазе у оквире тесалијске историје. Оне су за византијски свет практично изгубљене у тренутку када су пале под власт Каталанаца, јер остају под тим западним ратницима све до краја XIV века, а онда их освајају Османлије, заједно са осталим деловима Тесалије.

4. *Млетачки интереси и поседи у Тесалији у XIII и XIV веку*

Одавно је констатовано да је Четврти крсташки поход, који је срушио Византијско царство, донео највише користи Млечанима, трговачкој и поморској сили, животно заинтересованој за слободну трговину у источном Средоземљу. Током XII века слобода те трговине више пута је довођена у питање, пре свега анти-млетачким и уопште анти-западним мерама цариградске владе, тако да је млетачки дужд Енрико Дандоло искористио погодну прилику да ликвидира Византију и да тиме осигура слободу робне размене на читавој територији бившег царства. Деобом освојене територије Млечани су узели неке важне трговачке центре у бившим византијским земљама, желећи да тиме осигурају слободан пут својим бродовима и трговцима. Свакако да су амбиције и аспирације млетачких политичара биле уперене и према источним обалама континенталне Грчке, где су Млечани пре свега заузели Евбеју, острво које је могло да им омогући контролу трговине у северном делу Јегејског Мора.

Овде нећемо посматрати историју свих млетачких поседа на византијској територији после 1204. године, јер то превазилази просторне границе нашег истраживања.[264] Настојаћемо да, колико то допуштају изворни подаци, пружимо слику млетачких интереса и поседа у Тесалији. Вести о тим странама млетачке политике у Тесалији доста су оскудне, бар што се тиче објављених докумената или регеста одлука појединих државних органа републике. Поред тога млетачки поседи у Тесалији никада нису били нарочито бројни и пространи, тако да ни подаци о њима нису онако чести као када се ради о виталнијим интересима републике.

Па ипак су Млечани имали одређене економске и трговачке интересе на источној обали Тесалије, нарочито од тренутка када су постали господари Евбеје (Негропонта), која је представљала необично погодну базу за трговину у Јегејском Мору, а у томе промету је и плодна Тесалија добијала значајно место. Млетачки трговци у Негропонту извозили су житарице и дрво из Тесалије, што је трајало све до пада Тесалије у руке Османлија.[265] У посматрању општих услова трговине у Тесалији треба водити рачуна и о неким географским специфичностима те богате земље: оивичена са свих страна доста великим планинским венцима Тесалија је једино отворена према истоку равницом ка Волоском Заливу.[266] Зато су млетачки интереси и поседи били сконцентрисани баш на обали Воло-

[264] О томе в. *F. Thiriet*, La Romanie vénitienne au moyen âge. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe — XVe siècles), Paris 1959.
[265] Ibid. 282, 338.
[266] *Philippson*, Thessalien 20.

ског Залива, где су Млечани већ на самом почетку XIII века заузели неке градове.

На северној обали пространог Волоског Залива налазила се пре свега Димитријада, стари трговачки центар, преко кога се извозило тесалијско жито. Млечани су је запосели непосредно после 1204. године, али је нису задржали током читавог периода који нас овде интересује: у XIV веку Димитријаду су освојили Каталанци.[267] Непосредно после 1204. године[268] Млечани су поред Димитријаде запосели и Алмиру, важан трговачки град на западној обали Волоског Залива, центар који је био у ривалству са суседном Димитријадом, баш због извоза жита из Тесалије.[269]

Из тога раног периода млетачке власти у лукама Тесалије нема података о трговини и извозу. Постоје само неки детаљи, као на пр. у уговору између Хоспиталаца и епископа Гардикије (11. децембра 1212), где се каже да ће епископ уместо 200 марака сребра имати за 6 година „proventus fori Armironensis“. [270] Документ од децембра 1233. године говори о старом потраживању неког Леонарда Лонга који је још 1211. позајмио Рајмонду Аконтану у Алмири 50 златних перпера.[271] Живља трговина на обали Тесалије, бар према изворним подацима, почиње тек средином XIII века. Прве вести о млетачким интересима у Алмири и о неким установама републике у граду даје пројект уговора цара Михајла VIII Палеолога са Млечанима (18. јун 1265). Тај документ предвиђа врло широке привилегије млетачким трговцима на читавој територији

[267] Ibid. 153. *V. Hrochova*, Le commerce vénitien et les changements dans l'importance des centres de commerce en Grèce du 13e au 15e siècles, Studi Veneziani 9 (1967) 9.

[268] *Lemerle*, L'émirat d'Aydin 77, n. 1 напомиње да се после 1204. године Алмира нашла под влашћу ритера Виљема од Ларисе, али да су Млечани овде сачували „leurs comptoirs et leurs biens“. Занимљиво је да се у неким документима после 1204. године говори о пословима и обавезама у Алмири пре пада Византије; тако на пр. млетачки акт од јула 1214. спомиње спор између Марина и Доменика Прементунија о уговору закљученом још октобра 1192. године, а према чијим одредбама је Доменико требало да са бродовима иде „in culfo de Armiro“. Cf. *R. Morozzo della Rocca — A. Lombardo*, Documenti del commercio veneziano nei secoli XI—XIII, vol. II, Roma 1940, 96 sq., No. 554. Исто се говори и у акту од новембра 1218. године. Cf. Ibid. 122—124, No. 581.

[269] *Philippson*, Thessalien 181; *Kirsten*, Die byz. Stadt 30 sq.; *Hrochova*, Le commerce vénitien 8. У Алмири је пронађен печат са представом св. Марка са једне и латинским натписом са друге стране „Jaco(bus) D(e)i gr(a)t(ia) Venetie Dalmatie atqu(e) Cr(oatie) R(egn)o dux“. *Н. Гианопулос*, Μολυβδόβουλλα ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἁλμυροῦ, ΕΕΒΣ 3 (1926) 161—163 који објављује овај печат сматра да је у натпису споменут млетачки дужд Јаков Тијеполо (1229—1249), што би показивало да су у његово време Млечани држали Алмиру. Поред тога *N. Gianopulos*, Μολυβδόβουλλα προερχόμενα ἐκ τοῦ Νοτίου μεσαιωνικοῦ Ἁλμυροῦ, BZ 17 (1908) 136 публикује још један печат из Алмире са латинским натписом „V. MICHAEL D(E)I GRA(TIA) VLNCE DAM IAC FA Q CROATIE DUX“. Он само напомиње да је тај Михајло био дукс Алмире за време латинске власти после 1204. године. Најзад, *Гианопулос*, Μολυβδόβουλλα ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἁλμυροῦ 163 сл. публикује печат из Алмире са представом арханђела Михајла и латинским натписом „Stefani di Aureceni sigil(um)“.

[270] *G. Delaville le Roulx*, Cartulaire général de l'Ordre des Hospitaliers de St. Jean de Jérusalem II, Paris, 1894—1904, 158, No. 1413.

[271] *A. Lombardo — R. Marozzo della Rocca*, Nuovi documenti del commercio veneto dei secoli XI—XIII, Venezia 1953, 98 sq., No. 87.

обновљеног Византијског царства, а између осталог и право да имају кварт у Алмири, како би из те луке могли да извозе храну и вино. Ту се напомиње да је византијски цар у току рата са Млечанима из Негропонта освојио Алмиру, па је сада желео да трговцима републике омогући да извозе робу преко те луке.[272] Већ смо нагласили да су подаци тога документа необично важни за историју рестаурације византијске власти у континенталној Грчкој, јер несумњиво показују да је непосредно после заузимања Цариграда (1261) Михајло VIII Палеолог освојио неке градове на источној обали Тесалије. Између осталих, византијска власт је обновљена и у Алмири.

Прилике су се у Тесалији изгледа брзо мењале, што показују детаљи уговора које је касније цар Михајло VIII Палеолог закључивао са млетачком републиком. У томе погледу нарочито је интересантан уговор од 4. априла 1268., потписан у Цариграду на пет година; у његовом тексту међу одлукама о млетачким повластицама на византијској територији нема одредбе која се односи на Алмиру. Исто се може рећи и за одлуке хрисовуље Михајла VIII Палеолога (19. марта 1277) која такође даје Млечанима широке привилегије, али не спомиње Алмиру.[273] Та упадљива разлика која се односи на Алмиру захтева извесно објашњење. Као најприроднија намеће се претпоставка да власт обновљеног Византијског царства није дуго трајала у Алмири и да је Михајло VIII Палеолог брзо изгубио овај град који је преотео од Млечана. Међутим, Д. Геанакоплос друкчије објашњава ове значајне разлике у византијско-млетачким уговорима из 1265. и 1268. године: он сматра да су оне резултат промене у политици византијског цара према Млечанима. Обновитељ царства решио је 1265. године да прекине пријатељство са Ђеновом и да се потпуно окрене Млечанима, којима је учинио и велике уступке; 1268. године ситуација је била сасвим друкчија, јер је Михајло VIII Палеолог решио да предузме нову тактику балансирања између две конкурентске италијанске поморске републике.[274]

Иако су се после обнове Византијског царства прилике промениле на источним обалама Тесалије, Млечани су несумњиво задржали свој интерес за ове области, у којима је главни трговачки и извозни центар била Алмира.[275] За упознавање обима и значаја млетачке трговине у лукама источне Тесалије, Димитријади и Алмири, необично је значајан млетачки меморандум (марта 1278) о штетама које су поданици Михајла

[272] M. M. III, 76—84; *Dölger*, Reg. III, No. 1934. Латински текст објављен је у *Tafel-Thomas* III, 66—89; *J. B. Bury*, The Lomdards and Venetians in Euboia (1205——1303), Journal of Hellenic Studies 7 (1886) 334 sq.; *S. Borsari*, La politica bizantina di Carlo I d'Angiò dal 1266 al 1271, Archivio storico per le province napoletane NS 35 (1956) 336.

[273] *Tafel-Thomas* III, 93—100; *Dölger*, Reg. III, No. 1960; *Tafel-Thomas* III, 133—139. *R. Cessi*, Le colonie italiane medievali in Oriente I, La conquista, Bologna 1942, 114 sq. наводи да су после 1204. године поред Млечана и Пизанци имали кварт у Алмири.

[274] *Geanakoplos*, Michael Palaeologus 214 sq.

[275] *Hrochová*, Byz. města 32 каже да су Млечани 1255. у Алмири „dostali obchodni osadu a později samotné přistavistě".

VIII Палеолога причинили грађанима републике. У жељи да обнови византијску власт у континенталној Грчкој Михајло VIII Палеолог предузимао је гусарске нападе првенствено против латинских поседа у Јегејском Мору, а у тим подухватима спомињу се неки градови у Тесалији (Алмира и Димитријада).[276]

У једном од претходних одељака констатовали смо да је деспот Јован, брат цара Михајла VIII Палеолога, почетком друге половине XIII века владао или управљао поседима Палеолога у источној Тесалији. Зато сасвим разумљиво звуче оптужбе млетачког меморандума да је један грађанин републике на путу из Цариграда у Драч „fuisse derobatum de tanto, quod valuerit yperpera XXXII per Despotum, fratrem domini imperatoris" и да је задржан 4 месеца у затвору.[277] Ту се такође каже да је јануара 1276. млетачки грађанин Мартин од Моренцаге „naulizasset unum suum lignum Stano Savasto, capitaneo Belgradi et Spinarize pro domino Imperatore, ut portaret victualia in culfo...ad castrum Blachie per CCC yperpera".[278]

Низ наведених примера штета које су претрпели млетачки поданици добро илуструје обим млетачке трговине на обалама Тесалије. Фулко од Клуге, млетачки грађанин из Негропонта, свакако је имао доста развијене пословне везе у лукама Тесалије, па се у меморандуму наводи да је у време бајила Негропонта Николе Мијанија његов човек опљачкан, када је са барком ишао ради трговине у Димитријаду.[279] Такође за време службовања бајила Николе Мијанија Хенрик од Цанексина изгубио је доста имовине у Димитријади, а други грађанин Теодор дело Лонго сву имовину у Гардикији.[280] Млетачки грађанин Јован, син Петра Каденаца, опљачкан је „cum esset ad Dimitriatham cum I barcha- iam est annus et ultra — per Mengadomesticum et Cumanos, qui erant cum eo, de tantis suis rebus que valuerant yperpera XII et dimidium".[281] Тај податак је нарочито важан, јер спомиње и византијске функционере, великог доместика, који је вероватно царски намесник у Тесалији. Најзад, када је реч о Димитријади треба навести да исти меморандум говори о Андрији Дандолу који је у време истоименог бајила Негропонта „dum veniret cum uno suo ligno de Salonicho, honerato de furmento et aliis mercationibus de multis suis rebus et mercationibus, scilicet aurisiis, furmento et farina, carnibus porcinis, cera, roiba, lignamine, pannis de Ypro et saia, evasis de dicto ligno passo naugrafium in contrata de...onia et Dimitriata, acceptis sibi per homines illarum". Цар Михајло VIII Палеолог је обећао да ће обештетити млетачке грађане са 350 и више златника.[282]

Детаљан и садржајно богат меморандум доноси и неке податке о млетачким поданицима и трговцима у другим деловима Тесалије. У

[276] *Ahrweiler*, Byzance et la mer 362.
[277] *Tafel-Thomas* III, 174.
[278] Ibid. 182.
[279] Ibid. 195.
[280] Ibid. 205. За други случај се наглашава да је штета учињена „in alia parte per Johannem de Lacardica tempore domini Nicholai Miglani Bauli".
[281] Ibid. 200.
[282] Ibid. 278.

навођењу штета учињених млетачким трговцима каже се да су Амадео Рајнерије, Јован Аури и Анђело Пентери били опљачкани „per Johannem Zenzaraxon et Nicholaum, filium Salemi, homines domini Imperatoris" када су се барком враћали из Алмире. Учињена штета процењена је на 63 златника.[283] Млетачки грађанин Јован Петенарио који се враћао „de culfo Almiro" такође је опљачкан „per nepotem Johannis Zensarason", а вредност заплењене имовине износила је 50 златника.[284]

Изгледа да је Јован Зарансон, свакако пират Михајла VIII Палеолога, често нападао и пљачкао млетачке бродове. У истом меморандуму се каже да је пре више од 4 године опљачкан неки Теодор Сињоло „dum veniret de Larmiro, cum una barca, et esset per medium Loreo ad Cambiamentellum, per Johannem Senzaraxon cum quatuor lignis domini Imperatoris"; вредност робе износила је 87 златника.[285] У време мира а за управе бајила Негропонта Петра Бена опљачкан је Бенедикт, становник Негропонта „cum iret de Nigroponte ad Armiro cum barcha unius, vocati Clementus, in loco vocato Fetali, per Johannem Senzaraxon cum una galiota de tanto inter denarios et mercadandia quod valuerint yperpera LXXVIII et plus".[286] Шест година пре састављања меморандума млетачки грађанин Антоније да Канарело опљачкан је „per Johannem Senzaraxon, hominem domini Imperatoris in culfo de Larmiro", а вредност отете робе износила је 120 златника.[287] Низ наведених података несумњиво показује да је Јован од Зарансона, човек византијског цара, са својим бродовима оперисао у Јегејском Мору, пре свега нападајући бродове који су из Негропонта трговали са лукама на обали Тесалије.

Подаци опширног млетачког меморандума сведоче да је било и других пирата у царевој служби који су задавали муке млетачким трговцима у Јегејском Мору. Тако је за време бајила Негропонта Николе Квирина млетачки грађанин Јован Бароко „fuisse derobatum in aquis Armirii per Pardum, nepotem Rolandi, habitatoris Thessalonichi, cum I vacheta armata in Salonichi per dictum Imperatorem", а вредност заплење робе износила је чак 300 златника.[288] Исти Пардо „gener Rolandi, militis de Salonich, Lusi de Larmiro" опљачкао је млетачког поданика Марина Гардиагана, одневши му робу у вредности од 142 златника.[289] Грађанин Негропонта Петар Кадексадо и његов син Јован опљачкани су „cum irent de Nigroponte ad Armiro, in portu Armiro per Leonem Fulcum cum una

---

[283] Ibid. 167 sq. Тај Јован Зенсарасон, човек византијског цара спомиње се и нешто раније у истом акту такође као виновник штете причињене млетачким грађанима. Cf. Ibid. 165; *P. Charanis*, Piracy in the Aegean during the reign of Michael VIII Palaeologus, Annuaire de l'Inst. de philol. et d'histoire orientales et slaves 10 (1950) 133.

[284] Ibid. 178.

[285] Ibid. 214.

[286] Ibid. 216. Податак је занимљив због тога што први пут спомиње неке млетачке трговачке послове у Птелеону, граду који тек у XIV веку добија већи значај у млетачкој трговини.

[287] Ibid. 273.

[288] Ibid. 180 sq.

[289] Ibid. 188. Занимљиво је да се одмах наглашава „et hoc fuisse tempore domini Petri Michaelis, consulis Venetorum in Salonich, coram quo testifans hec suo sacramento vera esse firmavit".

vacheta armata ad Salonich de gente domini Imperatoris, de tanto oleo quod valuit yperpera VIII et plus".[290] Три године пре састављања меморандума Матија Барберије, грађанин Негропонта који се са још неким млетачким поданицима враћао из Алмире опљачкан је од царевих људи а покрадена роба вредела је више од 50 златника.[291] Најзад, о млетачким трговачким интересима у Алмири говори и податак о штети коју је претрпео Филип Санудо, власник две трећине једног трговачког брода; а висина штете процењена је на 200 златника.[292]

Подаци које смо горе навели о млетачкој трговини у Алмири углавном се односе на почетак друге половине XIII века и потичу из познатог млетачког меморандума, састављеног марта 1278. године. Већ почетком XIV века центар млетачке трговине на обали Тесалије преноси се у Птелеон, али у изворима има још увек података о значају Алмире за млетачку трговину. Млетачки акт од 22. октобра 1309. наводи да је Јован, посланик Ђенове дошао да између осталог уреди ствари око накнаде штете коју је октобра 1308. године неки млетачки брод у Алмири причинио ђеновљанским поданицима Конраду де Видету и другима.[293] Осим тога, септембра 1319. године посланици Андроника II Палеолога протестовали су у Млецима због многих штета нанетих царевим поданицима, па се међу осталим случајевима наводи „uno degli ambasciatori fu nell'Agosto 1317 presso e spogliato da Rigetto Banu, Pietro Favro e Giovanni de Armiraya e lo vendettero".[294] Свакако да се овде ради о неком млетачком трговцу из Алмире.

Природно је претпоставити да млетачки трговци из Негропонта нису посећивали само приморске градове Димитријаду и Алмиру, мада је сигурно да је овде пролазио највећи део њиховог трговачког обрта. Има података да су трговци републике посећивали и неке друге трговачке центре у Тесалији. У више пута цитираном млетачком меморандуму (март 1278) каже се да је грађанин Негропонта Јаков Векари опљачкан „in XII yperpera et dimidium a Labondoniza".[295] Млетачки поданик Бартоломео Спинело страдао је „dum veniret ad Bondenizam cum una sua cozularia honerata de furmento et fabis in loco dicto Paioveo, per Bartholomeum, filium Salemi cum una vacheta de Salonicho, de tanto inter cozularium et caricum quod valuerit yperpera LXXV et plus".[296] Нешто више од две године пре састављања меморандума претрпео је штету у вредности од 43 златника и Никола Суриано „dum esset in Bondoniciam cum una barcha honerata de furmento et fabis, per Petrum de Balduino et Savasto Zuraghi cum galeis VIII domini Imperatoris". Одмах иза тога наводи се да је јуна 1276. године опљачкан неки Јован Лованик „dum

[290] Ibid. 199.
[291] Ibid. 203.
[292] Ibid. 273 sq.
[293] *Predelli*, I Libri commemoriali I, 96, No. 413.
[294] Ibid. 207, No. 179.
[295] *Tafel-Thomas* III, 201. Иако се Водоница са околином географски не налази у Тесалији, сматрамо да у економском погледу представља део ове плодне и простране области.
[296] Ibid. 218.

esset ad Gaudicam cum una cozularia ... per Johannem Senzaraxonem cum sua galiota“, а вредност робе износила је 70 златника.[297]

Млечани Николинус и Филип ишли су у Ликонију са бродом па су „ad scollos Pisanorum“ заробљени и опљачкани „per Pardum, nepotem sere Rolandi Cavalerii“; штета је процењена на 130 златника.[298] Најзад, у меморандуму се напомиње да је 4. марта 1276. Георгије „de Crete“ нападнут „dum veniret cum una sua barca de Sagora, caricata de mercimoniis et victualibus cum foret ad pontam Delitalde, veniendo Nigropontem, per Grecos de Loreo, cum una vacheta“ а да му је одузета роба у вредности од 10 златника и 8 гроша.[299]

Наведени подаци млетачког меморандума врло су важни за оцену обима и праваца млетачке трговине у Јегејском Мору. После пропасти Византијског царства (1204) република је запосела неке главне тачке на путевима у византијским водама, па се власт Млечана учврстила и у Негропонту (Евбеја). Одатле су Млечани разгранали своје трговачке послове по читавом северном делу Јегејског Мора, а у томе промету значајно место имала је обала Тесалије која се налазила у непосредној близини млетачких поседа на Евбеји. Млетачка трговина је овде брзо напредовала, јер је плодна тесалијска земља представљала ризницу читавог низа пољопривредних и сточарских производа које су трговци одатле разносили у различите крајеве млетачке Романије. Само млетачки меморандум сведочи и о томе да су трговци републике били изложени сталним нападима пирата који су углавном стајали у служби цара Михајла VIII Палеолога и оперисали из градова на обали Тесалије, подложних Цариграду. Напори Млечана да ту трговину осигурају и заштите од честих напада гусара у византијској служби, описани у меморандуму из 1278. године, најбоље показују колико је та трговачка размена са лукама Тесалије била важна за млетачке интересе у византијским водама.

Млетачка трговина производима из плодне Тесалије наставила се и у следећим деценијама XIII па и током XIV века, али о тој размени има мало изворних података. Тако је 18. августа 1298. године у Млецима расправљано о томе да су људи „duche de Lapatra vel patris ejus“ опљачкали млетачке грађане Лоренца Мангула и Петра Савонерија, због чега поглавари млетачких поседа у Негропонту треба да пошаљу посланике дуксу Неопатраса који ће тражити да се ствар испита и да се накнади учињена штета. Истовремено се констатовало да су поданици господара Неопатраса у трговини у Негропонту плаћали царину од 5% од вредности робе, а сада се налаже млетачком бајилу да ту царину смањи на 3%.[300] Ови подаци су врло карактеристични, јер сведоче о жељи Млечана да среде односе са Константином Анђелом (1289—1303) и да тако осигурају несметан промет својим трговцима у приморским областима Тесалије.

---

[297] Ibid. 222 sq.

[298] Ibid. 217 sq. Издавачи наводе да се locus Lechonia (Λεχώνια) налазио „ad sinum Thessaliae Pagaseticum, veterum Jolius“.

[299] Ibid. 219 sq.

[300] *Hopf*, Geschichte I, 290; *F. Thiriet*, Délibérations des assemblées I, 25, No. 215.

Да би то постигли органи Млетачке републике били су спремни на крупне уступке, као што показује смањење царинске стопе трговцима из Тесалије који долазе у млетачке градове. Млечани су хтели да обезбеде накнаду штете трговцима који су опљачкани од људи у служби тесалијских господара. К. Хопф је склон да поверује да се ради о штети нанетој приликом упада тесалијских трупа на територију Епира[301], али нам изгледа вероватније да су у питању штете учињене млетачким трговцима у једном дужем временском периоду, јер се у одлуци каже да су то учинили људи „господара Неопатраса или његовог оца". Константинов отац севастократор Јован I Анђео умро је пре марта 1289. године, па се млетачко тражење протезало на дужи временски период више од једне деценије унатраг.

Иако су млетачки државни органи показали спремност на уступке, изгледа да сам севастократор Константин Анђео није желео да дође до споразума са републиком, па није пристао на предложене аранжмане; то се првенствено односило на накнаду штете. Међутим, тесалијски господар се убрзо нашао у извесним тешкоћама, због чега је постао попустљивији према Млечанима и априла 1300. године пристао је на склапање уговора са републиком. Добри односи севастократора Константина Анђела са Млечанима потрајали су до краја његове владе (1303), што показују и инструкције млетачком бајилу у Негропонту да живи у миру са Константином Анђелом.[302] Шта више, изгледа да су се добри односи наставили и после смрти Константина Анђела (1303) а за владе последњег тесалијског господара из куће Анђела, Јована II. У току 1317 године неки млетачки трговци изгубили су тканине у Тесалији које је Јован II Анђео поклонио својој мајци. Тесалијски господар био је спреман да накнади штету, што показује податак да је 14. маја 1317. у Млецима примљен превод са грчког „di lettera di Giovani Comneno Angelo duca, signore de terre de Thenes e Patras e duca della gran Blachia e de la Castoria al doge"; у писму је Јован II Анђео обећавао да ће надокнадити учињену штету.[303]

Почетак XIV века донео је велике политичке промене у Тесалији а и у неким суседним областима. Те промене су пре свега изазване доласком Каталанаца који су прохујали кроз Тесалију и основали државу у Теби и Атини на територији бившег атинског војводства породице де ла Роша. Што се тиче саме Тесалије овде је 1318. године умро Јован II, последњи представник тесалијске гране Анђела, тако да је после његове смрти власт припала другим феудалним господарима, а делове Тесалије према границама атинског војводства освојили су Каталанци. За нас је интересантно да су Млечани искористили те промене у Тесалији и суседним областима, да би потпуније осигурали своју трговину. То

---

[301] *Hopf*, Geschichte I, 290.

[302] Ibid. 290.

[303] Ibid. 255. *Predelli*, I Libri commemoriali I, 117, No. 41. Вредно је напоменути да се овде Јовану II Анђелу даје титула господара војводства Атине, што је одјек његових претензија да по родбинској линији са атинском владајућом породицом оствари своја права на атинско војводство.

су пре свега хтели да постигну уговорима са новим господарима у Тесалији, а и запоседањем још неких упоришта на обали Тесалије.

Упркос значајним политичким променама у почетку XIV века, трговина у Тесалији није губила свој интензитет, па су Млечани и даље били заинтересовани за ову територију, која остаје ризница пољопривредних и сточарских производа. Чим су Каталанци закорачили у Тесалију (1308) Јован од Беркона почео је са њима преговоре о извозу жита из Тесалије; то жито су извозили и Ђеновљани, транспортујући га у Касандрију.[304] Барски архиепископ Гијом Адам (1322) после навођења Тракије и Македоније каже „a dextris autem, id est a meridie, habemus portum et castrum Bondonicie per quem blada omnis generis ex regione Blaquie habebimus habundanter".[305]

Сасвим је природно да су Млечани желели да искористе настале промене и да обезбеде још веће олакшице за своје трговце у Тесалији. Непосредно после добијања вести о смрти Јована II Анђела Млечани су 1319. године послали у Тесалију Тому Морозинија са задатком да помогне присталицама преминулог тесалијског господара у борби за власт.[306] Вероватно да су Млечани то учинили у нади да ће код присталица Јована II Анђела наићи на исте олакшице које им је у трговини дао овај тесалијски владар. Међутим, Млетачка република је и на други начин покушавала да искористи промене у Тесалији. Јужни делови поседа Јована II Анђела припали су Каталанцима, а градове и тврђаве у томе делу посео је Алфонс Фадриго од Арагона. Тада су Млечани после 1318. године успели да добију од нових господара град и луку Птелеон која се налазила на обали Тесалије, па је бајило у Негропонту Марино Фалијер одредио двојицу комесара, поверивши им бригу о млетачким инетересима у Птелеону.[307] Тај град је за Млечане био необично важан, јер се налазио насупрот Негропонта и могао је бити погодна лука за трговину на копну. Зато су Млечани и поставили свога функционера — ректора у Птелеону који је био потчињен бајилу у Негропонту.[308]

Запоседање Птелеона било је необично значајно за трговачке интересе Млетачке републике, јер је омогућило стварање нове и добро организоване базе за извоз робе из Тесалије.[309] У чувеном извештају

---

[304] *Hopf*, Geschichte I, 322.

[305] Recueil des historiens des croisades. Documents latins et français relatifs à l'Arménie II, Paris 1908, 508; *Miller*, Essays 246.

[306] *Hopf*. Geschichte I, 355.

[307] Ibid. 356; *Гианойулос*, Φθιῶτις 23; *Philippson*, Thessalien 280; *Setton*, Catalan domination 36 sq., 254.

[308] *W. Heyd*, Histoire du commerce du Levant au Moyen Age I, Leipzig 1923, 453. Наводећи приходе високих функционера у млетачкој Романији, *Thiriet*, Romanie 194, n. 8 констатује да у мањим местима ректор није имао плату, већ се издржавао од локалних прихода. Он додаје „en ce cas, le recteur exerçait un regimen prolongé, parfois viager, comme Antonio Darduino à Phtéléon à la fin du XIVe siècle".

[309] У изворима има података да су Млечани и раније долазили у Птелеон. У више пута коришћеном млетачком меморандуму (март 1278) о штетама нанетим млетачким трговцима, наводи се и случај неког Михајла Псинара који је опљачкан „dum esset ad Vitulum, ubi erat.....caricata de sale et de zarris per Savatam et alios homines ipsius contrate descendentes ibidem, de tanto quod valuerit yperpera VI de suis

Марина Сануда (1325) о приликама у Тесалији каже се да „Veneti habent unum castrum iuxta mare in Blachia, nomine Fetenli, quod de bona voluntate et sua licentia reliquit eis Imperator Graecorum, qui obtinuissent cum aliter Catellani".[310] Извештај овог добро обавештеног Млечанина доноси и неке важне детаље о предаји Птелеона: ту се пре свега подвлачи да су Млечани узели град уз пристанак Андроника II Палеолога, што показује да је византијски цар полагао право на посед града и да су Млечани о томе водили рачуна. Друго је питање колико су та права Цариграда на посед Птелеона била реална, али је значајно да их региструје и млетачки извештач.

Пошто су постали господари Птелеона, Млечани су желели да у њему потпуно развију трговину производима из тесалијског залеђа, а такви планови су захтевали да се среде односи са силама које су владале Тесалијом. На седници од јуна 1322. млетачки сенат је одлучио „si dixerit Imperator (Constantinopolis) aliquid ambaxatori nostro de castro Feteley, ambaxator responsionem faciat notatam".[311] Упоредо са трговачким и другим административним институцијама Млечани су у Птелеону морали да држе и војну посаду, па је на седницама сената од августа 1325. било говора да „baiulus et consiliarii teneantur in castro Feteley solum soldatos X cum uno capite et de subtus soldatos XV cum uno capite".[312] Фебруара 1327. године млетачки сенат поново расправља о војницима у Негропонту и Птелеону, па се на Евбеји број војника смањује на 11 „si tamen in libertate dominationis ponendi plures et pauciores", а у Птелеону да буде 15 војника „in duo castellani et unus presbiter".[313]

Водећи рачуна о интересима у Птелеону, Млечани су преговарали и са Каталанцима. Тако се у тексту уговора о примирју између Каталанаца и Филипа Белигна, млетачког бајила у Негропонту (5. априла 1331), говори о Птелеону. Та одредба каже „item cum illi de castro Phetelei cum omnibus juribus et pertinentiis et jurisdictionibus dicto castro pertinentibus se dederint dominio potestatis incliti domini ducis et communis Venetiarum"; затим се наглашава да ако Алфонсо Фадриго од Арагона или ко од његових људи окупира неки од млетачких градова треба да га

---

rebus". Cf. *Tafel-Thomas* III, 235. У истом меморандуму се каже да је неки Јаков Марчело опљачкан „in portu Vituli de tanto sale, quod constiterit yperpera XXXVI per Johannem Favatam de Vitulo". Cf. Ibid. 176. Издавачи текста идентификују место Витулум са Птелеоном, па би то показивало да су млетачки трговци и пре запоседања Птелеона долазили у овај град. То је изгледа збунило *Hrochovu*, Le commerce vénitien 8 која наводи да су Млечани добили Птелеон још 1204. године и да су га држали све до 1470. године.

[310] *Tafel-Thomas* I, 499 sq.; *Rubió i Lluch*, Diplomatari 160, No. 129.

[311] Le deliberazioni del Consiglio dei Rogati (Senato). Serie mixtorum I, a cura di *R. Cessi e P. Sambin*, Venezia 1960, 255. На седници од августа 1322. одлучено је да се „responsio missa Baiolo et Consoliariis Negroponti de castro Fetelei recepto ad fidelitatem nostram". Cf. Ibid. 259. Маја 1323. изабрани су „sapientes super factis Feteley et domine Beatricis". Cf. Ibid. 270. На седницама од јула и августа било је речи „si dixerit Imperator (Constantinopolis) de castro Feteley" а августа 1324. одлучено је да „observentur illis de castro Fetelei pacta". Cf. Ibid. 288.

[312] Ibid. 304.

[313] Ibid. 332.

врати републици.[314] Настојања Млечана да осигурају безбедност поседа у Птелеону присутна су и у следећим деценијама XIV века, нарочито после значајних политичких обрта у Тесалији, јер нови господари нису морали да поштују раније привилегисан статус Птелеона. Већ почетком јануара 1349. године Млечани су похитали да Стефану Душану честитају велике успехе постигнуте у скорој прошлости, што се свакако односило и на освајање Тесалије (1348), а истовремено су му препоручили „locum et fideles nostros castri Phetelei et alia loca nostra".[315]

Међутим, природно је да су, и поред тих сталних напора, млетачки трговци у Птелеону често трпели штете од људи у служби господара тесалијског залеђа. Млетачки сенат је 14. марта 1350. одлучио да пише Каталанцима, као и Прељубу, српском наместнику у Тесалији, жалећи се на штету коју су грађанима Птелеона причинили Каталанци и Албанци. Нема сумње да су ти Албанци били у српској служби.[316] Иако су Млечани придавали велики значај Птелеону, тај посед републике се ипак разликовао од правих млетачких територија. Млетачки поседи у Романији, тј. на бившој византијској територији, делили су се у две врсте: то су, пре свега, територије под директном влашћу републике тзв. regimina, а затим области под страним суверенитетом у којима су Млечани имали свога представника, а које се називају baiulatus или rectoriae. У административном погледу није постојала никаква разлика између ове две врсте млетачких поседа.[317] Млетачка република је задржала Птелеон и после пада Тесалије под власт Османлија.[318]

Врло је вероватно да наведене луке Тесалије: Димитријада, Алмира и Птелеон нису биле једине територије које су Млечани држали у овој плодној области. Расправљајући о млетачкој трговини у XIII и XIV веку, В. Хрохова наводи да су Млечани током XIII и у првој половини XIV века држали Домокос, град у унутрашњости Тесалије, али да су га касније освојили Срби.[319] В. Хрохова сматра да су Млечани држали још нека места у унутрашњости Тесалије, па као први пример наводи Трикалу, град на важном путу који је из Епира и Албаније преко Тесалије водио у Македонију. Тај град Млечани су држали у XIII и XIV веку. В. Хрохова тврди да су Млечани држали и Ларису (1309—1470), административни и економски центар Тесалије, град који је у време Палеолога имао своје моћно утврђење.[320] Поред тога В. Хрохова верује да су после 1333. године Млечани држали и Волос (Голос).[321] У излагању В. Хрохове нисмо нашли неке сигурне доказе да су Млечани заиста поседовали ове важне градове у унутрашњости Тесалије. Шта више, сматрамо да такво продирање у унутрашњост једне области није одго-

[314] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 199, No. 153.
[315] *Ljubić*, Listine III, 110, No. 169.
[316] Ibid. 169, No. 248; *Rubió i Lluch*, Diplomatari 253, No. 195. *Setton*, Catalan domination 254 погрешно верује да су ти Албанци били у каталанској служби.
[317] *Thiriet*, Romanie 182 sq.
[318] *Heyd*, Histoire du commerce II, 270.
[319] *Hrochova*, Le commerce vénitien 8.
[320] Ibid. 8 sq.
[321] Ibid. 10.

варало принципима млетачке политике која није претендовала на освајање великих територија. Млечанима је било довољно да држе најважнија трговачка и извозна средишта једне области, а они су то у Тесалији постигли запоседањем лука на источној обали, јединим природном излазу за извоз пољопривредних и сточарских производа из те богате земље.

Пратећи доста малобројне податке о млетачким интересима и поседима у Тесалији, можемо да констатујемо да је република током XIII и XIV века настојала да осигура неке центре, неопходне за трговачки промет са Тесалијом и за учествовање у извозу производа из те плодне области. У тим настојањима Млечани су наилазили на велике тешкоће, пре свега због политичких промена у Тесалији XIII и XIV века. Да би осигурали своје трговачке позиције у Тесалији Млечани су благовремено ступали у преговоре са новим господарима залеђа, покушавајући да и од њих добију привилегије које су раније имали. Вешти политичари републике су често у томе и успевали.

5. *Тесалија под влашћу крупних феудалаца (1318—1332)*

Прерана смрт Јована II Анђела, последњег представника тесалијске владајуће породице, сасвим је пореметила прилике и односе у Тесалији, узбуркавши и домаће феудалне снаге. Утицајни кругови у Тесалији свакако су били свесни тежине ситуације, јер је низ суседних грчких и латинских господара чекао овако погодну прилику да оствари бар један део својих територијалних аспирација према суседној Тесалији. У одељку о каталанској власти видели смо да су убрзо после 1318. године нови господари Атике и Беотије освојили неке градове на југу поседа преминулог Јована II Анђела, пре свега Неопатрас и Ламију, које су за дужи временски период задржали под својом влашћу. Други опасни суседи са аспирацијама према Тесалији били су Палеолози који су од обновитеља царства Михајла VIII непрестано покушавали да ликвидирају сепаратистичке државе на бившој византијској територији и да све области у континенталној Грчкој поново доведу под власт Цариграда.

Кратка власт Јована II Анђела (1303—1318) није донела стабилизацију положаја Тесалије, што је покренуло цара Андроника II Палеолога да се умеша у тамошња збивања и да оствари бар нека права формалне врховне власти над Тесалијом. Царска војска је изгледа помагала младом Јовану II Анђелу (после 1311) да одбрани јужне границе поседа од напада Каталанаца.[322] Усталом, Јован Кантакузин у описивању успеха Андроника III Палеолога у Епиру и Тесалији наглашава да су цареви претходници, Михајло VIII и Андроник II, чинили такође велике напоре да те области доведу под власт Цариграда, али да у томе нису успели.[323]

---

[322] *Nicol*, Meteora 53. *Гианопулос*, Φθιῶτις 69 наглашава да је после 1311. године северозападна Тесалија дошла под власт византијског цара и да је под њим остала све до српског освајања средином XIV века.
[323] Cant. I, 504.

Планови Андроника II Палеолога о остваривању врховне власти над Тесалијом добили су реалну основу после 1315. године, када је тесалијски господар Јован II Анђео добио руку цареве ванбрачне кћери Ирине. Занимљиво је напоменути да је тада Тесалија улазила и у неке породичне планове царице Ирине Монфератске. Добро је познато са колико је упорности ова амбициозна и славољубива жена покушавала да убеди супруга Андроника II Палеолога да преостале делове византијске територије подели као апанаже својим синовима. Када у томе није успела царица Ирина Монфератска покушала је да споразумима са неким суседним владарима обезбеди синовима територијалне поседе. Византијски хуманиста Н. Григора каже да је Ирина Монфератска покушавала да свога најстаријег сина Теодора ожени ћерком атинског војводе који је требало да нападне Тесалију и да тако оружјем осигура ову област своме зету Теодору Палеологу.[324]

За илустрацију политичких аспирација Цариграда у Тесалији у време владе Јована II Анђела значајан је синодски акт састављен октобра 1318. године у Цариграду који решава нека питања односа на територији лариске митрополије.[325] Учесници синода су, између осталог, расправљали о спору митрополита Ларисе[326] и манастира св. Димитрија Мармаријанита. Митрополит је, будући да је раније и сам био игуман овог манастира, покушавао да га доведе под своју јурисдикцију, иако је ова света обитељ имала ставропигијски статус. Синод је потврдио манастиру ранији статус и тиме га поново изузео од власти лариског митрополита. Несумњиво је да је ова интервенција синода значајна, али је још важније да се у акту наглашава да је Андроник II Палеолог издао хрисовуљу манастиру св. Димитрија Мармаријанита са потврдом права и поседа.[327] Издавање потврдне повеље манастиру у централној Тесалији сведочи о тежњи цара Андроника II Палеолога да оствари своја формална права на врховну власт у овој области. У склопу догађаја око лариске митрополије треба споменути и синодски акт од августа 1318. године којим се лариском митрополиту[328] дозвољава да због изванредних прилика и опасности премести своје седиште у Хармену.[329]

Ако је током власти слабог Јована II Анђела византијски цар покушавао да се у разним видовима појави и представи као врховни арбитар о догађајима у Тесалији, сасвим је природно да је после смрти последњег владара из породице Анђела (1318) Андроник II Палеолог покушао да освоји неке делове Тесалије. Ситуацију у Тесалији после 1318. године кратко али сликовито описује учени Н. Григора који каже да су се после смрти Јована II Анђела неки тесалијски градови предали цару Андронику

[324] Gregoras I, 237; *Ласкарис*, Виз. принцезе 71.

[325] М. М. I, 85—88.

[326] *Bees*, Antonios von Larissa 314 sq. сматра да се тај лариски митрополит звао Кипријан, чије је житије написао његов наследник Антоније. Н. Беис наводи да је овај манастир „mit dem bei Gagesi gelegenen Demetrioskloster identisch".

[327] М. М. I, 86; *Dölger*, Reg. IV, No. 2403.

[328] *Bees*, Antonios von Larissa 314 sq. верује да се и овде ради о Кипријану.

[329] М. М. I, 79 sq.; *Bees*, Antonios von Larissa 314 sq.

II Палеологу, други су дошли под власт локалних великаша, а неке су освојили Каталанци. Цариградски синод упутио је позив πρὸς Θετταλοὺς καὶ Φθιώτας καὶ Πελασγοὺς да се потчине цару „како би ромејска власт постала као некад јединствена“, али су та настојања остала без успеха.[330]

Историчари су одавно запазили ове интересантне податке, али су их различито тумачили. Пионир проучавања грчке средњовековне историје К. Хопф сматра да су се локални великаши у Тесалији супротстављали жељама Андроника II и Михајла IX Палеолога да поседе преминулог Јована II Анђела осигурају његовој удовици Ирини; тесалијски феудалци су хтели да самостално владају у својим поседима, тако да је дошло до жестоких сукоба, нарочито у околини Ларисе.[331] А. Соловјев наглашава да је после 1318. године Андроник II Палеолог прогласио Тесалију царским леном и да је одлучио да је врати у састав царства, али да је власт Цариграда над Тесалијом ипак остала само номинална.[332] У интерпретацији вести Н. Григоре Б. Горјанов погрешно наводи да је цар Андрноик II Палеолог слао писма тесалијским архонтима са позивом да се потчине и као некада сједине са царством; то писмо није послао цар, већ учесници цариградског синода.[333] Може се сигурно тврдити да је после 1318. године власт Андроника II Палеолога обновљена само у северним крајевима Тесалије, док су остале делове задржали локални господари.[334]

Оствsituации власт над једним делом Тесалије, Андроник II Палеолог је намеравао да пође даље не би ли читаву ову плодну област потчинио Цариграду. Остварење тога смелог плана захтевало је одашиљање једног способног човека у Тесалију који би се успешно борио са тежњама локалних великаша, а истовремено могао да Тесалију брани и од напада Каталанаца. Занимљиво је да су у томе смислу прављене комбинације са Јованом Кантакузином који сам каже да је 1321. године тражио од Андроника II Палеолога да га постави за намесника Пелопонеза, јер је његов отац тамо већ годинама управљао. Међутим, цар је захтевао да Јован Кантакузин оде у Тесалију која је првенствено угрожена од напада суседних Каталанаца, па је потребно да се тамо упути искусан и вешт командант. Јован Кантакузин тврди да је примио царево наређење, али да му је истовремено предочио да је за такав подухват потребна бројна војска, јер треба бранити Тесалију од спољних непријатеља, а истовремено учврстити власт Палеолога у тој области. Упозорен на сложеност ситуације у Тесалији Андроник II Палеолог је одлучио да одложи одашиљање Јована Кантакузина у Тесалију да би сачекао повољније време и боље припремио читаву акцију.[335] Занимљиво је да је Тесалија присутна и у плановима супарника у првим годинама грађанског рата у Византији: Јован Кантакузин је добио наређење од цара Андроника

---

[330] Gregoras I, 278 sq.

[331] *Hopf*, Geschichte I, 355 sq. који наводи да је 1320. године Михајло IX Палеолог покушао да освоји Тесалију, али у томе није успео.

[332] *Соловјев*, Фессалийские архонты 162 сл.

[333] *Горянов*, Землевладение 131.

[334] *Соколов*, Властели 39; *Острогорски*, Историја 464 сл.

[335] Cant. I, 85 sq.; *Nicol*, Meteora 53, n. 11; *Nicol*, Kantakouzenos 36 sq.

II Палеолога да на Велики Уторак 1321. године изађе са војском из Цариграда, али није хтео да то учини док од цара не добије новац да исплати најамничку војску и да је пошаље у помоћ тесалијским градићима.[336]

Подаци Јована Кантакузина несумњиво показују да је цар Андроник II Палеолог желео да настави акције у Тесалији, како би и остале знатно веће делове те области довео под власт Цариграда. За реализацију тих политичких планова цар Андроник II Палеолог намеравао је да ангажује Јована Кантакузина, једног од најспособнијих политичара и команданата, који би, како сам Кантакузин наглашава, могао да одговори тешким задацима у тој области. Проширење власти Палеолога у Тесалији захтевало је знатну војну силу, а када је Јован Кантакузин од цара то затражио, Андроник II Палеолог се изгледа уплашио да амбициозном магнату повери веће војне контингенте. Зазирао је од његових политичких амбиција које су избиле на видело у великом грађанском рату. Зато су планови цара Андроника II Палеолога да прошири власт Цариграда у Тесалији остали без резултата.

Иако су северни делови Тесалије после 1318. године дошли под доминацију Цариграда, сматрамо да је царска власт овде само формално постојала. У томе погледу карактеристичан је синодски документ (септембра 1324) о новчаним обавезама појединих митрополита према цариградском патријарху. Овде није споменут ниједан црквени поглавар из Тесалије и средње Грчке, па чак ни митрополит Ларисе.[337] Тај детаљ показује да васељенска патријаршија није имала контролу над диjецезама у Тесалији, па верујемо да још није постојала ни организована политичка власт Цариграда у овој области.

Међутим, ако је са Јованом II (1318) нестао последњи легитимни наследник породице Анђела, у Тесалији је остао низ угледних и богатих феудалаца са великим политичким аспирацијама да завладају појединим крајевима те области. У периоду од једне деценије у Тесалији се јавља неколико феудалних господара који се боре за превласт, али извори дају сасвим оскудне податке о томе бурном добу тесалијске историје.

О грчким и другим феудалцима Тесалије у периоду после 1318. године говори чувени меморандум Марина Сануда из 1325. године. После описа каталанских освајања у Тесалији добро обавештени Млечанин наставља „et quidam Graecus qui tenet castrum de Latrichala et Castorie, et plura alia atque terras". Даље Санудо каже: „est etiam alter Graecus, qui Signorinus nominatur, qui tenet castrum de Sannicolo de Custinni, super flumine Solombriae in contrata Achilia, et castra alia atque terras"; за ову двојицу великаша се додаје: „et isti duo greci tenent cum imperatore".[338] Тиме се не исцрпљује број грчких великаша, познатих добро обавештеном Млечанину који наставља: „est etiam quidam grecus tertius, qui vocatur Missilino, qui tenet castrum del Castri et de Liconia: et videtur quod iste contraxerit parentelam cum Catellanis, eo quod tradidit

[336] Cant. I, 87; *Nicol*, Kantakouzenos 36 sq.

[337] M. M. I, 126—129.

[338] *Tafel-Thomas* I, 499; *Rubió i Lluch*, Diplomatari 160, No. 129.

sororem suam in uxorem marescalco Catellanorum: et videtur quod fecerit ei fidelitatem, non tamen quod in ejus manibus se sic ponat".[339]

Извештај Марина Сануда доноси низ драгоцених података о грчким великашима у Тесалији, али поставља одређене проблеме у идентификацији тих личности. Трећи грчки великаш, господар Кастрија и Ликоније, свакако припада угледној тесалијској породици Мелисина, само што није јасно да ли се он звао Гаврило[340] или Јован.[341] Без обзира на комбинације око имена овог члана феудалне породице Мелисина, извештај Марина Сануда пружа о њему доста јасне податке: грчки великаш је дао своју сестру за супругу Оду од Новелеса, маркизу каталанске компаније.[342] Та чињеница показује да су Мелисини, чије су области лежале близу Волоског Залива, склопили споразум са Каталанцима, желећи да тиме осигурају своје поседе.

Тешкоће искрсавају у покушајима да се идентификују друга двојица грчких феудалаца, наведених у извештају Марина Сануда. Први од њих је имао поседе у околини Трикале и Касторије. Одбацујући невероватну претпоставку К. Хопфа да је овде реч о Јовану Анђелу[343], морамо прихватити мишљење већине истраживача да Марино Санудо овде говори о Стефану Гаврилопулу, познатом великашу тесалијске историје првих деценија XIV века.[344] Из каснијих изворних података познато је да је баш Стефан Гаврилопул држао Трикалу, град у централној Тесалији. О идентификацији трећег грчког великаша, кога млетачки писац зове само signorinus[345], нису досада изнете претпоставке. Једино је наглашавано да је тај именом непознати феудалац, имао поседе у северозападној Тесалији.[346] Та околност може да буде важна, јер Марино Санудо каже да су Стефан Гаврилопул а и овај други великаш „tenent cum imperatore", што свакако сведочи да су заступали супротну политичку оријентацију од породице Мелисина; држали су се

---

[339] *Tafel-Thomas* I, 499; *Rubió i Lluch*, Diplomatari 160, No. 129. Оба града налазе се у источним крајевима Тесалије, близу Волоског Залива. Cf. Ibid. 160.

[340] То име први доноси *Hopf*, Geschichte I 315, а прихватају га *Setton*, Catalan domination 107, n. 21 и *Rubió i Lluch*, Diplomatari 160.

[341] То име једино предлаже *Соколов*, Властели 39 сл.

[342] *Hopf*, Geschichte I, 356 сматра да је то Стефан Гаврилопул, што прихватају и коментатори каталанских докумената, према којима је Стефан Гаврилопул Мелисин био „senyor de Castri, Dimitrias i Likonia de Magnesia". Cf. *Rubió i Lluch*, Diplomatari 196. О Санудовим подацима в. *Setton*, Catalan domination 107, n. 21; *Rubió i Lluch*, Diplomatari 160, n. 12, 13; *Loenertz*, Athènes et Néopatras 184. *Соколов*, Властели 39 сл. каже да је Јован Мелисин присвојио и поседе Мелисина у околини Димитријаде и Лехоније.

[343] *Hopf*, Geschichte I, 356. То се прихвата у коментару каталанских докумената. Cf. *Rubió i Lluch*, Diplomatari 160.

[344] *Соловјев*, Фессалийские архонты 162 сл.; *Loenertz*, Athènes et Néopatras 105.

[345] Коментатори кажу „Signorini nomen italice sonat, non graece, cum tamen nomine ipse vir Graecus dicatur. Intellexit Noster forsan nomen dignitatis pro ipso hominis gentilio, si quidem dicebatur δεσπότης, σεβαστοκράτωρ, vel similiter". Cf. *Tafel-Thomas* I, 498.

[346] За топониме из извештаја Марина Сануда *Tafel-Thomas* I, 499 кажу: castrum de Sannicolo de Custini Lycostomi = oppidum in Thessalia; flumen Solombriae = = река Пенеј и contratus Achiliae = terra circa Ossam et Pelion montes".

цара Андроника II Палеолога, чије су позиције ојачале у Тесалији нарочито после смрти Јована II Анђела (1318). Области ових великаша нашле су се под врховном влашћу византијског цара, а то је био један од корака којима би он остварио јачу контролу над читавом Тесалијом.

Међутим, одмах се поставља питање колико је та власт Палеолога била реална у овим областима које су, како сам Марино Санудо наглашава, држали неки локални великаши. Посматрајући читав ток догађаја тесалијске историје између 1318. и 1332. године, стиче се утисак да је власт Цариграда постојала само номинално; великаши северозападне Тесалије само су формално признавали власт византијског цара. На другој страни у неким деловима Тесалије има феудалаца окренутих силом прилика према Каталанцима који су заузели јужне делове Тесалије. Такав је на пр. био Мелисин, господар Кастрија и Ликоније, такође споменут у извештају Марина Сануда; он је своју сестру удао за каталанског маршала Ода од Новелеса и тиме тражио споразум са новим суседима.

Од великаша који су формално признали власт цара Андроника II Палеолога историји је боље познат Стефан Гаврилопул, о коме има нешто података у изворима за прву половину XIV века. Тај феудалац је одавно запажен у историјским истраживањима, али треба исправити претпоставку К. Хопфа да он потиче из познате породице Мелисина.[347] Овде ћемо покушати да сакупимо расуте податке о Стефану Гаврилопулу и да тиме пружимо бар неке елементе за добијање општије слике о овом тесалијском великашу у годинама после 1318.

Полазећи од околности да прве вести о Стефану Гаврилопулу вероватно даје меморандум Марина Сануда (1325), историчари су са правом претпостављали да је Стефан Гаврилопул између 1318. и 1325. године завладао делом Тесалије.[348] Разуме се да је са друге стране интересантно испитати које је области држао Стефан Гаврилопул. Ако се прихвати претпоставка да је овај тесалијски великаш заиста споменут у извештају Марина Сануда, онда се може констатовати да је он пре свега владао Трикалом и Костуром, па да су његови поседи донекле прелазили природно-географске границе Тесалије. Томе треба додати и нешто каснији извештај Јована Кантакузина о променама у Тесалији после смрти Стефана Гаврилопула. Цар писац каже да је тада деспот Јован II Орсини заузео „Стаги, Трикалу, Фанарион, Дамасис и Елесон, које је држао Гаврилопул, а и неке друге тврђаве“.[349] На другом месту исти писац

---

[347] *Lemerle*, L'émirat d'Aydin 119, n. 1; *Баришић*, Михајло Мономах 218, н. 14. Вредно је напоменути да презиме Гаврилопул налазимо у практику манастира Есфигмена, који је саставио Константин Пергамин, апографевс солунске теме. Cf. *L. Petit* et *W. Regel*, Actes d'Esphigmnénou, Виз. врем. 12 (1906) XV—XVII; *Б. Горянов*, Византийское крестьянство при Палеологах, Виз. врем. 3 (1950) 44. У повељи Стефана Душана манастиру Есфигмену (децембра 1347) спомиње се „покојни Гаврилопул“ као поседник једног дела села Крушова. Уп. *Соловјев-Мошин* бр. 15, 27—28, 42—44. Издавачи у коментару (стр. 512) верују да је то севастократор Стефан Гаврилопул.

[348] *Војазидис*, Χρονικόν 151; *Веис*, Καταστατικὸν γράμμα 83.

[349] Cant. I, 483 sq. (Σταγοὺς δὲ καὶ Τρίκαλα καὶ Φανάριον καὶ Δαμάσιν καὶ Ἐλασῶνα, ἃ ὑπὸ Γαβριηλόπουλον ἐτέλουν, καὶ ἕτερα φρούριά τινα).

наводи да је Стефан Гаврилопул владао Тесалијом, а у суседству Вотијеје (Θετταλίας δεσπόζων τῆς ὁμόρου τῆς Βοιτιαίᾳ).[350] Пошто се под Вотијејом подразумева део Македоније од Вардара до Костура[351], излази да је Стефан Гаврилопул имао поседе не само у Тесалији, већ и у суседној области према северу. Све то показује да су се територије Стефана Гаврилопула углавном налазиле у средњој и западној Тесалији, мада се с друге стране може претпоставити да су се према северу простирале све до Костура.[352] Према извештају Марина Сануда, господар Трикале и Костура, по свој прилици Стефан Гаврилопул, био је у добрим односима са царем Андроником II Палеологом, тачније речено признавао је врховну власт Цариграда.

Када се говори о зависности Стефана Гаврилопула од Цариграда треба водити рачуна о његовој титули, нарочито с обзиром на околност да су о томе доношени сасвим погрешни закључци. О титули Стефана Гаврилопула говори Јован Кантакузин који у опису живота и каријере овог великаша каже да је умро Γαβριηλόπουλος Στέφανος ὁ σεβαστοκράτωρ.[353] Упркос тако јасним подацима о достојанству севастократора, поједини историчари су упорно тврдили да је тај тесалијски великаш носио знаке деспотске титуле.[354] Оскудни изворни подаци не омогућују да се одреди чак ни приближно време додељивања титуле севастократора Стефану Гаврилопулу, иако би то било важно за уочавање успеха политике Цариграда у Тесалији после 1318. године. Ако се прихвати идентификација господара Трикале и Костура, споменутог у извештају Марина Сануда (1325) са Стефаном Гаврилопулом, вредно је напоменути да угледни Млечанин не наводи његову високу дворску титулу. Међутим,

[350] Ibid. 473.

[351] *С. Кириакидис*, Βυζαντιναὶ μελέται II—V, Солун 1937, 200; *Lemerle*, L'émirat d'Aydin 119, n. 1—2; *Баришић*, Михајло Мономах 218, н. 12.

[352] *Соловјев*, Фессалийские архонты 163; *Philippson*, Thessalien 280 каже да је феудални посед Гаврилопула обухватао Фанарион, Стаги, Трикалу, Дамаси, Еласон и Костур. Cf. *Nicol*, Meteora 53. *Hrochová*, Byz. města 26 само напомиње да је породица Гаврилопула око 20 година држала Трикалу.

[353] Cant. I, 473.

[354] В. на пр. *Bees*, Fragments d'un chrysobulle 83. *Војазидис*, Χρονικόν 153, 158 покушава да тај закључак поткрепи и неким доказима, па се позива на недатирану повељу ларисног митрополита Антонија (cf. *Веис*, Γράμματα No. 18), где се каже да су монаси манастира Калогеријане живели мирно ἐν καιρῷ τούτου τοῦ Γαβριηλοπούλου καὶ τοῦ δεσπότου. Ј. Војазидис погрешно тумачи ове речи, јер споменута повеља има у виду власт двојице владара: севастократора Стефана Гаврилопула а и неког деспота, вероватно Јована II Орсинија који је после 1332. године за краће време поседовао неке делове Тесалије. Уп. *Ферјанчић*, Севастократори 183, н. 208. Нетачне представе о титули Стефана Гаврилопула има и *M. Théocharis*, Sur le sébastocrator Constantin Comnène Ange et l'endyté du Musée de Saint Marc à Venise, BZ 56 (1963) 277, н. 26, јер сматра да је он истовремено носио деспотску и севастократорску титулу. Сасвим је јасно да Јован Кантакузин (Cant. I, 473), карактеришући власт Стефана Гаврилопула у Тесалији, глагол δεσπόζω употребљава у најопштијем смислу „владати, господарити" и да се на основу тога не могу стварати закључци о деспотској титули Стефана Гаврилопула. Cf. *Lemerle*, L'émirat d'Aydin 119, n. 2; *Ферјанчић*, Севастократори 183 сл. *Веис*, Καταστατικὸν γράμμα 82 тачно региструје да је Стефан Гаврилопул имао достојанство севастократора, али погрешно верује да су сви господари Тесалије, почевши од Јована I Анђела до османлијског освајања, носили знаке ове титуле и да је, према томе, она некако повезана са влашћу над Тесалијом.

поставља се питање да ли је Марино Санудо заиста тако добро обавештен о приликама у Тесалији да би навео титулу великаша, коме чак није знао ни име.

Власт севастократора Стефана Гаврилопула у неким крајевима Тесалије траје више од једне деценије, па је природно да о томе има података у документима. Необично је занимљив и важан акт ларисног митрополита Антонија (јун 1340) о потешкоћама које су монаси манастира св. Ђорђа у Завлантији имали са неким Водесима, свакако албанским досељеницима, око метоха Калогеријане близу Трикале.[355] Лариски митрополит са бројним архонтима и епископом Стагија кренуо је на лице места да би испитао читав спор и донео одлуку, па због тога његов документ опширно говори о статусу манастира Калогеријане и о сметњама које су му чинили суседи, пре свега наведени Водеси. Ми ћемо се у даљем излагању више пута обраћати подацима овог необично интересантног али недовољно коришћеног акта, а овде би желели да региструјемо само оне његове податке који се односе на време власти Стефана Гаврилопула.

У повељи се наглашава да су монаси обитељи у Завлантији одлучили да обнове запустели манастир Калогеријану и да га поново населе монасима, па су се у великој бризи обратили кир Стефану Гаврилопулу, који је тада имао власт (τῷ Γαβριηλοπούλῳ κῦρ Στεφάνῳ ἔχοντι τότε τὴν ἐξουσίαν) и замолили га да нађе људе који добро познају тај крај и који ће моћи да тачно испитају границе поседа. Више пута замољен од монаха, Стефан Гаврилопул[356] се обратио „дворанину моћног и светог нашег господара и цара" (τῷ οἰκείῳ τῷ κραταιῷ καὶ ἁγίῳ ἡμῶν αὐθέντῃ καὶ βασιλεῖ) кир Константину Спингису, који је био ὁ ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων, наложио му да доведе τὸν ἀπὸ τοῦ Θεοδωρᾶ Μανουὴλ τὸν Ζαμπαθράν, из Воксисте Георгија Курвулеа, унука номика епископије Трикале и Калота и да им запрети да без увећавања или смањивања одреде границе имања; ту поделу ће они извршити на лицу места заједно са попом кир Мелетијем и кир Јованом Враком. Када је посао завршен, сам Стефан Гаврилопул је дошао и видео где су постављени међници имања манастира. Опис те фазе сукоба манастира Калогеријане са суседима повеља завршава констатацијом да су монаси остали неузнемиравани „у време тога Гаврилопула и деспота (ἐν τῷ καιρῷ τούτου τοῦ Γαβριηλοπούλου καὶ τοῦ δεσποτου)", што се свакако односи на време влада Стефана Гаврилопула и деспота Јована II Орсинија који је после смрти севастократора (1332) неколико година владао неким крајевима Тесалије. Најзад, треба напоменути да се у повељи наглашава да Стефан Гаврилопул у крају Јалеа (τόπῳ τοῦ Ὑαλέα), суседном манастиру, има и шуму за лов на свиње, а и ливаде за гајење коња.[357]

[355] Ту хронологију даје *Војазидис*, Χρονικόν 159—161, док на крају документа само стоји да је издат јуна VIII индикта. Cf. *Веис*, Γράμματα No. 18, 72. Метох Калогеријане код Трикале наводи се међу поседима манастира св. Ђорђа и у хрисовуљи Симеона Палеолога (августа 1359). Cf. *Соловјев-Мошин* бр. 31, 28—30.

[356] У читавом тексту ове дугачке повеље Стефан Гаврилопул спомиње се без достојанства севастократора које је 1328. године већ имао.

[357] *Веис*, Γράμματα No. 18, 66 sq.; *Соколов*, Властели 40. У хрисовуљи Симеона Палеолога манастиру св. Ђорђа у Завлантији (август 1359) потврђује се и Евдокијин

Подаци ове дугачке повеље дозвољавају да се наслуте неки важни моменти из епохе власти Стефана Гаврилопула у Трикали и околини, о чему у наративним изворима нема вести. Детаљан опис испитивања обима имања манастира Калогеријане пре свега даје податке о Константину Спингису, човеку са титулом ὁ ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων, коме севастократор Стефан Гаврилопул наређује да позове људе за извршење разграничења манастирских поседа. То показује да је Константин Спингис био функционер у деловима Тесалије који су припадали Стефану Гаврилопулу, највероватније у околини Трикале.[358] Значајно је да се Константин Спингис карактерише као дворанин (οἰκεῖος) византијског цара[359], мада прима наредбе од севастократора Стефана Гаврилопула. Титулу ὁ ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων Константин Спингис је вероватно добио из Цариграда.[359a]

Наведени подаци говоре о извесној зависности тесалијског господара према Цариграду, што је посведочено и околношћу да је Стефан Гаврилопул примио из Цариграда и знаке севастократорског достојанства. Међутим, низ елемената на које ћемо касније обратити пажњу показују да је та зависност Стефана Гаврилопула од Цариграда била ипак формална и да није спутавала севастократора у остваривању одређених политичких циљева. Основе за такву претпоставку даје и текст повеље лариског митрополита Антонија. У опису тока сукоба монаха манастира Калогеријане са разним суседима, а нарочито Водесима, јасно се одвајају и разликују догађаји који су се десили за време власти Стефана Гаврилопула од онога што се збило под влашћу цара Андроника III Палеолога; стиче се утисак да је сам митрополит Антоније свестан околности да су то два различита периода у историји Тесалије: време пре 1332., тј. пре смрти Стефана Гаврилопула, када је овај тесалијски великаш фактички самостално владао делом Тесалије; с друге стране стоји време непосредно после 1332. године, када је после кратке власти деспота Јована II Орсинија читава Тесалија најзад дошла под власт цара Андроника III Палеолога. Шта више и тај кратки период власти Јована II Орсинија јасно је апострофиран у тексту акта митрополита Антонија. Дакле, већ подаци повеље од јуна 1340. године дају основ за тврдњу да је севастократор Стефан Гаврилопул само формално био везан за Палеологе и да је уствари самостално владао неким крајевима Тесалије.

део код Воксисте који је κατεῖχεν ὁ Βοδέσης εἰς οἰκονομίαν αὐτοῦ. Уп. *Соловјев-Мошин* бр. 31, 44—46.

[358] Константин није једини члан ове породице споменут у документу, јер у даљем излагању срећемо Лава Спингиса, можда Константиновог сина. Cf. *Beuc*, Γράμματα No. 18, 70.

[359] Пошто је то цар који је владао и у време издавања повеље (1340) свакако се ради о Андронику III Палеологу, а то може да означи сигуран terminus post quem овог пописа граница поседа: мај 1328. године, када је цар Андроник III Палеолог преузео власт од свога деде Андроника II.

[359a] Константинова титула ὁ ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων сигурно није била повезана са његовим функцијама у Трикали и околини, јер према излагању Псеудо-Кодина ὁ ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων нема никакве дужности у XIV веку. Cf. Pseudo-Kodinos, Traité des offices, ed. *J. Verpeaux*, Paris 1966, 185 sq.

Поред те необично важне повеље постоје још неки дипломатички документи који осветљавају поједине моменте из епохе власти Стефана Гаврилопула над једним делом Тесалије или помажу да се боље схвати његов положај према Палеолозима. Одличан познавалац историје Тесалије Н. Веис пронашао је у библиотеци метеорског манастира Преображења занимљив документ, уствари попис поседа манастира Богородице Градишта.[360] Акт је датиран са августом XI индикта, а саставио га је севаст Јован Мигиарис δοῦλος τοῦ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου πανευτυχεστάτου σεβαστοκράτορος, човек који је и извршио „испитивање и ревизију (ἀναθεώρησιν καὶ ἀποκατάστασιν) по наредби светог нашег господара пресрећног севастократора" да би εἰς τὴν κατὰ τὴν Βλαχίαν ἅπασαν χώραν αὐτοῦ нашао ово место погодно за боравиште светих људи. Имовина описана у документу није нарочито велика: споменути су искључиво сељаци, њих 10, који припадају манастиру.[361] Текст повеље се завршава имунитетном формулом која наведене сељаке ослобађа свих дажбина и пореза ἤγουν ἀγγαρείας, παραγγαρείας, ζημίας, ψωμοζημίας, χοιροδεκατείας, νομῆς ὠφελείας, καὶ πάσης ἑτέρας τῆς ἐν τῇ τοιαύτῃ χώρᾳ ἐπερχομένης δώσεώς τε καὶ συζητήσεως· ἄνευ μέντοι τῆς κοινωφελοῦς καστροκτισίας коју треба да дају ради спаса душе севастократора.[362] На крају треба нагласити да ова повеља (σιγίλλιον, γράμμα) доноси важан податак да се манастир Богородице налазио „ὑπὸ τὴν ἀρχοντίαν τῶν Σταγῶν". Иако је у коментару Н. Веиса[363] тај интересантан податак остао без правог објашњења, ради се о некој административној области у Тесалији, али је тешко стварати закључке на основу усамљеног податка.

Разноврсни подаци овог документа могу да унесу нешто светлости у период власти династа који је наредио да се попишу поседи манастира Богородице. Очигледно да се ради о господару са титулом севастократора, али само тај елеменат не помаже много за одређивање ближе хронологије документа, јер у тесалијској историји XIII и XIV века има више владара са тим дворским достојанством. Издавач документа Н. Веис уложио је много труда да би га потпуно објаснио, па га је датирао. У тој сасвим убедљивој хронологији одлучујући значај има спомен севаста Јована Мигиариса који је извршио попис манастирских поседа и о томе саставио документ. Н. Веис упозорава да повеља лариског митрополита

---

[360] *Веис*, Καταστατικὸν γράμμα 80 каже да је манастир био метох манастира Богородице у Ликусади, а да се налазио ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ τέως δήμου Ἀργιθέας, οὐχὶ μακρὰν τοῦ χωρίου Γράλιστα.

[361] Попис имања манастира Богородице даје следеће сељаке: Константин Маврос са сином Михајлом, једним волом, магарцем и 15 оваца; Зоријан Трипос, са сином Томом, волом, магарцем и 30 оваца; удовица Марија са два сина Теодором и Јоанитом, волом, два магарца и 25 оваца; Враста са сином Јованом, волом и 50 оваца; Лав са сином Теодором, магарцем и 15 оваца; Јован Метакса са волом и 40 оваца; Лав Јоанит са магарцем и Јован Занкратије са сином Константином. Поред тога манастир је имао виноград од 4 модија, као и један μυλεργαστήριον χειμερινόν. Овај попис имовине је доста особит, јер код манастирских сељака наводи само стоку, мада су они свакако имали и земљишне поседе. Можда набрајање грла стоке показује да је у томе крају сточарство имало особити значај и да је било корисно за манастир.

[362] *Веис*, Καταστατικὸν γράμμα 86—88.

[363] Ibid. 90—92.

Антонија (јун 1340) такође спомиње неког Мигиариса, који је у то време већ покојник, а који је као чиновник Стефана Гаврилопула извршио катастарски попис поседа овог господара.[364] Први закључак који се намеће је да је севаст Јован Мигиарис био човек и чиновник севастократора Стефана Гаврилопула, па да према томе и попис поседа манастира Богородице потиче из доба власти овог тесалијског великаша (1318 или 1325 до 1332). Захваљујући ознакама августа месеца и XI индикта опис имања манастира Богородице може се прецизно датирати у август 1328. године, јер из периода власти Стефана Гаврилопула једино та година одговара наведеном индикту.[365]

Пошто опис поседа манастира Богородице потиче из периода власти Стефана Гаврилопула над једним крајем Тесалије, подаци те повеље могу да допринесу бољем упознавању тесалијске историје прве половине XIV века. Основни податак документа да је под влашћу Стефана Гаврилопула извршен попис поседа једног манастира није усамљен, јер се то, истина за друге поседе, констатује у још неким временски блиским документима. Међутим, попис поседа манастира Богородице има велики значај и због неких специфичности. Севаст Јован Мигиарис каже да је увиђај извршио по наређењу „светог нашег господара пресрећног севастократора“ а на крају документа се наглашава да је исти Мигиарис δοῦλος τοῦ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου πανευτυχεστάτου σεβαστοκράτορος.

Познавање начина изражавања византијских повеља XIV века наводи на важан закључак да се овде о Стефану Гаврилопулу говори као о сасвим независном владару, чак и без навођења имена, али са одређеним епитетима (ἅγιος), баш као када су у питању владајући византијски цареви. Верујемо да све то није случајно, нарочито ако се подсетимо на чињеницу да у том кратком документу нема спомена нити било какве алузије на личност владајућег цара Андроника III Палеолога. Шта више, севаст Јован Мигиарис наглашава да је слуга (δοῦλος) севастократора Стефана Гаврилопула.

У изворима нема много података о политици тесалијских господара према световним и духовним феудалцима, али у попису имања манастира Богородице постоји одредба која наведене сељаке манастира ослобађа од низа дажбина, осим градозидања (καστροκτισία), што је можда имало своје оправдање у изузетној ситуацији Тесалије, опкољене бројним непријатељима. Такве имунитетне формуле често се срећу у повељама византијских царева или уопште независних владара на бившој византијској територији. Ово наглашавамо, јер се обично у истраживањима о проблемима византијске историје прве половине XIV века сматра да је после смрти Јована II Анђела (1318) цар Андроник II Палеолог успео да под своју власт доведе северне крајеве Тесалије, док је у тим деловима поседе имао баш Стефан Гаврилопул. У повељи манастира Богородице има још неких елемената који могу да употпуне слику о положају Стефана Гаврилопула.

---

[364] *Веис*, Γράμματα No. 18, 64.

[365] *Веис*, Καταστατικὸν γράμμα 81—**83**.

У извештају Марина Сануда (1325) за господара Трикале и Костура, по свој прилици Стефана Гаврилопула, каже се да је у пријатељству са царем Андроником II Палеологом; с друге стране стоји чињеница да је овај тесалијски великаш имао титулу севастократора коју је могао да добије само од византијског цара, признавши тиме, макар и само формално, врховну власт Палеолога. Ти елементи показују да је непосредно после 1318. године успостављена власт Цариграда над извесним деловима Тесалије, првенствено оним које је држао севастократор Стефан Гаврилопул, али верујемо да ни та сасвим формална власт обновљене Византије над делом Тесалије није дуго трајала и да је убрзо после 1318. године Стефан Гаврилопул постао сасвим самосталан, што показују и неке напред анализиране карактеристике пописа поседа манастира Богородице. Природно је претпоставити да је Стефан Гаврилопул искористио потешкоће Андроника II Палеолога, суоченог са грађанским ратом који је трајао неколико година (1321—1328) и који је дубоко уздрмао позиције старог цара. Тада је севастократор Стефан Гаврилопул и могао да сасвим самостално завлада једним делом Тесалије.

Поред овог необично важног документа има још неких повеља које садрже податке о епоси власти Стефана Гаврилопула у Тесалији. Повеља цара Симеона Палеолога манастиру св. Ђорђа у Завлантији (август 1359) спомиње да је неки Михалакис искрчио део шуме и претворио га у ораницу, па да је после ту њиву добио „и од тада господарећег севастократора Гаврилопула“ (παρὰ τοῦ τότε αὐθεντεύοντος σεβαστοκράτορος τοῦ Γαβριηλοπούλου).[366] Како се одмах иза тога спомиње катастарски попис у околини Трикале, спроведен по наредби цара Андроника III Палеолога, може се закључити да је у годинама после 1332. и нових промена у Тесалији Стефан Гаврилопул третиран и сматран као законити господар једног дела те области, па су се нови господари, на пр. Симеон Палеолог, позивали на неке његове одлуке.

Најзад, треба напоменути да се у римованој турској хроници о Умур Паши каже да су Каталанци затражили помоћ Турака, јер се неки „Gafriliyis“ спремао да их са великом војском нападне. Издавач текста сматра да gafriliyis одговара грчком облику Γαβριηλίδης.[367] Француски византолог П. Лемерл, који је у посебној књизи коментарисао вести турске хронике, прво је претпостављао да је овде реч о севастократору Стефану Гаврилопулу, али је онда одустао од те претпоставке, наглашавајући да се ради о атинском војводи Готјеу од Вријена.[368] Полазећи од исправне напомене издавача текста да турски облик имена одговара грчком Γαβριηλίδης, уверени смо да се ради о неком византијском тј. грчком великашу, а у томе случају заиста се може помислити само на севастократора Стефана Гаврилопула. Тако протумачена вест турске хронике важна је за уочавање неких политичких планова и амбиција Стефана Гаврилопула који је хтео да отпочне акције против Каталанаца, нових господара Атинског војводства а и неких јужних делова поседа преминулог

[366] *Соловјев-Мошин* бр. 31, 88—90.
[367] Le Destan d'Umur Pacha, ed. *J. Melikoff-Sayar*, Paris 1954, 85. ver. 1091—1095
[368] *Lemerle*, L'émirat d'Aydin 118—120.

Јована II Анђела. У изворима нема података о резултатима такве акције.

Досадашње излагање овог одељка показује да није могуће дати континуирану историју власти Стефана Гаврилопула над једним крајем Тесалије, јер изворни подаци о томе периоду (1318—1332) нису нарочито бројни, али они ипак обогаћују слику о амбицијама овог тесалијског великаша. Епоха власти севастократора Стефана Гаврилопула представља необично значајан период већ и по томе што се са његовим нестанком завршава време власти појединих великаша у Тесалији и почиње брза обнова власти Цариграда. О склопу тих важних догађаја говоре историчари прве половине XIV века, пре свега Јован Кантакузин који прво региструје да је стари цар Андроник II Палеолог умро као монах Антоније у 72-ој години живота фебруара XV индикта 1332. године.[369] Излагање се наставља констатацијом да је годину и по дана после цареве смрти умрла Марија — Ксенија, мајка цара Андроника III Палеолога, а затим се додаје „у исто време, мало после, умро је и господар Тесалије, севастократор Стефан Гаврилопул".[370]

Полазећи од тих детаљних вести Јована Кантакузина, историчари су различито датирали смрт севастократора Стефана Гаврилопула, а према томе и почетак акције Палеолога за праву обнову власти у Тесалији. Проблем хронолошке интерпретације вести цара писца састоји се у томе од када он рачуна време изразом „мало после тога" (μετὰ μικρόν), да ли од фебруара 1332., датума смрти старог цара Андроника II Палеолога, или од јуна 1333. године., када је преминула царица Марија-Ксенија. Ако се прихвати прва претпоставка смрт Стефана Гаврилопула мора се датирати у лето 1332., док би по другој комбинацији тесалијски севастократор умро у лето 1333. године. Дилема око та два датума остала је у историјској науци до најновијег времена, мада се мора признати да је мањи број истраживача предлагао 1332.,[371] док је више њих сматрало да је Стефан Гаврилопул умро 1333. године.[372]

Недавно су о овом комплексу вести Јована Кантакузина и њиховој хронологији расправљали Р. Ленерц и Ф. Баришић, дошавши до сасвим различитих резултата. Први разматра неке вести Јована Кантакузина (главе 21—28, друге књиге), па се дотиче и питања хронологије смрти Стефана Гаврилопула, верујући да је он умро око јуна 1333. године. У анализи хронологије података цара писца Р. Ленерц је сам у недоумици одакле

[369] Тај датум потврђују белешке у неким рукописима да је стари цар умро 13. фебруара 1332. године. Cf. *Сп. Ламброс*, Ἐνθυμήσεων, ΝΕ 7 (1910) 138, 140. Исти датум даје и једна кратка хроника. Уп. Виз. врем. 2 (1949) 281—287; *Баришић*, Михајло Мономах 220, н. 16.

[370] Cant. I, 473 ὑπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους μετὰ μικρὸν καὶ ὁ Θετταλίας δεσπόζων ... Γαβριηλόπουλος Στέφανος ὁ σεβαστοκράτωρ ἐτεθνήκει).

[371] В. на пр. *Du Cange*, Historia byzantina. Familiae byzantiniae, Parisiis 1680, 210; *Heuzey*, Mission archéologique 454 sq.; *Bees*, Fragments d'un chrysobulle 483.

[372] *Hopf*, Geschichte I, 374; *Соколов*, Властели 40; *Којазидис*, Χρονικόν 154 сл., 164; *Соловјев*, Фессалийские архонты 163; *Lemerle*, L'émirat d'Aydin 119, n. 3; *Острогорски*, Историја 473; *Dölger*, Reg. IV, No. 2797, 2799, 2800; *Bosch*, Andronikos III., 134; *Веис*, Καταστατικὸν γράμμα 83 sq.

он рачуна време наводећи да је севастократор Стефан Гаврилопул умро „мало после (μετὰ μικρόν)“ тога, да ли од смрти старог цара или царице Марије. Упркос тој дилеми, аутор верује да Јован Кантакузин у излагању прескаче период од годину дана, а да тај временски размак уствари дели две групе догађаја: с једне стране стоје борбе у Бугарској (1331), а са друге догађаји у Тесалији и Македонији „dechlenchés en été 1333 par la mort d'Etienne Gabriélopoulos“.[373]

Анализирајући вести Јована Кантакузина, Ф. Баришић долази до супротних резултата. Да би одредио хронологију сплета збивања око интервенције Палеолога у Тесалији после смрти Стефана Гаврилопула, као и каснијих сукоба цара Андроника III Палеолога са Србима, Ф. Баришић упозорава да се у излагању Јована Кантакузина јасно разликују два комплекса догађаја. Један се збио у току 1334. године, када је Андроник III Палеолог од пролећа до краја августа водио борбу против Сиргијана и Стефана Душана. Пре тога се одиграо други сплет догађаја које Ф. Баришић овако реконструише: половином 1332. године умро је Стефан Гаврилопул, а убрзо су одреди деспота Јована II Орсинија освојили градове у западној Тесалији, док је у друге крајеве те области ушао са војском солунски намесник Михајло Мономах; убрзо је у касну јесен 1332. године стигао и цар Андроник III Палеолог, протерао одреде епирског владара Јована II Орсинија из Тесалије и у току зиме преговарао са Албанцима у Тесалији. С пролећа 1333. године Андроник III Палеолог се прво вратио у Солун, а одатле је отишао у Цариград.[374]

Иако у изворима нема јасних индиција које би тачно датирале тај сплет важних догађаја за историју Тесалије, изгледа нам убедљива хронологија Ф. Баришића која почиње са разматрањем датума смрти Стефана Гаврилопула и почива на чврстој анализи читавог комплекса збивања византијске историје тих година. Зато верујемо да је севастократор Стефан Гаврилопул заиста умро у лето 1332. године. Међутим, о низу догађаја из тесалијске историје тих пресудних година биће детаљније говора у следећем одељку, посвећеном обнови власти Палеолога у Тесалији после 1332. године.

Иако је стварна власт Цариграда над Тесалијом обновљена непосредно после смрти Стефана Гаврилопула (1332), оставићемо за тренутак те проблеме и покушаћемо да у изворима нађемо податке о још неким феудалним породицама у Тесалији XIV века. У томе послу понегде ћемо прећи достигнуте хронолошке границе и говорити о документима из средине, па и друге половине XIV века. Изворни подаци о тим питањима сасвим су спорадични, тако да се не може очекивати потпун преглед и реконструкција свих феудалних породица Тесалије тога времена. У повељама су споменути само неки њихови чланови.

Специфичност развитка прилика у Тесалији XIII и XIV века дала је особите карактеристике и догађајима овог периода, као и саставу тесалијске војске у којој је видна улога крупних феудалаца. Значајан је

---

[373] *R. J. Loenertz*, Ordre et désordre dans les mémoires de Jean Cantacuzène, REB 22 (1964) 229—233.

[374] *Баришић*, Михајло Мономах 220—225.

податак Н. Григоре који каже да је цариградски намесник Алексије Апокавк саветовао краљу Стефану Душану (1343) да прекине савез и пријатељство са Јованом Кантакузином, јер против њега може да пође тесалијска коњица која је искусна и способна за жестоке и дугачке окршаје.[375] Већ смо напоменули да ћемо у потрази за крупним великашима Тесалије XIV века анализирати и неке документе из каснијег времена, из периода српске власти у овој области. Већи број тих великаша потиче из старих феудалних породица, али је прихватио промену власти и од нових господара добио признање старих права и поседа, као и награду за благовремено исказану наклоност.

Подацима о неким тесалијским великашима издваја се већ више пута споменута повеља лариског митрополита Антонија (јуна 1340).[376] Документ детаљно говори о потешкоћама манастира св. Ђорђа у Завлантији око поседа метоха Калогеријане близу Трикале. Митрополит Антоније је са бројним сарадницима, о којима ће касније бити речи, изашао на лице места и овде сазнао да су монаси имали неке повеље из времена када је Вутумит био кефалија Тесалије (ἐκράτει τὸ κεφαλαττίκιον τῆς Βλαχίας ὁ Βουτουμίτης). Редови тих повеља говорили су о сукобима монаха Калогеријане са Алексијем Алванитом и његовим братом Јованом, господарима села Клиновиште. Тада је покојни Мигиарис заједно са Константином Калофилом, каваларијем сир Алексијем и хартуларијем Николом извршио катастарски попис, па је оделио манастир Калогеријану од села Клиновишта и села неког Гулина.[377] Овај необично занимљив пасус даје податке о низу личности, чија је делатност везана за Трикалу и околину, али одмах да напоменемо да није једноставно хронолошки омеђити описане догађаје, јер о томе у самој повељи нема изричитих индиција.

Да би разјаснили галерију личности споменутих у овом кратком пасусу, почећемо са неким људима који су пратили митрополита Антонија у лето 1340. године.[378] Међу њима се налазе Манојло, Михајло и Теодор, синови Алексија Алванита, што показује да ни време у коме се њихов отац као господар Клиновишта сукобљавао са монасима Калогеријане не може бити далеко од јуна 1340. године. Зато верујемо да се читав тај сплет догађаја односи на време Стефана Гаврилопула, по својој прилици на прве године његове власти у Тесалији, почетком треће деценије XIV века. Од личности споменутих у овом занимљивом пасусу обратићемо пажњу пре свега на Вутумита, који је био кефалија једног дела Тесалије, вероватно области око града Трикале. Та драгоцена чињеница показује да је у крајевима Тесалије који су дошли под власт севастократора Стефана Гаврилопула локална администрација почивала на сличним принци-

---

[375] Gregoras II, 663; *Соловјев*, Фессалийские архонты 165, н. 31. Сасвим је исправна примедба да је Тесалија у XIII и XIV веку позната по коњици и да је овде било доста великаша „који имају своје градове и уживају нарочите привилегије". Уп. *Соловјев-Мошин* LVI.

[376] Хронологија по *Војазидис*, Χρονικόν 159—161.

[377] *Веис*, Γράμματα No. 18, 64.

[378] Ibid. No. 18, 64.

пима и темељима као и у обновљеном Византијском царству. Кефалија је локални функционер који у овом случају управља Трикалом и околином.[378a]

Међутим, кефалија Вутумит није једини административни функционер у околини Трикале за владе Стефана Гаврилопула, јер се у истом документу каже да су у попису учествовали Константин Калофил, каваларије сир Алексије, као и хартофилакс Никола, а изгледа да је читава ствар поверена покојном Мигиарису. Тај севаст Јован Мигиарис познат је као састављач пописа поседа манастира Богородице у Градишту (августа 1328)[379], али се за друге две особе не може ништа одређено рећи, осим да су били у административном апарату Стефана Гаврилопула. Што се тиче њихових функција и титула, верујемо да су их добили из Цариграда, можда чак и пре ступања у службу тесалијског великаша.

Пасус повеље који говори о првим годинама власти Стефана Гаврилопула даје имена неких поседника у тим крајевима Тесалије. То су браћа Алексије и Јован Алванити, власници села Клиновишта, а поред њих и неки Гулин, господар села тога имена. Не верујемо да су у питању особито моћни и богати великаши, поготово ако се има у виду да је Алексије Алванит држао село Клиновиште заједно са братом Јованом, али је сигурно да су обојица припадали слоју тесалијских феудалаца прве половине XIV века.

У детаљном опису тешкоћа монаха манастира Калогеријане, често узнемираваних од суседних поседника, споменут је још низ великаша и функционера из тога краја Тесалије прве половине XIV века. Други временски слој перипетија око поседа Калогеријане такође се одиграо у епоси Стефана Гаврилопула, али свакако после маја 1328. године.[380] Ту је, пре свега, споменут Константин Спингис са титулом ὁ ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων који је позвао τὸν ἀπὸ τοῦ Θεοδωρᾶ Μανουὴλ τὸν Ζαμπαθράν· καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς Βοξίστης Γεώργιον τὸν Κουρβούλεαν ἔγχονον ὄντα τοῦ νομικοῦ τῆς ἁγιωτάτης ἐπισκοπῆς Τρικάλων καὶ τὸν Καλωτᾶν. Када су позвани стигли на лице места Константин Спингис им је затражио да не увећавају нити умањују манастирске поседе, а онда им је придодао попа Мелетија из Порта и кир Јована Врака, па су поделили имање манастира и резултате показали Стефану Гаврилопулу.[381] Тешко је на основу тих редова одређено рећи какве су биле дужности ових људи севастократора Стефана Гаврилопула у локалној администрацији области око Трикале, јер су они у овом конкретном случају имали ванредне дужности, изазване сукобом манастира Калогеријане са неким суседима.

Трећи временски слој сукоба монаха Калогеријане са суседима одиграо се непосредно пре издавања акта митрополита Антонија (јун 1340). Тада је Антоније у пратњи епископа Стагија, а и архоната (ἀπὸ τῶν ἀρχόντων) кир Михајла Макрогена, кир Лава Спингиса[382], кир

[378a] О кефалијама у позној Византији в. *Максимовић*, Виз. управа. 71—100.

[379] *Веис*, Καταστατικὸν γράμμα 84—86.

[380] В. пр. 359.

[381] *Веис*, Γράμματα No. 18, 66—67.

[382] То је сигурно неки ближи рођак, можда чак и син τοῦ ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων Константина Спингиса који је у време севастократора Стефана Гаврилопула спровео

Андрије Закливана, кир Нићифора Неола, кир Димитрија Вута, затим Манојла, Михајла и Теодосија, синова Алексија Алванита, Вардана, зета Гулиновог ἔτι τε καὶ ἀπὸ τῶν Τρικαλίτων στρατιωτῶν καὶ χρυσοβουλλάτων πολλῶν отишао на лице места и отпочео истрагу.[383] Свакако да тај занимљиви списак утицајних људи Трикале и околине заслужује посебну пажњу.

Лариски митрополит Антоније је овде, поред епископа Стагија, окупио најугледније људе из Трикале, од којих су неки наведени поименично, а други само као стратиоти и хрисовулати.[384] Намеће се претпоставка да су овде наведени црквени, а у већем броју световни достојанственици, сачињавали неку врсту формираног судског тела које је требало да донесе одлуку. О томе сведочи и назив самог документа (τὸ παρὸν συνοδικὸν γράμμα) наведен на крају текста.[385] Значајно је да је такво судско тело, састављено претежно од световњака (од клирика су присутни лариски митрополит Антоније и епископ Стагија) на лицу места решавало спор, позивајући лица која би могла да разјасне компликовани сплет догађаја око поседа Калогеријане. Чланови овог судског тела обратили су се Георгију Курвулеу и Калоти, људима који су омеђили имања за време власти Стефана Гаврилопула, као и Јовану Враску који је тада надгледао поделу. Остала двојица учесника у ранијем попису нису били поново присутни, јер је Манојло Запатра у међувремену умро, а поп Мелетије се налазио у Ликостомију. Ранији пописивачи су изјавили да је њихово омеђивање манастирских поседа било исправно, упркос оптужбама присутних Водеса да су од монаха примили мито.[386]

После доношења те одлуке пред нама искрсава још један имовински проблем манастира Калогеријане, чији опис такође даје неке важне просопографске податке. У суседству манастирских имања налазило се село Самосада, власништво неког Орфанојована, па су његови људи присвојили парцеле Калогеријане. Сада је митрополит Антоније са архонтима кир Лавом Спингисом, кир Андријом Закливаном, кир Петром Куцалом и великим примикиријем Миекром почео испитивање и овог имовинског спора. Од заинтересованих страна присуствовали су син Орфанојованов са зетом Теодором и Кулицом, као и Макарије, игуман манастира св. Ђорђа у Завлантији. Орфанојован се показао спреман да пред овим архонтима исправи неправду, па је наредио својим људима да врате одузете поседе суседном манастиру, чиме је спор решен.[387]

Нема сумње да је и овај пасус веома занимљив, пре свега због података о великашима из Тесалије краја прве половине XIV века. Неки од тих људи појављују се и у ранијем тексту повеље, као на пр.

попис и разграничење поседа манастира Калогеријане. Иначе Лав Спингис је споменут и у повељи Симеона Палеолога (август 1359). Уп. *Соловјев-Мошин* бр. 31, 99—100.

[383] *Веис*, Γράμματα No. 18, 63—64.

[384] О значењу ових термина в. излагање о повељи Михајла Гаврилопула грађанима Фанарија.

[385] *Веис*, Γράμματα No. 18, 72.

[386] Ibid. No. 18, 68 sq.

[387] Ibid. No. 18, 70—72.

Лав Спингис, али ту има и сасвим нових лица (Андрија Закливан и Петар Куцала) који су такође припадали локалној аристократији у Трикали и као угледни људи (архонти) добили поверење да учествују у раду ad hoc састављеног суда поводом имовинског спора монаха Калогеријане и неких суседа. Међутим, док ниједан од тих угледних архоната нема титулу, у раду судског тела учествује и велики примикирије Миекра, човек који се налазио у служби византијскох цара Андроника III Палеолога и који је од њега добио ову титулу. У другим савременим документима о њему нема података. Поред ових чланова привременог суда, треба скренути пажњу и на личност Орфанојована, поседника села Самосаде: ради се о великашу, поседнику у околини Трикале.[388]

Повеља лариског митрополита Антонија (јун 1340), веома богата подацима о тесалијским великашима прве половине XIV века, ипак није једини документ који пружа податке о том интересантном питању. Доста каснија хрисовуља Симеона Палеолога манастиру св. Ђорђа у Завлантији (август 1359) наводи да је неки Михалакис отргнуо део шуме од Пигонитовог стаса и да је за то добио потврду севастократора Стефана Гаврилопула, али се истовремено каже да је истом Михалакису то имање потврђено и простагмом цара Андроника III Палеолога, када је овај преузео власт над Тесалијом.[389]

Међутим, већ тада је настао имовински спор око тога поседа, јер је један његов део присвојио Лав Спингис који је на то добио и хрисовуљу цара Андроника III Палеолога.[390] Двојица поседника, Михалакис и Лав Спингис, спорили су се око овог поседа, али су убрзо одлучили да га ради спасења својих душа заједнички уступе манастиру св. Ђорђа у Завлантији, па су монаси на томе земљишту засадили виноград.[391] Од двојице поседника свакако да је Лав Спингис био много моћнији и имућнији, јер се спомиње и у повељи лариског митрополита Антонија (јун 1340) као један од архоната Трикале присутних разматрању сукоба манастира Калогеријане са суседима, нарочито са досељеним Албанцима Водесима.

У хрисовуљи Стефана Душана манастиру Богородице у Ликусади (новембра 1348), међу осталим поседима, потврђује се и метох св. Ђорђа са виноградима, баштама и млином, који је раније манастиру дао велики

[388] У простагми Симеона Палеолога (мај 1362) спомињу се неке пећине Стагијског Скита које је преотео покојни Теодор Орфанојован, некадашњи кефалија Стагија. Уп. *Соловјев-Мошин* бр. 33, 25—26. Вероватно да се ради о истој личности, само је карактеристично да је тај Орфанојован, који се јуна 1340. године спомиње без икакве титуле, касније напредовао, поставши чак и кефалија у Стагију. Додуше, у повељи митрополита Антонија поред Орфанојована споменут је и његов зет Теодор, мада је тешко претпоставити да би он узео презиме свога таста.

[389] *Соловјев-Мошин* бр. 31, 91—95. Простагма Андроника III Палеолога није сачувана, али *Dölger*, Reg. IV, No. 2798 верује да је издата у јесен 1333. или почетком 1334. године.

[390] *Соловјев-Мошин* бр. 31, 99—100. *Dölger*, Reg. IV, No. 2800 датира хрисовуљу Андроника III Палеолога између јесени 1333. и 1336. године, јер се већ 1336. године ова њива наводи међу поседима манастира св. Ђорђа у Завлантији.

[391] *Соловјев-Мошин*, бр. 31, 101—105.

стратопедарх Куцала.[392] Иако није наведено име ове личности, може се претпоставити да се ради о византијском великашу, човеку цариградског двора, али који није кренуо стопама неких својих сународника и признао власт српског цара, разуме се под условом потврђивања старих а и додељивања нових поседа и привилегија. Велики стратопедарх Куцала био је један од оних великаша који су после српског освајања напустили Тесалију. Породица Куцала је вероватно имала поседе у околини Трикале, јер се међу градским архонтима у акту лариског митрополита Антонија спомиње Петар Куцала.

То су углавном познати подаци о великашима Тесалије из прве половине XIV века, дакле из времена када су се у овој области дешавале нагле и честе политичке промене, јер су после изумирања старе владајуће породице Анђела (1318) многи феудални родови сматрали време погодним за остварење прикривених политичких амбиција. Међу њима су најмоћнији Гаврилопули, али уз њих стоје и други, чекајући погодан тренутак да се докопају политичке власти над неким крајем Тесалије.[393] Услед недостатака изворних података нисмо могли да дамо комплетну слику о феудалним породицама и њиховим амбицијама, али верујемо да и изнети резултати могу бити корисни.

Промена власти која је уследила после смрти Стефана Гаврилопула (1332) није потпуно збрисала и угушила све амбиције истакнутих великашких родова Тесалије. Власт Палеолога, успостављена најзад у овој важној области континенталне Грчке, била је доста чврста, али је ипак морала да води рачуна о неугашеним амбицијама локалних феудалних породица. Тешко је одговорити на питање да ли су после уласка византијских чета у Тесалију под вођством солунског намесника епарха Михајла Мономаха неки тесалијски великаши, а пре свега Гаврилопули, успели да на својим поседима сачувају извесну самосталност. Драгоцени подаци једне повеље из 1342. године као да показују да су елементи неке самосталности остали и после припајања Тесалије круни Палеолога.

---

[392] Исто. бр. 20, 70—74. Велики стратопедарх Куцала није познат из других извора XIV века, па га зато не спомиње ни *R. Guilland*, Etudes sur l'histoire administrative de l'empire byzantin. Le stratopédarque et le grand stratopédarque, BZ 46 (1953) 63—90.

[393] Из регеста Ф. Делгера (*Dölger*, Reg. IV, No. 2808) може се закључити да је неки Сфранцес Палеолог (о његовој личности в. *Papadopoulos*, Genealogie No. 119) у првој половини XIV века имао поседе у Тесалији. Ф. Делгер каже да је 1334. године цар Андроник III Палеолог поставио Сфранцеса Палеолога за команданта Соска, Девре, Старидола и Хлерина (in Thessalien). О овој одлуци цара Андроника III Палеолога говоре византијски историчари Јован Кантакузин (I, ed. Bonn. 454) и Н. Григора (I, ed. Bonn. 497), али се њихови описи донекле разликују. Цар писац набраја градове Сфранцеса Палеолога, али ни за један од њих, сасвим природно, не каже да се налазио у Тесалији; Н. Григора чак и не набраја градове које је Сфранцес Палеолог добио. Према томе Сфранцес Палеолог се не може убројати у тесалијске великаше прве половине XIV века, јер су његови градови били ван географских а и политичких граница Тесалије тога времена. *N. Jorga*, Latins et Grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe, BZ 15 (1907) 184, n. 2 наводи да је Гиј од Лузињана, рођак кипарског краља Гвида, добио као царев рођак команду над Велестином у Тесалији. Међутим, Јован Кантакузин (II, ed. Bonn. 191 sq.) на кога се Н. Јорга позива, само говори о Гијовим поседима у Серу.

Та доста кратка, али необично важна повеља, давно је запажена у науци, али су је историчари често погрешно датирали. На крају документа, бар према издању Ф. Миклошића и Ј. Милера, стоји датум κατὰ μῆνα ἰούνιον ἰνδικτιῶνος (ὀγδόης) ,ςωγ'.[394] Издавачи су пошли од наведене 6803 (1295) године, па су према њој и преправили индикт у осми. Иако је одавно доказано да овај важан документ потиче из знатно каснијег времена, тј. из јуна 1342. године[395], још увек се чак и у неким новијим истраживањима среће старо датирање.[396] На повељи је потписан Михајло Гаврилопул (Μιχαὴλ Γαβριηλόπουλος) сасвим једноставно, без навођења било какве титуле.[397]

Пре анализе садржаја овог необично важног документа, посветићемо неколико речи Михајлу Гаврилопулу, личности која није позната из других извора прве половине XIV века. У питању је још један члан истакнуте тесалијске феудалне породице Гаврилопула, можда брат, син или синовац недавно преминулог севастократора Стефана Гаврилопула (1332). После краће владе деспота Јована II Орсинија Михајло Гаврилопул је успео да поново преузме неке породичне поседе, о чему говори ова занимљива повеља становницима Фанарија, града који се налазио на крају равнице западне Тесалије, области чији је центар била Трикала.[398]

Одлуке те интересантне и важне повеље анализираћемо по реду, како долазе у самом тексту. На почетку акта се констатује да су се Михајлу Гаврилопулу обратили οἱ ἄρχοντες Φαναριῶται, μείζονές τε καὶ μικροί, [κοσμικοὶ καὶ] κληρικοί, χρυσοβουλλάτοι καὶ ἐσκουσάτοι, ὅπως πορίσωνται [γράμμα τῆς αὐθεντίας μου ... ἂν δὲ ...] εὑρίσκωνται ἤ τινες εὑρίσκοντο στρατιῶται; они су тражили да дају само τὴν αὐτὴν στρατιωτικὴν δουλείαν, καὶ οὐχὶ ἀπαιτῶνται εἰς ἑτέραν, ἤγουν εἰς φύλαξιν τζακονικήν".[399] Ови редови дају податке о господарећем слоју једног града у Тесалији, области са необично развијеним феудалним односима. Сасвим се јасно могу разабрати слојеви становништва Фанарија, јер се ради о моћнијим и ситнијим феудалцима (ἄρχοντες) како из круга световњака тако и из редова црквених људи.[400] Зато нам не изгледа

---

[394] M. M. V, 261.

[395] Издавачи су исправили индикт на VIII да би се тако сложио са годином 1295 (6803). Већ је *Heuzey*, Mission archéologique 455 који је први публиковао текст документа, сматрао да треба да стоји X индикт који би заиста одговарао 1342. години. *Н. Веис*, Ἔκθεσις παλαιογραφικῶν καὶ τεχνικῶν ἐρευνῶν ἐν ταῖς μοναῖς τῶν Μετεώρων, Атина 1910, 51 такође је датирао повељу у 1342. годину.

[396] В. на пр. *Соколов*, Властели 37 сл.; *D. Zakythinos*, Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIIIe au XVe siècle, Athènes 1948, 58; *К. Бирис*, Ἀρβανῖτες. Οἱ Δωρεῖς τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ. Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων Ἀρβανιτῶν, Атина, 1960, 54.

[397] Интересантно је да у повељи Михајло Гаврилопул употребљава формулу „ἡ αὐθεντία μου".

[398] *Philippson*, Thessalien 55 каже да се крак равнице у коме се налази Фанарион постепено шири према југу.

[399] M. M. V, 260.

[400] У књизи о византијским градовима *Hrochová*, Byz. jěsta 27 доста површно прелази преко интересантних података о утицајним људима Фанарија.

убедљиво тумачење П. Хараниса који под архонтима (ἄρχοντες μικροί) разуме „the small independent property owners“, људе који нису били нарочито моћни а ипак су слободни.[401] Таква формулација може да створи погрешну представу да се ради о ситним поседницима, слободним сељацима, па би хтели да подсетимо на чињеницу да се под тим термином (ἄρχοντες μικροί) подразумевају феудалци, додуше они слабијег имовног стања, који уз богатије великаше живе у Фанарију.

Поред ових јасно окарактерисаних представника световне и духовне аристократије већ на почетку текста повеље Михајла Гаврилопула споменуте су још неке категорије становника Фанарија, пре свега хрисовулати и екскусати (χρυσοβουλλάτοι καὶ ἐσκουσάτοι). Већ сама етимологија ових речи показује да се и овде ради о припадницима локалне аристократије који су своје поседе стекли златопечатним царским повељама (хрисовуље) или су добили различите имунитетне привилегије.[402] Најзад, као трећи слој становника Фанарија јављају се стратиоти (στρατιῶται), термин добро познат из византијских докумената, али који је током времена више пута мењао своје значење.[403] Давно је констатовано да у документима из доба Палеолога термин стратиот означава пронијаре, али нам се чини да то није случај у повељи Михајла Гаврилопула. Верујемо да се овде ради о категорији војника који имају неко посебно место и положај у Фанарију и не припадају слоју локалне аристократије. О истој категорији војника (стратиоти) говори и хрисовуља Стефана Душана манастиру св. Ђорђа у Завлантији (новембра 1348) која манастирској обитељи враћа парике, претворене у стратиоте од стране претходног господара те области севастократора Јована Анђела.[404]

Дакле, први редови повеље Михајла Гаврилопула (1342) дају значајне податке о утицајним круговима у једном византијском граду, додуше у Тесалији, области која је имала специфичан развитак у времену после 1204. године. Са процесом феудализације, у читавој Византији доба Палеолога, а нарочито у Тесалији власт у градовима имају утицајни феудалци, чије различите категорије у Фанарију траже своја права од обласног господара Михајла Гаврилопула. Е. Франчес губи из вида те специфичности развитка прилика и односа у Тесалији, па се чуди што се тесалијски господар Михајло Гаврилопул обавезује само архонтима Фанарија, а нигде нема спомена о градском становништву трговцима и занатлијама.[405] Објашњење за ту дилему дају неке основне карактеристике прилика у свим византијским областима XIV века, а нарочито у Тесалији: висок степен развитка феудализације, који је разним слојевима локалне аристократије обезбедио истакнуто место у свим видовима

[401] *Charanis*, Social Structure 123.

[402] Ibid. 123. *Соловјев*, Фессалийские архонты 170 наводи да се у Серу 1326. јавља неки Михајло Кафури, као примикирије хрисовулата. Cf. *L. Petit et B. Korablev*, Actes de Chilandar I, Виз. врем. 17 (1910) No. 108.

[403] Стратиоти и хрисовулати наведени су у повељи лариског митрополита Антонија (јун 1340) Cf. *Beис*, Γράμματα No. 18, 64.

[404] *Соловјев-Мошин* бр. 21, 1—64.

[405] *E. Francès*, La féodalité et les villes byzantines au XIIIe et au XIVe siècles, Byzantinoslavica 16 (1955) 93.

живота, па и у тесалијским градовима. Треба имати у виду и природно-географски положај Фанарија, смештеног дубоко у унутрашњости Тесалије, који због тога нема обележје економског и трговачког центра. Зато у Фанарију нема утицајних трговаца и занатлија који би тражили своја права од Михајла Гаврилопула. Свакако да је у праву К. Кирис који, полазећи од повеље Михајла Гаврилопула, види у Тесалији две основне компоненте: архонте тј. феудалце, који траже повластице од господара Михајла Гаврилопула, а на другој страни сељаке, који већ по своме статусу и положају такве захтеве нису могли да постављају. Међутим, није убедљива претпоставка да је Михајло Гаврилопул читаву област око Фанарија држао као велику пронију, а да су у повељи спаменути архонти били његови васали.[406]

Већ смо нагласили да ова кратка повеља говори о низу важних обавеза Михајла Гаврилопула према утицајним становницима Фанарија. Ту се становницима потврђују поседи εἰς τὴν Δόριτζαν καὶ ἀλλαχοῦ, ὅσα ἔχουσι διὰ χρυσοβούλλου βασιλικοῦ καὶ γράμματος τοῦ ἐπάρχου, а затим се додају καὶ (τὴν) σεβασμίαν μονὴν τῆς ὑπεράγνου μου θεομήτορος ἤγουν τὴν Λυκουσάδα καὶ τὴν Μεγάλην Πόρταν (καὶ τὰ) κτήματα, ὅσα ἂν ἔχουσι διὰ χρυσοβούλλων καὶ ἑτέ(ρων) προσταγμάτων[407]. Ти занимљиви редови о поседима Фанарија заслужују детаљније објашњење.

Пре свега, драгоцено је сазнање да су прву групу поседа у Дорици, а и другде, становници Фанарија добили хрисовуљом Андроника III Палеолога, али и повељом Михајла Мономаха, намесника Тесалије, јер се свакако он подразумева под именом епарха.[408] Подаци о другим поседима остављају истраживача у извесној недоумици, нарочито што се тиче имена манастира Богородице у Ликусади. Јер из нешто каснијег времена сачувана је хрисовуља Стефана Душана овом манастиру (новембар 1348), али тамо нема никаквих алузија да је та света обитељ припадала архонтима Фанарија, већ се само каже да се манастир налазио близу тога града.[409] Тешко је на основу тога детаља посумњати у веродостојност повеље Михајла Гаврилопула (1342), поготову ако се има у виду квалитет расположивог издања, али сматрамо да је ту околност требало нагласити.

Поред потврђивања стечених поседа повеља Михајла Гаврилопула даје и низ обећања становницима Фанарија. Архонти су тражили да обављају само τὴν αὐτὴν στρατιωτικὴν δουλείαν καὶ οὐχὶ ἀπαιτῶνται εἰς ἑτέραν, ἤγουν εἰς φύλαξιν τζακονικήν.[410] Иако није једноставно објас-

---

[406] *К. Kyrris*, The Social Status of the Archontes of Phanari in Thessaly, Ἑλληνικά 18 (1964) 73 sq. Аутор то закључује из фразе „εἰς ὅσα κτήματα ἐκράτουν παρὰ τῶν Φαναριωτῶν διὰ προστάγματος βασιλικοῦ“, мада је очигледно да се овде ради само о поседима становника Фанарија.

[407] M. M. V, 260.

[408] То је још исправно претпоставио *Соловјев*, Фессалийские архонты 163, н. 24, наводећи ову околност као један од доказа да је повеља Михајла Гаврилопула издата 1342. године.

[409] *Соловјев-Мошин* бр. 20.

[410] M. M. V, 260.

нити ове редове, извесно је да су становници Фанарија захтевали да дају само месну војну службу, чувајући се да их господар Михајло Гаврилопул због обавеза и планова не позове негде даље. А Михајло Гаврилопул се обавезао да ће архонти Фанарија три године бити слободни од обављања било какве војне службе, а да ће после тога морати да врше само δουλείαν στρατιωτικήν, καὶ οὐχὶ ἑτέραν, ἤγουν τζακονικήν. Најзад, Михајло Гаврилопул је обећао архонтима Фанарија да он а ни његови наследници неће од њих тражити φραγγικὴν φύλαξιν, што се свакако односи на опасност која је могла да запрети од каталанских поседа, граничних са овим деловима Тесалије.[411]

Одредбама о војној служби не исцрпљују се одлуке и обећања Михајла Гаврилопула архонтима Фанарија. Тесалијски великаш се обавезао да ни он ни његови наследници неће насељавати Албанце εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ αὐτοῦ κάστρου, што показује да је албански елемент могао да представља озбиљну конкурентску опасност за привилегије архоната града Фанарија. Вероватно да су ратнички Албанци били погодни за обављање неких облика војне службе, па су као такви могли да угрозе позиције архоната Фанарија.[412] У обавезама и обећањима архонтима Фанарија Михајло Гаврилопул је морао да им гарантује и неке финансијске олакшице, ослобађајући их од низа пореских обавеза ἤγουν ἀγκαρίαν, ψωμοζημίαν, οἰνοελαίου δόσιν, νόμιθρον ἢ χοιροδεκατείαν ἢ καστροκτισίαν ἐν ἑτέρῳ τόπῳ καὶ κάστρῳ; истовремено се наглашава да архонти Фанарија треба да дају στρατιωτικὴν δουλείαν καὶ τὸν κομέρκιον φόρον, παρθενοφθορίαν καὶ πενταμίδειαν.[413] Имунитетна формула повеље Михајла Гаврилопула интересантна је са више страна, пре свега што се у византијским документима XIV века ретко подробније набрајају дажбине и обавезе од којих се ослобађа неки посед. С друге стране, то је један од ретких примера да имунитет додељује локални господар, у овом случају Михајло Гаврилопул, што говори да је он, бар у области око града Фанарија, био прилично самосталан. Такве имунитетне формуле обично срећемо у царским повељама. Међутим, поред тих важних карактеристика, имунитетна формула повеље Михајла Гаврилопула остала је скоро незапажена у науци.[414] Занимљиво је да се становници Фанарија не ослобађају војне службе (στρατιωτικὴ δουλεία), што је нека специјална војна обавеза.

У даљим редовима повеље Михајла Гаврилопула говори се да неко може да буде оптужен περὶ ἀπιστίας ἢ ἀνυποταγῆς и да у таквом слу-

---

[411] Ibid. 261.

[412] Ibid. 260. *Kirsten*, Die byz. Stadt 38 у анализи тога податка сматра да се ради „um aussenpolitische Voraussetzungen", а упоређује га са обећањем цара Андроника III Палеолога становницима Јањине да неће насељавати Франке.

[413] M. M. V, 261.

[414] Тако је на пр. о порезу παρθενοφθορία расправљао још N. Bees, Ὑπῆρχε jus primae noctis παρὰ Βυζαντινοῖς; BZ 21 (1912) 169—186, тврдећи да он овде нема значење права primae noctis, већ да је то само глоба за отмицу или силовање девојака. Расправљајући о порезу комеркиона *H. Antoniadis-Bibicou*, Recherches sur les Douanes à Byzance, Paris 1963, 108, n. 3 каже да је имао троструки аспект: сајамски, пролаз трговаца и продаја, па у наставку само констатује да се јавља и у повељи Михајла Гаврилопула.

чају треба да одговара ἐνώπιον ἁπάντων τῶν ἀρχόντων, али да се на одговорност позива само преступник καὶ οὐχὶ ἕτερος ἀπὸ τὸ γένος αὐτοῦ ἢ υἱοὶ ἢ ἀδελφοὶ ἢ φίλοι αὐτοῦ.[415] Ти редови бацају нешто светлости на организацију судства у Тесалији, области са најразвијенијим процесом феудализације у византијском свету. Пре свега треба подвучи да кривац сноси сасвим индивидуалну одговорност, као и да ће му бити суђено пред њему равним судским телом, састављеним од архоната Фанарија. А. Соловјев је међу првима анализирао ове одредбе, па је обратио пажњу на индивидуалну одговорност, сматрајући да је то специфична црта развитка феудалних односа у Тесалији. Састав суда, попуњеног архонтима, он тумачи утицајем феудализма у Тесалији.[416] У саставу тела које треба да суди непокорним архонтима Фанарија Д. Закитинос такође види утицај западног феудализма, па наглашава да тиме нисмо „loin de ces parlaments de seigneurs, qui avaient à juger leurs pairs".[417] К. Кирис који је у најновије време анализирао податке повеље Михајла Гаврилопула, сматра да се ради о специјалном судском телу које је било састављено од пронијара.[418]

Свакако да су у праву аутори који су осетили да акт Михајла Гаврилопула одређује неке специфичности судства у Тесалији, само што нам не изгледа вероватно да се такве појаве могу искључиво тумачити западним утицајима. Поодмакао процес феудализације Тесалије сигурно је условио и многе специфичности положаја феудалне класе која је користила предности и стекла широке привилегије и у судству. Зато није чудно што су архонти Фанарија захтевали од Михајла Гаврилопула да им суди само тело састављено од свих архоната, као и да сем преступника нико из његове породице не може бити позван на одговорност.

Специфичностима развитка феудалних односа у Тесалији мора се објаснити још један пасус повеље Михајла Гаврилопула који се заклиње εἰς τὰ (ἅγια εὐαγγέλια καὶ εἰς τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν σταυρόν), εἰς πάντα (τὰ) ἅγια, εἰς τὸν Ταξιάρχην τῶν Ἄνω Δυνάμεων τὸν Μιχαὴλ καὶ εἰς τὴν ὑπέραγνον δέσποιναν θεοτόκον, τὴν κυρίαν ἡμῶν, да он а ни његови наследници неће прекорачити ниједно од обећања повеље; у духу такве заклетве сама повеља је названа τὸ παρὸν ... ὁρκωμοτικὸν γράμμα.[419] Тај елеменат заклетве заслужује посебну пажњу, с обзиром на чињеницу да је непознат у византијској дипломатици XIV века, како у царским документима, тако и у повељама истакнутих ве-

---

[415] M. M. V, 261.

[416] *Соловјев*, Фессалийские архонты 168—171 инсистира на чињеници да се слична индивидуална одговорност среће у 52-ом члану Душановог законика и ту појаву тумачи византијским, односно тесалијским утицајима. Он каже да је Стефан Душан пре свега у Тесалији а и у Фанарију затекао одређене норме, које су истицале индивидуалну кривичну одговорност. Када је 1349. године на сабору у Скопљу стваран први део Душановог законика, свакако да су били присутни представници тесалијских феудалаца који су хтели да бране своја права, па су имали извесну улогу у процесу формирања српског државног законодавства.

[417] *Zakythinos*, Processus 505 sq.

[418] *Kyrris*, The Social Structure 76.

[419] M. M. V, 261.

ликаща. Када су у питању документи из тесалијске историје морамо да подсетимо да из средине XIV века потичу две хрисовуље Стефана Душана (1348) и Симеона Палеолога (1366) које такође садрже елементе заклетве. О њима ће бити више речи на одговарајућем месту, а овде бисмо хтели да напоменемо да постоје извесне важне разлике између тих докумената: споменуте хрисовуље су ипак повеље царске канцеларије, док је повеља Михајла Гаврилопула акт локалног великаша који је извесно време владао једним крајем Тесалије.

Појаву заклетве у повељи Михајла Гаврилопула А. Соловјев тумачи западним феудалним утицајима.[420] Томе мишљењу је близак и Д. Закитинос који читав акт Михајла Гаврилопула гледа као заклетву сизерена васалима, тј. локалним архонтима Фанарија.[421] Ако се повеља Михајла Гаврилопула са својим специфичностима посматра у оквирима општег развитка прилика и феудалних односа у Тесалији XIII и XIV века она се може тумачити и као резултат тих околности без довођења у помоћ западних или неких других феудалних утицаја, који су свакако постојали у Тесалији, али не видимо зашто би овде они били јачи него у другим грчким областима, на пр. у Мореји, где је франачка власт неупоредиво дуже трајала.

Посматрајући акт Михајла Гаврилопула у целини стиче се јасан утисак да се пред нама налази локални великаш из чувене тесалијске великашке породице који је извесно време владао крајевима Тесалије, пре свега онима који су и раније припадали његовој породици. Ф. Баришић верује да је после одласка епарха Михајла Мономаха из Тесалије (почетком 1342) власт над једним делом те области преузео Михајло Гаврилопул, и то као независан владар, о чему сведочи његова повеља архонтима града Фанарија. Међутим, Михајло Гаврилопул кратко је владао крајем око Фанарија, јер је исте 1342. године власт у Тесалији преузео Јован Анђео, човек цара Јована Кантакузина. Михајло Гаврилопул је вероватно убијен, јер о њему више нема података у изворима.[422]

Власт Палеолога обновљена је у већем делу Тесалије непосредно после смрти Стефана Гаврилопула (1332), али је могуће претпоставити да су чланови те феудалне породице задржали неке територије под својом влашћу. Зато верујемо да ни Михајло Гаврилопул власт над Фанаријем и околином није преузео тек после 1342. године, када се цариградски намесник Михајло Мономах повукао из Тесалије. Михајло Гаврилопул је могао да Фанаријем завлада и пре 1342. године.

Што се тиче положаја и статуса Михајла Гаврилопула, он је првенствено владао Фанаријем и околином, па је сасвим разумљива жеља градских архоната да осигурају нека права код новог господара.[423] Упо-

---

[420] *Соловјев*, Фессалийские архонты 163, 167. Није јасно због чега *Горянов*, Землевладение 132 закључује да су становници Фанарија дали заклетву верности Михајлу Гаврилопулу.

[421] *Zakythinos*, Processus 505.

[422] *Баришић*, Михајло Мономах 227, н. 36.

[423] Тако схвата положај Михајла Гаврилопула и *Kirsten*, Die byz. Stadt 36, напомињући да после 1204. године има случајева да локални великаши, као Гаврилопули „in West-Thessalien den eigenen Kastra entsprechende Zugeständnisse machen".

редо са тим констатацијама поставља се и питање односа Михајла Гаврилопула према византијском цару који је ипак господарио већим делом Тесалије. Повеља Михајла Гаврилопула грађанима Фанарија је једини извор који даје податке о томе локалном господару, па овде треба потражити и неке елементе за разумевање његовог односа према Цариграду. У томе документу се нигде не говори о царској власти, осим на местима која набрајају раније привилегије архоната Фанарија. То су поседи у Дорици и другде (εἰς τὴν Δορίτζην καὶ ἀλλαχοῦ) које је град добио царском хрисовуљом и повељом епарха Михајла Мономаха.[424] Иначе у тексту ове повеље не среће се алузија на личност византијског цара, баш као што је случај и са више пута споменутим пописом имања манастира Богородице у Градишту (јун 1328), састављеним по наредби севастократора Стефана Гаврилопула.[425] Зато верујемо да Михајло Гаврилопул, који је наведен без икакве титуле, није био нарочито тесно повезан са Цариградом; он је завладао делом породичних поседа, признајући врховну власт Цариграда, али му то није сметало да самостално преговара са архонтима Фанарија и да им обећава имунитетне привилегије, што је несумњиво било прерогатива цара.

Завршавајући овај одељак, нагласићемо да је повеља Михајла Гаврилопула архонтима Фанарија последњи документ са подацима о неком феудалцу који је донекле самостално владао у крајевима Тесалије. Када се говори о Тесалији као самосталној држави, најпре треба издвојити епоху Јована I Анђела и његових непосредних наследника Константина и Теодора (1268—1303). У првим деценијама XIV века породица Гаврилопула користи несређене прилике у Тесалији и остварује власт над једним делом те области. Крај тој власти учинио је Андроник III Палеолог, који је енергичним потезима успео да Тесалију доведе под стварну контролу Цариграда и да тиме оствари старе политичке тежње династије Палеолога.

---

[424] M. M. V, 260. Одмах иза тога наводе се καὶ τὰ κτήματα ὅσα ἂν ἔχουσι διὰ χρυσοβούλλων καὶ ἑτέρ(ων προσταγμάτων). Cf. Ibid. 260 sq.

[425] Није јасно због чега *Kirsten*, Die byz. Stadt 43 сматра да после 1204. године становници градова нису само царски поданици, већ „seine Vertragspartner“ који преговарају са царем и преузимају одређене обавезе. Као пример он наводи и Фанарион, мада у повељи из 1342. године, нема елемената који показују да архонти Фанариона преговарају са византијским царем. Напротив, као партнер у тим преговорима јавља се само Михајло Гаврилопул.

ТЕСАЛИЈА ПОД ВЛАШЋУ ЦАРИГРАДА (1332 — 1348)

1. *Делимично успостављање доминације Палеолога и власт деспота Јована II Орсинија у западној Тесалији* (1332—1335)

Када је у лето 1261. године никејски војсковођа Алексије Стратигопул победоносно ушао у Цариград и после дугих година надања учинио крај латинској власти, цар васкрсле Византије Михајло VIII Палеолог нашао се пред тешким задатком обнове власти на читавој територији која се пре катастрофе из 1204. године налазила у границама царства. Остварењу тога циља водио је дуг и мукотрпан пут, јер отпор нису давале само латинске државе, које су створене и живеле под окриљем Латинског царства. Рестаураторским плановима Палеолога енергично су се супротстављали и владари грчких сепаратистичких држава Епира и Тесалије, које су такође настале као последице Четвртог крсташког рата. У претходним одељцима било је доста речи о напорима Палеолога да обнове власт Цариграда у Тесалији, али су ти покушаји донели стварне резултате тек за владе Андроника III Палеолога (1328—1341). Врло су карактеристичне речи Јована Кантакузина да је још Михајло VIII Палеолог посветио доста бриге Акарнанији и Тесалији, шаљући тамо бројне војске и команданте да оружјем обнове власт Цариграда, али да је све то остало без резултата. Михајлов наследник Андроник II и поред честих ратова такође није ништа постигао.[1] Иако ти редови цара писца представљају увод за глорификацију успеха Андроника III Палеолога у Тесалији и Епиру, они су ипак карактеристични као сведочанства о сталним напорима првих Палеолога да учине крај грчким сепаратистичким државама у Епиру и Тесалији.

У претходном одељку разматрали смо време нестанка севастократора Стефана Гаврилопула и као хронологију усвојили 1332. годину, датум који је недавно аргументовано предложио Ф. Баришић. Вести Јована Кантакузина о читавом сплету догађаја тих година казују да је Цариград желео да искористи промену прилика у Тесалији не би ли најзад завладао том плодном и пространом земљом. Солунски намесник

---

[1] Cant. I, 503 sq.; *Bosch*, Andronikos III., 133.

епарх Михајло Мономах[2] добро је проценио шансу коју пружа обрт ситуације у Тесалији, па је са војском сакупљеном у Солуну прешао тесалијске границе и освојио тврђаве Волос, Кастри и Ликостомион (τόν τε Βόλον καὶ Καστρὶν καὶ Λυκόστομιον). Иако је акција солунског намесника била брза и ефикасна, она није могла да одмах оствари жеље Палеолога и да донесе потпуне резултате обновом власти у читавој Тесалији, јер су у суседству постојали и други владари који су такође намеравали да искористе неочекивану прилику и да приграбе неки крај плодне Тесалије. Најактивнији међу њима показао се деспот Јован II Орсини (1323—1335), чији су одреди одмах прешли западне границе Тесалије и освојили Стаги, Трикалу, Фанарион, Дамасу и Еласон, које је држао севастократор Стефан Гаврилопул, као и многе друге тврђаве; после тога деспот се вратио у Акарнанију. Када је цар Андроник III Палеолог дознао за ове догађаје у Тесалији одлучио је да сам тамо крене и стигавши после мало времена, заузео је све што је освојио и држао деспот Јован II Орсини.[3]

Занимљиво је да се у овим годинама, крајем 1332. и почетком 1333., спомињу и неки напади Турака на Тесалију. Турска хроника о Умур Паши каже да су његове чете са Скопелоса напале луку Qavūk, а да су затим опљачкале области Тузле и Мундунице.[4] П. Лемерл, од кога смо преузели хронологију напада, покушава да идентификује споменуте топониме: Qavūk je „cap Kavūlia, à l'extrémité occidentale de la presqu'île de Trikéri", док за Тузлу истакнути француски византолог претпоставља да су солане око Волоса, или да се ради о Алмири, важном тесалијском граду у коме је било доста трговаца разних народности. Трговачки углед Алмире можда су већ познавали и Турци.[5] Не верујемо да је напад Турака повезан са крупним променама у Тесалији после смрти севастократора Стефана Гаврилопула (1332). Ради се о једној од бројних акција које су често погађале приобалске области око Јегејског Мора.

Враћајући се вестима Јована Кантакузина, морамо подсетити да он овде говори о читавом сплету догађаја око обнове власти Палеолога у Тесалији, области која је пре катастрофе из 1204. године чврсто и непоколебљиво стајала под скиптром византијског цара. Иако су ти Кантакузинови подаци много пута регистровани у научној литератури, остали

---

[2] Иако је Михајло Мономах добро позната личност византијске историје прве половине XIV века, подаци о њему нису увек довољно јасни, нарочито они о његовој каријери пре 1332. године. Прикупивши и средивши те вести, *Баришић*, Михајло Мономах 217 је доказао да се све односе само на једну личност са именом Михајло Мономах.

[3] О читавом сплету догађаја говори Јован Кантакузин (cf. Cant. I, 473 sq.), док је интересантно да други савремени историчар Н. Григора не спомиње акцију солунског намесника против Тесалије и обнову власти Палеолога. Набрајајући у једном енкомиону успехе Андроника III Палеолога, Н. Григора каже да је цар победио команданте Трибала и Миза, да је освојио Хиос, покорио Илире и становнике Етолије и Акарнаније. Cf. *Westermann*, Excerptorum ex bibliothecae Paulinae Lipsiensis libris manu scriptis pars prima. Programm, Leipzig, 1865, 23 (цитирано према *Bosch*, Andronikos III., 3).

[4] Le Destân d'Umūr Pacha, ed. *I. Mélikoff-Sayar*, Paris 1954, 64 sq.

[5] *Lemerle*, L'émirat d'Aydin 76 sq., 82.

су недовољно разјашњени, нарочито када је у питању њихова хронологија.

Недавно је Ф. Баришић детаљно претресао све податке о Михајлу Мономаху, нарочито обративши пажњу на догађаје из 30-тих година, када је солунски намесник благовременим упадом у Тесалију учинио неоцењиву услугу цару Андронику III Палеологу.[6] Исправно схватајући пасус Јована Кантакузина као једну целину, Ф. Баришић хронолошки одређује описане догађаје а при томе полази од лета 1332. године, времена смрти севастократора Стефана Гаврилопула. Да би утврдио тачну хронологију збивања везаних за обнову власти Палеолога у Тесалији, Ф. Баришић прати даљи ток Кантакузиновог излагања који каже да је Андроник III Палеолог презимио у Тесалији, где је склопио уговор са племенским поглаварима Албанаца. Затим је цар из Тесалије кренуо у Солун и после неколико дана (μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας) примио посланство Стефана Душана који је затражио преговоре; тада је и дошло до састанка између двојице владара у селу Вајами, недалеко од Солуна.[7]

Те важне вести о везама Цариграда са државом Немањића односе се на познати састанак Андроника III Палеолога са Стефаном Душаном (августа 1334), одржан после успешне српске офанзиве према градовима у Македонији, али и исто толико успешне византијске противакције: цар је преко ухода ликвидирао пребега Сиргијана који је својим учешћем пружао драгоцену помоћ српским одредима. Проучавајући остале вести Јована Кантакузина, Ф. Баришић констатује да цар писац још на једном месту говори о покушајима Андроника III Палеолога да се преко атентатора Сфранцеса Палеолога ослободи Сиргијана, само што овде наглашава да је цар у околину Солуна дошао из престонице.[8]

Настојећи да утврди степен веродостојности ових различитих верзија, Ф. Баришић узима у обзир и податке савременика Н. Григоре, мада Григора региструје само неке догађаје, познате из сплета Кантакузиновог излагања. У опису царевих мера према Србима учени хуманиста каже да је са доласком пролећа Андроник III Палеолог, забринут бекством Сиргијана, поверио породицу новом патријарху Јовану Калекасу (рукоположен фебруара 1334), па је са Јованом Кантакузином отишао у Солун. У међувремену је Стефан Душан заједно са Сиргијаном (лето 1334) освојио неке градове у Македонији и из Костура пошао према Солуну. Царев рођак Сфранцес Палеолог неочекивано је ликвидирао пребега Сиргијана, тако да је дошло до царевог састанка са Стефаном Душаном и склапања примирја. После тога се Андроник III Палеолог вратио у Цариград.[9]

Упоређивањем различитих вести двојице савремених историчара Ф. Баришић долази до закључка да је Андроник III Палеолог заиста из Цариграда пошао да се супротстави српским одредима и Сиргијану, па

---

[6] *Баришић*, Михајло Мономах 215—234.

[7] О тим догађајима cf. Cant. I, 474 sq.

[8] Ibid. I, 435—437.

[9] Gregoras I, 500 sq.

да је према томе зиму 1333/4. године провео у престоници. То значи да зима коју је цар проборавио у Тесалији пада у 1332/3. годину, после чега је прво отишао у Солун, а затим у Цариград. Тако Ф. Баришић издваја две групе догађаја, чију јасну хронолошку границу чини лето 1333. године, које је цар Андроник III Палеолог провео у престоници.[10] Нас овде интересује само прва група збивања, која се односи на Тесалију, па ћемо се детаљније позабавити њиховим редоследом и хронологијом.

У претходном одељку смо навели да Ф. Баришић верује да је последњи владар Тесалије Стефан Гаврилопул умро половином 1332. године а та нова хронологија севастократорове смрти условљава и друкчије датирање читавог сплета догађаја око Тесалије и обнове власти Цариграда у тој области. Ова збивања Ф. Баришић хронолошки овако распоређује: непосредно после смрти Стефана Гаврилопула, дакле у лето 1332. године, са запада у Тесалију продиру одреди деспота Јована II Орсинија и освајају неке градове у западним крајевима; скоро истовремено солунски намесник Михајло Мономах упада у источне области Тесалије и осваја неке тврђаве; већ у јесен 1332. године у Тесалију стиже са војском и сам цар Андроник III Палеолог и преотима освојене градове деспоту Јовану II Орсинију. Зиму 1332/3. године цар је провео у Тесалији, преговарајући са албанским племенским поглаварима, а онда се у пролеће 1333. године преко Солуна вратио у престоницу.[11]

Предложена хронолошка реконструкција догађаја делује убедљиво, нарочито што се тиче почетка акције деспота Јована II Орсинија, солунског намесника и доласка самог цара Андроника III Палеолога у Тесалију. Сви ти догађаји одвијали су се у кратком временском размаку током 1332. године, после чега је Андроник III Палеолог презимио у Тесалији и за то време преговарао са албанским племенским поглаварима. Међутим, извесне резерве имамо у погледу хронологије освајања градова у западној Тесалији, које је привремено преотео деспот Јован II Орсини, јер ако би потпуно следили редослед излагања Јована Кантакузина, изашло би да је власт епирског господара у градовима западне Тесалије трајала само неколико месеци од лета до јесени 1332. године. У изворима има индиција које убедљиво показују да је Јован II Орсини дуже владао неким крајевима Тесалије, тако да верујемо да је сам Јован Кантакузин

---

[10] Позивајући се на вести Н. Григоре (Gregoras I, 490) да је он лично пред царем држао посмртно слово за царицу мајку Марију Ксенију, *Баришић*, Михајло Мономах 224 исправно сматра да је у време њене смрти (јула 1333) цар Андроник III Палеолог био у престоници.

[11] *Баришић*, Михајло Мономах 224. Ф. Баришић је први овако детаљно анализирао сплет догађаја око обнове власти Палеолога у Тесалији, док су ранији аутори само резимирали вести Јована Кантакузина и датирали их у 1333. годину. В. на пр. *Hopf*, Geschichte I, 374; *Н. Гианойулос*, Τὸ φρούριον τοῦ Βόλου, ΕΕΒΣ 8 (1931) 114, н. 1; *Philippson*, Thessalien 280; *Lemerle*, L'émirat d'Aydin 119, n. 3; *Bees*, Fragments d'un chrysobulle 482, n. 1; *Bosch*, Andronikos III., 134 sq. (са две омашке: хронологија 1334. година и Јован име за епарха Мономаха); *Nicol*, Meteora 54 sq.; *Г. Субошић*, Почеци монашког живота и црква манастира Сретења у Метеорима, Зборник за ликовне уметности Матице Српске 2 (1968) 136; *R. Loenertz*, Ordre et désordre dans les mémoires de Jean Cantacuzène, REB 22 (1964) 229 који сматра да је Андроник III Палеолог стигао у Тесалију лета 1333. године.

погрешио, спојивши догађаје који су се одиграли у временском размаку од неколико година.[12]

Напред је већ констатовано да је после смрти Стефана Гаврилопула (1332) деспот Јован II Орсини са војском прешао Пинд и да је освојио неке градове у западној Тесалији који су припадали преминулом севастократору. Врло је драгоцено да располажемо чак и неким подацима о томе кратком периоду власти епирског господара над крајевима Тесалије. Историјској науци је одавно позната једна повеља манастиру Богородице у Ликусади, коју је открио још Л. Езеј, пионир проучавања старина и историје Тесалије.[13] Критичко издање тога, само у фрагментима сачуваног документа, припремио је тек Н. Веис.[14]

Иако је акт сачуван само у фрагментима, доста се јасно разабире основни смисао текста. Та повеља је хрисовуља (χρυσόβουλλος λόγος) са уобичајеном формулом ἡ βασιλεία μου, а манастиру Богородице у Ликусади пре свега потврђује старе поседе и привилегије, али додељује и неке нове. На крају повеље, која нема датума, сачуван је део владаревог потписа: Ἄγγελος ὁ Δούκας +.[15] Пре него што се позабавимо садржајем овог необично важног документа, задржаћемо се на његовој хронологији, као и на личности дародавца. Велики прегалац проучавања прошлости Тесалије — Л. Езеј, који је повељу открио на својим путовањима 1858. године, веровао је да је то акт деспота Нићифора II Анђела и да је према томе настао у кратком временском периоду Нићифорове власти у Тесалији (1356—1359).[16]

Издавач Н. Веис детаљно анализира све елементе у тексту који би могли да расветле хронологију повеље, па закључује да су у питању фрагменти хрисовуље Андроника III Палеолога и то из првих година његове владе.[17] Врстан познавалац византијске дипломатике Ф. Делгер такође посвећује пажњу овом документу, али пре свега одлучно одбија помисао да он потиче од Андроника III Палеолога, јер презимена Дука, Анђео, Комнин већ после 1316. године нестају у потписима Андроника II Палеолога и његовог сина Михајла IX. Зато се Ф. Делгер враћа на претпоставку да је хрисовуљу издао деспот Нићифор II Анђео, који је после смрти српског цара Стефана Душана извесно време владао Тесалијом (1356—1359).[18]

---

[12] *Романос*, Δεσποτάτον 69 такође верује да је власт Јована II Орсинија у западној Тесалији кратко трајала. Томе закључку као да је склон и *Lascaris*, Deux chartes 288, n. 3.

[13] *L. Heuzey*, Excursion dans la Thessalie turque en 1858, Paris 1927, 182 sq.

[14] *Bees*, Fragments d'un chrysobulle 484—486.

[15] Ibid. 486.

[16] *Heuzey*, Excursion dans la Thessalie 182 sq.

[17] *Bees*, Fragments d'un chrysobulle 483—486. За делове потписа „Ἄγγελος ὁ Δούκας" Н. Веис верује да су то уобичајени царски епитети (Дука, Анђео, Комнин) које владари из династије Палеолога преузимају у потписима повеља, као на пр. Андроник II у хрисовуљи истом манастиру у Ликусади. Cf. M. M. V, 253—256.

[18] *F. Dölger*, BZ 51 (1958) 432. Већ у овој белешци Ф. Делгер се позива на писмено саопштење М. Ласкариса који је веровао да хрисовуља потиче од деспота Јована II Орсинија. Упркос овим јасним, али не и тачним представама о владару изда-

Питање порекла и хронологије овог фрагментарно сачуваног документа решио је недавно Г. Острогорски, полазећи пре свега од чињенице да је у питању оригинални текст једног акта. Да би потпуно објаснио повељу он прво анализира њен потпис Ἄγγελος ὁ Δούκας и на основу његовог облика одбија помисао да би то могао бити акт цара Андроника III Палеолога; иза царског презимена Дука стоји знак крста, што бесумње показује да се тиме потпис завршава и да нема места за презиме Палеолог, које се редовно среће на потпису царева ове династије.[19] Тиме је коначно доказано да повеља потиче из канцеларије епирских владара[20], баш као што су претпостављали Л. Езеј, М. Ласкарис и Ф. Делгер. У даљим покушајима објашњења тога документа јавља се дилема коме епирском владару приписати издавање такве хрисовуље.[21] Манастир Богородице у Ликусади подигла је супруга севастократора Јована I Анђела, тако да дародавца повеље треба тражити међу епирским владарима који су после 1289. године имали поседе у Тесалији: у томе случају у обзир долазе само две личности: деспот Јован II Орсини и деспот Нићифор II Анђео, око којих су се и двоумили ранији истраживачи.

Тражећи одговор на ову дилему, Г. Острогорски пажљиво упоређује податке хрисовуље са неким временски блиским документима, такође дарованим манастиру Богородице у Ликусади. То је пре свега хрисовуља Андроника III Палеолога, сачувана само у препису и без датума[22], а затим и хрисовуља Стефана Душана истом манастиру, издата непосредно после српског освајања Тесалије (новембра 1348).[23] Упоређивањем података ових временски блиских докумената Г. Острогорски даје њихов хронолошки распоред. Хрисовуља Андроника III Палеолога наводи мање манастирских поседа него фрагментарно сачувана повеља епирског владара, што упућује на закључак да је настала пре овог акта. Временски најкаснија је хрисовуља Стефана Душана (новембар 1348) која набраја поседе споменуте у претходним документима, али спомиње и низ нових имања. Све то упућује на закључак да издавач хрисовуље може бити

вачу повеље, у њеном регесту (cf. *Dölger*, Reg. IV, No. 2883) начињена је чудна збрка: повеља је уврштена у ред царских докумената са уверењем да њен први део потиче из канцеларије цара Андроника III Палеолога; аутор даље сматра да је преписивач првобитној повељи додао и фрагмент документа деспота Јована II Орсинија. На крају регеста се наглашава да би фрагментарно сачуван потпис требало допунити са Νικηφόρος, што очигледно показује да се прихвата и трећа могућност о деспоту Нићифору II Анђелу као издавачу повеље (о свему томе в. *Ostrogorsky*, Chrysobull 206, n. 6). Тако Ф. Делгер у кратком регесту меша све три претпоставке о пореклу и хронологији овог документа.

[19] *Ostrogorsky*, Chrysobull 207, n. 7. Аутор упозорава на околност да се у потписима Михајла VIII и Андроника II Палеолога ранија царска презимена јављају увек одређеним редом: Δούκας Ἄγγελος Κομνηνὸς ὁ Παλαιολόγος.

[20] *Ostrogorsky*, Chrysobull 207, n. 8 верује да је у питању епирски владар „weil ja der Aussteller unserer Urkunde der Lykusada ein Kloster im Gebiet von Arta schenkt". Поред тога у тексту има низ језичких неспретности и ортографских грешака, што би било тешко објаснити за повељу царске канцеларије. Cf. Ibid. 207 sq.

[21] *Ostrogorsky*, Chrysobull 208 упозорава на околност да Јован II Орсини није једини епирски владар који издаје хрисовуље, јер таквих примера има и из XIII века.

[22] Садржај документа познат је само по регесту. Cf. *Dölger*, Reg. IV, No. 2780.

[23] *Соловјев-Мошин* бр. 20.

само епирски владар који је неке области Тесалије држао пре 1348. г. односно пре српског освајања, а то је свакако деспот Јован II Орсини.[24]

Посветили смо доста пажње карактеру и хронологији овог документа, јер је он, објашњен резултатима Г. Острогорског, необично важан за проучавање историје Тесалије прве половине XIV века. Та хрисовуља издата је за време кратког периода власти деспота Јована II Орсинија над делом Тесалије. Јован II Орсини наглашава да манастир Богородице у Ликусади треба да поседује „све што је имао на основу старих исправа блажених и покојних господара и предака царства ми" (πάντα ὅσα δὴ καὶ διὰ παλαιγενῶν δικαιωμάτων τῶν ἀοιδίμων ἐκείνων καὶ ἁγίων αὐθεντῶν καὶ προγόνων τῆς βασιλείας μου), наиме метохе, поседе и проастије у читавој Тесалији (ἐπὶ πάντα τὸν τῆς Βλαχίας τόπον). Затим се појединачно потврђују поседи које је манастир Богородице у Ликусади пре тога имао[25], а томе се додају два нова имања: село Ласда, близу самог Фанарија, као и манастир Богородице код Арте.[26] После набрајања имања долази имунитетна формула која их ослобађа од низа државних пореза и потраживања, наиме од ζημίας, ψωμοζημίας, νομίσθτρου, χοιροδεκατείας, βιολογίου, ἀγγαρείας τε καὶ παραγγαρείας, πρεβέντας καὶ μιτάτου ἀποθέσεως σίτου καὶ οἴνου, καὶ νομισμάτων καταθέσεως[27].

Пред нама је необично важан и занимљив документ из периода власти деспота Јована II Орсинија над неким крајевима Тесалије, па и над околином Фанариона, где се налазио манастир Богородице у Ликусади. Повеља има карактеристике акта једног независног владара, какав је фактички и био деспот Јован II Орсини: то је хрисовуља, додуше не са свим карактеристичним одликама ове врсте царских аката, али је та околност сасвим разумљива, јер се ради о документу из канцеларије владара грчке сепаратистичке државе која је неговала традиције епирских Анђела. По садржини то је права даровна хрисовуља која манастиру Богородице у Ликусади потврђује стара права и поседе, дарује и нека нова имања а на крају има имунитетну формулу. Сасвим су јасни мотиви

[24] О томе в. *Ostrogorsky*, Chrysobull 209 sq. Аутор (p. 212) упозорава да је Јован II Орсини јуна 1330. године издао повељу митрополији у Јањини и да је потписао са епитетима Κομνηνὸς Ἄγγελος ὁ Δούκας". Cf. *Романос*, Δεσποτάτον 132 сл. *Ostrogorsky*, Chrysobull 213 констатује да су имунитетне одредбе ове фрагментарно сачуване хрисовуље сличне са редовима повеље деспота Јована II Орсинија јањинској митрополији. У тим имунитетним одлукама јавља се порез πρεβέντα (die Pflicht der Lieferung von Nahrungsmitteln) познат и из друге хрисовуље деспота Јована II Орсинија. Исти порез наводи и хрисовуља Симеона Палеолога (јануар 1361) епирском великашу Јовану Цафи Орсинију (уп. *Соловјев-Мошин* бр. 32, 67). То убеђује Г. Острогорског да је πρεβέντα трибут који је са запада продро у епирску државу.

[25] Фрагменти хрисовуље Јована II Орсинија наводе следеће поседе: село Ликусаду у области (θέματι) Фанарија, село Ватусиану, св. Ђорђа, посед εἰς τοὺς Πρακτικάτους τοῦ Πιρληγκοῦ τὸ ἐπιλεγόμενον ὁ Πατήρ, манастир Богородице са баштом и са τῶν ἐνοιπαροίκων πάντων, Јеврејина Анамера, манастирић св. Василија, врт (κηπορίον) близу Суртија, виноград Скурта, манастирић Раксу, село Горјане код Домокоса, манастирић св. Димитрија код Вунине, кулу у Рину, село Левахи и село Магулу, близу Алмире. Cf. *Bees*, Fragments d'un chrysobulle 485.

[26] Додељивање тога поседа је један од доказа да је хрисовуљу доделио неки епирски владар. Cf. *Ostrogorsky*, Chrysobull 207, n. 8.

[27] *Bees*, Fragments d'un chrysobulle 485 sq.

и разлози за издавање овог документа: монаси манастира Богородице у Ликусади хтели су да осигурају своје поседе и привилегије повељом новог господара, деспота Јована II Орсинија, што је он благонаклоно учинио, баш као и други владари који су преузимали власт у крајевима Тесалије.

Поред ове хрисовуље деспота Јована II Орсинија има још докумената о његовој власти у западним крајевима Тесалије. Већ смо више пута наводили дугачак акт лариског митрополита Антонија (јун 1340) о тешкоћама монаха манастира Калогеријане у односима са суседима, пре свега са албанским досељеницима Водесима. У повељи се наглашава да су монаси живели несметано и мирно „у време тога севастократора и деспота" (ἐν τῷ καιρῷ τούτου σεβαστοκράτορος καὶ τοῦ δεσπότου).[28] Сасвим је јасно да се овде говори о двојици владара, који су не много пре јуна 1340. године владали крајем око Фанарија: један од њих је севастократор Стефан Гаврилопул, а други деспот Јован II Орсини.[28a]

У повељи Симеона Палеолога манастиру св. Ђорђа у Завлантији (август 1359) наглашава се да света обитељ није претрпела никакву штету „за време блаженог деспота и таста царства ми, покојног кир Јована", што се свакако односи на деспота Јована II Орсинија који је после 1332. године извесно време држао западне крајеве Тесалије.[29] Уверени смо да подаци горе наведених повеља показују да власт деспота Јована II Орсинија није била тако кратка у областима западне Тесалије, како би се могло закључити из описа у историји Јована Кантакузина. Епирски господар је нешто дуже владао крајевима западне Тесалије које је изненада освојио после смрти Стефана Гаврилопула (1332), па је Јован Кантакузин вероватно погрешио, наводећи да је цар Андроник III Палеолог већ у првом походу (1332) ликвидирао поседе деспота Јована II Орсинија у Тесалији.

Постоји још једна индиција која говори у прилог претпоставци да је власт деспота Јована II Орсинија у западној Тесалији дуже трајала. Као и други владари који су преузимали власт у Тесалији, тако је и цар Андроник III Палеолог пожурио да нове поданике и присталице обдари поседима и привилегијама. Од његових повеља тесалијским манастирима из тога периода познате су само две, обе датиране са мартом 1336. године; то су хрисовуље епископији Стагија и манастиру св. Ђорђа у Завлантији, типични примери потврдних и даровних докумената, какве обично издају владари приликом обнављања или преузимања власти у некој области.[30] Чини нам се да није случајно да обе хрисовуље потичу из 1336. године, нарочито ако се води рачуна о подацима који показују да је власт деспота Јована II Орсинија нешто дуже трајала у западним крајевима Тесалије. Јер, ако је Андроник III Палеолог тек марта 1336. године решио да по-

[28] *Веис*, Γράμματα No. 18, 67.

[28a] То исправно наглашава *Војазидис*, Χρονικόν 155.

[29] *Соловјев-Мошин* бр. 31, 79—82.

[30] M. M. V, 270—273; *Веис*, Γράμματα No. 16, 55—58; *Dölger*, Reg. IV, No. 2825, 2826.

тврди поседе неким великим тесалијским манастирима, сасвим је вероватно да је непосредно пре тога и учврстио своју власт у западним крајевима Тесалије.[31]

Ако се на основу изнетих доказа може веровати да је власт деспота Јована II Орсинија у западној Тесалији трајала дуже него што то изгледа према излагању Јована Кантакузина, одмах се поставља питање када је цар Андроник III Палеолог успео да деспоту преотме ове крајеве и да тако читаву Тесалију доведе под власт Цариграда. Верујемо да је Јован II Орсини држао западне крајеве Тесалије све до своје неочекиване смрти (1335), када су се прилике у суседном Епиру сасвим пореметиле. Тада су Палеолози освојили и западне крајеве Тесалије, па је цар Андроник III Палеолог 1336. године доделио поседе и привилегије великим манастирима у западној Тесалији.

2. *Албанци у Тесалији XIV века.*

Солунски намесник епарх Михајло Мономах искористио је смрт севастократора Стефана Гаврилопула (1332) и са својим одредима освојио неке тврђаве у источној Тесалији. Убрзо је исте 1332. године стигао у Тесалију и сам цар Андроник III Палеолог не би ли својим присуством ојачао тек стечене позиције Цариграда и омогућио да остали делови Тесалије припадну Палеолозима. Цар је, по свој прилици, читаву зиму провео у Тесалији (1332/3), а за то време склопио је споразум са поглаварима албанских племена.[32] Карактеристично је да је тек установљена власт Палеолога у неким крајевима Тесалије брзо нашла основ за споразум са албанским племенима, али пре него што анализирамо вести Јована Кантакузина, посветићемо неколико речи продирању Албанаца у Тесалију и изворним подацима о томе занимљивом миграционом процесу.

У столећима касног средњег века албански етнички елемент почиње експанзију према југу кроз области средње Грчке и на томе путу стиже све до југа Пелопонеза. Овде нећемо описивати читав тај миграциони процес, јер то прелази историјско-географске оквире овог рада. Иако се у померању према југу албанско становништво већим делом само привремено задржавало у Тесалији[33], неки мањи таласи те миграције дуже су остајали у овој плодној земљи. А. Филипсон сматра да је почетком XIV века албански елемент остао ограничен само на западне делове Тесалије[34], иако баш из тога времена, као што ћемо видети, има података о Албанцима у источним крајевима те богате земље.

---

[31] *Горянов*, Землевладение 131 без икаквих доказа каже да је цар Андроник III Палеолог 1336. године заузео од Јована II Орсинија тврђаве у Тесалији (Фанарион, Трикалу и Стаги) и да је издао хрисовуљу епископији Стагија.

[32] О тим догађајима говори Cant. I, 474 sq.

[33] *Philippson*, Thessalien 131 каже да су господари области у средњој и јужној Грчкој насељавали Албанце „die vorher in Thessalien eingewandert waren".

[34] Ibid. 280.

Процес продирања албанског становништва у Тесалију посматран је досада само парцијално. Још је. К. Хопф нагласио да је у првим деценијама XIV века почело постепено продирање Албанаца у Тесалију, чије упаде нису могли да спрече ни Грци а ни Франци, јер су се ратнички Албанци стављали у службу било кога од обласних господара.[35] У не тако давно изашлој књизи К. Бирис тврди да је већ у уговору између цара Михајла VIII Палеолога и деспота Михајла II Анђела (1268) предвиђено да се део војнички способних Албанаца насели у Тесалији са задатком да брани њене јужне границе од напада из атинског војводства: ти дошљаци нису били по вољи грчком становништву Тесалије, тако да се постепено стварало нерасположење према њима. Када су после смрти Јована II Анђела (1318) Каталанци почели да јаче угрожавају јужне границе Тесалије албански ратници су остали верни ранијим обавезама и давали су жесток, али безуспешан отпор овим нападачима.[36]

Међутим, чини нам се да и малобројни изворни подаци ипак дају друкчију слику о овим догађајима. У већ више пута цитираном извештају Марина Сануда (1325) о приликама у Тесалији има и драгоцених података о Албанцима. Добро обавештени Млечанин каже да је Бог пустио Албанце као кугу у Тесалију, да су ови дошли у великом броју, заузели и опљачкали све што су овде држали Каталанци и Грци, тако да „nihil remansit penitus extra castra". Каталанци и Грци су покушали на све начине да ове непријатне дошљаке истерају из Тесалије, али у томе нису успели.[37] Овде је Марино Санудо описао главни продор албанског елемента у Тесалију, талас који се прелио преко њених граница у првим деценијама XIV века.

О померању Албанаца и њиховом насељавању у појединим крајевима Тесалије говори и један документ из нешто каснијег времена, повеља лариског митрополита Антонија (јун 1340). Тај опширан и подацима необично богат акт описује спор монаха манастира Калогеријане код Трикале са Водесима, албанским становницима, досељеним у села суседна овом метоху манастира св. Ђорђа у Завлантији.[38] Дугачак имовински спор најзад је решен у корист монаха Калогеријане, због чега је и сачињен акт митрополита Антонија, чији подаци показују да је већ у првој по-

[35] *Hopf*, Geschichte I, 356.

[36] *К. Бирис*, Ἀρβανῖτες. Οἱ Δωρεῖς τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ. Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων Ἀρβανιτῶν, Атина 1960, 53 сл.

[37] *Tafel-Thomas* I, 500 sq.; *Rubió i Lluch*, Diplomatari 160, No. 129; *Setton*, Catalan domination 254. Интересантно је да се и овде описује како су сами Албанци хтели да оставе Тесалију (Влахију) и да се врате у своје области, али да су преовладали они међу њима који су на тај пут пошли са породицама и хтели да остану у Тесалији.

[38] *Веис*, Γράμματα No. 18, 62 sq. У повељи се каже да су монаси Калогеријане имали спор и са Алексијем Алванитом и његовим братом Јованом, који су држали суседно село Клиновиште. Митрополит Антоније је по наредби Михајла Мономаха и његовог брата Георгија дошао на лице места да испита целу ствар, а истрази су присуствовали Манојло, Михајло и Теодосије, синови Алексија Алванита. Свакако да се ради о породици албанског порекла, чији старији чланови, Алексије и Јован, заједнички држе село Клиновиште, вероватно као пронијари.

ловини XIV века албанско становништво населило крајеве Тесалије и да су господари те области морали да воде рачуна о овим дошљацима.

Да су Албанци представљали стално насељену и значајну етничку целину у Тесалији показују и први политички кораци цара Андроника III Палеолога, новог господара већег дела Тесалије после смрти севастократора Стефана Гаврилопула (1332). Први успеси Андроника III Палеолога довели су под власт Цариграда само источне делове Тесалије, а цареви преговори са Албанцима већ у зиму 1332/3. године[39] показују да су ти ратници тада насељавали и источне тесалијске области. Цар Андроник III Палеолог преговарао је са албанским племенима Малакасима, Бујима и Месаритима (Μαλακάσιοι, Μπούϊοι καὶ Μεσαρῖται), која су живела „ἀβασίλευτοι", а под управом племенских поглавара. Око 12000 тих Албанаца није становало по градовима већ у планинама са којих су у доба зиме и снегова силазили у долине. Сада је Андроник III Палеолог склопио са њима споразум.[40] У оквирима тога споразума треба посматрати и вести енкомиона Н. Григоре да је Андроник III Палеолог покорио Илире (свакако Албанце), као и становнике Етолије и Акарнаније.[41]

У неким делима старије историографије срећу се неоснована тумачења да је Јован Кантакузин погрешио у опису догађаја и да је Андроник Палеолог уствари преговарао са Власима у Тесалији.[42] Каснији византијски извори, као на пр. Јањинска хроника, изричито говоре о пореклу Малакасија. Ту се каже да је албански феудалац Петар Љош био припадник овог племена, а мало касније наглашава да је 14. септембра 1377. године Ђин Фратис μετὰ Μαλακασίων са мало војске напао на Јањину. Најзад се констатује да је Мирси Макицан, зет Ђина Спате маја 1382. године покорио и τοὺς Μαλακασαίους ἕως τὰς Κατούνας.[43]

Дакле, Јован Кантакузин има у виду албанско становништво у Тесалији које је већ представљало значајан фактор у овој области, чим је Андроник III Палеолог, обнављајући власт Цариграда (1332), сматрао за потребно да преговара са тим албанским племенима.[44] Редови цара писца дозвољавају да се донесу још неки важни закључци. Дате карактеристике живота показују да су ти Албанци били номади, који су живели под управом својих племенских поглавара — филарха.[45] Недавно је

[39] Нова хронологија по *Баришић*, Михајло Мономах 224 сл.

[40] Cant. I, 474. Cf. *Lemerle*, L'émirat d'Aydin 119, n. 3.

[41] *Bosch*, Andronikos III., 3 (в. пр. 3).

[42] *П. Аравантинос*, Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου I, Атина 1850, 112, н. 1, II, 105, 113; *A. J. Wace — M. S. Thompson*, The Nomads of the Balkans, London 1914, 209, 265; *Јиречек*, Историја II, 48.

[43] *Estopañan* II, 42, 44, 47 sq.; *Вранусис*, Χρονικόν 84, 86, 92. *Г. Сулис*, Περὶ τῶν μεσαιωνικῶν ἀλβανικῶν φύλων τῶν Μαλακασίων, Μπουΐων καὶ Μεσαριτῶν, ΕΕΒΣ 23 (1953) 213—216 исправно брани ауторитет цара писца који је сигурно могао да разликује Влахе од Албанаца. Поред споменутих података Јањинске хронике, Ц. Сулис наводи низ топонима у грчким областима, повезаних са албанским племенима. Малакасији су касније са осталим албанским племенима кренули према југу и населили Атику и Беотију.

[44] То су већ претпостављали неки истраживачи као на пр. *Hopf*, Geschichte I, 374; *Bees*, Fragments d'un chrysobulle 482, n. 1.

[45] *Каждан*, Отношения 51, 83 сл.

Е. Арвелер посветила један прилог проблему севаста као команданта страних трупа у царској служби, па сматра да су према одредбама уговора склопљеног са Андроником III Палеологом албански племенски поглавари (филарси) добили титуле севаста као награду за признавање царске власти.[46] Можда су друге етничке групе у царству имале севасте као војне поглаваре, али се они нигде не спомињу када се ради о албанским племенима у Тесалији. Без обзира на ове комбинације остаје непобитна чињеница да су Албанци у Тесалији прве половине XIV века представљали значајан фактор о коме је водио рачуна и цар Андроник III Палеолог када је 1332. године почео стварну обнову власти Цариграда над том плодном земљом.

Поред доста уопштених података Јована Кантакузина о споразуму Андроника III Палеолога са албанским племенима, има још извора који осветљавају неке моменте цареве политике према тим дошљацима. Занимљива и подацима богата повеља лариског митрополита Антонија (јуна 1340) решава спор монаха манастира Калогеријане са Водесима, уствари Албанцима, досељеним у села суседна имањима споменутог манастира; ти нови суседи почели су да узнемиравају монахе у поседовању старих имања.[47] Из описа сукоба монаха Калогеријане са суседима сазнајемо да је Андроник III Палеолог по преузимању власти у овом делу Тесалије, доделио Водесима и имање у Јалеи, суседно манастирским поседима, а које је држао севастократор Стефан Гаврилопул. Водеси су искористили ово проширење, па су чинили разне сметње монасима Калогеријане.[48] Иако је овим уступцима Андроник III Палеолог желео да придобије Албанце — Водесе, исти цар је неколико година касније, за време боравка у Арти (1339/40), наредио преко намесника епарха Михајла Мономаха да се обави истрага о читавом спору. То је учинио лариски митрополит Антоније са угледним архонтима Трикале, па је донео пресуду у корист манастира Калогеријане.[49]

Иако је после 1332. године обновљена власт Цариграда у Тесалији имала доста попустљив став према Албанцима, изгледа да ти номади ипак нису били сасвим задовољни новим господарима. Јован Кантакузин описује прилике под којима је Сиргијан 1333. године напустио византијску територију и пребегао Србима. Одметник је прво скоро читаву годину провео на Евбеји, а онда је преко Локриде и Акарнаније отишао Албанцима οἱ περὶ Θετταλίαν οἰκοῦσιν αὐτόνομοι νομάδες, са којима је обновио старе везе, остварене још док је био велики доместик запада, а они су га одвели на српску територију.[50] О распростирању насеља Албанаца баш у време обнове власти Цариграда у Тесалији говоре подаци

---

[46] *H. Ahrweiler*, Le Sébaste. Chef de groupes ethniques, Polychronion, Festschrift F. Dölger, Heidelberg 1966, 34—38.

[47] *Веис*, Γράμματα No. 18, 62—63.

[48] Ibid. No. 18, 67 sq.

[49] Ibid. No. 18, 71 sq.

[50] Cant. I, 450. Cf. *St. Binon*, A propos d'un prostagma inédit d'Andronic III Paléologue, BZ 38 (1938) 384. Занимљиво је да савременик Н. Григора у опису ових збивања не спомиње Албанце. Cf. Gregoras I, 490.

повеље Андроника III Палеолога епископији Стагија (март 1336), где цар заједно са имањима потврђује „затечене на њима световњаке и лаике, Влахе, Бугаре и Албанце".[51] Тај податак сведочи да су Албанци насељавали и западну Тесалију, где су се налазили поседи епископије Стагија.

Неке вести савремених извора показују да је цар Андроник III Палеолог из Тесалије предузимао походе против Албанаца у суседним областима. После смрти деспота Јована II Орсинија (1335) цар је преко Тесалије кренуо против албанских становника у околини Валагрите и Канине, који су напали тврђаве Скепарион, Клисуру и Тиморин, угрозивши тако позиције Палеолога у Тесалији. Уз помоћ турских најамничких чета Андроник III Палеолог успешно је завршио ову експедицију, продревши све до Драча.[52]

Немирни албански сточари и ратници представљали су незгодне суседе за грчке житеље Тесалије, што сликовито илуструје обавеза Михајла Гаврилопула (јуна 1342) дата архонтима Фанарија да он а ни његови наследници неће у околини града насељавати Албанце; једино ће овде остати Албанци који станују по одлуци цареве хрисовуље и простагме. То показује да је Андроник III Палеолог специјалном хрисовуљом дозволио Албанцима да могу да населе област око града Фанарија.[53] Међутим, бунтовни Албанци користили су сваки тренутак за акцију против обновљене власти Цариграда у Тесалији, па су после смрти цара Андроника III Палеолога (јуна 1341) почели да пустоше и пљачкају градове по Тесалији, а умирили су се тек на претњу Јована Кантакузина да ће их сматрати за непријатеље и повести рат против њих.[54]

Иако су цареви а и други господари морали да воде рачуна о незадовољству грчког становништва због продирања Албанаца, ови дошљаци су представљали стално присутан и важан фактор у историји Тесалије. Крајем 1342. године[55] Јован Кантакузин закључује уговор са тесалијским великашима којима шаље свога рођака Јована Анђела. Постављајући га за намесника у Тесалији, Јован Кантакузин му намеће и неке обавезе, па тако Јован Анђео мора да му помаже са војском у ратовима у Европи: у походима западно од Христопоља треба да „служи са читавом војском ромејском и албанском" (δουλεύῃ μεθ'ἑαυτοῦ τε καὶ παντὸς τοῦ φωσσάτου Ῥωμαϊκοῦ τε καὶ Ἀλβανιτικοῦ).[56] Ти карактеристични редови Канта-

---

[51] M. M. V, 271: καὶ τοὺς ὑπὸ τὴν ἐνορίαν αὐτῆς ὄντας ἱερωμένους (καὶ λαϊκούς), Βλάχους τε καὶ Βουλγάρους καὶ Ἀλβανίτας. Од тих етничких термина два су сасвим јасна (Власи и Албанци), док се трећи Бугари може објаснити као традиционални назив за словенско становништво у Македонији и северној Грчкој.

[52] Cant. I, 495 sq.; *Bosch*, Andronikos III., 135 sq. Поход цара Андроника III Палеолога различито је датиран: *Lemerle*, L'émirat d'Aydin 111 сматра да је предузет у лето или јесен 1337, док га *Dölger*, Reg. IV, No. 2819 датира у фебруар-март 1336. године, наводећи као доказ околност да је Андроник III Палеолог марта 1336. издао хрисовуљу манастиру св. Ђорђа у Завлантији.

[53] M. M. V, 260; *Zakythinos*, Processus 506.

[54] Cant. II, 15. Нешто даље исти писац каже да су 1341. године Албанци ратовали у Акарнанији и да су нарочито опљачкали град Валагриту. Cf. Ibid. II, 81 sq.

[55] Хронологија према *Баришић*, Михајло Мономах 228.

[56] Cant. II, 322 који доноси текст хрисовуље Јовану Анђелу Cf. *Zakythinos*, Processus 509.

кузиновог документа показују да је крајем прве половине XIV века албанско становништво играло необично значајну улогу у Тесалији, чим је Јован Анђео морао да се обавеже да ће цара помагати са грчким а и албанским одредима. Као ратнички елемент Албанци су били драгоцена резерва за регрутовање војске, па се равноправно спомињу са грчким одредима које је водио Јован Анђео, намесник Тесалије, постављен 1342. године од узурпатора Јована Кантакузина.

Обновљена власт Цариграда кратко је трајала у Тесалији, јер су у ту област непосредно после смрти Јована Анђела (1348) ушли одреди Стефана Душана и довели је под власт Српског царства. У документима има нешто података о албанском становништву под српском влашћу, али је свакако произвољна констатација К. Бириса да је баш тада ојачао у Тесалији албански етнички елемент; аутор тврди да је Стефан Душан са Албанцима продро у Тесалију и да им је као награду дао многа имања која су напустили Грци.[57] Додуше, извори говоре о везама Албанаца са српским намесницима у Тесалији, само што та чињеница још не доказује да су Албанци тек са српском влашћу дошли у Тесалију. Напротив, Срби су те ратничке номаде затекли у Тесалији, па су их примили у војну службу, не би ли их користили за јачање тек стечене власти.

Освајач Тесалије српски великаш Прељуб од самог почетка свога намесништва у тој плодној земљи ступио је у контакте са Албанцима. Житије Атанасија, оснивача Метеорских манастира, наводи да му је дошао кесар Прељуб ὕστερα ἀφοῦ ἔβαλεν εἰς ὅρκον τοὺς Ἀλβανίτας.[58] Ратоборни Албанци брзо су ступили у службу нових господара Срба, као што показује извештај млетачког сената од 14. маја 1350., где се, између осталог, расправља и о штети коју су млетачким трговцима у Птелеону причинили Албанци у српској служби. Одлучено је да се од кесара Прељуба затражи накнада штете, а ако се у томе не успе да се пише чак и самом цару Стефану Душану.[59] Власт српске царевине кратко је трајала у Тесалији (1348—1355), па зато и нема више података о везама тих господара са Албанцима.

После неочекиване смрти цара Стефана Душана (децембра 1355) Тесалију потресају честе и нагле промене, манифестоване пре свега у смењивању неколицине господара. Опис тих бурних догађаја даћемо у следећим одељцима, а овде нас посебно интересује став и политика нових господара Тесалије према Албанцима, али истовремено и то какво је било држање тих ратоборних номада према новим властодршцима. Први господар Тесалије после Душанове смрти (1355) био је деспот Нићифор II Анђео, који је сматрао да му по породичној линији припада право на легитимну власт над Тесалијом.[60] У покушајима да учврсти доста брзо стечену власт у Тесалији деспот Нићифор II Анђео морао је да води рачуна о албанском становништву које је представљало етнички бројан

[57] *Бирис*, Ἀρβανῖτες 58 sq.

[58] *Heuzey*, Mission archéologique 452.

[59] *Ljubić*, Listine III, 169, No. 248; *Rubió i Lluch*, Diplomatari 253, No. 195.

[60] О његовој акцији в. следеће поглавље.

елеменат. После преузимања Тесалије Нићифор II Анђео намеравао је да се ожени сестром удовице српског цара Стефана Душана, надајући се да ће тако не само прекинути са нападима Срба, већ да ће умирити и Албанце који су својим бунтовним држањем наносили велике штете деспотовим плановима и интересима.[61] Покушаји деспота Нићифора II Анђела да се споразуме са Албанцима и одржи на власти у Тесалији завршени су катастрофом, јер је он потучен баш у сукобу са њима на реци Ахелој, где је и нашао смрт.[62]

Иако је после битке на Ахелоју (1359) власт у Тесалији за дуже време преузео Симеон Палеолог, изгледа да је у пуној мери настављен процес продирања Албанаца.[63] Убрзо они постају сасвим равноправни осталим етничким групама у Тесалији, пре свега грчком становништву а и слоју владајућих феудалаца Српског царства. Простагма Јована Уроша, сина и наследника Симеона Палеолога (новембра 1372)[64], дарује Кирилову пећину у Микани проту Стагијског скита, посед који он треба да држи неузнемиравано и непоколебљиво, а неометан „од било кога, Ромеја, Срба, Албанаца или кога другог (μὴ παρά τινος τῶν ἁπάντων, ἢ Ῥωμαίων ἢ Ἀλβανιτῶν ἢ ἄλλου τινός)“.[65] То јасно показује да су Албанци и у крају око Метеорских манастира представљали бројан и важан етнички елеменат. Нешто каснија повеља патријарха Нила (мај 1383) обећава манастиру Богородице у Ликусади да нико неће имати права да му отуђује поседе ни Ромеј ни Србин а ни Албанац (μηδένα τῶν πάντων ἢ Ῥωμαῖον ἢ Σέρβον ἢ Ἀλβανίτην).[66] Пошто се Ликусада налазила близу Фанарија, подаци патријаршијске повеље сведоче да су Албанци били насељени и у околини тога града.

Неке области Тесалије држали су у XIV веку Каталанци, па је природно да су и они ступали у додир са албанским становништвом. Арагонски краљ Петар III априла 1381. године пише „als feels nostres en Dimitre et en Mitro“ и обавештава их да је за генералног викара компаније постављен Рокаберти, коме треба да отворе капије својих градова. Истовремено краљ хвали лојално држање тих великаша у борби против Навmember Наварежана.[67] Издавачи документа веровали су да су ова двојица феудалаца Грци, док је Р. Ленерц први претпоставио да се ради о Албанцима. То као да потврђује писмо истог краља (априла 1381) упућено „als noble amat e feels nostres lo comte Mitra e tots altres Alba-

[61] Cant, III, 317. *Р. Михаљчић*, Битка код Ахелоја, Зборник радова Филозофског факултета XI—1, Београд 1970, 272 каже да је Нићифор II Анђео „прогонио Арбанасе, нове поседнике из доба српске власти и на њихове земље настојао да насели Грке“.

[62] О томе види следеће поглавље.

[63] *Гианойулос*, Φθιώτις 23 каже да су Албанци већ 1367. године покрили читаву Тесалију и да су предузимали безуспешне нападе на млетачки Птелеон.

[64] О проблему и хронологији ове повеље cf. *Lascaris*, Deux chartes 283—286.

[65] *Соловјев-Мошин* бр. 29, 16—19.

[66] *Сп. Ламброс*, Νείλου Κωνσταντινουπόλεως σιγίλλιον περὶ τῆς μονῆς Λευκουσιάδος, ΝΕ 6 (1909) 178.

[67] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 527 sq., No. 460; *Loenertz*, Athènes et Néopatras 148.

neses habitants en lo terme de la Allada“ са обавештењем да је Рокаберти постављен за генералног викара компаније и упозорењем на озбиљност наварешке опасности.[68] Из 1380/1. године потиче необично занимљив акт који набраја каталанске великаше у Тесалији, па наводи и „lo comte de Mitre qui pot haver be MD homens a cavall Albaneses e aquest porta la bandera de la vostra reyal majestat perque es natural vasall“.[69] Према вероватној претпоставци Р. Ленерца тај господар Димитријаде био је албански великаш, који је у служби имао доста велики одред својих сународника. Албански ратници су свакако представљали необично драгоцену плаћеничку војску, па их је у томе облику држао и господар Димитријаде. О бројности и значају Албанаца у Тесалији тих година сведочи акт арагонског краља Петра III (31. децембра 1382) са препоруком великашима у Грчкој да приме све Грке и Албанце који желе да дођу на територију каталанског војводства.[70]

Намера нам је била да у овом одељку дамо преглед изворних података о Албанцима у Тесалији XIII и XIV века, етничком елементу који је са освитком XIV столећа почео да продире према југу. Сасвим је природно да се то номадско становништво брзо и лако кретало. Групе Албанаца су настављале кретање према југу, али су неки њихови сународници ипак остајали у Тесалији и ступали у службу локалних феудалних господара. Изворни подаци који се односе на Албанце углавном говоре о њиховим оружаним подухватима или их карактеришу као најамнике у служби појединих тесалијских феудалаца. Међутим, ти текстови не дају податке о неким важним питањима, као на пр. о начину живота придошлог албанског становништва или о њиховом односу према другим популацијама у Тесалији, пре свега Грцима.

3. *Обновљена власт Цариграда у Тесалији (1332—1348).*

У првом одељку овог поглавља описане су прилике које су дозволиле цару Андронику III Палеологу да оствари стари план своје династије и да под власт Цариграда доведе Тесалију, плодну и пространу земљу која је пре катастрофе из 1204. године неприкосновено припадала Византијском царству. Акција солунског намесника епарха Михајла Монομаха, предузета непосредно после смрти севастократора Стефана Гаврилопула (1332), донела је брзе резултате, јер су царске трупе освојиле неке крајеве Тесалије, али тиме није читава област доведена под власт Палеолога. Неки други суседни господари такође су тежили да искористе повољне тренутке и да својој територији припоје делове Тесалије. Овде, пре свега, имамо у виду деспота Јована II Орсинија, господара Епира, који је исто тако брзо реаговао и освојио градове у западној Тесалији, некадашње

---

[68] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 528, No. 461; *Loenertz*, Athènes et Néopatras 148.

[69] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 548, No. 489; *Setton*, Catalan domination 105—107, 122. О положају Димитријаде cf. *Philippson*, Thessalien 153; *Rubió i Lluch*, Diplomatari 587.

[70] *Rubió i Lluch*, Diplomatari 587, No. 536.

поседе севастократора Стефана Гаврилопула. Власт деспота Јована II Орсинија у овим крајевима Тесалије трајала је неколико година, највероватније до његове смрти (1335).

Иако непосредно после 1332. године власт Цариграда није остварена на читавој територији Тесалије, већ је и чврсто запоседање источних крајева ове области представљало велики политички успех цара Андроника III Палеолога. Коначно освајање неких делова Тесалије поставило је цариградску владу пред деликатан и тежак задатак организације власти у новоприпојеним крајевима, чему се приступило непосредно после похода епарха Михајла Мономаха (1332) и поред тога што су неки крајеви Тесалије још увек остајали ван домашаја царске власти. Када су после 1335. године и остале области Тесалије дошле под власт цара Андроника III Палеолога, тамо је само настављен започети процес организације византијске власти.

Подаци о власти Палеолога у Тесалији (1332—1348) врло су оскудни, али се ипак може констатовати да је први намесник Цариграда у овој области био епарх Михајло Мономах, коме је тај важан положај био награда за постигнуте успехе.[71] Додуше, извори дају сасвим фрагментарне податке о епарху Михајлу Мономаху као намеснику у Тесалији, а прве јасне вести о томе у наративним изворима срећу се релативно касно. У јесен 1338. године цар Андроник III Палеолог одлучио је да поново пошаље војску у Епир и да тако умири побуњене великаше, који су се заклањали иза легитимних права младог Нићифора, сина деспота Јована II Орсинија (1335). Царску војску, упућену у Епир, предводили су пинкерн Јован Анђео и епарх Михајло Мономах.[72] Значајне податке о Михајлу Мономаху даје повеља лариског митрополита Антонија (јун 1340): спор око поседа манастира Калогеријане стигао је до цара Андроника III Палеолога и великог доместика који су се налазили у Арти, а онда је „све изложено пансевасту епарху и кефалији (εἰς τὴν περιέχουσαν κεφαλὴν τὸν πανσέβαστον ἔπαρχον)", који је то пренео своме брату кир Георгију Атуемиту Мономаху.[73] Нема сумње да се овде ради о Михајлу Мономаху који је окарактерисан као кефалија Тесалије; што је још занимљивије, изгледа да је Михајлов брат Георгије имао истакнуто место у администрацији Палеолога у Тесалији, чим је добио наређење да поведе истрагу о поседима манастира Калогеријане. Осим тога, Ге-

---

[71] Из документа манастира Зографа (Actes de Zographou, Виз врем. 13, 1907, No. 29, 68—71) који је јануара 1333. саставио протокиниг Јован Ватац (о тој личности в. *Ф. Баришић*, Јован Ватац, протокиниг, Зборник Филозофског факултета XI—1, Београд 1970, 282—287) сазнајемо да је Андроник III Палеолог издао хрисовуљу Михајлу Мономаху, додељујући му неке поседе у долини Струме. *Dölger*, Reg. IV, No. 2791 датира хрисовуљу у време око јануара 1333, полазећи несумњиво од чињенице да је споменута у акту од јануара те године. Ако прихватимо најновију хронологију акције солунског намесника против Тесалије (1332), онда ову хрисовуљу треба схватити као награду Михајлу Мономаху за успешно ратовање у Тесалији. Уп. *Баришић*, Михајло Мономах 225 који сматра да је тај акт цара Андроника III Палеолога издат крајем 1332. године.

[72] Cant. I, 511. *Баришић*, Михајло Мономах 225 сл. претпоставља да је Михајло Мономах остао у Епиру све до јесени 1339. године, када се вратио у Тесалију.

[73] *Веис*, Γράμματα No. 18, 63; *Баришић*, Михајло Мономах 226.

оргије Мономах је означен као дворанин (οἰκεῖος) цара Андроника III Палеолога. У историји самог Јована Кантакузина се каже да је он на почетку новог грађанског рата (1341) упутио посланства низу утицајних људи, међу којима и епарху Мономаху, намеснику Тесалије (πρὸς τὸν ἔπαρχον τὸν Μονομάχον ἐπιτροπεύοντα Θεσσαλίας).[74] Знатно каснији сигилион цариградског патријарха Антонија из 1393. године констатује да је Михајло Мономах био намесник Тесалије (ὁ εἰς κεφαλὴν εὑρισκόμενος τῆς χώρας Βλαχίας).[74a]

Чини нам се да се и на основу ових малобројних података може наслутити карактер власти епарха Михајла Мономаха у новоприпојеној Тесалији. Па ипак су поједини историчари доносили погрешне закључке о његовом положају у тој области. У опширном регесту хрисовуље Андроника III Палеолога (крај 1332 — почетак 1333) Ф. Делгер каже да је цар поседе на Струми доделио „für den eparchos von Thessalien Michael Monomachos".[75] У издању фрагментарно сачуване повеље манастиру Богородице у Дикусади Н. Веис наводи да је Михајло Мономах у име цара Андроника III Палеолога освојио неке делове Тесалије, после чега је постао епарх Влахије.[76] Описујући акцију Палеолога из 1332. године, Д. Никол каже да је Михајло Мономах „found himself appointed Eparch or Prefect and governor general of Byzantine Thessaly with his capital at Larissa".[77] Сви ти историчари погрешно схватају да је Михајло био епарх Тесалије, мада је то само титула која није повезана са његовим намесништвом у Тесалији. Михајло Мономах је и као намесник Солуна (пре 1332) имао титулу епарха.

Исправне закључке о положају Михајла Мономаха даје П. Лемерл, наводећи да је он само ἐπιτροπεύων Θεσσαλίας, а да његова титула епарха нема везе са намесништвом у Тесалији.[78] И Ф. Баришић одлучно тврди да је епарх или ипарх само празна титула која није повезана са управом Михајла Мономаха над Солуном или Тесалијом. Уосталом, за Михајла Мономаха се поред титуле епарха увек додаје да је ἐπίτροπος, ἐπιτροπεύων, κεφαλὴ Θεσσαλίας.[79] Сасвим је јасно да је Михајло Мономах после 1332. године постављен за намесника Тесалије[79a], задржавши ти-

[74] Cant. II, 190 sq.; *Lemerle*, L'émirat d'Aydin 119, n. 3.

[74a] *Bojазидис*, Χρονικόν 157; *Максимовић*, Виз. управа 81

[75] *Dölger*, Reg, IV, No. 2791 који наводи да је Михајло Мономах већ 1327. године имао високу титулу ὕπαρχος или ἔπαρχος, заборављајући на околност да то достојанство није повезано са управом Михајла Мономаха у Тесалији.

[76] *Bees*, Fragments d'un chrysobulle 483.

[77] *Nicol*, Meteora 54 sq.

[78] *Lemerle*, L'émirat d'Aydin 119, n. 3.

[79] *Баришић*, Михајло Мономах 216. Титулу епарха Псеудо-Кодин (ed. *Verpeaux* 178) наводи на прилично ниском месту и каже да њени носиоци више немају никакве функције. Свакако да није у праву *Д. Ангелов*, К вопросу о правителях фем в эпирском деспотате и Никейской империи, Byzantinoslavica 12 (1951) 58 сл. који каже да у делима Н. Григоре и Јована Кантакузина термин ἐπίτροπος-ἐπιτροπεύων искључиво означава управника теме. У обновљеној Византији област Тесалије никада није имала статус теме, а ипак се њен управник Михајло Мономах зове ἐπίτροπος.

[79a] Уп. *Максимовић*, Виз. управа 81 сл.

тулу епарха, коју је имао и пре тога као управник Солуна. Михајло Мономах је управљао Тесалијом читаву деценију, а подручје његове власти повећавало се са ширењем територије Палеолога у овој области.

У недостатку података савремених историчара Н. Григоре и Јована Кантакузина, период управе Михајла Мономаха у Тесалији делимично осветљавају неке вести повеља цара Андроника III Палеолога, издатих великим тесалијским манастирима.[80] Међутим, већ први од тих докумената поставља одређене проблеме: то је хрисовуља из 1331. године[81], манастиру Богородице Великих Врата у околини Трикале, издата дакле пре успостављања власти Цариграда над Тесалијом.

Текст те хрисовуље показује да се ради о невешто састављеном фалсификату, али који садржи и неке фрагменте аутентичних повеља. У тексту документа се више пута јавља термин χρυσόβουλλος λόγος, али без икаквог система и реда, као што је уобичајено за хрисовуље царске канцеларије. Пре датирања по византијској ери, јавља се датум израчунат од Христовог рођења, а потпис гласи Εὐσεβὴς καὶ θεοπρόβλητος ἐν Χριστῷ Βασιλεὺς καὶ Αὐτοκράτωρ Γραικορωμαίων Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ὁ Νεώτερος после чега је додато πρωτονοτάριος.[82] Сви ти елементи говоре да се ради о интерполисаном а не аутентичном документу Андроника III Палеолога, па сматрамо да овај цар пре 1336. године није издао хрисовуљу тесалијском манастиру.

Највећи број потврдних повеља Андроника III Палеолога манастирима Тесалије потиче, као што ћемо видети, из 1336. године, када је после смрти деспота Јована II Орсинија (1335) део Тесалије дошао под власт Палеолога.[83] Андроник III Палеолог издаје марта 1336. године хрисовуљу манастиру св. Ђорђа у Завлантији, повељу која на почетку истиче велике заслуге игумана Макарија, а и осталих монаха, у успостављању царске власти над градом (κάστρον) Трикалом.[84] Већ та околност показује да је повеља настала ускоро после стварног успостављања власти Цариграда над Трикалом и околином. За благонаклоно држање према обновљеној царској власти, монаси обитељи св. Ђорђа у Завлантији добили су бројне привилегије, пре свега у потврђивању већ стечених

---

[80] Још је *L. Heuzey*, Excursion dans la Thessalie turque en 1858, Paris 1927, 172—181 дао списак докумената манастира Богородице у Ликусади и св. Ђорђа у Завлантији. *Bees*, Fragments d'un chrysobulle 482 sq. наводи списак повеља Андроника III Палеолога, издатих после смрти севастократора Стефана Гаврилопула: 1. хрисовуља манастиру Великих врата из 1331; 2. хрисовуља епископији Стагија из 1332; 3. хрисовуља манастиру св. Ђорђа у Завлантији из 1336. године. Тај списак је непотпун.

[81] За хронологију cf. *Dölger*, Reg. IV, No. 2768.

[82] Στ. Ἀρίσταρχης, Ἔκθεσις ἐπὶ τῶν διαγωνισμάτων Θεσσαλίας καὶ Ἠπείρου, Ἑλλ. Φιλολ. Σύλλογος Κων/πόλεως 3 (1867) 36 сл.; *Dölger*, Reg. IV, No. 2768. Дугујемо захвалност колеги Љ. Максимовићу за снимак издања овог документа.

[83] *J. Papadopoulos*, Περὶ τοῦ ἐν τῇ μονῇ Ὀλυμπιωτίσσης φυλασσομένου χρυσοβούλλου Ἀνδρονίκου Γ' τοῦ Παλαιολόγου, BZ 30 (1929—30) 166—173 објавио је хрисовуљу Андроника III Палеолога (март 1336) манастиру Богородице Олимпиотисе у Тесалији. Међутим, *Dölger*, Reg. IV, No. 2824 је утврдио да овај документ није аутентичан. Овде је споменут катепаникион Ванице, иначе сасвим усамљен административни појам у историји Тесалије XIII—XIV века. Уп. *Максимовић*, Виз. управа 47.

[84] *Веис*, Γράμματα No. 16, 1—5.

поседа[85], који треба да остану слободни од било каквог пореског потраживања, па се наглашава да манастир остаје и ἀκομέρκευτος.[86] Сасвим је природно да су монаси манастира св. Ђорђа хтели да се осигурају од неких локалних претензија, па је хрисовуља Андроника III Палеолога одредила да манастир задржи ставропигијски статус и да патријаршијском егзарху плаћа уобичајени каноникон. Локалном црквеном поглавару — епископу Трикале, манастир треба да даје каноникон за метох св. Николе а монаси су обавезни да у богослужењу помињу епископово име. Ако умре игуман манастира монаси ће изабрати наследника, а цар треба да својом хоризом потврди тај избор.[87] Хрисовуља манастиру св. Ђорђа у Завлантији врло је карактеристична, јер показује тежњу Андроника III Палеолога да непосредно после освајања територија у Тесалији, које је привремено држао деспот Јован II Орсини, додели широке привилегије великом манастиру у околини Трикале.

Скоро истовремено Андроник III Палеолог издао је марта 1336.[88] хрисовуљу епископији Стагија, потврђујући пре свега повеље царева Нићифора Вотанијата и Алексија I Комнина, који су манастиру даровали παροίκους ἐνυποστάτους μετὰ τῆς γῆς αὐτῶν величине 19 зевгарија, као и земљу од 1000 модија у селу Кувелцију.[89] Монаси су цару показали бројне документе (πρακτικὰ καὶ σιγίλλια), па чак и πρόσταγμα βασιλικὸν καὶ αὐθεντικὸν ἡμῶν[90], који су давали епископији Стагија τοὺς κληρικοὺς δηλαδή, τοὺς ἐνοίκους, τὰ χωρία, τὰ μοναστήρια καὶ τοὺς ὑπὸ τὴν ἐνορίαν αὐτῆς ὄντας ἱερωμένους (καὶ λαϊκούς), Βλάχους τε καὶ Βουλγάρους καὶ ᾿Αλβανίτας.[91] Хрисовуља Андроника III Палеолога наводи манастирске поседе, забележене у практику неког Манусија, практора и анаграфевса те области: земљу у Старомграду (Παλαιοκάστρον), башту и купатило близу храма св. Јована Продрома, као и извор, затим трговачко место (ἐμπόριον) у истом Старомграду, као и κληρικοὺς ἐνυποστάτους 35 и ἐνοίκους ἀνυποστάτους 65, затим два млина и једно место за млин, метохе Богородице у Дупијани, манастир Богородице у Лавохову и манастир Богородице у Белој Реци (᾿Ασπροπόταμον). Следи детаљан опис граница тих поседа, свакако већ наведених у практику практора и анаграфевса Манусија.[92] На крају хрисовуље стоји уопштена

[85] Манастиру су потврђени следећи поседи: виногради, њиве и пресељеници у селу Завлантији, заселак Корбово са пресељеницима, манастирић св. Николе у Трикали са виноградима, ораницама, воденицама, баштама и пресељеницима, метох Богородице, назван Калогеријана код Трикале са виноградима, ораницама, воденицама, ливадама, шумом (Λόγγος), баштама и пресељеницима. Cf. *Beuc*, Γράμματα No. 16, 5—12.

[86] Ibid. No. 16, 12—15.

[87] Ibid. No. 16, 56—57.

[88] *Heuzey*, Excursion 127 sq. погрешно датира хрисовуљу у 1332. годину. Cf. *Dölger*, Reg. IV, No. 2825.

[89] M. M. V, 270 sq.

[90] На основу ових редова *Dölger*, Reg. IV, No. 2797 наводи да је Андроник III Палеолог издао и простагму епископији Стагија, али је из непознатих разлога датира у време око јесени 1333. године, вероватно претпостављајући да је цар повељу даровао одмах по доласку у Тесалију.

[91] M. M. V, 271. За етничке термине Власи, Албанци и Бугари в. пр. 51.

[92] M. M. V, 271 sq.

имунитетна формула која манастирске поседе ослобађа од свих пореских потраживања.[93]

Хрисовуља епископији Стагија (марта 1336) драгоцена је у целини, јер показује да је цар Андроник III Палеолог пожурио да непосредно после протеривања одреда деспота Јована II Орсинија из Тесалије потврди поседе појединим црквеним институцијама, чију је подршку могао очекивати. У царској повељи посебно је занимљив податак о Манусију, практору и анаграфевсу те области, који је и саставио практик поседа епископије Стагија. Текст документа не омогућује да се одреди време деловања тога пореског чиновника; не види се да ли је он човек севастократора Стефана Гаврилопула или је свој положај добио непосредно после обнове власти Цариграда у овим крајевима Тесалије.

Међу документима царске канцеларије из времена обновљене власти Палеолога у Тесалији срећемо и хрисовуљу манастиру Богородице у Ликусади, документ који није публикован, али се његов садржај може разабрати из регеста Ф. Делгера.[94] Цар Андроник III Палеолог најпре потврђује манастиру Богородице у Ликусади бројне поседе и привилегије, а повеља је текстуално доста слична хрисовуљи Андроника II Палеолога истом манастиру (марта 1289).[95] Једино је упадљиво да хрисовуља Андроника III Палеолога нема имунитетну формулу, уобичајену за такве потврдне документе царске канцеларије.

Према регесту Ф. Делгера у тексту хрисовуље није сачуван датум, али су ипак остале цифре 684?, што упућује на године између 6840 и 6849., тј. од септембра 1331. до јуна 1341. године. Полазећи од елемената Ф. Делгера, о хронологији ове повеље недавно је расправљао Ф. Баришић. Пошто је анализом података наративних извора утврдио да је Андроник III Палеолог боравио у Тесалији од јесени 1332. до краја пролећа 1333. године, Ф. Баришић верује да је цар хрисовуљу манастиру Богородице у Ликусади издао 6841, тј. 1332/3. године.[96]

Већ смо опширније расправљали о боравку цара Андроника III Палеолога у Тесалији и о ликвидацији власти деспота Јована II Орсинија над западним деловима земље. Западни крајеви Тесалије, међу којима се налазио и Фанарион, дошли су под власт Палеолога тек после 1335. године, када је смрћу деспота Јована II Орсинија царска војска могла да прошири поседе у Тесалији. Ту хронологију потврђују и датуми

---

[93] Ibid. V, 273. Ту се каже да поседи треба да буду ослобођени „ἀπὸ πασῶν τῶν ἐπερχομένων δημοσιακῶν δόσεών τε καὶ ζητήσεων".

[94] *Dölger*, Reg. IV, No. 2780.

[95] Андроник III Палеолог потврђује манастиру у Ликусади следеће поседе: село Ликусаду са манастиром Ватусијаном, метох манастира Богородице код Трикале са становницима и присељеницима, метох Раксу са присељеницима; њиву, воденицу и винограде; два млина које је поклонила удовица севастократора Јована I Анђела; метохе св. Андрије и св. Георгија; мали манастир св. Василија; Јеврејина Анамера, село Гуријану, риболов на Језеру, метох св. Димитрија у Вунени, село Магулу код Алмире и Симисарту; у Гримаради крај Алисир са млином; у Ливадиону два млина; у Калогеријани њиву од 100 модија. Cf. *Dölger*, Reg. IV, No. 2780.

[96] *Баришић*, Михајло Мономах 224, н. 25 који претпоставља да је Андроник III Палеолог за време кратког боравка у Тесалији издао више повеља.

горе анализираних повеља цара Андроника III Палеолога епископији Стагија и манастиру св. Ђорђа у Завлантији: обе хрисовуље дароване су марта 1336. године. Зато верујемо да је и потврдна повеља манастиру Богородице у Ликусади настала 1336. године, када је Андроник III Палеолог ликвидирао привремена освајања деспота Јована II Орсинија и скоро читаву Тесалију довео под власт Цариграда.

Три хрисовуље Андроника III Палеолога великим тесалијским манастирима представљају типичне документе који у средњовековним условима прате промене политичке власти. Непосредно после смрти деспота Јована II Орсинија (1335) цар Андроник III Палеолог заузео је делове Тесалије које је после 1332. присвојио епирски владар, па је пожурио да покаже особиту дарежљивост и благонаклоност према великим манастирима Тесалије, спремним да прихвате промену политичких господара. Награда за то било је признавање стечених поседа и привилегија, а затим даровање нових имања и повластица. Вероватно да је Андроник III Палеолог непосредно после успостављања власти Цариграда у Тесалији издао већи број повеља световним и духовним феудалцима, али је од тих докумената сачувано само неколико хрисовуља.

Међутим, ако бар засада нису познати други документи Андроника III Палеолога из доба његове власти над Тесалијом (1332—1341), има индиректних података о царевим повељама или даровањима феудалцима и манастирима у Тесалији. Нови господар интервенисао је у многим важним споровима. У више пута коришћеној и подацима неизмерно богатој повељи ларисног митрополита Антонија (јун 1340) каже се да су се монаси метоха Богородице Калогеријане обратили цару Андронику III Палеологу, који је боравио у Арти, жалећи се на сметње које су им чинили разни суседи, а нарочито Албанци Водеси. Из Арте, где је боравио са великим доместиком Јованом Кантакузином и епархом Михајлом Мономахом, цар је наредио своме дворанину (οἰκεῖος) Георгију Атуемиту Мономаху да се испита цео спор.[97]

Опис дугачког спора монаха Калогеријане са Водесима даје неколико занимљивих података о актима цара Андроника III Палеолога. Митрополит Антоније, који је са угледним духовним и световним житељима изашао на лице места, тражио је од Водеса да судском телу као доказ покажу неке исправе, а они су само навели да по царевој простагми (διὰ θείου καὶ προσκηνητοῦ προστάγματος) поседују део имања Гулиновог.[98] Албанци Водеси се овде позивају на простагму Андроника III Палеолога, акт који је цар доделио вероватно после освајања читаве Тесалије (1336). Али, у даљем тексту повеље митрополита Антонија се каже да су Водеси за време царевог боравка добили и имање Јалеа, свакако посебном повељом царске канцеларије. Ти акти Андроника III Палеолога јасно показују да су досељени Албанци Водеси, који су ста-

[97] *Веис*, Γράμματα No. 18, 63. На основу тога детаља *Баришић*, Михајло Мономах 226 сл. закључује да је епарха Михајла Мономаха за време његовог боравка у Арти замењивао у Тесалији његов брат Георгије Мономах, чије је седиште било у Лариси.

[98] *Веис*, Γράμματα No. 18, 65.

новали у суседству метоха Калогеријане, користили политичке промене у Тесалији и да су добили неке поседе од новог господара; а византијски цар се показао доста дарежљив према њима. Истрага о тешкоћама манастира Калогеријане није случајно поверена митрополиту Антонију, јер је црквени поглавар Ларисе имао највиши ранг међу прелатима Тесалије, па га је сачувао и после обнове власти Палеолога.[99] Поред њега се у оквиру формираног судског тела наводи и епископ Стагија. Међутим, као да су и после 1332. године везе тесалијских дијецеза са Цариградом остале доста слабе, јер се међу митрополитима на синоду у престоници (7. фебруара 1347) не наводи ниједан прелат из Тесалије, Македоније или Епира.[100]

Албанци Водеси нису једини искористили промену власти да би увећали поседе и привилегије; слично су поступали и други световни и духовни феудалци. Сам манастир Калогеријане добио је од цара Андроника III Палеолога потврду да „на основу божанских и часних хрисовуља сасвим несметано и неузнемиравано поседује имања".[101] У познатом акту Михајла Гаврилопула архонтима Фанарија (јун 1342) наглашава се да они имају поседе „у Дорици и другде, које су добили царском хрисовуљом и повељом епарха" (εἰς τὴν Δόριτζαν καὶ ἀλλαχοῦ, ὅσα ἔχουσι διὰ χρυσοβούλλου βασιλικοῦ καὶ γράμματος τοῦ ἐπάρχου)[102]. Подаци те повеље јасно илуструју праксу познату и из других византијских области: нове поседе прво додељује цар, у овом случају Андроник III Палеолог, а онда то потврђује чиновник, који као епарх Михајло Мономах у Тесалији, има функцију главног управника читаве области.

У каснијој хрисовуљи Симеона Палеолога (август 1359) манастиру св. Ђорђа у Завлантији наводи се стас Пигонита, чији је део присвојио неки Михалакис, искрчио шуму и посед претворио у њиву. Тај присвојени део Михалакису је прво потврдио севастократор Стефан Гаврилопул, а и сам Андроник III Палеолог специјалном простагмом. Даље излагање повеље показује да је нешто касније Лав Спингис, један од тесалијских великаша, добио ту њиву хрисовуљом Андроника III Палеолога, па су сада Михалакис а и Лав Спингис полагали право на исти посед.[103] У хрисовуљи Симеона Палеолога се наводи и да је митрополит желео да од манастира отргне земљу од 4 стрема, па је на основу

---

[99] *Гианопулос*, 'Επισκοπικοὶ κατάλογοι 255 сл. наводи да је у време Андроника II Палеолога митрополит Ларисе имао под својом јурисдикцијом 25 епископија: Димитријаду, Фарсалу, Домокос, Ламију, Језеро, Лидорики, Трикалу, Ехину, Колондрину, Стаги, Кастри, Гардикију, другу Гардикију, Перистеру, Радовисту, Пацунију, Скопел, Мармарицију, Лицу, Хармену, Водону, Алмиру, Смокову и Вунену.

[100] *Mansi* XXVI, 105 sq.

[101] *Веис*, Γράμματα No. 18, 69.

[102] M. M. V, 260.

[103] *Соловјев-Мошин* бр. 31, 85—100. *Dölger*, Reg. IV, No. 2800 верује да је хрисовуља Андроника III Палеолога издата између јесени 1333 и 1336. године, полазећи од претпоставке да је епарх Михајло Мономах 1333. ушао у Тесалију. Занимљиво је да Ф. Делгер не спомиње простагму истог цара такође наведену у повељи Симеона Палеолога.

истраге утврђено да монаси обитељи св. Ђорђа у Завлантији имају хрисовуљу Андроника III Палеолога која је одређивала да манастир мирно поседује све земље, а да митрополиту даје уобичајену поповину (канороникон), као и да се у богослужењима спомиње његово име.[104] Обновљена власт царства у Тесалији после 1332. године донела је и промене у имовинским односима, као што сведоче подаци хрисовуље Симеона Палеолога манастиру св. Ђорђа у Завлантији (август 1359) о катастарском попису у области око Трикале; такве ревизије увек су пратиле промену политичке власти.[105]

Наведени подаци јасно показују да је после 1335. године власт Палеолога учвршћена у читавој Тесалији, па је сасвим разумљиво да су пинкерн Јован Анђео и епарх Михајло Мономах упућени из Тесалије у Епир (1338) да ратују против великаша, који су се, позвавши младог Нићифора II Анђела, дигли против тек успостављене власти Цариграда.[106] Убрзо је преко Тесалије стигао у Арту и сам цар Андроник III Палеолог, где је боравио извесно време.[107] Позиције Цариграда остале су чврсте у Тесалији до краја владе Андроника III Палеолога, али су после неочекиване цареве смрти (15. јуна 1341) уследили бурни догађаји, који су царство довели до потпуног расула. Отпочео је нови грађански рат који је велики доместик Јован Кантакузин водио против регенства царице мајке Ане Савојске и њеног сарадника Алексија Апокавка. Пратећи збивања из тих бурних година, обратићемо пажњу само на оно што се догађало у Тесалији.

Као да изненадна царева смрт није одмах изазвала поремећаје и узнемиреност у границама Византије. Сам Јован Кантакузин каже да је у првим годинама после смрти Андроника III Палеолога у читавом царству владао мир, а да су само Албанци у Тесалији желели да искористе прилику, напали су на градове и неке опљачкали. Чим је за то сазнао Јован Кантакузин је упутио изасланике побуњеним Албанцима, позивајући их да врате опљачкану имовину и да не чине нове преступе, јер ће иначе поступити са њима као са непријатељима. После тога Албанци су вратили отету имовину, а обећали су да ће мировати[108]. Криза у Тесалији је по свој прилици била сасвим краткотрајна, док је у осталим деловима царства стање остало мирно, али су убрзо са припремама заинтересованих страна за обрачун, почеле да се таласају и при-

---

[104] *Соловјев-Мошин* бр. 67—76. У регестима Ф. Делгера није наведена ни ова царска повеља.

[105] *Соловјев-Мошин* бр. 31, 91—95. *Баришић*, Михајло Мономах 224, н. 25 верује да је катастарски попис извршен крајем 1332. или почетком 1333. године, када је Андроник III Палеолог, после успешне акције епарха Михајла Мономаха, први пут боравио у Тесалији. Међутим, како је област Трикале дошла под власт Палеолога вероватно тек после смрти деспота Јована II Орсинија (1335), верујемо да је катастарска ревизија обављена око 1336. године.

[106] Cant. I, 511; *Романос*, Δεσποτάτον 71; *Bosch*, Andronikos III., 137.

[107] Једна кратка хроника бележи да је Андроник III Палеолог 1338. пошао на запад и да је заузео Арту. Cf. *R. Loenertz*, La chronique brève de 1352, Orientalia christ. per. 30 (1964) 41, 56—58.

[108] Cant. II, 15; *Романос*, Δεσποτάτον 72 сл.

лике у многим деловима царства. Боравећи у Цариграду и припремајући војску за ратовање (септембра 1341), Јован Кантакузин је примио тајна писма од Акарнанаца, Срба (Τριβαλλῶν), Тесалаца и Латина са Пелопонеза, у којима су они показивали спремност да га признају за господара[109]. Дакле, припремајући се за обрачун са Аном Савојском и Алексијем Апокавком, Јован Кантакузин је настојао да осигура помоћ области у континенталној Грчкој, а међу њима је велики значај имала Тесалија, чији су бројни феудалци представљали велику војну снагу и могли да у борби за власт одиграју врло значајну улогу.

Када је после проглашења за цара у Дидимотици (октобра 1341) отворено почео борбу против регенства царице Ане Савојске, Јован Кантакузин је покушао да осигура подршку Тесалије, којом је још увек управљао епарх Михајло Мономах. Да би то остварио Јован Кантакузин је слао тесалијском намеснику позиве за сарадњу, али овај није био спреман да их прихвати, мада се није ни изјаснио одмах против узурпатора[110]. Колебљивост и неодлучност Михајла Мономаха нису дуго трајале, јер је он већ почетком 1342. године побегао из Тесалије у Сер, где је сарађивао са огорченим противницима Јована Кантакузина, изјаснивши се тиме отворено за страну младог цара Јована V Палеолога. Михајло Мономах је из Сера слао уходе да испитају стање узурпаторове војске, а епарх се спомиње и у одредима царице Ане Савојске који су кретали у борбу против узурпатора[111]. Одлазак или бекство Михајла Мономаха из Тесалије изазвало је нове промене у овој области, које су привремено поново избациле на површину породицу Гаврилопула, јер баш из тога периода (јуна 1342) потиче повеља Михајла Гаврилопула архонтима Фанарија.

У започетој борби против цариградске владе Јован Кантакузин је пролазио кроз тешка искушења, јер су у свим византијским областима, а нарочито у Тракији, избијали анти-аристократски покрети који су подривали позиције Јована Кантакузина, експонента византијских магната. Да би потражио нове савезнике и помоћ за борбу против Цариграда Јован Кантакузин у лето 1342. године са малим бројем највернијих присталица бежи у Србију и почиње преговоре о савезу са Стефаном Душаном. Када ни уз помоћ нових пријатеља Срба није успео да добије превагу у Тракији, узурпатор је морао да се опет окрене византијским областима и да овде тражи савезнике за даљу борбу против царице мајке Ане Савојске.

---

[109] Gregoras II, 596; *Nicol*, Kantakouzenos 46, n. 32.

[110] Cant. II, 191; *Nicol*, Kantakouzenos 49. *Баришић*, Михајло Мономах 227 верује да је због колебљивог става Јован V Палеолог (јануара 1342) одузео Михајлу Мономаху село Хандак и даровао га светогорском манастиру Зографу.

[111] Cant. II, 228, 236. У каснијем сигилију патријарха Антонија из 1393. (ed. *Papadopoulos-Kerameus*, Κατάλογος χειρογράφων Εὐαγγελικῆς Σχολῆς, Σμύρνη 1877, 68 sq. — нама неприступачно, а цитирано према *Баришић*, Михајло Мономах 227) се каже да је Михајло Мономах из Тесалије стигао у Сер. Убрзо се Михајло Мономах спомиње као намесник (ἄρχων) Солуна са титулом великог контоставла. Cf. Cant. II, 356.

После повратка Јована Кантакузина у Византију (јесен 1342) ситуација је постепено почела да се окреће у његову корист, нарочито у областима где су одлучујућу реч имали крупни магнати, чије је интересе и бранио узурпатор. Сасвим је природно да је Јовану Кантакузину међу првима пришла Тесалија, земља бројних великаша који су се надали да ће по преузимању власти овај крупни феудалац штитити њихове интересе. Пристајање тесалијских магната уз Јована Кантакузина морало је да добије облик чврстог и јасног споразума са стриктно одређеним међусобним правима и обавезама. Тај споразум настао је после дугих нагађања и преговора, делимично описаних у историји самог Јована Кантакузина. Други писац те епохе Н. Григора мање детаљно описује ове преговоре, али је његов извештај интересантан због тачно уочених карактеристика ванредног стања у коме се налазила Тесалија. Учени историчар каже да су прилике у овој земљи биле сасвим несређене, како због унутрашње анархије, тако и због власти Каталанаца, чији су се потомци потпуно предали пићу и уживању, па нису могли да помишљају на неки отпор према било каквој акцији подигнутој у самој Тесалији. Јован Анђео је дошао Јовану Кантакузину, водећи „ἱππέας ... Θετταλῶν τοὺς ἀρίστους", па га је узурпатор послао у Тесалију, где је он прво покорио њен велики део, а затим је „παρεξιὼν Αἰτωλούς τε ὑπηγάγετο καὶ Λοκροὺς τοὺς 'Οζόλας" и заузео је Акарнанију, коју је држала Ана, удовица деспота Јована II Орсинија. Н. Григора датира тај споразум у време после заузимања Вера, дакле у пролеће 1343. године.[112]

Према много детаљнијем опису самог Јована Кантакузина његови преговори са тесалијским великашима одвијали су се у две етапе, тако да су две делегације феудалаца Тесалије долазиле Јовану Кантакузину који је боравио на граници царства према српским областима. За време бављења у Дидимотици (јесен 1342)[113] Јовану Кантакузину су дошли изасланици из Тесалије и изразили му спремност тамошњих великаша да му приђу. Занимљиво је да сам Јован Кантакузин наглашава да су тесалијски великаши и пре тога више били наклоњени њему него царици Ани Савојској, због чега је он указао многе почасти изасланицима из Тесалије, награђујући их тако за ранији благонаклон став, а и за оно што су сада намеравали да учине. Само Јован Кантакузин није могао да у свему изађе у сусрет жељама локалних великаша и да лично дође у Тесалију, јер је био заузет акцијама у Тракији. Зато је намеравао да у Тесалију пошаље Јована Анђела, човека истакнутог рода а и великог искуства, који је могао да успешно сузбије бројне непријатеље у Тесалији. Јован Анђео се налазио уз Јована Кантакузина, па је изасланицима из Тесалије обећао да ће, уколико се не појаве неке неочекиване тешкоће,

---

[112] Gregoras II, 656 sq.; *Nicol*, Kantakouzenos 53.

[113] За хронологију в. *Баришић*, Михајло Мономах 228, н. 38 који напомиње да се из самог Кантакузиновог излагања види да су преговори са тесалијским великашима почели убрзо после неуспеха српских чета у нападу на Сер, предузетог пред крај лета 1342. године (cf. Cant. II, 292—296). Ф. Баришић верује да је Јован Кантакузин тесалијско посланство примио у источној Србији, мада нам изгледа вероватније да је то било негде у Тракији.

показати достојну бригу и старање (πρόνοιαν αὐτῶν ποιήσεσθαι).[114] То је био само први корак у преговорима Јована Кантакузина са тесалијским великашима, после чега су се њихови изасланици вратили у Тесалију са обавештењима о почетним резултатима разговора. Јован Кантакузин је са изасланицима послао свога дворанина диикита Манојла (τῶν οἰκείων ἕνα Μανουὴλ τὸν διοικητήν) који је требало да тесалијским великашима саопшти постојеће предлоге.[115]

Утицајни великаши у Тесалији, тј. војска и најугледнији (становници) градова (ἥ τε στρατιὰ καὶ τῶν πόλεων οἱ ἄριστοι), примили су Кантакузиновог посланика и изразили задовољство због љубазних царевих речи и жеље да им помогне. Такође су изјавили да су спремни да приме не само Јована Анђела већ и неког мање истакнутог човека кога би послао Јован Кантакузин. Када су изасланици из Тесалије донели одговор Јовану Кантакузину, он је одлучио да у Тесалију пошаље нећака Јована Анђела који је требало да буде намесник Тесалије (ἐπίτροπον εἶναι Θετταλίας).[116]

Свакако да треба нешто рећи о овој фази преговора Јована Кантакузина са представницима тесалијских великаша. У јесен 1342. године узурпатору је пришла аристократија Тесалије (ἥ τε στρατιὰ καὶ τῶν πόλεων οἱ ἄριστοι). Ови интересантни термини, који се односе на нове Кантакузинове партнере у Тесалији, сигурно означавају утицајне кругове тесалијске аристократије. Као војска (στρατιά) вероватно су окарактерисани припадници војног племства, феудалци који су ратовали у коњаничким одредима Тесалије. Што се тиче најугледнијих из градова (οἱ ἄριστοι τῶν πόλεων) нема сумње да су и овде у питању припадници локалне аристократије, тим пре што у Тесалији XIV века нема градова са развијеним грађанством. Ако се имају у виду те карактеристике утицајних људи Тесалије који прилазе Јовану Кантакузину, онда постаје разумљив и њихов став. Аристократски слојеви, нарочито јаки и утицајни у Тесалији, међу првима су стали уз Јована Кантакузина после његовог повратка у Византију (1342), уверени да ће он као цар на најбољи начин штитити њихове животне интересе.

За самог Јована Кантакузина акт тесалијских великаша имао је неизмерно велики значај, јер му је пружио драгоцену подршку у тренутку када је изгледало да су његове позиције изгубљене у читавом царству. Од самог почетка преговора са тесалијским великашима Јован Кантакузин био је свестан важности њихове евентуалне подршке, па је одлучио да у Тесалију пошаље свога рођака Јована Анђела, старог и оданог сарадника, који му је до краја живота остао веран. Занимљиво је да Н. Григора у доста сумарном опису ових догађаја наглашава за Јована Анђела да је знаменит по ратничком искуству.[117] Утолико онда уверљивије делују

[114] Cant. II, 309—311. Израз пронија (πρόνοια) не треба схватити као врсту феудалног поседа, већ као дужност додељену Јовану Анђелу.

[115] Cant. II, 311. Свакако да је Манојло био један од поверљивих људи Јована Кантакузина.

[116] Cant. II, 311 sq.

[117] Gregoras II, 57.

оцене самог Јована Кантакузина о личности новог намесника Тесалије: он каже да је Јован Анђео већ дуго био у његовој служби, показавши безброј пута високе квалитете. Успешно је ратовао против Илира (Албанаца) и Турака, а пратио је самог Јована Кантакузина на путу у Србију. Зато је Јован Кантакузин желео да награди Јована Анђела додељивањем положаја намесника у Тесалији.[118]

Поред истицања личних квалитета Јована Анђела, поставља се питање његовог порекла а и улоге у бурним догађајима пре преузимања положаја намесника у Тесалији. О степену сродства пинкерна Јована Анђела са Јованом Кантакузином Н. Григора каже да су 1342. године уз узурпатора поред његових синова били шурак Јован Асен, као и ὁ τοῦ βασιλέως πρωτεξάδελφος Ἰωάννης ὁ Ἄγγελος.[119] Што се тиче самог Јована Кантакузина он често спомиње Јована Анђела и карактерише га разним степенима сродства, најчешће као нећака (ἀνεψιός) а ређе као ἐξάδελφος или αὐτάδελφος.[120] О пореклу Јована Анђела[121] расправља Д. Никол у новој књизи о породици Кантакузина: он верује да је Јован Анђео био рођак породице Кантакузина по мајци, мада сам цар писац каже да је намесник у Тесалији имао и царске крви.[122]

Додељивање поверљивог и важног положаја у Тесалији није било условљено само сродством Јована Анђела са Јованом Кантакузином, већ и његовом доказаном верношћу и оданошћу ствари узурпатора. У наративним изворима XIV века Јован Анђео се први пут спомиње као управник Костура (1327—8).[123] У грађанском рату који је 1341. године отпочео у Византији, пинкерн Јован Анђео је изгледа још у првим данима стао на страну Јована Кантакузина.[124] Када се октобра 1341. године узурпатор спремао да крене против саме престонице, пинкерн Јован Анђео командовао је једним одредом Кантакузинове војске: заједно са узурпаторовим шураком Манојлом Асеном он је требало да напредује до реке Мелса, док би сам Јован Кантакузин ишао другим путем преко Перинтопоља и Селимврије.[125] Пинкерн Јован Анђео налази се уз Јована

---

[118] Cant. II, 318 sq.

[119] Gregoras II, 628.

[120] О томе в. *Nicol*, Kantakouzenos No. 37, 147, n. 32.

[121] *R. Buonocore de Widmann*, I Nemagni — Paleologo Ducas — Angelo — Comneno, Studi bizantini e neoellenici 2 (1927) 254, n. 5 верује да је пинкерн Јован Анђео син Андроника Тарханиота, који је био ожењен ћерком севастократора Јована I Анђела. *Nicol*, Kantakouzenos 137, n. 30 се не изјашњава о овом тумачењу порекла Јована Анђела.

[122] *Nicol*, Kantakouzenos No. 37, 147 наглашава да је супруга Јована Анђела била ћерка протовестијара Андроника Палеолога. Иначе тај исти Јован Анђео наводи се и као зет цара Андроника III Палеолога. Cf. *Nicol*, Kantakouzenos No. 37, 148, n. 33.

[123] Cant. I, 274; *Nicol*, Kantakouzenos No. 37, 147. У завршним борбама првог грађанског рата (1328) Јован Анђео је пришао Андронику III Палеологу и предао му град Костур, којим је управљао. Cf. Cant. I, 277.

[124] После свечаности царског проглашења у Дидимотици (26. октобра 1341) Јована Кантакузина и његову супругу служили су на обеду царичина браћа Јован и Манојло, као и Кантакузинов нећак Јован Анђео. Cf. Cant. II, 166 sq.

[125] Ibid. II, 175, 183—185; Gregoras II, 620; *Nicol*, Kantakouzenos 48. Заједно са Димитријем Сгуропулом пинкерн Јован Анђео одлазио је у Цариград да преговара о миру са царицом мајком Аном Савојском. Cf. Cant. II, 183.

Кантакузина у критичним данима када он напушта Тракију и одлази у Србију да тражи помоћ Стефана Душана.[126]

Наведени подаци о Јовану Анђелу показују да Јован Кантакузин није случајно одлучио да баш њему преда управу над Тесалијом, важном земљом која је у најкритичнијим данима пришла узурпатору (1342). Међутим, због сасвим специфичних прилика у Тесалији, земљи крупних великаша, Јован Кантакузин није обичним административним актом поставио свога нећака Јована Анђела за намесника те области, већ је његова мисија од самог почетка имала особити карактер. Одлазак Јована Анђела у Тесалију пропраћен је састављањем одређеног документа — хрисовуље, која је тачно прецизирала међусобна права и обавезе узурпатора Јована Кантакузина с једне и тесалијских феудалаца са друге стране.

Текст тога важног документа даје Јован Кантакузин, који наглашава да је сам желео да ствари изведе на чистину и да покаже како не води рат против деце преминулог цара да би им одузео власт, већ да хоће само да нечасне људе одвоји од царице мајке. Зато Јован Кантакузин жели да у хрисовуљу, којом Јован Анђео добија власт над Тесалијом, буду унета имена малолетног цара Јована V Палеолога, а и његове мајке Ане Савојске.[127] Хрисовуља Јована Кантакузина садржи дугачку аренгу која беседничким фразама говори о разлозима издавања документа, али се у наставку текста износе неки сасвим конкретни разлози за настанак хрисовуље.

После праве славопојке личним квалитетима и верности Јована Анђела повеља наводи да је он постављен за кефалију градова и крајева Тесалије (εἰς κεφαλὴν τῶν κάστρων καὶ χωρῶν Βλαχίας) са обавезом да се до краја живота стара о благостању и напретку ове области, што је заклетвом потврдио. Јован Анђео треба да буде пријатељ Кантакузинових пријатеља, а противник његових непријатеља. Иако Јован Анђео власт у Тесалији (τὸ τοιοῦτο τῆς Βλαχίας κεφαλαττίκιον) има до краја живота, он без сагласности самог Јована Кантакузина или неке друге власти то право не може да пренесе на своју децу.[128] Узурпатор Јован Кантакузин жели да и овде сачува маску лојалности према легитимном цару младом Јовану V Палеологу и његовој мајци Ани Савојској, па наглашава да Јован Анђео треба да сачува дужну послушност не само према њему, већ и према Јовану V Палеологу, ако се деси да он преузме власт (οὐ μόνον χρεωστῇ τοιαύτην δουλοσύνην εἰς τὴν βασιλείαν μου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν βασιλέα κύριον Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον, ἐὰν καταστήσῃ αὐτὴ τοῦτον διάδοχον τῆς βασιλείας). Ако млади Јован V Палеолог умре, Јован Анђео треба да сачува верност и према његовом наследнику. Да би до краја сачувао вид легитимности Јован Кантакузин одређује да се

[126] Cant. II, 193—196; Gregoras II, 626; *Nicol*, Kantakouzenos 49.

[127] Cant. II, 312. *Баришић*, Михајло Мономах 228, н. 38 сматра да је хрисовуља Јована Кантакузина издата већ крајем 1342., а не, као што се обично претпоставља, тек 1343 .године. Та хронологија почива на прорачуну да је Јован Кантакузин већ у јесен 1342. примио изасланике из Тесалије.

[128] Cant. II, 320 sq.

слави и спомиње (φημίζηται δὲ καὶ μνημονεύηται) у целој Тесалији (Βλαχία) царица Ана Савојска и њен син Јован V. Поред тога се одређује да митрополије, епископије, манастири и ἐκκλησιαστικὰ δίκαια остају под јурисдикцијом цариградске патријаршије.[129]

Хрисовуља Јована Кантакузина, акт који уствари представља својеврстан феудални уговор, прецизира обавезе и права Јована Анђела, предвиђајући многобројне тешкоће са којима се он може сусрести у Тесалији. Тако се, пре свега, предвиђа однос Јована Анђела према суседима. Јован Кантакузин је намеравао да у Епир[130] пошаље свога зета Нићифора II Анђела или неког другог, па је одредио да тесалијски намесник Јован Анђео треба да живи у миру и пријатељству са новим епирским господарем. Ако би ипак дошло до неких неспоразума међу овим суседним владарима, сукобе ће решавати сам Јован Кантакузин. Границе између Тесалије (Βλαχία) и Епира (δεσποτάτον) треба да остану као и раније, али је ипак дозвољено да Јован Анђео може да узме градове (κάστρα) у границама Тесалије (Βλαχίας) и да их задржи под својом влашћу (εἰς τὸ κεφαλαττίκιον αὐτοῦ), као и осталу Тесалију.[131] Ови необично занимљиви редови показују намере Јована Кантакузина према Епиру: у тешким условима борбе за власт он је рачунао да придобије и ту област на западу Грчке, где би послао свога зета Нићифора II Анђела, који се после побуне епирских великаша нашао у Цариграду. Тако би се две важне земље континенталне Грчке, Тесалија и Епир, нашле под влашћу људи оданих Јовану Кантакузину.

Хрисовуља Јована Кантакузина одређује обавезе Јована Анђела и према неким другим суседима. Ако сам Јован Кантакузин живи у миру са Каталанцима, тако треба да се понаша и Јован Анђео и обрнуто, да се бори против њих, уколико Јован Кантакузин ратује са Каталанцима.[132] Документ се завршава важним одредбама о онима који би хтели да приђу Јовану Кантакузину, а који то могу да учине преко Јована Анђела. Међутим, ако неки од „тесалијских архоната треба да прими дужност од царства ми и да дође да му се поклони" (τῶν ἐν τῇ Βλαχίᾳ ἀρχόντων τυγχάνειν ὀφφικίων παρὰ τῆς βασιλείας μου ἔρχεσθαί τε καὶ εἰς προσκύνησιν αὐτῆς) он у томе не треба да наиђе на било какве сметње.[133] У хрисовуљи су одређене војне обавезе самог Јована Анђела и тесалијских феудалаца: ако се рат води у европском делу царства до Христопоља, Јован Анђео је обавезан да служи са читавом војском ромејском

[129] Ibid. II, 321. Занимљиво је напоменути да се у претходним редовима повеље бираним речима говори о цару Андронику III Палеологу. Cf. Ibid. II, 315; *F. Dölger*, Johannes VI. Kantakouzenos als dynastischer Legitimist, Sem. Kond. 10 (1938) 20.

[130] У тексту дословно стоји ἐὰν ἀποσταλῇ παρὰ τῆς βασιλείας μου εἰς τὸ δεσποτάτον. Cf. Cant. II, 321. Под изразом деспотат подразумева се територија државе Анђела у Епиру, која је по наследном праву припадала Нићифору II Анђелу.

[131] Cant. II, 321.

[132] Ibid. II, 322. За Каталанце се каже да поседују τὰ ἄλλα κάστρα τὰ μετὰ τὴν Πάτραν διακείμενα.

[133] Cant. II, 322.

и албанском (δουλεύῃ μεθ' ἑαυτοῦ τε καὶ παντὸς τοῦ φωσσάτου Ῥωμαϊκοῦ τε καὶ Ἀλβανιτικοῦ); уколико се ратује источно од Христопоља тесалијски намесник треба да дође са онолико војске колико може да сакупи.[134] После навођења свих права и обавеза повеља Јована Кантакузина каже да је он под тим условима предао Јовану Анђелу власт над Тесалијом, а да су га тамошњи становници усрдно примили, јер је долазио од цара (Јована Кантакузина) и обећали су да ће учинити све што им је наређено.[135]

По своме садржају хрисовуља Јована Кантакузина сасвим се разликује од сличних аката византијске царске канцеларије. У историографији се већ често наглашавало да је одлукама те повеље Јован Анђео постављен за кефалију Тесалије доживотно.[136] У доста давно изашлој расправи о феудализацији Византије Д. Закитинос пажљиво анализира овај значајан документ и долази до врло тачних закључака о његовом карактеру. Он упозорава да је по среди обострани уговор који не означава уобичајено постављање извесне личности за управника једне области. Овде се ради о додељивању апанаже Јовану Анђелу коме Јован Кантакузин „abandonnait une partie de ses droits souverains“.[137]

Повеља Јована Кантакузина свакако представља документ изванредног значаја, а по своме садржају се сасвим разликује од аката царске канцеларије којима се постављају чиновници у некој византијској области. Ту има специфичних одредаба у обавезама Јована Анђела који у име Јована Кантакузина одлази у Тесалију. По своме карактеру хрисовуља представља уствари феудални договор Јована Кантакузина са Јованом Анђелом, који чак заклетвом преузима обавезу да ће се старати о благостању и напретку Тесалије. У анализи одредби ове хрисовуље Љ. Максимовић тачно наглашава да оне „одсликавају више однос сениора и његовог васала, и то у приличној мери независног, него шефа државе и гувернера једне провинције“.[138]

У редовима овог документа има низ карактеристичних елемената који илуструју високо развијен степен феудалних односа. То је, пре свега, одредба о обавези Јована Анђела да помаже са војском Јована Кантакузина, као и препорука о заједничким пријатељима и непријатељима. Такве обавезе није преузео ниједан византијски чиновник, јер су оне спадале у његове редовне дужности царског поданика и функционера.

---

[134] Ibid. II, 322.

[135] Ibid. II, 322.

[136] В. и *Nicol*, Kantakouzenos 52 sq. који каже да је Јован Анђео постављен „as kephale of Thessaly for his lifetime“. *Hopf*, Geschichte I, 378 наглашава да је Јован Анђео умирио неке великаше у Тесалији, али погрешно верује да је од 1339. управљао и Етолијом и Акарнанијом. Није јасно на основу чега *Сулис*, Σερβοκρατία 59 тврди да је Јован Кантакузин после доласка на цариградски престо послао у Тесалију свога нећака са правом да доживотно управља у овој области.

[137] *Zakythinos*, Processus 506—511. Аутор наглашава да у повељи нема података о пореским приходима из Тесалије, па сматра да то доказује „que l'attribution du gouvernement supposait la cession des revenus“.

[138] *Максимовић*, Виз. управа 82.

Једноставно се није могло ни помислити да једном царском функционеру треба предочавати такве обавезе.[139]

Чини нам се да треба водити рачуна и о сасвим специфичним условима мисије Јована Анђела у Тесалији, јер је у питању византијска област са необично јаким слојем феудалаца, господара бројних и пространих земљишних поседа. Сам Јован Кантакузин је хтео да искористи изненадну шансу која му се указала, па је прихватио понуду тесалијских великаша да га признају за господара. Током преговора вођених у два маха крајем 1342. године у Дидимотици представници великаша Тесалије износили су своје услове које је Јован Кантакузин прихватио и реализовао у хрисовуљи датој Јовану Анђелу. У испуњавању тих услова узурпатор је морао да прихвати и неке феудалне норме, на први поглед сасвим стране развитку прилика у Византији, држави са јаком централном влашћу теоријски оличеном у личности цара. Тако је у хрисовуљи одређено да ће Јован Анђео власт у Тесалији задржати до краја живота и да ће за то време имати заклетвом потврђену обавезу да се стара о напретку и благостању повреене му области.

Међутим, иако хрисовуља Јована Кантакузина има доста елемената чисто феудалног уговора, њен текст садржи и неке црте специфичне за византијски феудализам, у коме је царска власт бар теоријски била веома јака. Ту су доста прецизно изнете обавезе Јована Анђела, као и тесалијских великаша, али се нигде не говори о неким реципрочним обавезама самог Јована Кантакузина који овде ипак иступа у својству цара. Насупрот једној од основних премиса класичног западног феудализма да ситни племићи долазе до главног сизерена преко средњих васала, у повељи из 1342. године дозвољава се да тесалијски великаши примају чинове и дужности директно од Јована Кантакузина, а да у томе не наилазе на неке сметње од самог Јована Анђела. Нема сумње да је хрисовуља Јована Кантакузина настала у сасвим специфичним условима борбе за власт, када су његове позиције у Византији биле нарочито угрожене. Са друге стране повеља се односи на Тесалију, област са веома поодмаклим процесом феудализације. Па ипак тај документ има много елемената карактеристичних за византијски феудализам XIV века, када већ почиње да се кристалише систем апанажа; хрисовуља Јовану Анђелу из 1342. године само је једна етапа на путу распарчавања територије Византијског царства.[139a]

Тако је у сасвим специфичним условима узурпатор Јован Кантакузин прихватио понуду великаша Тесалије који су га признали за господара, очекујући да ће му њихова подршка донети значајну предност у борби против царице мајке Ане Савојске и Алексија Апокавка. Коначну победу у грађанском рату Јован Кантакузин однео је уз помоћ

[139] *N. Svoronos*, Le serment de fidélité à l'empereur byzantin et sa signification constitutionnelle, REB 9 (1951) 140 за заклетву Јована Анђела каже да „l'analogie avec les obligations d'un homme lige est frappante".

[139a] Сасвим је убедљиво тумачење *Максимовића*, Виз. управа 93 да положај Јована Анђела у Тесалији уствари обележава прелаз од општег кефалије ка правом апанажисти.

стране силе — Турака, али му је Тесалија у најтежим часовима борбе понудила своју драгоцену помоћ. Зато је и једна од обавеза, записаних у хрисовуљи Јовану Анђелу, било ратовање на страни узурпатора, а војска тесалијских великаша представљала је значајну оперативну снагу. Оцртавајући положај Алексија Апокавка, Н. Григора каже да је он страховао да српска помоћ неће благовремено стићи и да ће у међувремену узурпатор Јован Кантакузин послати против Цариграда војску из Тесалије.[140] Уосталом, сам Јован Кантакузин на више места говори о драгоценој помоћи Јована Анђела из Тесалије. У опису околности под којима су му пришли градови северне Грчке Кантакузин каже да је заједно са Јованом Анђелом, који је „водећи тесалијску коњицу" (τὴν Θετταλικὴν ἵππον ἄγοντα) пошао против Солуна и улогорио се на реци Галику.[141] Трупе Јована Кантакузина биле су састављене од редовне војске, а и од одреда из читаве Тесалије, који су се одликовали искуством у многим бојевима; тесалијску војску углавном је чинила коњица.[142] У одсудним данима, када је у Тракији и Македонији вођена борба за власт, Јован Анђео се налазио уз Јована Кантакузина; заједно са његовим сином Манојлом, намесник Тесалије учествује у акцији против Солуна.[143] Људи из флоте турског емира Умура намеравали су да са Евбеје пређу у Тесалију и да одатле оду у Вер да би се придружили одредима Јована Кантакузина.[144]

О периоду власти Јована Анђела у Тесалији има мало података, јер наративни извори углавном говоре о помоћи тесалијских одреда узурпатору Јовану Кантакузину да се домогне царске власти. Неки фрагментарни подаци из унутрашње историје Тесалије и организације власти крајем прве половине XIV века познати су нам из каснијих докумената. Хрисовуља Стефана Душана манастиру Богородице у Ликусади (новембар 1348) између осталог потврђује и посед цркве Спаситеља код Трикале, коју је „подигао покојни Анђео" (ἀνήγειρεν ὁ Ἄγγελος ἐκεῖνος).[145] Несумњиво да је овде реч о Јовану Анђелу, а податак је значајан јер показује његово настојање да подизањем задужбина следи путеве својих претходника у Тесалији. Међутим, у другим документима из доба српске власти над Тесалијом има и важних података о епоси Јована Анђела.

Хрисовуља цара Стефана Душана манастиру св. Ђорђа у Завлантији (новембар 1348) наводи да је покојни севастократор Јован (ὁ σεβαστοκράτωρ ἐκεῖνος κῦρ Ἰωάννης) одузео парике из села Завлантије и прет-

[140] Gregoras II, 670.

[141] Cant. II, 355. У опису свога положаја у борби против Цариграда Јован Кантакузин наводи да је уз њега била читава Тесалија. Cf. Ibid. II, 370.

[142] Gregoras II, 663 sq. Већ 1343. Јован Анђео, нећак Јована Кантакузина, одлази заједно са Манојлом Кантакузином у мисију Стефану Душану. Cf. Cant. II, 374.

[143] Ibid. II, 394. У хроници о Умуру (ed. *Mélikoff-Sayar*, ver. 789—791) описује се сукоб турских чета на неком острву, које П. Лемерл идентификује са Саламином. Против Турака су се борили византијски команданти: поглавар Мореје, неки Палеолог и пинкерн Анђео за кога П. Лемерл верује да је Јован Анђео, пријатељ и рођак Јована Кантакузина. Cf. *Lemerle*, L'émirat d'Aydin 86.

[144] Gregoras II, 672.

[145] *Соловјев-Мошин* бр. 20, 75—77.

ворио их у војнике (стратиоте), а сада је цар те сељаке вратио манастиру.[146] Идентификација те личности поставља извесне проблеме: у питању је неки севастократор Јован, који је управљао или владао у овим деловима Тесалије, не много пре новембра 1348, када је издата хрисовуља српског цара. Већина тих парика, претворених у стратиоте, били су још живи новембра 1348., када их је Стефан Душан вратио у њихов ранији статус према манастиру. Постоји сигуран terminus post quem за промену статуса манастирских парика и њиховог претварања у стратиоте: марта 1336. године Андроник III Палеолог издаје хрисовуљу манастиру св. Ђорђа у Завлантији, потврђујући обитељи и само село Завлантију, али без икаквог спомена о промени статуса једног дела сеоских житеља.[147] Дакле, промене статуса ових парика десиле су се између 1336. и 1348. године, а у томе временском размаку једини управник или намесник Тесалије са именом Јован био је Јован Анђео, нећак и сарадник Јована Кантакузина.[148]

Овакво једино могуће тумачење података хрисовуље Стефана Душана открива занимљиву чињеницу да је Јован Анђео имао достојанство севастократора. Потребно је напоменути да је повеља српског цара једини извор који Јована Анђела спомиње као севастократора, док га други документи из доба српске власти само наводе именом Јован. Јован Кантакузин често говори о Јовану Анђелу, своме верном сараднику, али му нигде не придаје титулу севастократора.[149] Додуше, већи део тих података односи се на време пре уласка Јована Кантакузина у Цариград (фебруара 1347), а верујемо да је цар Јован VI Кантакузин после крунисања у престоници доделио Јовану Анђелу титулу севастократора. Тада је он и своме зету Нићифору II Анђелу дао достојанство деспота, а шурацима Јовану и Манојлу Асенима титуле севастократора[150], па је вероватно да је тада и тесалијског намесника Јована Анђела одликовао знацима севастократорског чина.

Чињеница да је после фебруара 1347. године Јован Анђео из Цариграда добио титулу севастократора, необично је важна за разумевање карактера његове власти у Тесалији. Тај акт сведочи о жељи цара Јована VI Кантакузина да и власт Јована Анђела у Тесалији почива на традицијама које су за личност владара те области везивале титулу севастократора. Овај високи дворски чин носе владари из тесалијске историје XIII и прве половине XIV века, па је Јован VI Кантакузин настојао да традицију одржи. Сам акт додељивања достојанства севастократора Јовану Анђелу показује да његов боравак у Тесалији није сматран

[146] Исто бр. 21, 20—77, Наведени су парици Крачун, Јован Горга, Капелет, Родес, Глава, Петрица, Арварик, Добрила и Константин Стефанов. Поред тога у питању су напуштени стасови браће Липавада и Ксакитре, затим Вранов, Ловачки, Алилујев, Арментохоритов и Врастов.

[147] *Веис*, Γράμματα No. 16.

[148] То је још претпоставио *Charanis*, Monastic properties 112, n. 198. За детаљнију аргументацију в. *Ферјанчић*, Севастократори 184 сл.

[149] В. на пр. Cant. II, 167, 318—20, III, 31.

[150] Ibid. III, 33. Уп. *Ферјанчић*, Деспоти 76; *Ферјанчић*, Севастократори 185.

као просто намесништво у једној области, већ да је Кантакузинов присталица овде скоро самостално владао, налазећи се у формалној зависности према самом цару Јовану VI Кантакузину. Сличан је био и положај ранијих тесалијских господара, нарочито Стефана Гаврилопула, који су такође имали достојанство севастократора. Јован Кантакузин је свакако желео да своме човеку Јовану Анђелу осигура стабилност власти у Тесалији, па му је и доделио титулу севастократора, коју су носили тесалијски владари у ближој прошлости.

Као што се види из наведеног податка Јован Анђео је одузео неке сељаке из Завлантије и претворио их је у стратиоте, али је нови господар — српски цар — одлучио да те парике врати манастиру св. Ђорђа у Завлантији.[151] Тумачећи ове занимљиве редове, Ј. Војазидис је изнео тешко прихватљиво мишљење да су становници села Завлантије већ раније имали статус војника (стратиота), па да им је севастократор Јован Анђео својом одлуком само вратио тај ранији статус.[152] Свакако да је у праву П. Харанис који полази од података саме повеље и сматра да су становници Завлантије заиста били парици манастира, а да их је Јован Анђео око 1343. године претворио у стратиоте, доделивши им исту земљу коју су раније поседовали као зависни сељаци манастира св. Ђорђа.[153]

Најважније је одредити значење термина стратиот (στρατιώτης), а самим тим и суштину новог статуса становника Завлантије, добијеног одлуком Јована Анђела.[154] Познато је да у документима касно-византијског времена израз стратиот (στρατιώτης) најчешће означава пронијаре, али подаци из хрисовуље Стефана Душана (новембар 1348) показују да је било и других значења овог старог и добро познатог термина. Парици — житељи села Завлантије, које је севастократор Јован Анђео одузео манастиру св. Ђорђа и претворио у стратиоте, сигурно нису могли постати феудални поседници — пронијари, па овде термин стратиот има други смисао. Очигледно да се ради о давању неког војног статуса тим парицима села Завлантије; сељаци су остали на својим поседима, али су добили неку обавезу вршења војне службе, можда да ратују у оквиру коњаничке војске тесалијских пронијара.

У повељама из средине XIV века има још неких детаља о епоси власти севастократора Јована Анђела у Тесалији. Августа 1359. цар Симеон Палеолог издаје потврдну хрисовуљу манастиру св. Ђорђа у Завлантији, па наглашава да светој обитељи ништа није одузето „у дане стрица мога Анђела" (εἰς τὴν ἡμέραν ... τοῦ θείου μου τοῦ 'Αγγέλου).[155] У истој хрисовуљи се каже да су се монаси манастира св. Ђорђа у Завлантији обратили „стрицу царства ми, покојном Анђелу" (πρὸς τὸν

---

[151] *Соловјев-Мошин* бр. 21, 1—63.

[152] *Војазидис*, Χρονικόν 140 сл.

[153] *Charanis*, Monastic properties 11?, n. 197. То је уствари сматрао још *П. Мутафчиев*, Войнишки земи и войници в Византия през XIII—XIV век, Списание на Българ. акад. на наук. 27 (1923) 12.

[154] *Острогорски*, Пронија 107 (= Сабрана дела I, 258) верује да се овде ради о секуларизацији манастирских имања која су претворена у пронију.

[155] *Соловјев-Мошин* бр. 31, 80—81.

θεῖον τῆς βασιλείας μου τὸν Ἄγγελον ἐκεῖνον), а да је он „наредио дииките Манојлу, кефалији области" (διωρίσατο τὸν εἰς κεφαλὴν τῆς χώρας εὑρισκόμενον κῦριν Μανουὴλ τὸν διοικητήν) да са људима изађе на лице места и да испита питање власништва манастира над стасом Пигонита. Испуњавајући наређење, Манојло је на увиђај повео високородног кир Јована Архонтицу и дукса (δοὺξ τῆς χώρας) Георгија Андрицу, а и неке друге људе. Јован Анђео је позвао и Јереју, који је водио катастар, а сам је издао повељу манастиру св. Ђорђа о томе имању.[156]

Овај пасус даје неколико важних података о власти Јована Анђела у Тесалији. Ту се, пре свега, наводе неки функционери: диикит Манојло као кефалија области око села Завлантије[157], а и обласни дукс Георгије Андрица. Ради се о представницима локалне власти у саставу тела које треба да испита спор око Пигонитовог стаса. Овде се јавља и Јован Архонтица, који нема никакве функције а ни титуле, али је очигледно један од најугледнијих великаша овог краја, па као такав учествује у раду судског тела. Најзад, Јован Анђео је имао и свога катастарског чиновника, а издао је и повељу којом је монасима потврдио оспоравани посед.

Већ смо констатовали да наративни извори дају мало података о власти Јована Анђела у Тесалији. Тако сам Јован Кантакузин каже да су становници Вера, привучени обећањима, предали град српском краљу, а да је одатле побегао његов син Манојло Кантакузин и склонио се у Тесалију, где је власт имао његов ујак (θεῖος) Јован Анђео. Међутим, сам Јован Кантакузин није био задовољан привременим боравиштем свога сина, па га је бродом из Тесалије довео у престоницу.[158]

О власти Јована Анђела у Тесалији (1342—1348) углавном говоре дипломатички извори, који излажу историјат појединих имовинских спорова из тога периода. Време власти севастократора Јована Анђела третира се у овим актима исто као и епохе владе других господара Тесалије из прве половине XIV века, на пр. севастократора Стефана Гаврилопула (1318—1332), деспота Јована II Орсинија (1332—1335), па и самог цара Андроника III Палеолога (1332—1341). Зато и верујемо да је севастократор Јован Анђео скоро самостално владао Тесалијом, уз формално признавање врховне власти свога рођака цара Јована VI Кантакузина. Та зависност од Цариграда нарочито је подвучена после фебруара 1347. године, када је цар Јован VI Кантакузин дао Јовану Анђелу чин севастократора.

Власт Цариграда у Тесалији траје скоро две деценије (1332—1348) и тај период се јасно дели на две целине, различите по темељима и прин-

---

[156] Исто. бр. 31, 124—136.

[157] У преговорима Јована Кантакузина са тесалијским великашима (1342) учествује и диикит Манојло, па је вероватно у питању иста личност. Тај човек је после завршетка преговора добио неки положај у Тесалији, а у апарату Јована Анђела. *Максимовић*, Виз. управа 93 верује да је тај диикит Манојло током 40-тих година XIV века био „и кефалија Трикале и порески орган у тој области".

[158] Cant. III, 31—33. *Nicol*, Kantakouzenos 67, 127 sq. који различито датира ове вести: прво каже да је Јован VI Кантакузин у јесен 1347. године послао бродове по сина, а онда тај догађај датира у мај исте године.

ципима на којима је та власт почивала. За време Андроника III Палеолога (1332—1341) Тесалија је стајала под влашћу Цариграда као и остале области Византијског царства: управник Тесалије је епарх Михајло Мономах, човек који је из Солуна и повео војску (1332), покушавајући да искористи смрт севастократора Стефана Гаврилопула. Међутим, бурни догађаји грађанског рата који је после смрти цара Андроника III Палеолога (15. јуна 1341) потресао читаво царство, узбуркали су и прилике у Тесалији. Када су у јесен 1342. године тесалијски великаши пришли узурпатору Јовану Кантакузину, почиње нови период власти царства над Тесалијом, сасвим различит од претходне деценије (1332—1341). Кантакузинов човек Јован Анђео који је послат у Тесалију није био обичан административни функционер, већ великаш који је ту важну земљу добио на доживотно уживање, али уз одређене обавезе. Фебруара 1347. Јован Кантакузин је ушао у Цариград и коначно узео власт у читавом царству, али он није променио карактер и улогу власти Јована Анђела у Тесалији.

Иако је изгледало да власт Цариграда у Тесалији почива на новим здравим принципима споразума са локалним великашима, прилике су се муњевито мењале у грчким областима, пре свега због појаве моћне силе српског цара Стефана Душана који је незадрживо продирао према југу и освајао византијске области. Када су Душанови одреди стигли на границе Тесалије, та област као да више није била у стању да организује отпор. Куга је харала земљом, а међу бројним жртвама епидемије нестао је и севастократор Јован Анђео. Страховите последице „Црне смрти" описује сам Јован Кантакузин[159], док о смрти Јована Анђела говори повеља цара Стефана Душана манастиру Богородице у Ликусади (новембра 1348) која каже да је Јован Анђео „у страху од Бога одређеног самртног часа" (ἐν τῇ τοῦ θανατικοῦ θεηλάτου ὀργῇ), подигао цркву Спаситеља код Трикале, што се може разумети као алузија на његову смрт од куге.[160] Те неприлике су искористили Срби и исте 1348. године ушли у Тесалију.

---

[159] Cant. III, 147.

[160] *Соловјев-Мошин*, бр. 20, 74—79. Старији истраживачи погрешно наводе да је Јован Анђео умро 1349. године. Cf. *Hopf*, Geschichte I, 380; *Романос*, Δεσποτάτον 74.

ВЛАСТ НЕМАЊИЋА У ТЕСАЛИЈИ (1348 — с. 1373)

1. *Власт Стефана Душана у Тесалији (1348—1355).*

Док се узурпатор Јован Кантакузин борио да уз помоћ Турака преузме царски престо у Цариграду (1341—1347), византијским областима у Европи запретила је опасност од експанзије државе Немањића. Користећи дуг и исцрпљујући унутрашњи рат у Византијском царству, Стефан Душан брзо шири своју територију према југу, освајањем земаља које стоје под влашћу византијског цара. Очигледно је да је грађански рат у Византији ангажовао све резерве војних и економских снага и тако онемогућио супротстављање експанзији суседне српске државе. Међу византијским областима које су пале под власт Стефана Душана налазила се и Тесалија, иако је изгледало да је после споразума Јована Кантакузина са локалним великашима (1342) власт севастократора Јована Анђела у Тесалији почивала на чврстим темељима. Плодна и равна тесалијска земља брзо и лако постаје плен српских трупа, чиме је за дужи временски период отргнута из граница Византијског царства; после смрти Стефана Душана (децембра 1355) Тесалија постаје језгро нове државе Душановог полубрата Симеона Палеолога (1359—1370), а и његовог сина Јована Уроша (1370—1373).

Талас епидемије страшне Црне смрти опустошио је 1348. године читаву Тесалију, одневши и севастократора Јована Анђела, чиме су свакако пољуљани темељи византијске власти у овој области. Локални великаши су проценили да им се пружа шанса да са променом политичке власти осигурају код нових господара више разумевања за своје интересе. Непосредна спољна опасност претила је већ неколико година византијској Тесалији, јер су одреди Стефана Душана стајали на њеним северним и западним границама. Српски цар је освојио градове у северној Грчкој и територије у Епиру. Српско освајање Тесалије представљало је тежак губитак за Византијско царство, па је разумљиво да је тај догађај само кратко регистрован у савременим византијским изворима. Сам Јован Кантакузин као да жели да сумира све што је Стефан Душан освојио од Византије и каже да су се под српском влашћу нашли крајеви Маке-

доније осим Солуна, као и Тесалија и Акарнанија.[1] У опису односа и нагађања са српским царем Јован Кантакузин говори и о покушајима да са Стефаном Душаном закључи мир (1351). Том приликом нешто више пажње посвећује и српском освајању Тесалије.

Области Тесалије и Акарнаније захватила је страшна епидемија куге, од које су становници бежали према обали, рескирајући да их тамо заробе варвари, само да би избегли ужасну судбину Црне смрти. Болест је однела и Кантакузиновог нећака севастократора Јована Анђела, тако да је српски цар, водећи мноштво пешадије и коњице, лако освојио Тесалију и Акарнанију.[2] Акцију Стефана Душана против Тесалије описује и каснија Јањинска хроника која каже да је српски цар освојио „и Влахију у Хелади" (καὶ τὴν ἐν 'Ελλάδι Βλαχίαν), где је поставио за наменсника Прељуба, коме је дао и чин кесара. Занимљиво је да аутор хронике напомиње да је Стефан Душан неке градове освојио оружјем, а да су му неки отворили своје капије, јер су њихови становници били привучени царевим даровима и обећањима.[3]

На основу тих оскудних вести наративних извора о српском освајању Тесалије не може се много рећи ни о прецизнијој хронологији а ни о начину на који је извршена промена политичке власти. За одређивање хронологије постоји сигуран terminus ante quem — новембар 1348. године, када је српски цар даровао прве повеље тесалијским манастирима Богородице у Ликусади и св. Ђорђа у Завлантији. О тим важним документима детаљније ћемо говорити касније, а овде желимо да нагласимо да они показују да је Стефан Душан освојио Тесалију свакако пре новембра 1348. године.[4]

Много важније од прецизније хронологије било би утврдити како је Стефан Душан освојио Тесалију, а о томе у изворима налазимо тек по неки наговештај, као на пр. у каснијој Јањинској хроници. Чини нам се и да ти кратки изворни подаци показују да је српски цар освојио

---

[1] Cant. III, 113 sq.

[2] Ibid. III, 147 sq. У условима за споразум Јован Кантакузин је предвиђао да Тесалија и Акарнанија буду враћене Византијском царству.

[3] *Estopañan* II, 35; *Врanусис*, Χρονικόν 74.

[4] За исправну хронологију освајања Тесалије в. *Јиречек*, Историја I, 226; *Соловјев*, Фессалийские архонты 169; *Соловјев-Мошин* LVI; *Острогорски*, Историја 487; *Сулис*, Σερβοκρατία 59 сл. Када се говори о хронологији српског освајања Тесалије, треба напоменути да хроника о Умур Паши (ed. Mélikoff-Sayar 87, ver. 1135—1152) доноси вест да је после акције Николе Сануда, господара Наксоса, турска флота кренула против Негропонта, а затим стигла „au port de Qoc" и напала области Срба и Албанаца. Том приликом Турци су опљачкали једну велику и богату цркву. Коментаришући вести хронике, *Lemerle*, L'émirat d'Aydin 125—127 датира акцију турске флоте у 1339—40. годину и верује да је лука Qoc била на обали Волоског Залива. Велика и богата црква коју су Турци опљачкали по њему је манастир Палеоксенија код Птелеона, који су према предању разорили пирати, а одбегли монаси су у околини Алмире основали манастир Ксенију. Предложена идентификација луке коју су Турци опљачкали делује убедљиво, али зато хронологија турског напада намеће одређене проблеме, јер 1339—40. године Срби још нису држали Тесалију, па ни област око Волоског Залива. Верујемо да се вест хронике о Умур Паши мора датирати у време после 1348. године, када су Срби заиста завладали Тесалијом.

Тесалију, не наишавши на јачи отпор локалних великаша. У претходном одељку смо констатовали да оскудни изворни подаци мало говоре о периоду власти севастократора Јована Анђела у Тесалији, нарочито о времену после фебруара 1347. године, када је Јован Кантакузин узео власт у Цариграду. Брзина и лакоћа српског освајања Тесалије упућују на закључак да локални великаши нису били задовољни влашћу Цариграда, оствареном преко личности севастократора Јована Анђела. Зато су се тесалијски феудалци показали спремни да прихвате новог господара, Стефана Душана, надајући се да ће од њега добити нове поседе и привилегије. Сасвим је вероватна претпоставка да српски одреди нису водили борбе у Тесалији, већ да су тамошњи великаши склопили споразум са Стефаном Душаном.[5]

Српско освајање Тесалије представљало је значајан догађај, који је неизмерно подигао углед српског цара, али је истовремено унео узнемирење међу суседне силе, које су журиле да од новог господара добију гарантије за раније стечене позиције у Тесалији. Тако Млечани већ 3. јануара 1349. године честитају Стефану Душану „de prosperitatibus suis", а истовремено му препоручују своје поданике у Птелеону.[6] Припајање Тесалије много је значило за Српско царство, јер се радило о старој и важној хеленској области, испуњеној многим природним богатствима, па се тај Душанов успех одмах подвлачио у савременим дипломатским контактима. Априла 1350. у Млецима борави „Michaele de Buchia, oratore dell 'imperatore di Rascia, dispoto di Romania e di Arta, conte di Vlachia" који је требало да среди неке проблеме из међусобних односа, нарочито у случају евентуалног освајања Цариграда.[7] Српски цар никада није у својој званичној титули имао епитет грофа Влахије, али је сасвим вероватно да су му га придодали сами Млечани, настојећи да и са своје стране што јаче истакну најновије успехе Стефана Душана.[8]

Освајање Тесалије поставило је српског цара пред озбиљан проблем стварања управе и администрације у овој плодној области. Излагање Јањинске хронике показује да је први српски намесник у освојеној Тесалији био Прељуб, истакнути војсковођа Стефана Душана, коме је истовремено додељена титула кесара, свакако као награда за постигнуте успехе.[9] Али то је све што се зна о Прељубовој власти у Тесалији, иако

---

[5] То претпостављају *Соловјев*, Фессалийские архонты 166; *Сулис*, Σερβοκρατία 59 сл.

[6] *Ljubić*, Listine III, 110, No. 169.

[7] Ibid. III, 174. На основу тога податка *Соловјев*, Фессалийские архонты 167 верује да је Тесалија имала аутономан положај у оквиру Српског царства.

[8] Није тачна претпоставка да је сам Стефан Душан унео у своју титулу назив „eines Grafen von Vlachien". Cf. *Philippson*, Thessalien 280. Међутим, треба подсетити да је у једном случају српски цар унео у своју титулу име тек освојених области: то је хрисовуља Лаври св. Атанасија (децембар 1347) која има српски потпис „Стефан у Христу Богу верни цар Срба и Грка и деспотата западне земље". Уп. *Соловјев-Мошин* бр. 16, 68—70. Та грчка хрисовуља издата је после освајања Епира, па је Стефан Душан желео да већ овде истакне свој велики успех.

[9] *Estopañan* II, 35 sq.; *Вранусис*, Χρονικόν 74. *С. Новаковић*, Византиски чинови и титуле у српским земљама XI—XV века, Глас САН 78 (1908) 247; *Сулис*, Σερβοκρατία 67 сл.; *Nicol*, Meteora 58—60; *Б. Ферјанчић*, Севастократори и кесари у Српском

је он тај важан положај задржао све до своје смрти (1355/6).[10] Једино се сигурно може рећи да се центар српске власти налазио у Трикали, иако је Лариса још увек представљала већи и важнији центар Тесалије.[11]

Међутим, у науци су изнете различите претпоставке и о тачним границама територије коју је кесар Прељуб држао под својом управом. Рано преминули грчки историчар Ц. Сулис дошао је у томе погледу до сасвим конкретних резултата: према северу граница српске територије ишла је нешто северније од Сервије, прелазећи тиме природне међе Тесалије;[12] западна граница Прељубове територије стајала је на Пинду, баш тамо где се налазила и природна географска међа Тесалије. Ц. Сулис исправно наглашава да кесар Прељуб није држао Јањину, један од главних градова суседног Епира.[13] Према истоку Прељубова власт се простирала све до обале Јегејског Мора[14], док је на југоистоку ишла до Птелеона, важне луке коју су држали Млечани и туда извозили пољопривредне и сточарске производе из Тесалије. У млетачким документима забележена је занимљива одлука (14. марта 1350) да се пише Прељубу са захтевом да се надокнади штета коју су његови Албанци причинили грађанима Птелеона. Ако та интервенција остане без резултата, сенат је одлучио да се обрати и самом „domino regi Rascie“.[15]

царству, Зборник Филозофског факултета X, 1 (Споменица Ј. Тадића), Београд 1970, 264. Полазећи од повеље цара Уроша светогорској Лаври из 1357. године (уп. *Д. Анастасијевић*, Споменик САН 56, 1922, 6), где је Прељубова удовица Ирина спомената као Урошева сестра, *Сулис*, Σερβοκρατία 62, н. 3 верује да је српски намесник у Тесалији био ожењен Душановом ћерком. Међутим, одавно је *Соловјев*, Фессалийские архонты 166 упозорио да се на основу тога не може закључити да је Прељубова супруга била сестра последњег српског цара.

[10] *Nicol*, Meteora 66 каже „the title of Caesar which Alexios held had also been held by his father-in-law Gregory Preljub during his reign at Trikkala, which may indicate that some agreement was reached between Preljub and the Byzantine Emperors over the possession of Thessaly“. Нетачне су такве констатације о Прељубовој власти у Тесалији, јер она није почивала на споразуму са Цариградом: кесар Прељуб био је српски намесник у Тесалији, који је од Стефана Душана добио високо достојанство кесара. *Nicol*, Meteora 59 sq. верује да је српски намесник највише пажње посветио сузбијању албанског елемента који је све јаче продирао у Тесалију.

[11] То је исправно претпоставио још *Георгиадис*, Θεσσαλία, 157, што су прихватили *N. Giannopulos*, Αἱ παλαιαὶ ἐκκλησίαι Τρικκάλων (Θεσσαλίας), BZ 27 (1927) 350; *Philippson*, Thessalien 52; *Hrochová*, Byz. města 26. *Сулис*, Σερβοκρατία 66 сл. наводи и неке аргументе за ову констатацију: 1. Трикала је једно од најбоље утврђених места Тесалије 2. Прељуб је убијен у Трикали 3. Симеон Палеолог је касније као господар Тесалије боравио у Трикали. Насупрот томе *Војазидис*, Χρονικόν 168 претпоставља да се центар српске власти налазио у Сервији, полазећи од вести Јована Кантакузина (Cant. III, 130) да је Прељуб владао Сервијом μετὰ τῆς ἄλλης Θετταλίας. То свакако показује да се Сервија налазила под српском влашћу, али не и да је била седиште кесара Прељуба.

[12] *Сулис*, Σερβοκρατία 63 то закључује на основу познатог податка Јована Кантакузина (в. претходну примедбу).

[13] *Сулис*, Σερβοκρατία 64 сл. наводи елементе који су узимани као аргументи за ову претпоставку: неки рукописи Јањинске хронике бележе да је Прељуб са Тесалијом добио и Јањину; с друге стране, знатно каснији историчар Л. Халкокондил (ed. *Darkó* I, 25) каже да је Прељуб управљао областима до Етолије.

[14] *Сулис*, Σερβοκρατία 63.

[15] *Ljubić*, Listine III, 169, No. 248; *Rubió i Lluch*, Diplomatari 253, No. 195.

Ови занимљиви подаци пре свега показују да је у организацији власти у освојеној Тесалији кесар Прељуб користио ратничко албанско становништво, које је већ било овде настањено и показало се спремно да прихвати нове господаре. Међутим, у новије време појавила су се и нешто друкчија тумачења ових вести. Полазећи од чињенице да су Млечани тражили надокнаду штете својим поданицима у Птелеону, Ц. Сулис закључује да су Прељубови одреди у налету према јегејској обали освојили и Птелеон, али да су тај важан град Срби убрзо морали да врате Млетачкој републици.[16] Чини нам се да подаци млетачких докумената не пружају довољно основа за претпоставку да су Срби 1348. године, макар и сасвим кратко, држали Птелеон. Много је природније претпоставити да су први дани учвршћења нове српске власти у тесалијском залеђу донели несигурност млетачким трговцима у Птелеону, због чега су органи републике протестовали најпре код кесара Прељуба, а онда и код самог српског цара.[17]

Дакле, српски намесник кесар Прељуб управљао је, баш као што кратко региструје Јован Кантакузин, крајевима у Тесалији.[18] Непосредно после споразума са локалним великашима и освајања Тесалије, Стефана Душана је очекивао хитан и тежак посао око консолидације стечене власти, што се пре свега могло постићи обезбеђивањем подршке оних слојева који су очекивали непосредне користи од промене врховног господара. Зато је, као и у осталим сличним ситуацијама, српски цар пожурио да изда низ повеља, локалним световним и духовним феудалцима, којима је најпре загарантовао раније стечене поседе и права, а даровао им и многе нове. Нажалост, није сачуван ниједан Душанов документ дарован световним феудалним господарима Тесалије, већ су познате само неке повеље српског цара, дате угледним тесалијским манастирима. Д. Никол много инсистира на томе да је Стефан Душан желео да се у Тесалији одржава традиција коју су овде поштовали и византијски цареви, а као примере наводи повеље манастирима Богородице у Ликусади и св. Ђорђа у Завлантији, где се потврђују привилегије и поседи, дарови византијских царева.[19]

Новембра 1348. године Стефан Душан издаје грчку хрисовуљу манастиру Богородице у Ликусади; на молбу самих монаха српски цар им најпре потврђује поседе стечене „хрисовуљама блажених царева, а и других који су у разна времена владали овом облашћу (τὸν τοιοῦτον τόπον), као и на основу других блажених повеља".[20] Одговарајући же-

---

[16] *Сулис*, Σερβοκρατία 61, н. 1.

[17] У истом млетачком акту се констатује (cf. *Ljubić*, Listine III, 169, No. 248; *Rubió i Lluch*, Diplomatari 253, No. 194) да сенат треба да се обрати и Каталанцима, због штета нанетих млетачким поданицима у Птелеону. Познато је да средином XIV века Каталанци нису држали Птелеон, па се на основу података истог документа то не може тврдити ни за Србе.

[18] Cant. III, 130, 315; *Сулис*, Σερβοκρατία 64 сл.

[19] *Nicol*, Meteora 58.

[20] *Соловјев-Мошин* бр. 20, 1—8. Занимљиво је да се поред повеља византијских царева наводе и документи других господара који су владали Тесалијом, што показује да су састављачи хрисовуље имали тачне представе о бурним временима у Тесалији прве половине XIV века.

љама монаха, Стефан Душан им је прво потврдио већ затечене поседе. Манастир Богородице у Ликусади основала је супруга севастократора Јована I Анђела (1268—1289), а цар Андроник II Палеолог је хрисовуљом од марта 1289. године потврдио манастиру сва права и поседе.[21] Монаси обитељи у Ликусади били су изгледа спремни да се брзо прилагоде свакој промени власти у Тесалији под условом да им се осигурају поседи и привилегије, па су тако добили и хрисовуљу деспота Јована II Орсинија (1332—1335) који је после смрти тесалијског господара севастократора Стефана Гаврилопула (1332) заузео неке крајеве Тесалије. Та повеља потврђује манастиру раније стечене поседе, а дарује и нека нова имања.[22]

Срећна је околност да имамо три потврдне повеље, издате истом манастиру у размаку од неколико деценија, тако да на основу њих можемо делимично да пратимо постепено повећавање имовине обитељи Богородице у Ликусади. Додуше, ти документи даровани су у доста великом временском размаку: први је из краја XIII, а два друга из прве половине XIV века. Нас овде интересује хрисовуља Стефана Душана (новембар 1348), последњи царски документ из досијеа Богородице у Ликусади. Српски цар прво потврђује монасима поседе које су они и раније имали, а разуме се да се у њиховом броју запажа извесно повећање у односу на имања наведена у хрисовуљи деспота Јована II Орсинија.[23] Карактеристично је да се међу поседима, потврђеним повељом српског цара, спомињу неки који су се налазили доста далеко од самог Фанарија, у чијој је непосредној околини манастир лежао: то су на пр. села у околини Алмире (Магула, Левахати), као и село Левахи, близу Фарсале.[24]

Међутим, монаси Богородице у Ликусади нису се задовољили само потврђивањем стечених поседа и привилегија, већ су, као и приликом других сличних промена власти, очекивали да им нови господар Стефан Душан подари нове привилегије. Излазећи у сусрет жељама монаха, српски цар им је доделио имунитетне повластице: ослободио је манастирске поседе од плаћања свих дажбина и пореза „шта више и од позобице (τῆς ποζοβίτζης) и такозване приселице (καὶ τῆς λεγομένης πρεσέλι-

---

[21] M. M. V, 253—256.

[22] *Bees*, Fragments d'un chrysobulle 479—486; *Ostrogorsky*, Chrysobull 205—213.

[23] *Соловјев-Мошин* бр. 20, 8—80. Врло су драгоцена упоређења манастирских поседа из 1348. године са онима који су наведени у хрисовуљи деспота Јована II Орсинија, издатој нешто више од једне деценије раније. Треба одмах упозорити да та упоређења немају апсолутну вредност, јер документ епирског владара није сачуван у целини (cf. *Bees*, Fragments d'un chrysobulle 482—486), али је ипак корисно изнети нека запажања. Подаци повеље Стефана Душана из 1348. године показују да је у току једне деценије манастир у Ликусади доста повећао фонд земљишних поседа. Колико смо разабрали овде се наводе следећа имања којих нема у хрисовуљи Јована II Орсинија: манастирић Сливна, метох Керасеа, половина села Мармаритова, манастирић св. Ђорђа у Епифанију, два рибњака од којих један у Рзави, земља од Тана и Панеја, део Исакијеве баштине, млин у Кранији, стас Алисиријев, манастирић Архистратига, местанца Лисецово и Катаромандрово, манастирић Спаситеља, манастирић св. Николе, метох Лимуресов, метох великог стратопедарха Куцале и храм Спаситеља код Трикале који је подигао севастократор Јован Анђео. Као што се види монаси Богородице у Ликусади стекли су у међувремену (1335—1348) низ нових поседа, свакако даровањима византијских царева, а и других господара ових крајева.

[24] *Соловјев-Мошин* бр. 20, 38—41.

τζας)“.[25] Ове две специјално подвучене даждбине карактеристичне су не само за прилике после српског освајања, него и за Тесалију уопште. Приселица је, бар према ономе што је познато о тој обавези, сасвим природна у ванредном стању у Тесалији после српског освајања, када су нови господари могли да траже реалне дажбине за издржавање војске. Друга обавеза, карактеристична за развијено коњарство у Тесалији, обезбеђивала је храну за коње одреда српских освајача. Стефан Душан је манастиру у Ликусади повећао и приход од солане у Ликостомију: монаси су раније добијали 250 модија соли годишње, а сада треба да убирају 300 модија.[26]

Поред потврде стечених поседа и повластица, а и даровања неких нових, хрисовуља Стефана Душана манастиру Богородице у Ликусади садржи неке елементе по којима се сасвим издваја од сличних докумената византијске дипломатике. У тексту повеље се каже да се српски цар заклиње „Богом, светим Јеванђељем, часним и животворним крстом и свим што је свето и душом својом“ да манастир може да држи споменуте поседе неузнемиравано, а на основу ранијих хрисовуља и других повеља.[27] У духу те заклетве и документ се на одговарајућем месту у тексту назива ὁ παρὼν ὁρκωμοτικὸς χρυσόβουλλος λόγος τῆς βασιλείας μου.[28]

Колико нам је познато то је први случај да једна царска повеља, писана по свим правилима византијске дворске канцеларије, има формулу заклетве, што даје Душановој хрисовуљи особит значај.[29] О овим интересантним елементима повеље Стефана Душана расправљао је А. Соловјев који сматра да је српски цар пред собом имао повељу грађанима Фанарија из исте године и да је према томе обрасцу састављена и његова заклетвом потврђена хрисовуља манастиру Богородице у Ликусади. Заједно са Душановом хрисовуљом А. Соловјев посматра и други сличан пример, повељу Симеона Палеолога манастиру св. Ђорђа у Завлантији (маја 1366) и тумачи га „особеностима тесалијског полуфеудалног друштва“.[30]

Иако је као одличан познавалац средњовековне правне историје А. Соловјев био на правом путу оцене карактеристике хрисовуље Стефана Душана, чини нам се да није дао њихову потпуну анализу. Прилике у Тесалији биле су сасвим специфичне, по много чему различите од оних

---

[25] Исто бр. 20, 96—99.

[26] Исто бр. 20, 103—107.

[27] Исто бр. 20, 82—88.

[28] Исто бр. 20, 81—82, 92—94, 110—111.

[29] Сличне облике заклетве има и повеља Симеона Палеолога манастиру св. Ђорђа у Завлантији (маја 1366), али ће о томе примеру бити касније речи. У сачуваним примерима аката византијске царске канцеларије није познат ниједан случај заклетве цара према неком од поданика. *N. Svoronos*, Le serment de fidélité à l'empereur byzantin et sa signification constitutionnelle, REB 9 (1951) 106—142 расправља само о облицима заклетве поданика према византијском цару. Можда је појава заклетве у грчкој повељи Стефана Душана делимично и резултат утицаја српске канцеларије, јер *С. Станојевић*, Студије о српској дипломатици, Санкција, Глас САН 100 (1922) 31 сл. каже да је заклетва била честа у рашким црквеним повељама.

[30] *Соловјев*, Фессалийские архонты 167.

у осталим областима које су пре 1204. године чиниле територију Византијског царства. После 1204. године, а и после обнове царства у Цариграду, Тесалија се дуго налази под влашћу фактички независних владара, који у много чему морају да поштују права и интересе локалних феудалаца. У борби против суседних господара, а и против рестаураторских планова династије Палеолога, тесалијски владари XIII и XIV века излазе у сусрет жељама локалних великаша, очекујући њихову помоћ у одбрани самосталности Тесалије. Власт тесалијских господара није почивала на чврстим државно-правним темељима и одређеним концепцијама, као што је то био случај са византијским царем, јер су они најчешће били једнаки међу бројним локалним великашима који су такође претендовали на власт у Тесалији. Утолико пре су господари Тесалије морали да воде рачуна о помоћи и подршци моћних феудалаца. Успостављање власти Цариграда над Тесалијом (1332—1335) за извесно време је умирило интересе и тежње локалних великаша, јер је енергични Андроник III Палеолог желео да његова власт у Тесалији почива на истим темељима као и у осталим областима Византијског царства. Даљи развитак догађаја показује да тесалијски великаши нису били тиме задовољни, па су на самом почетку борбе око престола (1341—1347) пришли Јовану Кантакузину (крај 1342) у нади да ће он, као представник крупне аристократије, боље бранити њихове привилегије и интересе. Зато је Јован Кантакузин покушао да споразумом са локалним великашима Тесалије (крај 1342) власт у овој области постави на чвршће и реалније основе. Кантакузинов човек, севастократор Јован Анђео, владао је Тесалијом са многим елементима самосталности, свакако уз обавезу поштовања права и интереса локалних великаша. Међутим, изгледа да тесалијски великаши нису били задовољни ни овим уговором, па су без борбе прихватили промену власти (1348), споразумевши се са српским царем Стефаном Душаном о условима за очување стечених позиција. Зато је српски цар морао да у повељама заклетвом гарантује својим новим поданицима како раније стечене привилегије и поседе, тако и оне које им је сам доделио. Сигурно да су овакве захтеве постављали многи феудални господари Тесалије, али нам је из доба Душанове власти остао сачуван само један пример повеље са заклетвом: хрисовуља манастиру Богородице у Ликусади.

Из кратког периода власти Стефана Душана у Тесалији (1348—1355) сачуван је још један грчки акт српске царске канцеларије, хрисовуља манастиру св. Ђорђа у Завлантији (новембра 1348), али се тај документ сасвим разликује од повеље манастиру Богородице у Ликусади. Друга Душанова хрисовуља наводи да је севастократор Јован Анђео одузео манастиру св. Ђорђа село Завлантију и да је тамо затечене парике претворио у војнике (стратиоте). Сада су монаси тражили да нови господар врати село манастиру, а да његови житељи поново постану манастирски парици.[31] Излазећи у сусрет жељама монаха, српски цар им је овом хрисовуљом најпре вратио село Завлантију, а сељацима ранији статус

---

[31] *Соловјев-Мошин* бр. 21, 1—10. О одлуци севастократора Јована Анђела већ смо говорили у претходном поглављу. В. стр. 222—224.

парика.[32] Монаси су од новог господара добили још неке привилегије, пре свега тиме што је село Завлантија ослобођено од свих садашњих и будућих државних дажбина и потраживања (δημοσιακῶν δόσεών τε καὶ συζητήσεων), а мало касније се тај општи порески имунитет преноси на све манастирске поседе. Осим тога у хрисовуљи се одређује да ће игуман Макарије до краја живота остати на челу монашке обитељи, а да ниједан аделфатар без одлуке монаха неће бити примљен у манастир.[33] Тиме Стефан Душан поштује византијску праксу о аделфатима, нарочито уочљиву на Светој Гори, где је члановима братства остављано да одлучују кога ће световњака под тим статусом примити у своју заједницу.[33a]

Хрисовуља манастиру св. Ђорђа у Завлантији нема формулу заклетве, што је сасвим природно, јер то није потврдни царски документ, као на пр. хрисовуља Стефана Душана манастиру Богородице у Ликусади. Повељом од новембра 1348. године српски цар је испунио само једну жељу монаха, вратио им је парике које је преотео севастократор Јован Анђео; зато верујемо да то није једини документ српског цара овом манастиру и да је Стефан Душан после заузимања Тесалије доделио такође једну општу потврдну хрисовуљу манастиру св. Ђорђа у Завлантији, само што тај документ није сачуван.

Данас располажемо са мало грчких повеља Стефана Душана издатих световним и духовним феудалцима Тесалије, али су свакако у праву А. Соловјев и В. Мошин када констатују да је „без сумње у Тесалији било још много више споменика српске владавине, али да су они пропали за време Турака. Нарочито треба жалити што су пропале повеље у корист градова и властеле које су српски владари издавали у великом броју“.[34] Издавачи грчких аката српске владарске канцеларије верују да је у току 1348. године цар Стефан Душан издао повељу и грађанима Фанарија, потврђујући им права и поседе; они претпостављају да су на сабору из 1349, када је објављен први део Душановог законика, тесалијски представници „изнели те повластице као своје захтеве који морају ући у нови законик“.[35] Иако ова запажања добрих познавалаца византијско-српских веза XIV века изгледају вероватна, нису сачувани документи који би их директно потврдили.

---

[32] Исто бр. 21, 13—33. У хрисовуљи су наведена и имена тих сељака: Крачун, Иван, Горг, Капелет, Родес, Глава, Петрица, Арбарик, Добрила и Константин Стефанов. Затим се спомињу стасови: Липавада и Ксакитре, Вранов, Ловачки, Алилујев, Арментохоритов и Вратов.

[33] *Соловјев-Мошин* бр. 21, 51—56.

[33a] *М. Живојиновић*, Аделфати у Византији и средњовековној Србији, ЗРВИ 11 (1968) 249 сл.

[34] *Соловјев-Мошин* LIX. Аутори се позивају на два члана (40 и 124) Душановог законика (уп. Законик цара Стефана Душана, издао *Н. Радојчић*, Београд 1960, 50, 66). Први се односи на хрисовуље и простагме, издаване властели у читавом царству, а други специјално говори о хрисовуљама и простагмама које је Стефан Душан издавао грчким градовима.

[35] *Соловјев-Мошин* LIX. То је још раније наслућивао *Соловјев*, Фессалийские архонты 166 сл.

Српско освајање Тесалије нанело је тежак ударац Јовану VI Кантакузину и знатно пољуљало његов углед у византијском свету, јер је тиме Византија изгубила област која је цару пришла у критичним данима његове борбе за власт (крај 1342). Зато је цар Јован VI Кантакузин, предузимајући прву већу контраофанзиву према изгубљеним територијама у Грчкој, покушао да угрози српску власт и у Тесалији. У последњим месецима 1350. а после коначног обрачуна са зилотима у Солуну, Јован VI Кантакузин предузима војне акције према територијама које је Византији преотео Стефан Душан. Његове чете нападају тврђаве у северној Грчкој, које су чувале залеђе Солуна. Пошто је Стефан Душан био заузет ратовањем на западним границама своје простране државе, акција Јована VI Кантакузина донела је непосредне резултате, па су његови одреди привремено преотели Србима тврђаве у околини Вера и Водена, наиме Старидол, Петру, Соск, Девру, Острово и Нотију. У опису операција каже се да су одреди византијског цара освојили и тесалијске градиће (ἐκ τῶν Θετταλίας πολιχνίων) Ликостоми и Кастри.[36] Та значајна вест сведочи о намери Јована VI Кантакузина да поред освајања неких тврђава у залеђу Солуна, угрози и српску власт у Тесалији запоседањем градова на њеном североисточном крају. План Јована VI Кантакузина био је веома добро замишљен, јер је он намеравао да у ширем фронту нападне на српске поседе у Тесалији а на путу остварења тога циља стајала је тврђава Сервија, која је чувала прилазе Тесалији. Сервију је бранио сам кесар Прељуб, Душанов намесник у Тесалији, чије квалитете истиче Јован Кантакузин, наводећи да је Прељуб био један од краљевих велможа који је владао Сервијом „са осталом Тесалијом" (μετὰ τῆς ἄλλης Θετταλίας). Кесар Прељуб је жилаво бранио Сервију, јер је знао да тиме чува главну препреку Кантакузиновом продору у Тесалију. У своме историјском спису Јован Кантакузин детаљно описује опсаду Сервије, која је остала без резултата.[37]

Неуспех у нападу на Сервију само је привремено прекинуо Кантакузинове планове према Тесалији и осталим поседима Стефана Душана у континенталној Грчкој. Када је после прве етапе ратне кампање против Срба напуштао северну Грчку и враћао се у Солун, Јован VI Кантакузин оставио је у Веру као команданта протовестијара Дипловатаца, док је градове и тврђаве према Тесалији поверио Нићифору Сарантину.[38] Иако је очигледно намеравао да поново пође против српских поседа у Тесалији и осталим деловима континенталне Грчке, Јован VI Кантакузин није то остварио, јер га је спречио долазак самог Стефана Душана, који је брзо интервенисао и за кратко време (1351) поново освојио све тврђаве у северној Грчкој које су одреди Јована VI Кантакузина привремено заузели.[39] У преговорима које је повео са Стефаном Душаном цар Јован VI Кантакузин покушао је узалуд да мирним путем добије

[36] Cant. III, 129 sq.; *Сулис*, Σερβοκρατία 70—72; *Nicol*, Kantakouzenos 73 sq.

[37] Cant. III, 130—133; *Nicol*, Kantakouzenos 73 sq.

[38] Cant. III, 135. *Nicol*, Kantakouzenos 73 sq. сматра да је Нићифор Сарантин био командант у градовима Тесалије.

[39] Cant. III, 136 sq.

Тесалију, тражећи од српског цара да му врати Акарнанију, Тесалију и градове које је држао у Македонији.[40]

Иако је Душанов намесник кесар Прељуб одбранио Тесалију од напада чета Јована VI Кантакузина, српска власт је кратко трајала у овој плодној земљи. Изненадна смрт Стефана Душана (20. децембра 1355) била је непосредан повод за почетак распадања огромне територије Српског царства. Овде нас првенствено интересује судбина Тесалије, земље коју је Стефан Душан 1348. године припојио својој држави. Карактеристично је да је баш Тесалија прва од подложних области отпала од Српског царства, после изненадне Душанове смрти. У малобројним изворима нема података о приликама у Тесалији тога времена, као ни о држању појединих локалних великаша после смрти српског цара (1355). Свакако да се ситуација у Тесалији компликовала и околношћу да је непосредно после Стефана Душана преминуо и кесар Прељуб, српски намесник у Тесалији, човек који је са својим одредима и припојио Тесалију Српском царству.[41] Оскудни подаци Јована Кантакузина не дозвољавају да се нешто више каже о нестанку кесара Прељуба, да ли је умро природном смрћу или је убијен. Али без обзира на то у сваком случају остаје чињеница да је овим губицима власт Српског царства у Тесалији претрпела брзи слом.

2. *Акција деспота Нићифора II Анђела у Тесалији (1356—1359)*

Нестанак српског цара Стефана Душана, а убрзо после њега и намесника Тесалије кесара Прељуба, пружили су неочекивану прилику неким заинтересованим феудалцима да окушају срећу и да узму власт над Тесалијом. Међу околним господарима најмоћнији је био Душанов полубрат Симеон Палеолог, намесник у Епиру, који је имао много присталица, па је, како каже сам Јован Кантакузин, намеравао да приграби власт у читавој Душановој држави. Зато је млади цар Урош заратио против свога стрица; Душанова удовица царица Јелена, која је присвојила мном градове, није у том рату учествовала.[42] Широке политичке амбиције одвеле су Симеона Палеолога ка централним областима Српског царства, где је он покушао да угрози власт Душановог наследника Уроша I (1355—1371).

[Убрзо после] крупних промена у Српском царству, у Тесалији се изненада појављује деспот Нићифор II Анђео, зет цара Јована VI Кантакузина.[43] Свакако да је деспот Нићифор II Анђео сматрао да му као леги-

---

[40] Ibid. III, 150.

[41] Ibid. III, 315. *Сулис*, Σερβοκρατία 72 сматра да је кесар Прељуб умро последњих дана децембра 1355. или почетком 1356. године.

[42] Cant. III, 314.

[43] О личности и каријери деспота Нићифора II Анђела пре 1356. године уп. *Ферјанчић*, Деспоти 75—77; *Polemis*, Doukai 99.

тимном потомку епирске владајуће породице припада право на власт у Тесалији, а запоседање те области значило би само први корак у преузимању власти над областима средње и северне Грчке које су некада припадале епирској владајућој кући Анђела. Неочекиване и бурне промене у Српском царству затекле су деспота Нићифора II Анђела у трачком приморском граду Еносу, одакле је он бродовима кренуо у Тесалију и овде за кратко време постигао изванредан успех. Деспот је освојио целу Тесалију, јер су му радо прилазили тамошњи становници, напуштајући српску власт.[44]

Поред наведених вести Јована Кантакузина о акцији деспота Нићифора II Анђела говори и нешто каснија Јањинска хроника, доносећи низ интересантних појединости. Погрешно наводећи да је Нићифор II Анђео кренуо из Цариграда, писац хронике јасно наглашава да је деспот намеравао да преузме области које су му по наследном праву припадале (πρὸς δὲ καὶ τὴν πατρῷαν ἀρχὴν εἰληφώς, ἤτοι τὸ δεσποτάτον). По доласку у Тесалију деспот Нићифор II Анђео успео је да окупи Ромеје (Грке) не само из Тесалије, већ и из Етолије: Ромеје из Тесалије отерала је српска власт, а из Етолије окрутност Албанаца. Приликом доласка у Тесалију деспот Нићифор II Анђео затекао је у Трикали Прељубову удовицу Ирину са сином, тако да је она морала да напусти Тесалију.[45] За то време Симеон Палеолог налазио се у Костуру са 4—5000 присталица Ромеја, Срба и Албанаца, одакле је кренуо према границама Србије (πρὸς δὲ τὰ τῆς Σερβίας ὅρια).[46]

Тако је деспот Нићифор II Анђео брзо остварио своје смеле планове и освојио Тесалију. Пошто нас овде интересују само догађаји из тесалијске историје, оставићемо по страни друге успехе деспота Нићифора II Анђела, којима је његова власт проширена и на неке суседне области.[47] Сачувани изворни подаци о брзој и успешној акцији Нићифора II Анђела упућују на закључак да је деспот наишао на добар пријем у Тесалији, пре свега код грчких феудалаца који, и поред Душанових напора да их

[44] Cant. III, 315. Када је Нићифор II Анђео извео своју акцију против њега је устао један од његових људи, неки Лимпидарис. Он је отишао у Енос, одакле је морала да побегне Нићифорова супруга Ана, ћерка Јована VI Кантакузина: прво је отишла у Цариград, где је пријатељски дочекана од цара Јована V Палеолога, а онда је пошла у Тесалију своме супругу, који је већ господарио том облашћу, као и градовима у Акарнанији. Cf. Cant. III, 316 sq.

[45] После бекства из Тесалије Ирина се удала за Радослава Хлапена, господара Вера. Cf. *Loenertz*, Notes sur le règne 393.

[46] *Estopañan* II, 36 sq.; *Вранусис*, Χρονικόν 75—79. О овој акцији cf. *Hopf*, Geschichte I, 392 sq.; *Романос*, Δεσποτάτον 75; *Ферјанчић*, Деспоти 77; *Nicol*, Meteora 60 sq.; *Polemis*, Doukai 99; *Р. Михаљчић*, Битка код Ахелоја, Зборник радова Филозофског факултета XI, 1 (Споменица Ј. Тадића), Београд 1970, 271.

[47] О тим успесима говори сам Јован Кантакузин, који бележи да је деспот освојио градове у Акарнанији (Cant. III, 317), као и Јањинска хроника, где стоји да је Нићифор преузео власт τῆς ἐν Ἑλλάδι λέγω Βλαχίας καὶ αὐτῆς τῆς Αἰτωλίας. Cf. *Estopañan* II, 37; *Вранусис*, Χρονικόν 75 сл. Позивајући се на једну одлуку млетачког сената (cf. *F. Thiriet*, Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie I, Paris 1958, 86, No. 317), *Михаљчић*, Битка код Ахелоја 271 верује да је деспор Нићифор II Анђео држао и Кефалонију.

придобије, нису били задовољни српском влашћу. Тешко је рећи да ли је на такво расположење утицало фаворизовање српског елемента за време кратке власти Стефана Душана у Тесалији (1348—1355), јер нема никаквих података о српској власти у овој области, као ни о принципима на којима је она почивала. Та претпоставка би се могла само делимично прихватити, јер је познато да су тесалијски великаши често мењали господаре, свакако у нади да ће од нових владара добити и нове привилегије и поседе. Зато је деспот Нићифор II Анђео брзо и лако освојио Тесалију.

Власт деспота Нићифора II Анђела у Тесалији трајала је кратко, нешто више од 3 године, па су малобројни и подаци о тој занимљивој епизоди тесалијске историје. У хрисовуљи Симеона Палеолога манастиру св. Ђорђа у Завлантији (августа 1359), поред осталих поседа, потврђује се манастирић св. Димитрија са виноградима, њивама, воденицама, баштама и присељеницима, а све је то даровао „блажени брат царства ми деспот господин Нићифор Дука".[48] Иако је то једини податак из докумената о кратком периоду власти деспота Нићифора II Анђела у Тесалији (1356—1359), он је врло карактеристичан, јер сведочи о жељи новог господара да у Тесалији следи примере својих претходника, дајући световним и црквеним феудалцима нове поседе и привилегије. Сигурно је да је деспот Нићифор II Анђео додељивао повеље још неким световним и духовним феудалцима у Тесалији, само што ти акти нису сачувани.

Брзо и лако стечена власт деспота Нићифора II Анђела у Тесалији угрожена је непријатељским држањем албанског становништва, ратоборног елемента који нови господар није успео да придобије. О тешкоћама на које је у Тесалији наилазио деспот Нићифор II Анђео јасно говори Јован Кантакузин. Видели смо да је деспотова супруга Ана, после бекства из Еноса, стигла преко Цариграда у Тесалију, где је првих месеци живела у слози са својим супругом. Међутим, људи из најближе околине наговорили су деспота Нићифора II Анђела да напусти Ану и да се ожени сестром Душанове удовице Јелене. Предлагани брак имао би чисто политички карактер, јер су Нићифорови блиски сарадници очекивали да ће тиме избећи даље непријатељство Срба, као и да ће најзад умирити Албанце, који су задавали велике бриге новом господару Тесалије. Да би остварио планирани брак деспот Нићифор II Анђео одлучио је да супругу Ану пошаље на Пелопонез, где је управљао њен брат деспот Манојло Кантакузин. На путу за Мореју Нићифорову супругу свуда су поздрављали Акарнанци и Албанци, како због њене племенитости, тако и због добрих успомена на њеног оца Јована Кантакузина. Огорчени деспотовим понашањем према узорној и племенитој супрузи, Албанци су запретили Нићифору II Анђелу да ће започети са непријатељствима, уколико не напусти планове о женидби са сестром српске царице. Иако је деспот Нићифор II Анђео изашао у сусрет жељама албанских становника и одустао од брака са сестром српске царице

[48] *Соловјев-Мошин* бр. 31, 34—38.

ипак је убрзо дошло до његовог одлучног обрачуна са Албанцима код Ахелоја.[49]

Свакако да нису тачне све појединости Кантакузиновог опширног извештаја, нарочито не оне о огорчењу и узбуђењу Албанаца због понашања Нићифора II Анђела према супрузи Ани, која је била ћерка самог цара писца. Али тај опис пружа важно сазнање да је деспот Нићифор II Анђео ипак морао да се коначно обрачуна са ратоборним Албанцима. Страхујући да му расположиве војне снаге нису довољне, деспот Нићифор је заврбовао турске најамнике не би ли уз њихову помоћ сломио силу Албанаца, али су ти покушаји остали без резултата. Нићифорови одреди катастрофално су поражени у бици код Ахелоја, а сам деспот је нашао смрт на бојном пољу.[50]

Историјска наука је одавно упознала малобројне податке о власти Нићифора II Анђела у Тесалији и катастрофи која га је задесила код Ахелоја, али досада нису разјашњени неки хронолошки проблеми битке код Ахелоја, као и трајања деспотове власти у Тесалији. У бројним истраживањима о тесалијској историји средине XIV века сукоб код Ахелоја датира се у 1358. годину.[51] Недавно је Р. Михаљчић изнео нове предлоге датирања битке код Ахелоја, а самим тим и трајања власти деспота Нићифора II Анђела у Тесалији. У тој анализи Р. Михаљчић полази од занимљивог хронолошког податка Јањинске хронике да је власт деспота Нићифора II Анђела у Тесалији трајала 3 године, 2 месеца и неколико дана, а да се битка код Ахелоја одиграла 6866., тј. између 1. септембра 1357. и 31. августа 1358. године.[52]

Одређивање трајања владе Нићифора II Анђела у Тесалији имало би пуну вредност само ако бисмо тачно знали када је деспот дошао у Тесалију. Тачан датум тога догађаја није познат, али се он ипак може приближно одредити према читавом развитку збивања почетком друге половине XIV века. Познато је да је Стефан Душан умро 20. децембра 1355. године, а да је убрзо затим нестао и кесар Прељуб, српски намесник у Тесалији. Према томе може се са великом вероватноћом претпоставити да је деспот Нићифор II Анђео кренуо у Тесалију најраније у пролеће 1356. године.[53] Ако одатле рачунамо три године и два месеца, колико је по Јањинској хроници трајала влада Нићифора II Анђела у Тесалији,

---

[49] Cant. III, 317; *Романос*, Δεσποτάτον 75 сл.; *Којазидис*, Χρονικόν 76.

[50] Cant. III, 318 sq.; *Estopañan* II, 37; *Hopf*, Geschichte I, 329 sq.; *Романос*, Δεσποτάτον 76 сл.; *Којазидис*, Χρονικόν 76 сл.; *Estopañan* I, 121; *Nicol*, Meteora 61.

[51] *Hopf*, Geschichte I, 392 sq.; *Романос*, Δεσποτάτον 76 сл.; *Јиречек*, Историја I, 229; *D. Zakythinos*, Le despotat grec de Morée, Paris 1932, 104; *Ферјанчић*, Деспоти 77; *Острогорски*, Историја 496; *Polemis*, Doukai 99.

[52] *Estopañan* II, 37.

[53] *Михаљчић*, Битка код Ахелоја 273. Још је *Estopañan* I, 120 нагласио да је Нићифор II Анђео кренуо у Тесалију почетком 1356. године, док *Сулис*, Σερβοκρατία 73 тај датум помера у пролеће исте године, али ниједан од ове двојице истраживача не образлаже ову хронологију. *Polemis*, Doukai 99 даје сасвим широку хронологију: 1355/6. годину, док *Nicol*, Meteora 61 изгледа сматра да је Нићифор II Анђео непосредно после смрти Стефана Душана кренуо у Тесалију, јер каже да је деспот погинуо почетком 1359. године.

излази да је деспот погинуо у сукобу са Албанцима почетком лета 1359, а свакако између фебруара и августа те године, када је Симеон Палеолог издао своју прву хрисовуљу манастирима у Тесалији.

Међутим, у овој логичној хронолошкој конструкцији озбиљну сметњу чини околност да се у тексту Јањинске хронике каже да је сукоб код Ахелоја био 6866, тј. између 1. септембра 1357. и 31. августа 1358. године, што би, према наведеном трајању власти Нићифора II Анђела у Тесалији, значило да је он дошао у ову област још пре смрти српског цара. Да би отклонио тај несклад хронолошких индиција К. Хопф је предложио да се у подацима Јањинске хронике уместо 3 чита 2 године и два месеца, чиме би се све довело у склад.[54] Сагласни смо да се датум Јањинске хронике у целини не може примити, али ако треба нешто у њему мењати, то се пре може учинити са последњим словом наведене године. Још је Ц. Естопањан предложио да уместо слова ς' треба да стоји ζ', што би дало 6867, тј. 1358/9. годину.[55] Ако узмемо у обзир ову исправку, као и већ наведене хронолошке елементе, можемо закључити да је битка код Ахелоја била у лето 1359, а свакако између фебруара и августа те године.[56]

Неочекивани слом власти деспота Нићифора II Анђела изазвао је нове покрете и промену политичке власти у Тесалији. Нови претенденти појавили су се међу суседним владарима, од којих је најефикаснији био Душанов полубрат Симеон Палеолог. Он је освојио Тесалију, која је тако поново измакла контроли Цариграда.

3. *Власт Симеона Палеолога и Јована Уроша у Тесалији (1359— с. 1373)*

Брзи крај власти деспота Нићифора II Анђела у Тесалији пружио је шансу Симеону Палеологу, полубрату преминулог српског цара, да оствари макар део својих смелих политичких планова. Изненадна Душанова смрт затекла је Симеона Палеолога на положају намесника у Епиру а он је, према речима Јована Кантакузина, имао далекосежне амбиције, желећи да преузме власт над читавом државом преминулог брата.[57] Овде не можемо описивати читаву каријеру Симеона Палеолога, јер то прелази оквире овог рада[58], па ћемо се позабавити само његовим плановима и успесима у Тесалији.

[54] *Hopf*, Geschichte I, 392 sq.

[55] *Estopañan* I, 120.

[56] *Михаљчић*, Битка код Ахелоја 274 наводи још једну индицију за хронологију битке код Ахелоја и краја власти деспота Нићифора II Анђела у Тесалији: Симеон Палеолог је августа 1359. године даровао хрисовуљу манастиру св. Ђорђа у Завлантији, а то је вероватно његов први документ издат после преузимања власти у Тесалији.

[57] Cant. III, 314.

[58] Симеон Палеолог је син из другог брака краља Стефана Дечанског са Маријом, ћерком паниперсеваста Јована Палеолога. *Papadopoulos*, Genealogie 25 sq., No. 40 сматра да је Симеон Палеолог рођен најраније око 1327, јер је његова мајка Марија Палеолог као дванаестогодишња девојчица удата за српског краља 1325/6.

Док је деспот Нићифор II Анђео освајао Тесалију и суседне области (1356), Симеон Палеолог се у Костуру прогласио за цара, а затим је пошао према северу, покушавајући да оствари своје смеле планове преузимања власти у читавом Српском царству.[59] Претрпевши свакако неуспех у томе подухвату, Симеон Палеолог је одмах после погибије деспота Нићифора II Анђела у сукобу са Албанцима код Ахелоја (лето 1359), кренуо према југу, где је брзо и лако освојио Тесалију. Остваривши први део плана, Симеон Палеолог је настојао да своју власт прошири даље према западу, пре свега на Епир, којим је као намесник управљао још у оквиру Српског царства Стефана Душана (1347—1355). Пошто је оставио породицу у Тесалији, Симеон Палеолог и полази према западу, где га је становништво такође одушевљено дочекало и поздравило као цара. Симеону Палеологу су се тада предали епирски градови Арта и Јањина са још другим тврђавама (μετὰ τῶν λοιπῶν φρουρίων).[60]

Међутим, за тренутак су биле угрожене тек стечене позиције Симеона Палеолога у Тесалији, јер су у суседству те плодне области стајали други господари који су намеравали да искористе смрт деспота Нићифора II Анђела и да уграбе који део тесалијске територије. У претходном одељку навели смо да је после смрти кесара Прељуба његова удовица Ирина морала да пред одредима деспота Нићифора II Анђела (1356) напусти Трикалу и да се склони према северу. Овде се Прељубова удовица удала за Радослава Хлапена, господара Вера, који је сматрао да му после погибије деспота Нићифора II Анђела такође припада право на Тесалију. Зато се Радослав Хлапен 1359/60. године појављује са војском на северним границама Тесалије и осваја тврђаву Дамасис (Δάμασις) у северној Тесалији, што је приморало Симеона Палеолога да остави Епир и да се журно врати у Тесалију. Али, изгледа да Радослав Хлапен није имао довољно снаге за дужи рат против Симеона Палеолога, тако да је убрзо пристао на мир, по чијим одлукама је задржао само освојену тврђаву Дамасис, док је Иринин син Тома Прељубовић дошао у Трикалу, где је пријатељски дочекан и ожењен са Маријом Анге-

---

године. Око 1350. Симеон Палеолог се оженио Томаидом, ћерком деспота Јована II Орсинија и Ане Палеолог. На фресци лозе Немањића у Пећи (између 1334 и 1337) Симеон Палеолог је приказан као дечак од 10 година, што би одговарало датуму његовог рођења који је предложио А. Пападопулос. На фресци из Дечана (између 1346. и 1347) Симеон Палеолог је насликан само у попрсју. Cf. *Lascaris*, Deux chartes 287, n. 1; *M. Purković*, Byzantinoserbica, BZ 45 (1952) 43—49. Иначе *Ласкарис*, Виз. принцезе 87 сл. наводи податке архиепископа Данила и Григорија Цамблака према којима је Марија Палеолог имала више деце из брака са српским краљем, али и одмах додаје да је познат једино њен син Симеон Палеолог.

[59] На основу нове хронологије битке код Ахелоја (између фебруара и августа 1359) *Михаљчић*, Битка код Ахелоја 274 расправља о акцијама Симеона Палеолога према другим областима, као и о територији коју је он држао пре освајања Тесалије (1359). У лето 1358. Симеон Палеолог се налазио под Скадром, где је одбијен од градских зидина (уп. *К. Јиречек*, Споменици српски I, Споменик САН 11, 1892, 35; Историја народа Југославије I, Београд 1953, 240). Тек после битке код Ахелоја Симеон Палеолог је почео да проширује своју дотада незнатну територију.

[60] *Estopañan* II, 38; *Врanusис*, Χρονικόν 77; *Романос*, Δεσποτάτον 77; *Nicol*, Meteora 62.

лином, ћерком Симеона Палеолога и Томаиде. Венчање је обавио митрополит Ларисе.[61]

Тако је после дужих перипетија Симеон Палеолог успео да 1359/60. године освајањем Тесалије и Епира оствари део својих замашних политичких планова, али је карактеристично да је он показао интерес само за Тесалију, док је области на западу, Епир и Акарнанију, препустио Албанцима, тачније речено двојици феудалаца Ђину Буји и Петру Љошу, које је одликовао титулом деспота. Само је град Јањина остао изузет од власти Албанаца.[62] Тиме почиње један од најзанимљивијих периода средњовековне историје Тесалије, време у коме та плодна земља под независном владом последњих Немањића доживљава више од једне деценије мирног развитка. Но, убрзо је дошла турска опасност, која је донела нова узнемирења становништву Тесалије.

Преузимајући Тесалију, Симеон Палеолог је реализовао део смелог плана образовања новог царства које ће окупити Србе и Грке из крајева континенталне Грчке. Врло је значајно да је Тесалија добила централно место у тој новој држави, а да се седиште Симеона Палеолога налазило у Трикали, о чему сведоче вести Јањинске хронике, а и неких српских средњовековних извора.[63] Пре посматрања периода власти Симеона Палеолога у Тесалији, морамо напоменути да се та епоха по неким основним карактеристикама разликује од ранијих периода тесалијске историје XIII и XIV века, када су разни господари фактички независно владали том земљом. У истраживањима о историји Тесалије почетком друге половине XIV века често се заборавља да је полубрат српског цара био по мајци грчког порекла и да се налазио у сродству са царском породицом Палеолога. Сасвим су тачне и умесне опаске Г. Суботића који истиче да је Симеон Палеолог „двоструке претензије свога престола показивао и потписом који је, поред елемената раније Душанове титуле, истицао и његово порекло из византијске царске породице".[64]

Сам Симеон Палеолог био је дубоко уверен да му по наследству припада право да влада Тесалијом. Зато се у његовој хрисовуљи манастиру св. Ђорђа у Завлантији (мај 1366) и каже да је „царство ми добило по наследству (περὶ τὴν κληρονομιάν) Влахију"[65], а то показује

---

[61] *Estopañan* II, 39 sq.; *Врανусис*, Χρονικόν 78 sq.; *Романос*, Δεσποτάτον 78; *Estopañan* I, 123 (за Дамасис каже „era un castillo en el valle del Titaresios); *Nicol*, Meteora 63; *R. J. Loenertz*, Notes sur le règne de Manuel II Paléologue à Thessalonique 1381/2—1387, BZ 50 (1957)) 390—396. Хлапенова супруга Ирина умрла је свакако пре 1383, јер је св. Атанасије, који је преминуо 1383. године, три године раније (1380) прорекао њену смрт. Cf. *Bees*, Tables généalogiques 210 sq.

[62] *Estopañan* II, 39: *Врανусис*, Χρονικόν 78 сл.; *Estopañan* I, 125 sq.

[63] *Estopañan* II, 37—39; *Љ. Стојановић* Стари српски родослови и летописи, Београд—Сремски Карловци 1927, 80—82. То се, пре свега, каже у Копоринском летопису, насталом пре 1381. године (cf. *Lascaris*, Deux chartes 310—312), али се понавља у бројним другим летописима. Уп. *Стојановић*, Стари српски родослови и летописи 174 сл., 183, 189, 196, 199, 204.

[64] *Г. Суботић*, Почеци монашког живота и црква манастира Сретења у Метеорима, Зборник за ликовне уметности МС 2 (1968) 137.

[65] *Соловјев-Мошин* бр. 34, 13—15.

да је Душанов полубрат желео да своју власт у Тесалији постави на што чвршће темеље легитимности. Са друге стране у хрисовуљи манастиру св. Ђорђа у Завлантији од августа 1359. године Симеон Палеолог подвлачи труд и настојања монаха те обитељи да Трикала — његова природна баштина (ἡ φυσικὴ κληρονομία μου) дође „под подложност (δουλοσύνην) и власт (ὑποταγήν) царства ми".[66] О инсистирању на тим традицијама сведоче титуларне претензије Симеона Палеолога који је узео знаке царског достојанства; већ почетком 1356. године он је у Костуру проглашен за цара.[67]

Дошавши у Тесалију и поставивши своју резиденцију у Трикали (1359) Симеон Палеолог је већ имао титулу цара, што је одмах обезбедило формалну независност његовој тек формираној држави у Тесалији. Из године 1359/60, када је Симеон Палеолог већ држао Тесалију сачуван је у костурској цркви св. Арханђела један занимљив запис који каже да је храм обновљен о трошку јеромонаха Данила а „за царевања Симеона Уроша и његовог сина Јована Дуке". Свакако да је у праву М. Ласкарис који на основу овог натписа сматра да је у то време Симеонов син Јован Урош био „corégent de son père", а да је то постао још 1356. године, када је Симеон Палеолог у Костуру проглашен за цара Срба и Грка.[68] Са територије Тесалије из цркве св. Стефана одавно је познат занимљив натпис[69] који каже да је црква настала „у дане благочестивог нашег цара Симеона Палеолога и благочестиве наше деспине Ане, за епископовања Нила, пресветог митрополита Ларисе".[70] У метеорском манастиру Сретења записано је да је црква подигнута и украшена живописом од стране прота Нила за „царевања благочастивог нашег цара господина Симеона Палеолога и самодржца Ромеја, Србије и Романије Уроша", а за време стагијског епископа Висариона. Натпис је датиран са 6875, тј. 1366—7. годином.[71]

За одређивање титуларних претензија Симеона Палеолога могу послужити потписи његових свечаних повеља — хрисовуља, дакле

---

[66] Исто, бр. 31, 6—9.

[67] *Јиречек*, Историја I, 238 каже да је „Симеон желео да буде наследник свога брата, можда само као савладар свога синовца".

[68] *Lascaris*, Deux chartes 283 sq. Натпис гласи βασιλεύοντος Συμεὼν τοῦ (Οὔρεσι) καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου τοῦ Δούκα.

[69] Историчари су се колебали у локализацији овог натписа између Каламбаке и Трикале. Чини нам се да је у праву *Papachrysanthou*, Inscription 484 која се враћа на старију претпоставку да је натпис из Трикале, јер се у томе граду налазило седиште Симеона Палеолога.

[70] *Н. Гианопулос*, Θεσσαλικὰ ἀνάλεκτα, Ἐπετηρὶς τοῦ Παρνασσοῦ 5 (1901) 191—193; *исти*, Αἱ παλαιαὶ ἐκκλησίαι Τρικκάλων καὶ οἱ δύο Βησσαρίωνες Λαρίσσης, Δελτίον χριστ. καὶ ἀρχ. ἑταιρείας 3 (1926) 29 сл.; *исти*, Αἱ παλαιαὶ ἐκκλησίαι Τρικκάλων (Θεσσαλίας), BZ 27 (1927) 360—362; *Lascaris*, Deux chartes 281—283; *Papachrysanthou*, Inscription 484. (текст натписа гласи: εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως ἡμῶν Σημεὸν τοῦ Παλεολόγου καὶ τῆς εὐσεβεστάτης δεσποίνης ἡμῶν Ἄννης, ἀρχιερατεύοντος Νίλου τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Λαρίσσης). Сви аутори се слажу да је натпис настао између 1355. и 1371. године.

[71] *Lascaris*, Deux chartes 279 sq. Текст натписа гласи: βασιλεύοντος δὲ τοῦ εὐσεβεστάτου ἡμῶν βασιλέως κῦρ Σιμεὼν τοῦ Παλαιολόγου καὶ αὐτοκράτορος Ῥομαίων, Σερβείας καὶ Ῥομανίας τοῦ Οὔρεσι.

врсте докумената чије је издавање спадало у основне прерогативе царске власти. На хрисовуљи манастиру св. Ђорђа у Завлантији, издатој августа 1359. године, непосредно после коначног освајања Тесалије, Симеон Палеолог је потписан Συμεὼν ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων καὶ Σερβείας ὁ Παλαιολόγος.[72] На хрисовуљи епирском великашу Јовану Цафи Урсину Дуки (јануар 1361) налази се исти потпис, само што уместо Σερβείας стоји Σέρβων.[73] На трећој хрисовуљи Симеона Палеолога, дарованој маја 1366. манастиру св. Ђорђа у Завлантији, цар је нешто друкчије потписан: Συμεὼν ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων καὶ Σέρβων καὶ παντὸς Ἀλβάνου Οὔρεσις ὁ Παλαιολόγος.[74] То су једине потписане повеље Симеона Палеолога; поред њих постоји и једна простагма Стагијском скиту (маја 1362), али она сасвим природно нема потпис, већ само менологем.

На основу сачуваних потписа могу се извести неки закључци не само о титуларним претензијама Симеона Палеолога него и о државно-правним концепцијама на којима је почивала његова власт у Тесалији и у суседним областима континенталне Грчке. По многим елементима потписи хрисовуља Симеона Палеолога личе на сличне примере царских повеља цариградске канцеларије Палеолога, али истовремено садрже и неке детаље који показују да је Симеон Палеолог желео да одржи везу и са државно-правним традицијама Српског царства. Међутим, преузимајући византијске државно-правне традиције, Симеон Палеолог отишао је чак и даље од свога полубрата Стефана Душана; познато је да се у потписима Душанових грчких хрисовуља увек јавља термин Романија (Ῥωμανία) уместо Ромеји (Ῥωμαῖοι), уобичајеног за византијске царске повеље[75], док се у потписима на повељама Симеона Палеолога искључиво јавља термин Ромеји, чиме се ти потписи још више приближују узорима византијске царске канцеларије. Ослањање на двоструке државно-правне традиције Византијског а и Српског царства, сведочи о политичким способностима Симеона Палеолога који је покушавао да тиме у Тесалији, а и у другим областима континенталне Грчке, прикупи што више присталица, како међу онима који су желели повратак византијске власти, тако и онима који су имали интерес да чувају тековине власти Српског царства. Свакако да у анализи појединих догађаја из историје власти Симеона Палеолога у Тесалији треба водити рачуна о тим његовим тежњама.[76]

---

[72] *Соловјев-Мошин* бр. 31, 202—204.

[73] Исто бр. 32, 85—87.

[74] Исто бр. 34, 101—103.

[75] О томе в. *Љ. Максимовић*, Грци и Романија у потписима цара Душана, ЗРВИ 12 (1968) 61—78.

[76] У ове констатације може на први поглед да унесе забуну натпис, сачуван у опису историје Метеора (крај прве половине XVI века). Ту се каже да је манастир Богородице у Дупијани подигнут средствима Нила βασιλεύοντος τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ πανευτυχεστάτου δεσπότου ἡμῶν κυροῦ Σιμεὼν τοῦ Παλαιολόγου τοῦ Οὔρεσι ἐν Τρίκκῃ, а за време стагијског епископа Висариона 6875, тј. 1366—7. године. Cf. *Heuzey* Mission archéologique 442. Тај натпис је одавно запажен (в. на пр. *Lascaris*, Deux chartes 279 sq.; *Суботић*, Почеци монашког живота 147); примећено је да овде Симеон

Долазак Симеона Палеолога у Тесалију пружио је световним и црквеним феудалцима нову шансу да покушају да осигурају старе поседе и привилегије, а истовремено да стекну и нове. Зато се може претпоставити да је Симеон Палеолог пошао путевима својих претходника и да је утицајним феудалцима Тесалије доделио низ повеља, мада је, као и у осталим сличним случајевима из раније тесалијске историје, сачуван мали број таквих докумената. Прва сачувана повеља Симеона Палеолога феудалним господарима Тесалије потиче из августа 1359, а дарована је манастиру св. Ђорђа у Завлантији, свакако непосредно после преузимања власти у Тесалији. Тај дугачак и врло садржајан документ доноси низ важних података о историји Тесалије почетком друге половине XIV века.

У експозицији хрисовуље наводи се да су монаси манастира св. Ђорђа показали велики труд да Трикала, баштински посед Симеона Палеолога, дође под његову власт, што сведочи да су монаси из Завлантије благовремено стали уз Симеона Палеолога. Рачунајући да су већ тиме заслужили благонаклоност новог господара, монаси су му се обратили са молбом да им изда хрисовуљу која би свим манастирским повељама дала „сталност (τὸ ἀμετάτρεπτον) и непроменљивост (τὸ ἀκλόνητον) хрисовуља и простагми блажених царева, као и осталих повеља оних који су у разна времена господарили овим крајем“.[77] Желећи да одговори тражењима монаха, Симеон Палеолог им је пре свега потврдио поседе и права које су већ имали.[78] Монаси су се пожалили новом господару на сметње које им прави митрополит Ларисе са својим клирицима, који су чак покушали да им преотму земљу од 4 streме. Зато је Симеон Палеолог лично наредио да се изврши истрага и да се види шта им је одузето у дане цара Андроника III Палеолога. Показало се да се тако нешто није догодило, већ да су монаси добили и хрисовуљу, која је одређивала да митрополиту дају само уобичајену поповину (τὸ κανονικὸν σύνηθες), да спомињу његово име у богослужењима, а да ни митрополит ни његови клирици немају право да узнемиравају манастир због његових имања.

Палеолог носи титулу деспота, чак са одговарајућим епитетом пресрећни (πανευτυχέστατος), али та чудна појава није објашњена. При коментарисању овог занимљивог натписа треба имати у виду околност да је он забележен у много каснијем наративном извору; Симеон Палеолог овде има чин деспота који је он добио од цара Стефана Душана и носио до проглашења за цара у Костуру (1356). Писац хронике, свакако неки Грк, сазнао је из локалне традиције доста о Симеону Палеологу и његовим царским претензијама. Међутим, остајући веран византијској царској идеји, писац даје Симеону Палеологу достојанство деспота, мада сигурно зна да је он носио и знаке царске титуле.

[77] *Соловјев-Мошин*, бр. 31, 1—14. Већ на почетку повеље каже се да је игуман манастира „духовни отац царства ми“. Карактеристично је да је манастир св. Ђорђа добио манастирић св. Димитрија од Симеоновог претходника деспота Нићифора II Анђела. Уп. Исто бр. 31, 34—38.

[78] То су: само село Завлантија, имање (ἀγρίδιον) Корвово, манастирић св. Николе у Трикали, метох Богородице Калогеријане, половина Раксе, манастирић св. Димитрија, манастир Христа Спаситеља, кућа (ὀσπίτιον) Коцијанова и виноград у Трикали, затим део покојне Евдокије код Воксисте, који је држао Водесис; поред тога манастиру се потврђују бројни виногради и шума звана Метаксова. Уп. *Соловјев-Мошин* бр. 31, 17—65.

Хрисовуљом Симеона Палеолога одређено је да такво стање треба и да остане.[79] Поред потврђивања поседа, манастир је тражио да се регулише и питање Пигонитовог стаса, са којим су монаси имали извесне тешкоће због аспирација околних поседника који су присвајали делове тога манастирског имања.[80]

Међутим, нови господар Симеон Палеолог морао је да одмах на почетку власти у Тесалији дарује монасима обитељи св. Ђорђа у Завлантији и нове поседе, утолико пре што је то била једна од његових првих повеља тесалијским манастирима. Манастир је раније од Ликостомијске солане добијао 100 модија соли годишње, а сада је Симеон Палеолог монасима даровао и напуштене уделе (ἐξαλειμματικὰ μερίδια) те солане, који су раније припадали Георгију Кариоту и Јовану Теологу; поред тога монаси су добили и Канатов удео у солани Голоса.[81] Осим одлука које регулишу имовинске проблеме манастира св. Ђорђа у Завлантији, хрисовуља Симеона Палеолога садржи и неке занимљиве одредбе о правима и статусу самог манастира: ако умре игуман, монаси имају право да из своје средине изаберу новог старешину, а онда ће он званично бити постављен наредбом цара Симеона Палеолога.[82]

Хрисовуља манастиру св. Ђорђа у Завлантији сведочи о благонаклоном ставу новог освајача Тесалије према једном од најугледнијих и најмоћнијих манастира у тој области. Текст овог документа не садржи имунитетну формулу, сасвим уобичајену за повеље оваквог карактера, којима нови владари потврђују и осигуравају права и поседе феудалних господара. Поред анализе текста, морамо посветити неколико речи и дипломатичким карактеристикама хрисовуље Симеона Палеолога из августа 1359. године, јер у њој има елемената сасвим страних актима византијске царске канцеларије, који су иначе служили као узор за састављање свих грчких повеља у Српском царству, па свакако и оних које је издавао Симеон Палеолог. По извесним чисто спољним особинама повеља Симеона Палеолога не одговара правој хрисовуљи, јер на пр. нема три пута у тексту исписан термин χρυσόβουλλος λόγος у одређеним падежима. Израз χρυσόβουλλος λόγος налази се само на крају текста повеље и то у номинативу.

Треба напоменути да ни сам текст повеље није вешто састављен, што се односи како на распоред одредаба, тако и на њихов садржај.

[79] Исто бр. 31, 65—84. Шта више, овде се каже да су монаси остали „неузнемиравани" у време деспота Јована II Орсинија, а и севастократора Јована Анђела.

[80] Исто. бр. 31, 84—171. О томе поседу и тешкоћама манастира било је говора у претходном одељку.

[81] Исто бр. 31, 171—181. Осим овога на крају повеља манастиру св. Ђорђа потврђено је право власништва на манастирић св. Николе, звани Аркидион, који се налазио код језера званог Језеро, затим три чамца у Мелејима и планина звана Вутура. Уп. *Соловјев-Мошин* бр. 31, 182—193.

[82] Исто бр. 31, 47—51. Вредно је напоменути да се у овом не баш вешто састављеном документу та одредба понавља. Уп. Исто бр. 31, 47—51, 148—152. У поновљеном тексту се каже да ће нови игуман бити потврђен ὁρισμῷ τῆς βασιλείας μου, што су издавачи превели са „повељом царства ми", мада овде реч ὁρισμός има значење наредбе.

Одлуке Симеона Палеолога у корист обитељи св. Ђорђа у Завлантији изнете су без одређеног реда, што доводи до понављања појединих пасуса, или до двоструког додељивања истог поседа.[83] Упозорили смо на неке особености овог документа не да би оспорили или довели у питање његову аутентичност. Напротив, верујемо да баш ти елементи одступања од уобичајених норми сведоче да је хрисовуља Симеона Палеолога манастиру св. Ђорђа у Завлантији (августа 1359) аутентична, а да су наведени недостаци резултат рада једне провинцијске и недовољно уходане канцеларије, која није пре тога имала много прилика да саставља грчке документе, па је и чинила зато извесне омашке.

Друга хрисовуља Симеона Палеолога потиче из нешто каснијег времена (маја 1366) а дарована је манастиру св. Николе у Трикали и св. Ђорђу у Завлантији. Потребно је одмах нагласити да се овај документ сасвим разликује од прве цареве хрисовуље (августа 1359); акт од маја 1366. године је права хрисовуља са свим карактеристикама и одликама те врсте докумената византијске царске канцеларије.[84]

Та подацима врло богата повеља већ на почетку доноси неке занимљиве детаље о успостављању власти Симеона Палеолога у Тесалији. Монаси манастира св. Николе у Трикали били су спремни да се боре за интересе Симеона Палеолога када је он преузимао власт у Тесалији. Игуман манастира јеромонах Јаков[85], велики економ Теодосије и остали монаси показали су „сву покорност (δουλοσύνην), веру (πίστιν) и подложност (ὑποταγήν) и чисту љубав према царству ми", због чега је Симеон Палеолог желео да им се одужи макар и са закашњењем.[86] Царева хрисовуља углавном говори о пиргу који су монаси манастира св. Николе хтели да саграде на уделу Завлантије, а изнад такозване Мелисе (Μέλισσαν) и да тамо досељавају „сиромахе" (πτωχούς).[87] Излазећи у сусрет жељама монаха, Симеон Палеолог наређује да подигнута кула остане у својини манастира св. Николе у Трикали и св. Ђорђа у Завлантији и да буде сматрана „царском и патријаршијском"; монасима се дозвољава да овде насељавају сиромахе. Симеон Палеолог се обавезује да по престанку његове царске власти „ни син мој, ни кћи моја, нити било ко од мојих наследника или од оних који ће временом владати Влахијом" не сме да манастиру одузме наведени пирг.[88]

---

[83] Тако се на пр. два пута говори како ће се бирати и постављати нови старешина манастира, или се два пута додељује шума Метаксова (λόγγος τοῦ Μεταξᾶ), коју је манастир добио простагмом. Уп. *Соловјев-Мошин* бр. 31, 47—51, 148—152, 64—65, 181—183.

[84] После аренге, доста ретке у византијским повељама XIV века, ова хрисовуља има три пута уписано χρυσόβουλλος λόγος у одређеним падежима, затим завршну формулу κράτος и потпис црвеним мастилом који одговара византијским хрисовуљама. Једино у датуму недостаје последња цифра године 687?.

[85] Њега Симеон Палеолог назива „оцем царства ми". Уп. *Соловјев-Мошин* бр. 34, 23—24.

[86] Исто бр. 34, 23—30.

[87] Исто бр. 34, 30—35, Термин πτωχοί односи се свакако на елефтере, најсиромашнију категорију византијских сељака доба Палеолога. Уп. *Г. ОсШрогорски*, Елефтери, Прилог историји сељаштва у Византији, Зборник Филозофског факултета 1, Београд 1949, 45 сл. (= Сабрана дела II, 196 сл.).

[88] *Соловјев-Мошин* бр. 34, 41—53.

Поред овог основног дела документа који решава питање пирга, Симеон Палеолог потврђује манастиру св. Николе у Трикали неке поседе[89], а нарочито недавно стечена имања.[90] Сви ти поседи добили су порески имунитет, наиме ослобођени су од свих пореза и потраживања.[91] Хрисовуља Симеона Палеолога из маја 1366. године садржи и формулу заклетве, у којој се дародавац заклиње Јеванђељем, часним крстом и вођом небеских сила арханђелом Михајлом „да све то има сигурност (στέργον), трајност (τό βέβαιον), постојаност (ἀμετάτρεπτον) и непроменљивост (ἀπαρασάλευτον)".[92] Та заклетва, сасвим неуобичајена за византијске царске документе, јавља се већ и у хрисовуљи цара Стефана Душана манастиру Богородице у Ликусади (новембра 1348), о чему смо већ говорили. Друга хрисовуља Симеона Палеолога (маја 1366) првенствено се односи на манастир св. Николе у Трикали, коме се даје право да у Завлантији подигне пирг, свакако ради заштите манастирских поседа. У документу се говори и о манастиру св. Ђорђа у Завлантији, па се може претпоставити да је пирг у крају Мелисе био својина обе монашке обитељи и да је штитио њихова имања од заједничких непријатеља.

У архиви манастира Метеора чува се још једна повеља цара Симеона Палеолога, издата маја 1362. стагијском скиту у Метеорима. То је простагма (πρόσταγμα τῆς βασιλείας μου), како се назива у самом тексту, мада њен садржај не одговара овој врсти докумената византијске царске канцеларије;[93] ово се опет може тумачити недовољним дипломатичким искуством писара Симеона Палеолога, који нису познавали норме византијске царске канцеларије.

Повеља од маја 1362. године садржи одредбе важне за боље разумевање прилика у Тесалији под влашћу цара Симеона Палеолога. Према одлукама те простагме монаси, који обитавају у пећинама Стагијског скита, треба да живе мирно и да не буду узнемиравани потраживањима кефалије (κεφαλή) у Стагију. Монаси ће са својим поседима остати под влашћу Стагијског скита, а њихова једина обавеза је да плаћају уобичајену дажбину (τὸ κατὰ συνήθειαν τέλος) епископу Стагија. Свакако да монаси нису ово без разлога тражили, јер се одмах наводи да се скиту враћају и пећине које им је одузео „ондашњи кефалија (κεφαλή) Стагија, покојни господин Теодор Орфанојован".[94] Изгледа да су мо-

---

[89] Исто бр. 34, 59—67. То су: трг Дракоентов, који је даровала Котеаницена, затим храм Три Јерарха, воденица и земља.

[90] Исто бр. 34, 67—82. То су: половина Жулијане, коју је даровао Симеон Палеолог и што је приложио покојни Аспиет, затим храм Богородице Милостиве, Глупавови виногради које је даровао велики дукс Архонтица, део Фламулиног поседа код Трикале, манастирић Христа Спаситеља, света Параскева, виногради и куће Косијанове, као и виногради и куће Георгија Теотокиса.

[91] Исто бр. 34, 89—92.

[92] Исто бр. 34, 82—87.

[93] Повеља потврђује неке поседе стагијском скиту, а доноси и важне одлуке о статусу ове монашке заједнице и о њеном односу према световним властима, пре свега према кефалији у Стагију.

[94] *Соловјев-Мошин* бр. 33, 1—30. Теодор Орфанојован био је кефалија још пре доласка Симеона Палеолога у Тесалију (1359), вероватно за време цара Стефана Душана.

наси — испосници, који су проводили пустињачки живот у пећинама изнад Стагија, хтели да се осигурају и од претензија прота Стагијског скита, па један пасус повеље говори и о тим питањима. Симеон Палеолог наглашава да прота Стагијског скита треба да красе узвишене врлине; изабран међу самим монасима који живе у пећинама, он треба да управља скитом на корист како монаха, тако и световњака.[95] Ако међутим неко од монаха из стагијских пећина напусти заједницу и затражи да га прими кефалија у Стагију и то ради смењивања прота скита, он треба одмах да буде враћен монасима и проту, који ће му по канонима судити.[96] На крају повеље набројани су поседи које Симеон Палеолог потврђује пећинама Стагијског скита, а које монаси треба да држе сасвим несметано.[97]

Анализирани документ врло је занимљив, јер сведочи о великој наклоности цара Симеона Палеолога према Стагијском скиту, новом монашком центру Тесалије, који ће касније прерасти у чувене Метеорске манастире. Овде видимо један од првих покушаја да се монаси, расути по пећинама Стагијског скита, обезбеде од покушаја световне власти да поремети њихов испоснички живот и да им угрози већ стечену имовину. Наклоност Симеона Палеолога према Стагијском скиту види се и из тога што он прота Нила назива својим духовним оцем.[98]

Поред ових сачуваних докумената, постоје подаци о још једној повељи Симеона Палеолога. У простагми његовог сина и наследника Јована Уроша (новембар 1372) говори се о простагми Симеона Палеолога који је стагијском проту Нилу даровао манастирић Богородице Дупијанске.[99]

Горе смо претресли неколико докумената који показују да је Симеон Палеолог желео да у Тесалији задобије симпатије световних и духовних феудалаца, чиме би његова власт добила солидну основу. Може се слободно рећи да су то и једини извори о занимљивом и важном периоду власти цара Симеона Палеолога у Тесалији. Поред тога што илуструју политику Душановог полубрата према утицајним феудалцима и манастирима, те повеље дају и неке драгоцене податке о приликама у Тесалији почетком друге половине XIV века.

У простагми Симеона Палеолога Стагијском скиту (маја 1362) спомиње се административни функционер — кефалија Стагија, који би могао да узнемирава монахе — испоснике Стагијског скита — и да их омета у обављању основних дужности.[100] Иако је овај податак доста

[95] Исто бр. 33, 34—68.

[96] Исто бр. 33, 80—91.

[97] Исто бр. 33, 91—115. То су: имање код Метеора, а код св. Тројице, даровано од лариског митрополита Антонија, неких ранијих владара, као и стагијског прота Нила. Осим тога, монаси треба да држе и Кирилову пећину у Микани, коју је по наследном праву имао сам прот Нил.

[98] Исто. бр. 33, 114—115. Тај епитет се у повељи даје и лариском митрополиту Антонију. Уп. Исто бр. 33, 99—100.

[99] Исто бр. 30, 18—20.

[100] Исто бр. 33, 1—7. У повељи се спомиње и кефалија Стагија кир Теодор Орфанојован који је од Стагијског скита одузео неке пећине. Уп. Исто бр. 33, 24—28.

кратак, он ипак дозвољава да се учине извесна запажања о систему административне власти Тесалије у време Симеона Палеолога. Душанов полубрат није желео да много шта мења у организацији власти у Тесалији, преузимајући основне елементе из Византије, а међу њима и кефалије као главне носиоце локалне администрације. Кефалије су у Византији Палеолога основни функционери провинцијске администрације, управници већих или мањих административних области.[101] Те административне принципе преузима и српска власт у грчким областима, па је кефалија Стагија сигурно био управник области око тога града, а може се веровати да су такви локални поглавари — кефалије седели и у другим центрима Тесалије.

Простагма цара Симеона Палеолога Стагијском скиту од маја 1362. наводи неке поседе, дар лариског митрополита Антонија, који у документу има функцију васељенског судије Ромеја (καθολικὸς κριτὴς τῶν Ῥωμαίων).[102] Позната је и једна кратка повеља истог митрополита Антонија, издата Атанасију, ктитору Метеора, коме се потврђују поседи и гарантује њихова безбедност. На крају документа потписан је лариски митрополит Антоније, такође са функцијом васељенског судије Ромеја.[103] Маја 1356. године Арсеније Цамплакон издао је повељу манастиру Ватопеду са даровањем неких поседа; тај документ потврдио је и лариски митрополит Антоније, који овде још нема функцију васељенског судије. Издавач повеље Г. Теохаридис верује да је она настала између 1356. и 1362. године, али нам изгледа вероватније да митрополитов акт треба датирати ближе времену издавања повеље самог Арсенија Цамплакона, чак пре 1359. године.[104] Из овог периода потиче једна повеља стагијског прота Нила (маја 1363), која такође спомиње митрополита Антонија, али без функције васељенског судије.[105]

Како се овај Теодор Орфанојован карактерише као покојник (ἐκεῖνος) ради се о локалном функционеру који се у Стагију налазио пре 1362. године, али се не може одредити да ли је Теодор био кефалија за владе Симеона Палеолога, тј. после 1359. године, или припада још ранијем периоду највероватније времену власти цара Стефана Душана у Тесалији (1348—1355). Без обзира на ову дилему, може се закључити да је Теодор Орфанојован био Грк, који је пришао Србима и као награду добио положај у локалној администрацији Тесалије.

[101] О кефалијама у Византији в. *Максимовић*, Виз. управа 77—100.

[102] *Соловјев-Мошин* бр. 33, 92—96.

[103] *Веис*, Γράμματα No. 4, 18—19. Документ је датиран само јуном XI индикта. Полазећи од чињенице да је Атанасије, ктитор Метеора, умро 1383, издавач повеље Н. Веис сматра да је она настала свакако пре 1383. године. Према забележеном индикту у обзир долазе две године: 1359. и 1374, од којих је тешко изабрати вероватнију. *Bees*, Antonios von Larissa 310 верује да је повеља митрополита Ларисе настала јуна 1359. године. Функција васељенског судије митрополита Антонија чини нам се да одређује и датум издавања повеље. Пошто је митрополит Антоније, наведен у простагми цара Симеона Палеолога од маја 1362. као васељенски судија, у повељи стагијског прота (маја 1363) споменут без те функције, он је само пре тога могао да потпише један акт са тим звањем. Према томе његова повеља Атанасију, оснивачу Метеора, настала је 1359. године.

[104] *Г. Теохаридис*, Οἱ Τζαμπλάκωνες. Συμβολὴ εἰς τὴν βυζαντινὴν μακεδονικὴν προσωπογραφίαν τοῦ ΙΔ'αἰῶνος, Μακεδονικά 5 (1961—3) 133—137.

[105] *Веис*, Γράμματα No. 3, 15.

Ларискки митрополит Антоније има значајно место у историји Тесалије средине XIV века и о њему ће касније бити више речи; овде нас првенствено интересује његова функција васељенског судије. Антоније је дуго био црквени поглавар у Лариси, свакако од јуна 1340. године, када је издао акт о регулисању имовинског спора манастира Богородице Калогеријане.[106] Међутим, тада Антоније још није имао функцију васељенског судије са којом је први пут забележен 1359. или 1362. године, па се поставља питање када је он добио то високо и одговорно звање. А. Соловјев региструје Антонијеву функцију васељенског судије, споменуту у простагми Симеона Палеолога (маја 1362), претпостављајући да је он тај положај имао и за време ранијих господара.[107]

О дужности васељенског судије у Византијском царству исцрпно је расправљао П. Лемерл, па је међу личностима које су тај положај имале навео и митрополита Антонија.[108] Иако се П. Лемерл изричито не изјашњава о пореклу Антонијеве високе функције, очигледно је да верује да је она дошла из Цариграда, јер ларисског митрополита убраја међу васељенске судије у Византији. Полазећи од општих начела да су васељенске судије везани за престоницу, П. Лемерл жели да објасни појаву тих функционера у провинцији, па наводи случај судије потписаног на повељи манастиру Кутлумушу, који је можда правио „une tournée en province".[109] П. Лемерл још није знао за касније објављени документ из 1356. године, где је митрополит Антоније споменут без функције васељенског судије.

Ако се има у виду да је митрополит Антоније постао васељенски судија вероватно између 1356. и 1359, а свакако између 1356. и маја 1362. године, онда се само може сматрати да је ту функцију добио за време власти Симеона Палеолога у Тесалији (1359— с. 1370), или можда, што нам изгледа мање вероватно, у току кратке владе деспота Нићифора II Анђела (1356—1359). Душанов полубрат Симеон Палеолог желео је да његова држава у Тесалији почива на темељима наслеђеним и преузетим из Византије, тако да се у томе периоду у администрацији и организацији управе појављују многи елементи, који су једноставно преузети из Византије. О томе речито сведочи и функција васељенског судије, коју је цар Симеон Палеолог дао ларисском митрополиту Антонију, награђујући га тиме за благонаклон и лојалан став. Врло је значајно да се митрополит Антоније у документима спомиње као васељенски судија Ромеја (καθολικὸς κριτὴς τῶν Ῥωμαίων), што показује јачину византијских државно-правних традиција у држави Симеона Палеолога у Тесалији. Цар је желео да и врховно судство у његовој држави буде организовано по византијским узорима.

---

[106] Ibid. No. 18.

[107] *А. Соловјев*, Судије и суд по градовима Душанове државе, Гласник скопског научног друштва 8—9 (1930) 158.

[108] *P. Lemerle*, Le juge général des Grecs et la réforme judiciaire d'Andronic III, Mémorial L. Petit, Bucarest 1948, 311. Занимљиво је да *Bees*, Antonios von Larissa 314 sq. уопште не коментарише Антонијеву функцију васељенског судије.

[109] *Lemerle*, Le juge général 304.

Изгледа да Антоније није дуго задржао своју високу судску функцију, јер је у повељи стагијског прота Нила (маја 1363) наведен без звања васељенског судије, које је према томе имао између 1359. и 1363. године.[110]

У савременим повељама, основним изворима за историју власти цара Симеона Палеолога у Тесалији, има драгоцених вести о локалним великашима који су благовремено пришли Србима и тако сачували поседе и привилегије. Прва хрисовуља цара Симеона Палеолога манастиру св. Ђорђа у Завлантији (августа 1359) помиње двојицу феудалаца „високородног господина Јована Архонтицу и дукса Георгија Андрицу" који су за време севастократора Јована Анђела (1342—1348) учествовали у истрази око манастирских поседа.[111] Иако хрисовуља Симеона Палеолога везује делатност ове двојице великаша за нешто ранији период, они су свакако у време издавања документа (августа 1359) били у служби Симеона Палеолога: Јован Архонтица има епитет πανευγενέστατος који показује да је био човек близак дародавцу повеље цару Симеону Палеологу. То потврђује друга хрисовуља Симеона Палеолога манастиру св. Ђорђа у Завлантији (мај 1366), где се каже да је винограде Глупава манастиру даровао за гроб „премили брат царства ми велики дукс Архонтица" (μέγας δοὺξ ὁ 'Αρχοντίτζης).[112] Име тога великаша није наведено, али је свакако реч о Јовану Архонтици, грчком феудалцу, споменутом и у првој хрисовуљи цара Симеона Палеолога манастиру св. Ђорђа у Завлантији (августа 1359). Као човек близак цару Симеону Јован Архонтица је од њега добио, између августа 1359. и маја 1366. године, титулу великог дукса; она још није забележена у првој Симеоновој хрисовуљи из августа 1359. године. У документу од маја 1366. године Јован Архонтица је окарактерисан као брат (ἀδελφός) Симеона Палеолога, што такође сведочи о угледу и поверењу које је уживао код цара. Подаци о Јовану Архонтици вишеструко су интересантни; они пре свега сведоче о томе да су грчки великаши Тесалије прихватили нову власт, а вероватно изгледа да је Јован Архонтица пришао још цару Стефану Душану, па је лета 1359. године само прихватио власт његовог полубрата. Случај Јована Архонтице такође показује да је Симеон Палеолог у пуној мери користио прерогативе царске титуле и да је својим оданим људима давао византијска достојанства.

Поред Јована Архонтице о чијој каријери знамо нешто више, повеље Симеона Палеолога спомињу још неке тесалијске великаше. Више пута поменута хрисовуља од августа 1359, међу осталим манастирским поседима, спомиње и виноград од 2 стреме који је купио Котеаниц (Ко-

[110] *Веис*, Γράμματα No. 3, 15.

[111] *Соловјев-Мошин* бр. 31, 125—133.

[112] Исто бр. 34, 71—74. *R. Guilland*, Etudes de titulature et de prosopographie byzantines: les chefs de la marine byzantine: drongaire de la flotte, grand drongaire de la flotte, duc de la flotte, mégaduc, BZ 44 (1951) 230—234 не наводи великог дукса Јована Архонтицу, јер он тај чин није добио из Цариграда. Манастиру се потврђује и посед који је дао ὁ 'Ασπιέτης ἐκεῖνος; то је вероватно великаш из Тесалије, који није пришао Симеону Палеологу, а био је већ покојник у време издавања повеља. Уп. *Соловјев-Мошин* бр. 34, 68—69.

τεανίτζης) и даровао манастиру.[113] Котеаниц је свакако локални великаш, што потврђује друга хрисовуља Симеона Палеолога истом манастиру (маја 1366), наводећи поседе које је манастиру дала „превисокородна Котеаницена (Κοτεανήτζενα)" у монаштву названа Лукијана; то су трг покојног Дракоента, храм св. Три Јерарха, воденице и земља.[114] Котеаницена је супруга, можда удовица Котеаница, споменутог у првој хрисовуљи манастиру св. Ђорђа у Завлантији. Епитет превисокородна (πανευγενεστάτη), који јој се у хрисовуљи придаје, сведочи да је и она, као уосталом и њен супруг, била у добрим односима са царем Симеоном Палеологом. Котеаниц и његова супруга располагали су знатном непокретном имовином, чим су манастиру св. Ђорђа у Завлантији могли да дарују неколико поседа.

Међу поседима манастира св. Ђорђа у Завлантији хрисовуља Симеона Палеолога од августа 1359. године спомиње и винограде у Локови (εἰς τὴν Λοκόβην), а у крају Афрата (ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τοῦ 'Αφρατᾶ), које је поклонио неки Теотокис.[115] Иако ова личност нема никакву титулу, ни неки епитет, који би окарактерисао њену блискост цару Симеону Палеологу, верујемо да је такође у питању локални великаш, јер Теотокис поклања манастиру св. Ђорђа у Завлантији земљишне поседе — винограде. Повеља стагијског прота Нила (1363) спомиње „благородног и славног Луку Комитопула", чак непосредно иза самог цара Симеона Палеолога.[116] И овде је у питању локални феудалац, веома моћан и угледан према датим епитетима, мада је карактеристично да се он у повељи спомиње без икакве титуле.

Натпис из манастира Сретења у Метеорима (1366—7) наводи као ктитора неког Константина, у монаштву Кипријана, који је својим прилозима живописао храм.[117] Према карактеру натписа могло би се закључити да је и тај Константин био локални великаш, који је желео да прилозима за живописање храма Сретења овековечи своје име. На крају прегледа расутих података о великашима Тесалије почетка друге половине XIV века, навешћемо занимљиве вести Дубровачког архива: 21. новембра 1364. године органи републике констатују да су „Nicolaus de Bube, Theodorus Angello de Thessalia, Mens celioth (sic) camararius Blasii Sebasto crator" изјавили да су за рачун свога господара Блажа примили од дубровачке владе 200 златника као део дуга који је Блаж потраживао у Дубровнику за продају проса.[118] Остављајући по страни питање идентификације личности севастократора Блажа[119], морамо

[113] Исто бр. 31, 61—63.

[114] Исто бр. 34, 59—65. Сама Котеаницена подигла је цркву св. Три Јерарха воденице и земља плаћали су годишњи порез епископу Трикале.

[115] Исто бр. 31, 51—54. Спомиње се виноград од 6 стрема εἰς τὴν 'Ραπηναίαν који је засадио Вратесис, вероватно ситнији локални великаш.

[116] *Веис*, Γράμματα No. 3, 15.

[117] *Суботић*, Почеци монашког живота 150 сл.

[118] *B. Krekić*, Dubrovnik (Raguse) et le Levant au moyen âge, Paris 1961, 205, No. 251.

[119] О томе в. *Б. Ферјанчић*, Севастократори и кесари у Српском царству, Зборник Филозофског факултета XI, 1 (Споменица J. Тадића), Београд 1970, 262, н. 53.

признати да остаје сасвим загонетна личност Теодора Анђела из Тесалије, човека севастократора Блажа. Тешко је поверовати да је у питању неки великаш из Тесалије средине XIV века, јер се Теодор Анђео налази у служби господара чији поседи свакако нису били у Тесалији.

Иако располажемо са малим бројем извора за историју Тесалије почетка друге половине XIV века, ипак и њихови подаци говоре о великашима Тесалије који су пришли цару Симеону Палеологу и тиме стекли његову особиту наклоност. Брзе промене политичке власти у Тесалији средином XIV века доводиле су локалне великаше у деликатну ситуацију и захтевале од њих благовремену политичку реакцију; прихватањем нових господара они су обезбеђивали стечене поседе и привилегије. Међу локалним феудалцима, који су после 1359. године правовремено пришли цару Симеону Палеологу, било је доста Грка, свакако и оних који су већ раније прихватили власт цара Стефана Душана. Нажалост, извори бележе само мали број оваквих случајева.

Документи из средине и друге половине XIV века дају доста занимљиве податке о црквеној организацији Тесалије. Овде ћемо обратити пажњу на извесне елементе црквене организације Тесалије из времена српске власти (1348—1370), а и из година које непосредно претходе томе периоду тесалијске историје. Политичка самосталност Тесалије у другој половини XIII и почетком XIV века створила је потребу образовања црквеног центра који би управљао читавим црквеним животом те области. Још из времена раног хришћанства Лариса је била најугледнији црквени центар Тесалије, тако да је њен митрополит имао титулу егзарха Тесалије и целе Хеладе.[120] Лариска црквена организација сачувала је тај углед и положај током српске власти у Тесалији, само што је, изгледа, лариски митрополит преместио своју резиденцију у Трикалу, где се уосталом налазио и политички центар Тесалије тога времена.[121]

Као центар црквеног живота Тесалије митрополија у Лариси имала је под својом јурисдикцијом велики број епископија, расутих скоро по читавој Тесалији. У документу цариградског патријарха Филотеја (септембар 1371) наводе се следеће епископије, потчињене митрополиту Ларисе: Димитријада, Фарсала, Домокос, Ламија, Језеро, Лидорики, Водоница, Стами, Трикала, Доменика, Катрија, Гардики, Перистера, Радовисдија, Пацуна и Весена.[122] Тај списак показује да се и у другој половини XIV века још водило рачуна о политичким границама тадашње Тесалије, мада се оне не поклапају увек са природно-географским међама ове области. Зато овде митрополит Ларисе има под својом јурисдикцијом и епископије неких градова који у географском смислу не спадају у Тесалију.

Поглавари лариске цркве уживали су велики углед у Тесалији и било би интересантно утврдити које су све личности заузимале положај

[120] О томе в. стр. 48. сл.

[121] *Philippson*, Thessalien 124; *Bees*, Antonios von Larissa 315; *Papachrysanthou*, Inscription 485.

[122] M. M. I, 587 sq.; *Гианопулос*, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι 255 sq.; Исти Ἡ ἐπισκοπὴ Βεσαίνης ἐν Θεσσαλίᾳ, Εἰς μνήμην Σπ. Λάμπρου, Атина 1935, 199.

лариског митрополита у овом бурном периоду историје XIV века. Значајно је нагласити да је ларису митрополитску столицу кроз неколико деценија држао један човек — митрополит Антоније, чије се име среће у документима између 1340. и 1363. године. Говорећи о власти Палеолога у Тесалији (1332—1348) више пута смо анализирали податке из повеље лариског митрополита Антонија, издате јуна 1340. године поводом сметњи које је манастир Калогеријане код Трикале имао око неких поседа.[123] Међутим, тај лариски митрополит Антоније познат је и из знатно каснијих повеља. Као што смо видели у простагми Симеона Палеолога Стагијском скиту (маја 1362) као дародавац наводи се лариски митрополит Антоније и то са функцијом васељенског судије.[124] Из нешто каснијег времена потиче повеља стагијског прота Нила (маја 1363) која такође спомиње лариског митрополита Антонија, али без функције васељенског судије.[125] Поред ових спомена митрополита Антонија у неким документима из средине XIV века, сачувана је још једна његова повеља: убрзо после маја 1356. године митрополит Антоније потврђује повељу Арсенија Цамблакона који је манастиру Ватопеду даровао неке поседе.[126]

Подаци наведених докумената јасно говоре да је митрополит Антоније седео у Лариси најмање током две деценије, између 1340. и 1363. године.[127] Тај високи прелат средине XIV века представља многоструко занимљиву личност. Остављајући по страни његову функцију васељенског судије, о којој смо већ говорили, изнећемо неке друге значајне чињенице о личности митрополита Антонија. Пре свега, карактеристично је да је Антоније више од две деценије стајао на челу ларисе митрополије, и то у једном бурном периоду историје Тесалије, испуњеном честим и наглим политичким променама. Антоније је постао митрополит Ларисе, а тиме и црквени поглавар целе Тесалије, пре јуна 1340. године, дакле за време власти Цариграда у овој области. У току свог дугог понтификата у Лариси Антоније је променио низ политичких господара: прво је то био севастократор Јован Анђео (1342—1348), који је управљао Тесалијом у име Јована Кантакузина; затим су се један за другим ређали српски цар Стефан Душан (1348—1355), деспот Нићифор II Анђео (1356—1359) и најзад Симеон Палеолог (1359— с. 1370), за чије владе Антоније добија и високу функцију васељенског судије. Све те промене Антоније је успешно пребродио и остао на своме истакнутом положају у Лариси. Лариски митрополит је био веома активан и на литерарном пољу, оставивши

---

[123] *Веис*, Γράμματα No. 18.

[124] *Соловјев-Мошин* бр. 33, 92—96.

[125] *Веис*, Γράμματα No. 3, 15.

[126] *Г. Теохаридис*, Οἱ Τζαμπλάκωνες. Συμβολὴ εἰς τὴν βυζαντινὴν μακεδονικὴν προσωπογραφίαν τοῦ ΙΔ'αἰῶνος, Μακεδονικά 5 (1961—1963) 133—137. Г. Теохаридис сматра да је Антоније начинио овај препис између 1356. и 1362. године, али не објашњава чудну околност да лариски црквени поглавар потврђује посед удаљеном светогорском манастиру Ватопеду.

[127] *Bees*, Antonios von Larissa 313; *Papachrysanthou*, Inscription 486; *Lascaris*, Deux chartes 289 наводи да је Антоније био митрополит Ларисе између 1340. и 1362. године.

низ теолошко-реторичких списа.[128] То свакако показује да је митрополит Антоније био човек високог теолошког образовања и са великим литерарним амбицијама, а као такав је могао да пружи знатну идеолошку подршку господарима који су се средином XIV века смењивали на власти у Тесалији. Тешко је претпоставити да је митрополит Антоније остао сасвим усамљен у својој литерарној делатности, већ је вероватно имао низ сарадника, који нам остају непознати.

Поред митрополита Антонија повеље спомињу и друге црквене функционере Тесалије из времена његовог понтификата у Лариси. У акту стагијског прота Нила (мај 1363) о манастиру св. Димитрија у Метеорима наглашава се да је настао вољом „пречасних клирика архоната" (τῶν ἐντιμοτάτων κληρικῶν τῶν ἀρχόντων).[129] Из потписа на крају документа тачно се разабире ко су ти функционери епископије у Стагију. После самог прота Нила потписани су Константин, велики економ епископије, Андроник Унгрос, доместик епископије Стагија и Јован, хијероним епископије Стагија.[130] Свакако да овде нису наведени сви функционери епископије Стагија, већ само најважнији који су учествовали у састављању документа.

Оскудни подаци малобројних извора не омогућују да се реконструише црквена историја Тесалије средином и другом половином XIV века, али се ипак могу наслутити неки њени важни моменти. Није тачно познато докле је учени Антоније остао на челу лариске митрополије, али се обично сматра да га је на томе положају наследио Нил, што се закључује из знатно касније повеље лариског митрополита Јоасафа (октобра 1394).[131] Документ говори о винограду метеорског манастира Теостерикта и у тексту Јоасаф као своју браћу спомиње свете архијереје Антонија и Нила, свакако непосредне претходнике у Лариси.[132]

Тај податак недвосмислено показује да је митрополит Нил[133] био непосредни наследник Антонија на положају поглавара лариске цркве, али се не може тачно одредити време када га је он наследио. Међутим, извесни други подаци савремених извора о Нилу омогућују да се макар приближно одреди хронологија његовог доласка на положај митрополита Ларисе. То је пре свега један натпис из Цариграда (1372/3) који спомиње митрополита Нила.[134] Одавно је познат натпис из Трикале, који

[128] *Bees*, Antonios von Larissa 307—309 наводи да се ти Антонијеви списи налазе у Оксфордском кодексу бр. 66 и кодексу бр. 571 светогорског манастира Ивирона.

[129] *Веис*, Γράμματα No. 3, 15—16.

[130] Ibid. No. 3, 18.

[131] Документ је датиран само са септембром III индикта, што једино одговара 1394. години. Издавач *Веис*, Γράμματα No. 10, 38—39 није покушао да пронађе датум издавања повеље.

[132] Ibid. No. 10, 39. Ту се говори о 4 литра воска који су монаси годишње давали митрополиту Ларисе.

[133] *Papachrysanthou*, Inscription 486, n. 20 добро упозорава да лариског митрополита Нила не треба мешати са истоименим протом Стагијског скита. О каријери овог другог в. *Суботић*, Почеци монашког живота 143 сл.

[134] *Th. Preger*, Inschriften aus Konstantinopel, BZ 8 (1899) 485—489; *Bees*, Antonios von Larissa 311 sq.

смо већ анализирали, а у коме се каже да је црква саграђена у дане цара Симеона Палеолога и царице Ане, као и за време Нила, пресветог митрополита Ларисе.[135] Д. Папахрисанту исправно сматра да је новембар 1372. године terminus ante quem за настанак овог натписа, јер се овде као владар спомиње цар Симеон Палеолог, а познато је да је новембра 1372. Тесалијом већ владао његов син Јован Урош.[136] Сачуван је и акт монахиње Теодуле, у световном животу Котеаницене, која је даровала метеорским монасима посед да саграде келију; у тој повељи издатој по свој прилици јуна 1373. године[136a] споменут је лариски митрополит Нил.[137] Име лариског митрополита Нила забележено је и у повељи од новембра 1381. године, која регулише питања поседа манастира Богородице Великих Врата.[138]

Наведени подаци показују да је Нил непосредно наследио Антонија на челу лариске цркве и да је доста дуго остао на томе положају. Натпис из Трикале казује да је Нил постао митрополит у Лариси још за владе Симеона Палеолога и чини нам се да је у праву Д. Папахрисанту која претпоставља да је Нил био царев поверљив човек.[139] Међутим, Нил је изгледа показао доста политичке вештине, тако да је задржао свој положај и после промена у Тесалији; он стоји на челу лариске митрополије још новембра 1381. године, када је у Тесалији већ увелико обновљена власт Палеолога.

Иако је за владе Симеона Палеолога и његовог сина Јована Тесалија фактички самостална, њен црквени поглавар лариски митрополат одржава контакте са цариградском патријаршијом; шта више, и остале цркве у Тесалији имају веза са Цариградом. Патријарх Филотеј 1365. године шаље неког монаха Луку да се побрине о три мала патријаршијска манастира у Птелеону.[140] На синоду у Цариграду септембра 1371. расправља се о односу између митрополита Ларисе и неког свештеника Теодорета из Трикале. Извештај о њиховом сукобу донели су у престоницу ђакон Георгије Пердикис и монах Мојсије.[141] О односима лариске цркве са васељенском патријаршијом у Цариграду занимљиве податке даје акт патријарха Филотеја од септембра 1371. године. Ту се констатује да је лариски митрополит дошао у Цариград да се жали да због напада варвара и других народа епископи — суфрагани митрополије у Лариси — немају контакта са својим митрополитом. Искоришћујући

[135] *Papachrysanthou*, Inscription 484.

[136] Ibid. 486. *Гианопулос*, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι 260 датира натпис у 1367. годину.

[136a] О хронологији документа в. следећи одељак стр. 266.

[137] *Веис*, Γράμματα No. 24, 98—100. Поред спомена Нила у тексту повеље, од првог потписа сачуван је само део ὁ μητροπολίτης Λαρίσσης, па издавач Н. Веис верује да је то потпис митрополита Нила. Cf. Ibid. 100.

[138] *Heuzey*, Jugement synodal 306—314; *Bees*, Antonios von Larissa 311.

[139] *Papachrysanthou*, Inscription 485. *Lascaris*, Deux chartes 281 сматра да је Нил постао лариски митрополит сигурно пре 1372/3. године и да је имао седиште у Трикали.

[140] M. M. I, 474; *Гианопулос*, Φθιῶτις 23.

[141] M. M. I, 514 sq.

такво жалосно стање, они одбијају да признају права и јурисдикцију ларисног митрополита. Сам лариски митрополит је изјавио да због таквих нередовних прилика не зна колико епископа има под својом јурисдикцијом.

Разуме се да је патријарх Филотеј наредио да епископије у Тесалији треба да остану под јурисдикцијом митрополита у Лариси, а да сви свештеници, монаси и архонти у овим епископијама треба да митрополита Ларисе поштују као свога пастира и учитеља.[142] Ови занимљиви подаци сведоче о слабљењу унутрашње кохезије у Тесалији, свакако под утицајем честих промена политичке власти. Епископи који су стајали под јурисдикцијом митрополита Ларисе показују жељу да се ослободе те зависности, а тадашњи лариски митрополит Нил одлази у Цариград да се патријарху Филотеју пожали на тешкоће које су га снашле и да потражи његову интервенцију.

Малобројни познати моменти из доба власти цара Симеона Палеолога у Тесалији (1359—1370) углавном су записани у савременим грчким документима. Они не казују када је Симеон Палеолог умро и када га је на престолу наследио његов син Јован Урош. Историчари су правили различите комбинације о времену промене власти у Тесалији, претпостављајући да се она одиграла око 1371. године.[143] Без обзира на разлике у детаљима предложене хронологије, новији истраживачки резултати М. Ласкариса дају сигуран terminus ante quem за ову промену: то је новембар 1372. године, када је Симеонов син и наследник цар Јован Урош издао две простагме стагијском проту Нилу.[144]

Наследник Симеона Палеолога и нови цар у Тесалији Јован Урош такође представља недовољно познату личност, о којој савремени извори мало говоре. Пре свега, не зна се ни датум његовог рођења: Д. Никол верује да је Симеонов син рођен око 1349, док А. Пападопулос тај датум помера у време после 1352. године.[145] О каријери Јована Уроша пре преузимања власти у Тесалији ништа није познато. Натпис из цркве св. Арханђела у Костуру (1359/60) каже да је храм обновљен о трошку јеромонаха Данила, а „за царевања Симеона Уроша (Συμεὼν τοῦ [Οὔρεσι]) и његовог сина Јована Дуке (Ἰωάννου τοῦ [Δ]ούκα)".[146] На основу овог натписа исправно се закључивало да је млади Јован Урош још за време живота Симеона Палеолога постао цар и очев савладар, што је сасвим одговарало византијским државно-правним обичајима и традицијама.[147]

---

[142] Ibid. I, 587 sq.

[143] *Hopf*, Geschichte II, 40; *Јиречек*, Историја I, 253 и Archiv für slavische Philologie 33 (1912) 588 сматрао је да је то било после 1369. или 1371. године. *Lascaris*, Deux chartes 278 sq. наводи ове претпоставке, верујући да је К. Јиречек можда у дубровачким документима нашао неки податак о смрти Симеона Палеолога. Изгледа да сам М. Ласкарис сматра да је та хронологија тачна. *Papadopulos*, Genealogie 25 sq., No. 40 наводи да је Симеон Палеолог умро око 1371. године.

[144] Датум издавања ових повеља утврдио је *Lascaris*, Deux chartes 277—285.

[145] *Nicol*, Meteora 64 sq.; *Papadopulos*, Genealogie 26 sq., No. 42.

[146] *Lascaris*, Deux chartes 283 sq.

[147] Ibid. 283 sq.; *Nicol*, Meteora 64.

Пошто је већ за очеве владе крунисан за цара, Јован Урош је после смрти Симеона Палеолога наследио власт у Тесалији. Већ овде, на почетку посматрања те нове етапе историје Тесалије треба упозорити да је недостатак прецизних изворних података доводио многе научнике у недоумицу при покушајима да се реше просопографски проблеми најуже породице цара Симеона Палеолога. Пошто су та питања везана за историју Тесалије друге половине XIV века, морамо их овде поближе размотрити.

Неки истраживачи историје породице Симеона Палеолога веровали су да је Јован Урош био једини Симеонов син.[148] Међутим, савремени извори говоре о још једном његовом сину који је чак владао неким крајем Тесалије. Већ се у Копоринском летопису налази занимљив податак који упућује на закључак да је Симеон Палеолог имао два сина.[149] Поред тога, у историјском делу ученог бенедиктинца Мавра Орбина забележено је да је Симеон Палеолог имао два сина: Дуку и Стефана, а да је старијег Дуку ухватио и ослепео Радослав Хлапен. Мавро Орбин наводи да је други Симеонов син имао поседе у крајевима Тесалије према Мореји и Негропонту, а да је био ожењен Францеском, ћерком господара Месаре и других градова у Романији.[150] Може се претпоставити да је учени Дубровчанин користио неке, данас изгубљене изворе и да је пренео низ тачних података о слабо познатом сину Симеона Палеолога, али свакако подлеже сумњи тврдња да је Радослав Хлапен ослепео млађег сина тесалијског цара.[151]

Полазећи од ових давно познатих и уочених података, историчари су покушавали да у савременим изворима пронађу још неке доказе о постојању другог Симеоновог сина, Стефана. Већ је Н. Беис обратио пажњу на повељу Симеонове ћерке Марије Ангелине (маја 1386), која поред Јована Уроша, у монаштву названог Јоасафа, спомиње још једног Маријиног брата, али без навођења његовог имена.[152] У истраживањима података о другом сину Симеона Палеолога М. Ласкарис је пошао и даље, узимајући у обзир једно место из Јањинске хронике која детаљно описује догађаје у Јањини после убиства деспота Томе Прељубовића (24. децембра 1384). Непознати аутор те хронике каже да су становници Јањине припремали венчање Томине удовице са новим господарем Исаилом Буонделмонтијем: они су из грчке Влахије (ἀπὸ τῆς τῆς Ἑλλάδος Βλαχίας) позвали кесарису (καισάρισσαν), која је дошла са Стефаном (μετὰ τοῦ Στεφάνου) и благословила брак.[153] У ранијем критичком издању

---

[148] В. на пр. *Papadopulos*, Genealogie 26 sq., No. 42.

[149] *Љ. Стојановић*, Стари српски родослови и летописи, Београд—Сремски Карловци 1929, 80—82.

[150] *М. Орбин*, Краљевство Словена, Београд 1969, 45 сл.

[151] У то са правом сумња С. Ћирковић у исцрпном коментару за дело М. Орбина. Уп. *М. Орбин*, Краљевство Словена 311. Међутим, *Nicol*, Meteora 102 sq. као да је склон да верује овим Орбиновим вестима.

[152] *Соловјев-Мошин* бр. 39, 53—54; *Bees*, Tables généalogiques 211; *Lascaris*, Deux chartes 312—314.

[153] *Estopañan* II, 49; *Врануcис*, Χρονικόν 95.

Јањинске хронике израз μετὰ τοῦ στεφάνου дат је малим словима, али је већ М. Ласкарис веровао да овде није реч о владарском венцу (στέφανος) већ о личном имену (Στέφανος), које је носио млађи брат Јована Уроша — монаха Јоасафа — и Марије, удовице деспота Томе Прељубовића.[154] Дакле кесариса из Тесалије — вероватно супруга кесара Алексија Анђела Филантропина[155] — похитала је почетком 1385. године са Стефаном, сином Симеона Палеолога, у Јањину да би присуствовала венчању његове сестре Марије.

Непосредно после ових веома духовитих комбинација М. Ласкариса учињен је још један значајан корак на путу ка упознавању личности Стефана, млађег сина Симеона Палеолога. У историјском спису Шпанца Жерома Зурите, богатом вестима за историју франачке власти у Грчкој, налазе се интересантни подаци о томе да је Јелена Кантакузин, удовица дон Луиса Фадрига од Арагона хтела да своју ћерку (Марију) венча „con un hijo de Xur Simeon Emperador señor de la Valachia". Анализирајући те значајне вести, Р. Ленерц са правом закључује да је овај син Симеона Палеолога био Стефан, познат из других извора, као и из историје Мавра Орбина.[156]

Подаци које смо горе навели нису значајни само зато што допуњују слику о породици цара Симеона Палеолога, већ и због тога што говоре о поседима Стефана Дуке у Тесалији са седиштем у Фарсали. То значи да је Симеонов директни наследник Јован Урош владао само једним делом Тесалије, док је извесне крајеве држао његов млађи брат Стефан. Не може се одговорити на питање како је млађи Симеонов син преузео власт у Фарсали и околини, тј. да ли је ту област добио од оца по неком наследном праву, или је тек после смрти Симеона Палеолога искористио повољну прилику и завладао једним делом Тесалије.[157] Није познато ни докле је Стефан Дука владао овом облашћу.

Иако је можда већ у часу очеве смрти Стефан Дука владао делом Тесалије, ипак је сигурно да је Симеонов главни наследник био Јован Урош, који је титулу василевса добио још за очевог живота. Нажалост, подаци о владавини цара Јована Уроша у Тесалији веома су малобројни, тако да су нам из тога периода познате само неке појединости. Пре свега, сачуване су две кратке простагме цара Јована Уроша, обе издате новембра 1372. године, документи који су тек новијим истраживањима

---

[154] *Lascaris*, Deux chartes 312—314. У новијем издању стоји μετὰ τοῦ Στεφάνου. Cf. *Врaнусис*, Χρονικόν 95.

[155] О томе в. следећи одељак.

[156] *Loenertz*, Athènes et Néopatras 117; *R. J. Loenertz*, Une page du Jérôme Zurita relative aux duchés catalans de Grèce, REB 14 (1956) 159, 163 sq.; *Lascaris*, Deux chartes 315—317; *Орбин*, Краљевство Словена 311 (коментар С. Ћирковића). *Setton*, Catalan Domination 186 такође региструје овај податак, али само каже да је Јелена хтела да своју ћерку уда „to the Serbian Stephen Ducas of Thessaly".

[157] Добар познавалац историје Тесалије *Гианопулос*, Φθιῶτις 72 давно је још тврдио да је последњи српски династ у Тесалији био Стефан Дука Хлапен, господар Фарсале и Домокоса, а да га је овде поставио Јован Урош. Додуше, он је погрешио, тврдећи да се тај господар звао Хлапен. Изгледа да је *Hopf*, Chroniques 530 веровао да је Радослав Хлапен имао сина Стефана.

потпуно објашњени.[158] Те две повеље — простагме састављене су по правилима византијске дипломатике, са низом карактеристика својствених овој врсти царских докумената, као на пр. широк формат хартије, краткоћа текста, послован тон и менологем, исписан црвеним мастилом.

Прва од тих простагми издата је стагијском проту Нилу, кога цар Јован Урош назива „оцем царства ми", а потврђује му посед Кирилове пећине у Микани[159], коју је он имао по баштинском праву (ἀπὸ γονικότητος). Јеромонах Нил је цару Јовану Урошу поднео старе повеље господара Влахије (παλαιγενῆ δικαιώματα αὐθεντευόντων τὴν Βλαχίαν) које потврђују да је он имао тај посед.[160] Излазећи у сусрет жељама прота Нила, цар Јован му је потврдио да може пећину у Микани да држи неометано, а да у томе нико не сме да га узнемирава, било од Ромеја, Албанаца или кога другог.[161] Остављајући по страни имовину прота Нила, позабавићемо се другим подацима простагме Јована Уроша, који могу бити драгоцени за испитивање прилика у Тесалији тога времена. Простагма одређује да Нил треба да посед држи неузнемиравано од Ромеја, Албанаца или било кога другог. Занимљиво је да се овде не спомињу Срби, иако се Јованов отац Симеон Палеолог, бар колико извори показују, током своје владе ослањао на традиције српске државе. Чини нам се да постоји сасвим логично објашњење за навођење одређених етничких категорија: простагма цара Јована Уроша води рачуна о фактичком етничком стању у дотичној области, чије су становништво сачињавали Грци и Албанци, па Јован Урош од њих и штити поседе прота Нила. Додуше, из 1388. године потиче акт цариградског патријарха Нила, који манастиру у Ликусади потврђује ставропигијска права и

---

[158] Старији издавачи *Веис*, Γράμματα No. 1, 9—11, No. 2, 11—13 и *Соловјев-Мошин* бр. 29 и 31 веровали су да се ради о повељама цара Симеона Палеолога, па су на основу датума — новембар XI индикта, ове документе датирали у 1357. годину. Питањем хронологије ових докумената детаљно се позабавио *Lascaris*, Deux chartes 277—280, иако је, како сам наводи, још *Loenertz*, Notes sur le règne 390—396 посумњао да те простагме припадају Симеону Палеологу; своју сумњу Р. Ленерц заснивао је једино на чињеници да је Симеон Палеолог 1359. године завладао Тесалијом, па му је изгледало невероватно да је већ 1357. године издао две повеље. У споменутом раду М. Ласкарис је низом аргумената непобитно доказао да ти акти потичу од Симеоновог сина и наследника Јована Уроша. Како је на њима сачуван датум — новембар XI индикта, аутор их датира у новембар 1372, једине године која у току владе цара Јована Уроша у Тесалији одговара XI индикту. Јер, 1387. године, Јован Урош је већ одавно био монах. Тиме је историјска наука добила два драгоцена документа о иначе тамној епоси владе цара Јована Уроша у Тесалији.

[159] За локалитет Микану *Lascaris*, Deux chartes 300 каже да се налазио „au confluent des fleuves Pénée et son affluent qui descend de la montagne Chassia".

[160] Полазећи од текста друге простагме, о којој ће касније бити речи, *Lascaris*, Deux chartes 291 сматра да у првој простагми иза τὴν Βλαχίαν треба да стоји ἀλλὰ καὶ τοῦ τρισμακαρίστου αὐθέντου καὶ πατρὸς τῆς βασιλείας μου.

[161] *Соловјев-Мошин* бр. 29, 1—25. Текст дословно гласи μὴ παρά τινος τῶν ἁπάντων, ἢ Ῥωμαίων ἢ Ἀλβανιτῶν ἢ ἄλλου τινὸς ἐνοχλούμενος ἢ ἀντιπαρατασσόμενος. Нил је први пут споменут у једном акту из средине XIV века, али као јеромонах и дикеј (δικαῖος) стагијске архиепископије. Cf. *Веис*, Γράμματα No. 21, 88. Пре маја 1362. Нил је постао прот Стагијског скита, а између маја 1362. и 21. маја 1363. године он је простагмом Симеона Палеолога постао игуман манастира Дупијане. Умро је пре новембра 1381. године. Cf. *Lascaris*, Deux chartes 296—299.

каже да нико „било Ромеј, Србин или Албанац“ нема право да узнемирава манастир и да присваја његове поседе.[162]

Друга простагма цара Јована Уроша издата је истог датума (новембра 1372). Стагијски прот Нил замолио је да му се потврди посед манастирића Богородице Дупијанске[163] који је Нил и раније имао „од блажених предака царства ми, а и од преблаженог оца царства ми“. Цар Јован Урош је својом простагмом потврдио јеромонаху Нилу, кога назива „оцем царства ми“, посед манастирића Богородице Дупијанске.[164] Ови једини документи о влади Јована Уроша у Тесалији не доприносе бољем познавању прилика из тога периода, јер се односе само на неке мање поседе стагијског прота Нила, за кога се зна да је био у присним везама са самим царем Симеоном Палеологом. Међутим, те простагме дају јасну хронолошку границу за почетак власти сина Симеона Палеолога: Јован Урош је новембра 1372. године свакако већ наследио оца у једном делу Тесалије.

Најстарији син Симеона Палеолога није дуго владао Тесалијом, јер је брзо одлучио да напусти световни живот и да се као монах Јоасаф повуче у манастир. Датум те важне промене у тесалијској историји XIV века остаје непознат, али постоји бар један вероватан terminus ante quem за тај догађај. Већ смо споменули документ монахиње Теодуле Котеаницене из јуна 1373. године, који као господара Тесалије спомиње кесара Алексија Анђела Филантропина.[165] Осим тога повеља из новембра 1381. године манастиру Богородице Великих Врата међу осталим потписима садржи и потпис Ἰωάννης οὐρέσης ὁ παλαιολόγος ὁ διὰ τοῦ θείου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος μετονομασθῆς Ἰωάσαφ μοναχός“.[166] Свакако су у праву истраживачи који из овог потписа закључују да је Јован Урош пре новембра 1381. године постао монах под именом Јоасаф.[167]

Иако се доста рано повукао у тишину духовног живота, Јован Урош, као монах назван Јоасаф, није остао изолован од политичких догађаја. У суседном Епиру налазила се Марија Ангелина Дукена Палеологина[168], сестра Јована Уроша, удата за господара Јањине деспота Тому

[162] *Сп. Ламброс*, Νείλου Κων/πόλεως σιγίλλιον περὶ τῆς μονῆς Λευκουσιάδος, ΝΕ 6 (1909) 178.

[163] *Lascaris*, Deux chartes 301 се позива на околност да наслов хронике о постанку Метеора говори о τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Δουπιάνου καὶ Σταγῶν καὶ πῶς σήμερον λέγεται τοῦ Μετεώρου. У Метеорима је заиста постојала и стена Дупијани.

[164] *Соловјев-Мошин* бр. 30, 1—25. О садржају ових повеља укратко *Dennis*, Manuel II, 103 sq.

[165] *Веис*, Γράμματα No. 24, 98—100. О датуму тога документа и о хронологији промена у Тесалији в. следећи одељак стр. 266.

[166] *Heuzey*, Jugement synodal 306—312. Потпис је репродуковао *Bees*, Geschichtliche Forschungsresultate 371.

[167] *Bees*, Tables généalogiques 212; *Papadopulos*, Genealogie 26 sq., No. 42; *Lascaris*, Deux chartes 294, n. 1; *Nicol*, Meteora 65, 102 sq.; *Polemis*, Doukai 100.

[168] Марија Палеологина Дукена, ћерка Симеона Палеолога, удала се 1366. године за Тому Прељубовића. Cf. *Н. Веис*, Μετεώρου πίναξ ἀφιερωθεὶς ὑπὸ τῆς βασιλίσσης Παλαιολογίνης, Ἀρχαιολογικὴ ἐφημερίς 1911, 177—185 (погрешно датира брак у 1359. годину); *Polemis*, Doukai 100.

Прељубовића. Када је 24. децембра 1384. Тома Прељубовић изненада убијен од својих најближих људи, Марија Палеологина се нашла у врло деликатном положају, па су становници Јањине довели у град „цара Јоасафа" (τὸν βασιλέα Ἰωάσαφ), који је овде и вршио власт до 31. јануара 1385. године, док у Јањину није дошао Исаило Буонделмонти и венчао се са удовицом убијеног деспота. Писац Јањинске хронике наглашава да су становници Јањине настојали да овим решењем, у коме је учествовао и монах Јоасаф, ублаже последице тираније деспота Томе Прељубовића.[169] Вести Јањинске хронике показују да цар Јован Урош и поред облачења монашке ризе није остао сасвим по страни од политичких збивања, већ је решио да пође у Јањину и да помогне сестри Марији Палеологини, која је после убиства Томе Прељубовића остала сама на власти у томе граду. Из Јањинске хронике се не види колико је монах Јоасаф остао у Јањини, али има индиција да је он напустио град убрзо после венчања Марије Палеологине са Исаилом Буонделмонтијем. Сачувана је занимљива повеља Марије Палеологине (маја 1386) о црквеним предметима, предатим на чување брату монаху Јоасафу; међу тим предметима пре свега се наводи крст деспота Нићифора II Анђела. У име своје, као и супруга Исаила Буонделмонтија, Марија Палеологина изјављује да све те предмете поклања Јоасафу и монасима у Метеорима.[170] Биће да је тада — маја 1386. — монах Јоасаф још увек боравио у Јањини, али да се већ спремао да крене натраг у Тесалију, па је Марија Палеологина желела да му изда акт о поклоњеним стварима. После повратка из Јањине монах Јоасаф се више није мешао у политичка збивања у Тесалији; живео је у Метеорима све до своје смрти, пре 24. фебруара 1423. године.[171]

Одласком цара Јована Уроша са политичке позорнице завршава се период власти породице Немањића у Тесалији, епоха у којој се јасно издвајају две целине. Први период се поклапа са влашћу цара Стефана Душана у Тесалији (1348—1355), када се та земља у правом смислу речи налазила у границама Српског царства, а под управом Душановог намесника кесара Прељуба. После изненадне Душанове смрти, као и смрти кесара Прељуба (1355/6) у Тесалији настају крупне промене: најпре је кратко држи деспот Нићифор II Анђео (1356—1359), а онда она поново долази под власт Немањића Симеона Палеолога (1359— с. 1370). Власт цара Симеона Палеолога у Тесалији ослања се на византијско државно-правне традиције, мада има и елемената наслеђених од раније српске власти. Исто се може рећи и за кратак период власти цара Јована Уроша, али после његовог изненадног повлачења наступају и нове политичке промене у Тесалији, које ову област привремено враћају под скиптар династије Палеолога.

---

[169] *Estopañan* II, 48 sq.; *Врanусис*, Χρονικόν 94; *Романос*, Δεσποτάτον 80 сл.; *Lascaris*, Deux chartes 314.

[170] *Соловјев-Мошин* бр. 39, 1—71. Потпис на документу гласи Μαρία βασίλισσα Ἀγγελίνα Δούκενα ἡ Παλαιολογίνα.

[171] *Bees*, Tables généalogiques 212; *Bees*, Geschichtliche Forschungsresultate 371; *Polemis*, Doukai 100.

ПОСЛЕДЊЕ ГОДИНЕ ПРЕД ТУРСКО ОСВАЈАЊЕ
(с. 1373—1393)

Јован Урош, последњи владар династије Немањића у Тесалији, повукао се под сасвим непознатим околностима из политичког и световног живота, потраживши мир у испосништву и молитвама. У прегледима тесалијске историје друге половине XIV века углавном се кратко констатује да је Јован Урош, повлачећи се у тишину манастирског живота, власт у Тесалији оставио Алексију Анђелу Филантропину, човеку који се у документима из 70-тих и 80-тих година среће као господар ове области, а са високим дворским достојанством кесара.[1] Историчари Тесалије желели су да наслуте и разлоге због којих је Јован Урош одлучио да власт преда баш Алексију Анђелу Филантропину. Из малобројних и оскудних изворних података не може се разабрати порекло новог тесалијског господара Алексија Анђела Филантропина, али је још Н. Веис претпостављао да је он био потомак Јована Анђела, који је управљао Тесалијом у име цара Јована VI Кантакузина (1342—1348).[2] Ту претпоставку покушао је да убедљивије образложи М. Ласкарис, полазећи од податка Л. Халкокондила да је турски султан Бајазит I напао Тесалију „и владаре именом пинкерна у њој".[3] М. Ласкарис верује да учени позно-византијски историчар у њему својственом архаизирању терминологије и стила писања тиме жели да нагласи да су Алексије и Манојло Анђели Филантропини, последњи хришћански владари Тесалије, били потомци неког пинкерна, највероватније Јована Анђела, који је управљао Тесалијом.[4] М. Пурковић сматра да је нови тесалијски господар

---

[1] *Hopf*, Geschichte II, 40 претпоставља да је тада Стефан Дука, брат цара Јована Уроша, добио као посед Фарсалу и Домокос, али погрешно верује да је Стефан Дука син Радослава Хлапена. О доласку Алексија Анђела Филантропина в. *Митрополит Атинагора*, Συμβουλαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ βυζαντινοῦ οἴκου τῶν Φιλαντροπινῶν, Δελτίον ἱστορ. καὶ ἐθνολ. ἑταιρείας I, 3 (1929) 66; *Н. Гианопулос*, Τὰ Μετέωρα. Μελέτη ἱστορικὴ καὶ τοπογραφική, Волос 1926, 43 сл.; *Bees*, Tables généalogiques 212; *Bees*, Geschichtliche Forschungsresultate 371; *Ласкарис*, Ναοὶ καὶ μοναὶ 337 сл.; *Dennis*, Manuel II, 104 sq.; *Теохаридис*, Δύο ἔγγραφα 327.

[2] *Bees*, Tables généalogiques 212.

[3] L. Chalcocandylae historiarum demonstrationes I, ed. *E. Darkò*, Budapestini 1922, 61 sq. (καὶ τοὺς ταύτῃ ἡγεμόνας 'Επικερναίους τοὔνομα)

[4] *Ласкарис*, Ναοὶ καὶ μοναὶ 337 сл. То је, додуше, делимично претпостављао К. Јиречек у детаљној критици историје турског царства Н. Јорге. Cf. BZ 18 (1909) 585 sq.

Алексије Анђео Филантропин био зет цара Јована Уроша, супруг његове ћерке Марије.[5]

Међутим, новији историчари прихватају мишљење да је Марија Радослава Ангелина, супруга кесара Алексија Анђела Филантропина била кћи српског великаша Радослава Хлапена[6], па се мора тражити друго објашњење за одлуку цара Јована Уроша да власт у Тесалији преда Алексију Анђелу Филантропину. Р. Ленерц чак верује да је Марија уствари и донела Алексију Анђелу Филантропину право на власт у Тесалији, јер се она у документима увек наводи поред свога супруга кесара.[7]

Вероватно да је нови господар Тесалије био један од најмоћнијих локалних феудалаца, који је имао довољно снаге и угледа да наметне своју власт осталим великашима Тесалије. С друге стране, није познато како је он преузео власт над Тесалијом, да ли му је, као што се најчешће претпоставља, предао цар Јован Урош, или се можда сам Алексије Анђео Филантропин наметнуо великашима, када су они, после повлачења цара Јована Уроша, остали без господара.

Иако је свакако Алексије Анђео Филантропин наследио цара Јована Уроша у Тесалији, историчари досада нису у малобројним изворима пронашли елементе који би ближе одредили време те значајне промене. Све до најновијих истраживања[8] дају се доста широке временске границе за смену на власти у Тесалији, период између новембра 1372. и новембра 1381. године: са једне стране стоје две простагме цара Јована Уроша као први а и последњи јасан знак његове власти у Тесалији, док на другој страни имамо повељу манастиру Богородице Великих Врата (новембар 1381)[9], која први пут спомиње Јована Уроша као монаха Јоасафа, а истовремено говори и о кесару Алексију Анђелу Филантропину као господару Тесалије. Ми ћемо се више пута обраћати овом садржајном и подацима богатом документу, а овде би желели само да нагласимо да он не представља једини terminus ante quem за важне политичке промене у Тесалији.

За прецизније одређивање времена доласка кесара Алексија Анђела Филантропина на власт у Тесалији изванредан значај има документ ларисног митрополита Нила, који метеорским манастирима потврђује посед за подизање келије као и имање близу храма Три Јерарха. Монасима је те поседе даровала монахиња Теодула (Котеаницена) уз обећање да ће они у службама спомињати њено име, као и њене родитеље. Документ је потписао сам ларисни митрополит Нил, а поред њега у тексту су споменути цар Симеон Урош, као и кесар Алексије Анђео Филантропин

[5] *М. Пурковић*, Принцезе из куће Немањића, Виндсор 1956, 65.

[6] *Loenertz*, Notes sur le règne 393 sq.; *Lascaris*, Deux chartes 321 sq. О правом имену супруге Алексија Анђела Филантропина cf. *Laurent*, Nea Moni 128—130; *R. J. Loenertz*, Un prostagma perdu de Théodore Ier Paléologue regardant Thessalonique (1380—82), ΕΕΒΣ 25 (1955) 172; *Lascaris*, Deux chartes 321 sq.

[7] *Loenertz*, Notes sur le règne 392 sq.

[8] В. на пр. *Lascaris*, Deux chartes 320—322.

[9] У датуму повеље (cf. *Heuzey*, Jugement synodal 314) постоји грешка, јер наведени VI индикт не одговара 6890, односно 1381. години. Полазећи од индикта, издавач Л. Езеј склон је да документ датира у 1382. годину, али нам изгледа оправданије исправити индикт на V, који заиста одговара новембру 1381. године.

са супругом Маријом.[10] На крају повеље стоји да је издата јуна XI индикта, према чему је већ издавач Н. Веис датира у јун 1388. године.[11]

С обзиром на то да у датуму недостаје година, документ се може датирати и у раније време, а у одређивању његове хронологије одлучујући значај има личност лариског митрополита Нила, који је у повељи споменут и потписан. О црквеним поглаварима Ларисе, који су у последњим годинама хришћанске власти под својом јурисдикцијом имали све црквене дијецезе Тесалије, детаљније ћемо говорити на крају овог одељка, а овде ћемо само напоменути да јуна 1388. године Нил, по свој прилици, више није стајао на челу лариске митрополије.

Проучавајући црквену историју средњовековне Тесалије, Н. Гианопулос је у белешци једног рукописа Атинске националне библиотеке (бр. 117) пронашао спомен лариског митрополита Јоасафа (1387), који је и из других докумената познат као директан наследник Нила.[12] Дакле, смена на челу ларисске цркве догодила се свакако пре 1387. године, па се, према томе, ни споменута повеља митрополита Нила не може датирати у јун 1388. године: тада је митрополит у Лариси био већ Јоасаф.[13]

Ревидирајући и померајући датум акта ларисског митрополита Нила, издатог јуна XI индикта, морамо се вратити у јун 1373, јер тој години одговара наведени XI индикт. Тада је по свој прилици настао документ о даровањима монахиње Теодуле Котеаницене метеорским манастирима. Нови датум повеље митрополита Нила има изванредну важност за прецизније одређивање хронологије политичких промена у Тесалији: повлачење цара Јована Уроша и долазак на власт кесара Алексија Анђела Филантропина. Кесар и његова супруга Марија споменути су у акту митрополита Нила, што показује да се цар Јован Урош повукао са власти пре јуна 1373. године. Тиме се знатно сужавају временске границе престанка његове власти у Тесалији на период између новембра 1372., када је последњи Немањић издао простагме стагијском проту Нилу, и јуна 1373. године, када је кесар Алексије Анђео Филантропин већ имао власт у Тесалији. Дакле, наследник и син цара Симеона Палеолога није дуго владао Тесалијом, једва коју годину, после чега се повукао у монашки живот, а његов положај је преузео кесар Алексије Анђео Филантропин.

Иако ништа није познато о условима под којима је Алексије Анђео Филантропин преузео власт у Тесалији, у документима из времена његове владе има елемената који бар донекле карактеришу статус и положај новог господара Тесалије. То је, пре свега, повеља о поседима манастира Богородице Великих Врата (новембар 1381), необично важан документ, богат разноврсним подацима за историју Тесалије друге половине XIV века, па ће он зато у више махова бити предмет наше особите пажње. Овде ћемо анализирати његове податке који осветљавају карактер власти кесара Алексија Анђела Филантропина у Тесалији.

---

[10] *Веис*, Γράμματα No. 24, 98—100.

[11] Ibid. No. 24, 98.

[12] *Гианопулос*, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι 260 сл.

[13] О лариским митрополитима пред турско освајање в. стр. 278—280.

Желећи да поправе стање разорених манастирских метоха, монаси обитељи Богородице Великих Врата обратили су се „божанском брачном пару кесара — Алексију Анђелу и његовој часној супрузи Марији, који су провиђењем Божјим и милошћу моћних, светих и часних господара наших и царева, добили да часно крмане бродом Тесалије“.[14] Дакле, кесар Алексије Анђео Филантропин добио је власт у Тесалији „милошћу светих и блажених наших царева“, што показује да је после повлачења цара Јована Уроша у монашки живот Тесалија, додуше под сасвим непознатим условима, поново дошла под власт Палеолога. Новији истраживачи византијске историје друге половине XIV века уочили су тај важан податак, верујући да плурални облик цареви (βασιλεῖς) подразумева Јована V, Андроника IV, Манојла II и Јована VII Палеологе.[15] Чини нам се да се тиме сувише широко тумачи јасна алузија документа, који под царевима свакако подразумева Јована V Палеолога и његовог сина Манојла II. У време издавања повеље манастира Богородице Великих Врата (новембар 1381) Манојло II Палеолог већ влада Солуном, градом у непосредној близини Тесалије. На основу плуралног облика цареви може се закључити да је нови господар Тесалије Алексије Анђео Филантропин признавао врховну власт не само главног цара Јована V Палеолога, већ и његовог сина Манојла II.[16]

Ту констатацију, важну за разумевање положаја Тесалије у последњим годинама пред долазак Османлија, потврђују још извесни подаци из савремених докумената. У истом акту манастира Богородице Великих Врата (новембар 1381), међу члановима судског тела које одлучује о манастирским поседима, потписан је и пинкерн Теодор Севастопул као „слуга моћног и светог нашег господина и цара“.[17] Повеља епископа Стагија (јануар 1388) о статусу и правима једне келије стагијског скита има на крају и потпис паниперсеваста Стефана Кореса, који је такође „слуга моћног и светог нашег господара и цара“.[18] Зависност појединих великаша и функционера Тесалије према цару окарактерисана је сасвим у духу византијских повеља из доба позног царства, а верујемо да је у оба случаја реч о цару Манојлу II Палеологу који је остваривао своја суверена права над Тесалијом.

---

[14] *Heuzey*, Jugement synodal 306: ἡ θειοτάτη δυὰς τῶν Καισάρων, Ἀλέξιός τε ὁ Ἄγγελος καὶ ἡ σεμνὴ σύζυγος αὐτοῦ Μαρία, θεοῦ προνοίᾳ καὶ ἐλεημοσύνῃ τῶν κραταιῶν καὶ ἁγίων εὐσεβῶν αὐθέντων ἡμῶν καὶ βασιλέων, τὸ τῆς Βλαχίας σκάφος σεπτῶς ἔτυχον πηδαλιουχεῖν.

[15] *Loenertz*, Notes sur le règne 392; *Nicol*, Meteora 66. *Dennis*, Manuel II, 104 sq. каже да је после замонашења цара Јована Уроша Тесалија „had transferred its allegiance from the Serbian to the Byzantine Empire“.

[16] То наслућују *Loenertz*, Notes sur le règne 390 и *Barker*, Manuel II, 46. n. 127. *Dennis*, Manuel II, 104 sq. такође верује да је кесар Алексије Анђео Филантропин био под суверенитетом Манојла II Палеолога, а као потврду наводи податак Л. Халкокондила (I, ed. *Darkò* 48) да је Манојло II Палеолог постао владар Μακεδονίας καὶ Θετταλίας. Такав доказ нам не изгледа убедљив, јер учени Л. Халкокондил под Тесалијом подразумева залеђе Солуна а не Тесалију у правом смислу речи. О томе в. уводни одељак.

[17] *Heuzey*, Jugement synodal 316: ὁ δοῦλος τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως.

[18] *Beиc*, Γράμματα No. 7, 27—29.

У тим годинама постоје и интензивне личне везе између новог господара Тесалије и Манојла II Палеолога, јер из доба Манојлове власти у Солуну (1382—1387) имамо повеље додељене кесару Алексију Анђелу Филантропину. Између 1382. и априла 1387. године Манојло II Палеолог је хрисовуљом потврдио Алексију Анђелу Филантропину посед манастира св. Фотиде, који је кесар већ раније добио повељом деспота Теодора I Палеолога.[19] Друга Манојлова хрисовуља, настала између лета 1382. и јануара 1384. године, потврђује Алексију Анђелу Филантропину тврђаву Колиндрос.[20] Оба та документа сведоче о пажњи цара Манојла II Палеолога према кесару Алексију Анђелу Филантропину који је под његовим суверенитетом владао Тесалијом.

Упоредо са посматрањем односа Алексија Анђела Филантропина према Палеолозима, поставља се и питање његове титуле кесара, коју Алексије има већ у повељи ларисog митрополита Нила (јуна 1373), као и у акту манастира Богородице Великих Врата (новембар 1381), где се чак налази и кесаров потпис (ὁ Καῖσαρ), наводно плавим мастилом.[21] Достојанство кесара има и Манојло Анђео Филантропин, Алексијев наследник у Тесалији. Норме за додељивање највиших дворских чинова у Византији јасно су то право резервисале само за цареве, тако да је Алексије Анђео Филантропин достојанство кесара могао да добије само од цара из породице Палеолога, свакако од Јована V. Пошто је Алексије Анђео Филантропин већ у документу од јуна 1373. године споменут као кесар, он је ту високу титулу добио одмах са преузимањем власти у Тесалији (1372/3), а тиме је формално признао суверенитет Јована V Палеолога.[22]

Тако је после дужег периода власти српске династије Немањића (1348— с. 1373) Тесалија поново дошла под суверенитет Палеолога, врховног цара Јована V а и његовог сина Манојла II, који је као очев савладар владао у Тесалији блиском Солуну. У оквирима маленог Византијског царства, сведеног на незнатну територију југоистока Балкан-

---

[19] *Сп. Лавриоїпис*, Ἔγγραφα περὶ τῆς μονῆς Περιστερῶν καὶ τινῶν μονων Θεσσαλονίκης, Θεολογία 5 (1927) 266 сл.; *Laurent*, Nea Moni 129; *Dölger*, Reg. V, No. 3173a.

[20] *Теохаридис*, Δύο ἔγγραφα 322; *Dölger*, Reg. V, No. 3175b; *Dennis*, Manuel II, 99 sq. Из истог периода потичу и повеље Манојла II Палеолога, којима се тврђава Колиндрос поклања Алексију Анђелу Филантропину. Уп. *Теохаридис*, Δύο ἔγγραφα 322; *Dölger*, Reg. V, No. 3175a.

[21] *Веис*, Γράμματα No. 24, 98—100; *Heuzey*, Jugement synodal 306, 316. Издавач Л. Езеј изричито наводи да је кесаров потпис изведен плавим а остали црним мастилом. Биће да Л. Езеј није тачно разазнао боју кесаровог потписа, јер је познато да су се плавим мастилом потписивали севастократори, а кесари зеленим. Cf. *F. Dölger*, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, München 1948, 90. Уосталом, исти кесар Алексије Анђео Филантропин потписан је зеленим мастилом на документу из августа 1388. године. Уп. *Веис*, Γράμματα No. 6, 24—27.

[22] Из непознатих разлога *R. Guilland*, Recherches sur les institutions byzantines II, Berlin 1967, 35 сумња у византијско порекло кесарске титуле господара Тесалије и додаје да је тешко рећи „s'ils ont reçu ce titre du basileus". Као да се трагови власти Манојла II Палеолога над Тесалијом запажају у рукопису манастира Преображења у Метеорима 1385/6. који је писан διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου βασιλέως. Cf. *Веис*, Χειρόγραφα No. 555.

ског Полуострва, Тесалија је сачувала тај положај све до турског освајања (1393). Нажалост, нису познати ни најосновнији услови под којима је обновљена власт Цариграда у Тесалији, али изгледа да су Палеолози желели да њихова обновљена моћ у тој области почива на државно-правним традицијама карактеристичним за историју Тесалије у позном средњем веку. У другој половини XIII и почетком XIV века, када је Тесалија формално признавала власт Палеолога, њени господари су добијали из Цариграда достојанство севастократора. Јован V Палеолог и његов савладар Манојло II не додељују Алексију и Манојлу Анђелу чин севастократора, већ за степен ниже достојанство кесара, како би новим господарима Тесалије тиме осигурали приближно исти положај и статус који су имали неки њихови претходници. Овде је потребно упозорити на интересантну околност да већ у првој половини XIV века високе дворске титуле севастократора и кесара нестају из византијског живота, па је утолико чудније да нови господари Тесалије добијају из Цариграда стварно угашено достојанство кесара. Можда та чињеница дозвољава макар помисао на могућност да је Алексије Анђео Филантропин знаке кесарског достојанства добио од цара Јована Уроша.

Кесар Алексије Анђео Филантропин влада Тесалијом скоро две деценије (1373—1389/90), али из тога периода познати су само неки моменти, случајно забележени у малобројним изворима. У претходном одељку смо навели да је цар Јован Урош — монах Јоасаф, после убиства Томе Прељубовића (24. децембра 1384), похитао у Јањину да помогне деспотовој удовици а својој сестри Марији да се одржи на власти. Према вестима Јањинске хронике тада је у Јањину кренула и кесариса из грчке Влахије (καισάρισσα ἀπὸ τῆς τῆς Ἑλλάδος Βλαχίας), водећи са собом Стефана Дуку, другог сина цара Симеона Палеолога.[23] Историчари се нису много колебали у претпоставци да је овде споменута кесариса уствари Марија Радослава, супруга кесара Алексија Анђела Филантропина, који је тада већ владао Тесалијом.[24] Свакако да је њена посета Епиру последица жеље кесара Алексија Анђела Филантропина да осигура ближе контакте са новим господарима у Јањини.

Извори пружају још нека обавештења о везама кесара Алексија Анђела Филантропина са новим господарима у Јањини. Деспот Исаило Буонделмонти, други супруг Томине удовице Марије Палеологине, често је ратовао са немирним албанским феудалцима у Епиру који су покушали да угрозе његове позиције у Јањини. За успешан обрачун са овим противницима Исаило Буонделмонти покушао је да нађе савезнике међу суседним владарима, тако да је 1389. године организовао коалицију за борбу против албанског племића Јована Спате. Тада се уз јањинског господара, поред турских најамника из Солуна, нашао и кесар који је дошао из Тесалије (Βλαχίας) и та савезничка војска однела је победу над албанским великашима.[25] Име кесара који је дошао из Тесалије није

[23] *Estopañan* II, 49; *Врanусис*, Χρονικόν 95.

[24] *Bees*, Tables généalogiques 212; *Bees*, Geschichtliche Forschungsresultate 375 sq.; *Lascaris*, Deux chartes 313; *Guilland*, Recherches II, 35.

[25] *Estopañan* II, 49; *Врanусис*, Χρονικόν 98.

наведено, али је овде сигурно реч о Алексију Анђелу Филантропину или можда чак и о његовом наследнику кесару Манојлу. Један или други покушали су да помогну деспоту Исаилу Буонделмонтију у борби против опасних Албанаца, што донекле говори о концепцијама спољне политике последњих хришћанских господара Тесалије, који у савезу са суседима траже ослонац у борби против заједничких непријатеља.[26]

Подаци из наративних извора нису једина обавештења о влади кесара Алексија Анђела Филантропина у Тесалији. У већ цитираном акту манастира Богородице Великих Врата (новембар 1381), међу манастирским поседима, наводи се виноград Пластара, величине 6 модија, који се налазио ἐντὸς τοῦ δεσποτικοῦ μοναμπελίου, посед за који је кесар, свакако Алексије Анђео Филантропин, дао монасима у замену виноград који је засадио Анђео (ὃ ἐφύτευσεν ὁ Ἄγγελος).[27] Дакле, тесалијски господар учествује у размени поседа са споменутим манастиром, уступајући му виноград који је засадио неки његов предак.

Сачуван је и занимљив акт самог кесара Алексија Анђела Филантропина (август 1388) који решава спор око келије Богородице у Пигади. У акту се каже да су метеорски монаси „дошли и замолили царство ми (τῇ βασιλείᾳ μου)", у присуству пречасних његових архоната (τῶν πανευγενεστάτων ἀρχόντων αὐτῆς), да могу да несметано држе келију Богородице у Пигади, посед који су им оспоравали монаси Стила. Пошто су метеорски монаси показали и тестамент покојног архимандрита и јеромонаха Макарија, одлучено је да треба несметано да поседују наведену келију. Повеља Алексија Анђела Филантропина интересантна је и са дипломатичке стране, као један од ретких кесарских докумената. Она се у тексту назива хоризма (ὁρισμός) чак и ὁ παρὼν κρητήκοος καὶ δικαιοτικὸς ὁρισμὸς τῆς βασιλείας μου, а има и формулу „царство ми" (ἡ βασιλεία μου) која одговара Алексијевом високом чину кесара. На крају документа је и кесаров потпис зеленим мастилом: Ἀλέξιος Ἄγγελος Καῖσαρ.[28] Овде се кесар Алексије Анђео Филантропин, окру-

---

[26] *Hopf*, Geschichte II, 101 sq. региструје ове вести, али не каже да ли је та кесар Алексије Анђео Филантропин или његов наследник Манојло. *Loenertz*, Une page de Jérôme Zurita 166 без резерве верује да је у питању Алексије Анђео Филантропин, док *Estopañan* I, 171 дозвољава и могућност да се ради о његовом наследнику кесару Манојлу Анђелу Филантропину.

[27] *Heuzey*, Jugement synodal 310, 314.

[28] *Веис*, Γράμματα No. 6, 24—27; *Nicol*, Meteora 108. Треба споменути да је Алексије Анђео Филантропин издавао неке повеље институцијама и манастирима изван Тесалије. У питању је Нови Манастир (Νέα Μονή) у Солуну, основан у трећој деценији XIV века. Cf. *Г. Теохаридис*, Ἡ Νέα μονὴ Θεσσαλονίκης, Μακεδονικὰ 3 (1953—55) 339; *V. Laurent*, Le métropolite de Thessalonique Gabriel (1397—1416) et le couvent de la Νέα Μονή, Ἑλληνικά 13 (1954) 241—245. У архиву светогорске Лавре св. Атанасија чува се препис повеље Алексија Анђела Филантропина (јануар 1384) солунском Новом Манастиру, коме се додељује градић (κάστρον) Колиндрос, а њега је кесар добио актом цара Манојла II Палеолога и његовог брата деспота Теодора I. Cf. *Теохаридис*, Δύο ἔγγραφα 321—324. Постоји још једна Алексијева повеља солунском Новом Манастиру, издата децембра 1389. године, која монасима уступа манастирић св. Фотиде у Солуну. Алексије Анђео Филантропин добио је тај посед повељом деспота Теодора I Палеолога а потврђен му је од стране цара Манојла II Палеолога. Cf. *Laurent*, Nea Moni 129 sq.; *Теохаридис*, Δύο ἔγγραφα 328; *Dennis*, Manuel II, 100.

жен локалним великашима (архонтима), јавља као арбитар у решавању имовинских спорова у Тесалији. Та питања он решава без икаквог позивања на Палеологе, чију је власт формално признавао.

Малобројни подаци наративних и дипломатичких извора не дозвољавају да се ближе одреди докле је кесар Алексије Анђео Филантропин владао Тесалијом, али је сигурно да он није остао господар те области до њеног пада у руке Османлија.[29] Хронолошке оријентације ради треба нагласити да се кесар Алексије Анђео Филантропин као господар Тесалије не спомиње после августа 1388. године, када је издао повељу Метеорима, док се с друге стране његов наследник кесар Манојло Анђео Филантропин јавља као владар Тесалије у документу из 1392/3. године. То упућује на закључак да је негде око 1390. године дошло до промене на власти у Тесалији.[30]

О наследнику кесара Алексија Манојлу Анђелу Филантропину савремени извори дају врло мало података. У повељи лариског митрополита Јоасафа (1392/3) каже се да су метеорски монаси дошли њему и кесару Манојлу Анђелу Филантропину са молбом да им се додели манастирић св. Димитрија у Дупијани, који је подигао стагијски прот Нил, оставивши га Метеорима. Кесар Манојло Анђео Филантропин и митрополит Ларисе пресудили су да монаси Метеора треба да држе тај манастирић по тестаменту прота Нила, а да их нико у томе не узнемирава „ни господар који се убудуће затекне, а ни црквени архијереји" (οὔτε παρὰ τοῦ κατὰ κερὸν εὑρισκομένου αὐθέντου, οὔτε παρὰ τῶν τῆς ἐκκλησίας ἀρχιερατευώντων). На крају повеље, коју је потписао сам митрополит Јоасаф, каже се да је настала у присуству „светог нашег господара кесара господина Манојла Анђела Филантропина".[31] Подаци документа лариског митрополита Јоасафа показују да је између лета 1388. и 1392/3. године кесар Манојло Анђео Филантропин преузео власт у Тесалији, али се не може одредити степен његовог сродства према претходном господару ове области.[32]

Поред ових података, и повеља цариградског патријарха Антонија (јануар 1394) позива се на акт „пресрећног кесара" што се свакако односи на Манојла Анђела Филантропина, који је непосредно пред турско

Те повеље показују да је кесар Алексије Анђео Филантропин одржавао везе са Солуном, али се поставља питање веродостојности другог документа, јер је тада (децембра 1389) Солун био у турским рукама.

[29] То је на пр. веровао *Гианойулос*, Μετέωρα, 43 сл.

[30] *Dennis*, Manuel II, 104 sq. У каснијем акту, пресуди епископа Мелетија за манастир Ивирон (14. априла 1421) спомиње се Јован Анђео Филантропин, нећак „блаженог и покојног кесара". Cf. *F. Dölger*, Aus den Schatzkammern des Hieligen Berges, München 1948 13 sq., No. 102. Издавач документа верује да је тај Јован син (у повељи стоји нећак — ἀνεψιός) кесара Алексија Анђела Филантропина, док *Ласкарис*, Ναοὶ καὶ μοναί, 336 сл. предлаже друго решење: да је Јован нећак кесара Манојла, који је наследио Алексија као господар Тесалије.

[31] *Beuc*, Γράμματα No. 9, 35—38.

[32] *Dennis*, Manuel II, 105, n. 10; *Nicol*, Meteora 67 sq. верује да је Манојло Анђео Филантропин брат или син кесара Алексија. Он сматра да је Манојло Анђео Филантропин идентичан са кесаром Тесалије Фиколином, кога спомиње Критовул (ed. *Grecu* 169).

освајање владао Тесалијом.[33] То су и једина обавештења о кесару Манојлу Анђелу Филантропину, новом господару Тесалије. Иако нису познате прилике под којима је Манојло Анђео Филантропин наследио свога рођака у Тесалији, чини нам се да се може претпоставити да се то одиграло под сличним условима под којима је и сам кесар Алексије преузео Тесалију после повлачења цара Јована Уроша у тишину манастирских зидова. Манојло Анђео Филантропин такође има високи дворски чин кесара, који је добио из Цариграда, признајући тиме формално власт династије Палеолога.

Последњи период хришћанске власти у Тесалији и иначе је слабо познат, јер ретки извори пружају мало података о томе бурном времену, када се османлијска опасност већ примакла границама Тесалије. Познати су само извесни моменти и појединости из тадашње тесалијске историје, али и они могу допринети бољем разумевању прилика у областима континенталне Грчке пред долазак Османлија.

Овде пре свега треба поново споменути повељу манастиру Богородице Великих Врата (новембар 1381), акт који је богат драгоценим обавештењима о приликама у Тесалији (област око Фанарија), па због тога заслужује посебну пажњу. Монаси Богородице Великих Врата желели су да побољшају стање разорених манастирских метоха, које су поседовали на основу хрисовуља „славних царева". Одазивајући се њиховој молби, кесар Алексије Анђео Филантропин и његова супруга Марија сазвали су „синод" (σύνοδος) у манастиру св. Николе у Завлантији, који је требало да решава о поседима обитељи Богородице Великих Врата. По жељи господара Алексија Анђела Филантропина овде су се сакупили: цар Јован Урош — монах Јоасаф, ларискі митрополит Нил са потчињеним му клиром (Јоаникије, игуман Ликусаде са целим братством, Јаков, игуман манастира св. Николе у Завлантији), док су од световњака присуствовали архонти града (вероватно Фанарија) са свим Фанариотима, а и многи други из околних градова.[34]

Монаси су се жалили да су им одузета нека имања која су држали према раније стеченим царским хрисовуљама. Млин међу воденицама св. Николе одузео им је неки Архонтица; баште (ἐσωκήπια) близу тврђаве (Фанарија) присвојили су и поделили монахиња Котеаницена, ћерка неког Гимна (Γύμνου), син дикеофилакса Нотаропула и деца номофилакса; њиву (χωραφιαῖαν γῆν) неког Десе присвојио је Архонтица Малиасин, док је имање (τόπος) Хлерина одузео неки Захливлантис (ὁ Ζαχληβλάντης), али га је касније сам вратио манастиру, увидевши учињену неправду. Прекоревао је чак Архонтицу што је присвојио њиву Десе.[35]

Окупљени црквени и световни достојанственици отишли су на лице места да испитају спор, а ту су се појавили и они који су присвојили наве-

---

[33] M. M. II, 200 sq.; *Теохаридис*, Δύο ἔγγραφα 325, 329. Међутим, *Ласкарис*, Ναοὶ καὶ μοναί 337 сл. верује да је тај документ настао после одласка Манојла Анђела Филантропина из Тесалије, када је он постао намесник у Солуну.

[34] *Heuzey*, Jugement synodal 306—308.

[35] Ibid. 308—310.

дена манастирска имања.[36] Утврђено је да они који су приграбили манастирске поседе немају никакав доказ ἐν τῷ πρακτηρίῳ καὶ προστάγματι βασιλικῷ да их законито поседују, па је одлучено да сва та имања треба да врате манастиру Богородице Великих Врата. Интересантно је да се описује и начин доношења одлуке, јер се наглашава да induce речене судије и учесници (οἱ προῤῥηθέντες κριταὶ καὶ ἀκροαταὶ πάντες) после четвородневног заседања, без икакве принуде са стране, сагласно и једногласно (κοινῇ ψήφῳ καὶ γνώμῃ μιᾷ), а на основу садржаја поднетих хрисовуља, решили да се манастиру Богородице врате одузета имања.[37] На крају документа налазе се потписи учесника у решавању тог имовинског спора, на првом месту лариског митрополита Нила, затим цара монаха Јоасафа, прота стагијског скита, јеромонаха Макарија, Јакова, игумана манастира св. Ђорђа и св. Николе у Завлантији, затим Дамјана, епископа Капуе и Фанарија, као и Јоакима, игумана манастира Ликусаде. После тога потписана су световна лица: кесар (плавим мастилом и без навођења имена) — свакако сам Алексије Анђео Филантропин, затим пинкерн Петар, пинкерн Теодор Севастопул и граматик Никола.[38]

Детаљно смо пренели садржај акта манастира Богородице Великих Врата (новембар 1381), јер из њега постаје јасно да о поседима те обитељи расправља и одлучује судско тело, састављено од угледних црквених и световних достојанственика. Сагласно карактеру те групе окупљених људи и њихове одлуке, повеља се назива τὸ παρὸν κριτίκοον ἡμῶν γράμμα.[39] Дакле, о поседима манастира Богородице Великих Врата и о спору монаха са суседним поседницима расправљало је судско тело мешовитог састава, али се одмах поставља питање да ли је тај правосудни орган стално заседао, или је ad hoc састављен само да решава спор око поседа манастира Богородице Великих Врата. С обзиром на садржај повеље изгледа нам вероватнија друга претпоставка.

Личности наведене у тексту, а и потписане на крају повеље, показују да је тај мешовити суд, по наредби и жељи самог кесара Алексија Анђела Филантропина, окупио најугледније локалне црквене достојанственике и световне великаше. У тексту повеље поименично су наведени само црквени достојанственици, док су световни феудалци означени као архонти (ἄρχοντες) из Фанари'а и других градова. Међутим, потписи на крају документа јасно показују које су световне личности учествовале у раду овог судског тела. Овде је потписан и сам кесар Алексије Анђео Филантропин, само са титулом и то плавим мастилом, али нам се не чини вероватно да је он и учествовао у раду тог мешовитог суда. Кесар Алек-

[36] Наведени су: Архонтица, монахиња Котеаницена, ћерка Гимна, и деца споменутих црквених функционера (οἱ τῶν εἰρρημένων ἐκκλησιαστικῶν παῖδες). Cf. Ibid. 312.

[37] Ibid. 312.

[38] Ibid. 315. Док је кесаров потпис изведен плавим, остали су писани црним мастилом. Занимљиво је да је овде потписан стагијски прот Нил, који није наведен међу црквеним достојанственицима у тексту, као и да је игуман Ликусаде потписан као Јоаким, док је у тексту наведен као Јоаникије.

[39] Ibid. 312.

сије Анђео Филантропин потписао је одлуку као господар Тесалије и као онај по чијој се наредби и састао овај мешовити црквено-световни суд. Састав и начин рада суда сасвим одговарају сличним примерима из других области позно-византијског царства. И тамо у тим поводом појединих спорова састављеним локалним судовима учествују угледни црквени и световни достојанственици, који доносе пуноважне одлуке.[40]

Повеља манастира Богородице Великих Врата није једини акт који илуструје судску праксу у Тесалији непосредно пред турско освајање. Из августа 1388. године потиче хоризма самог кесара Алексија Анђела Филантропина о спору између Метеора и монаха Стила око келије Богородице у Пигади. Метеорски монаси дошли су код кесара Алексија Анђела Филантропина, који је био окружен „најплеменитијим архонтима", а уз кога су још били Филотеј из солунског Новог Манастира, као и Неофит, прст Стагијског скита. Изгледа, дакле, да је спор и овог пута решаван пред судским телом које је Метеорима признало право на посед келије Богородице у Пигади, тим пре што се акт кесара Алексија Анђела Филантропина назива „ὁ παρὼν χρητηκῶος καὶ δικαιωτικὸς ὁρισμὸς τῆς βασιλείας μου".[41] Повеља о винограду метеорског манастира св. Николе (1392/3) такође је важна за проучавање судства у Тесалији. Питање власништва манастира над тим виноградом решавано је пред низом световних феудалаца: паниперсевастом Стефаном Коресом, логотетом Станимиром Валеа, кастрофилаксом Стефаном Макрогеном и протоасикритом Манојлом Гараром. У потписима на крају документа, поред наведених великаша, срећемо протовестијара Димитрија Мигариса, по имену непознатог протонотара и дикеофилакса, као и лариског митрополита Јоасафа, чије је име споменуто и у тексту документа.[42]

Наведени примери показују да је у Тесалији у последњим годинама хришћанске власти деловао низ судова мешовитог састава који су решавали, између осталог, спорна питања око имовинских односа. У раду тих судских органа, познатих и у другим византијским областима друге половине XIV века, учествују локални световни и духовни великаши, мада се мора признати да у неким случајевима, као на пр. у повељи из 1392/3. године, бројну превагу имају световни феудалци. Сасвим је природно да у раду тих судова истакнуту улогу имају и локални епископи.

У већини случајева та ad hoc састављена судска тела сакупља господар Тесалије кесар Алексије Анђео Филантропин, односно његов наследник Манојло, али је карактеристично да локални великаши редовно учествују у њиховом раду. Та појачана улога великаша свакако је резултат специфичних прилика и услова у Тесалији крајем XIV века. После дужег периода власти Немањића (1348—1372/3) Тесалија се

[40] *Соколов*, Властели 41 каже да су крајем XIV и почетком XV века у Византији образовани савети световних и црквених великаша који су имали компетенције административно-судских органа и регулисали земљишне односе. Може се сматрати да је та појава настала раније, како у Тесалији, тако и у другим византијским областима.

[41] *Веис*, Γράμματα No. 6, 24—27.

[42] Ibid. No. 11, 40—42.

поново нашла под влашћу Палеолога, Јована V и његовог савладара Манојла II, који је владао Солуном и околином. Без обзира на процену карактера и стварног обима те обновљене власти Палеолога у Тесалији, Јован V и његов син морали су да воде рачуна о интересима локалних феудалаца, нарочито Грка, који су хтели да себи осигурају свестрано учешће у животу Тесалије. Зато суделују у раду локалних судова а имају, као што ћемо ниже видети, важне положаје у локалној админи: трацији Тесалије.

Повеље из последњих година историје хришћанске власти у Тесалији дају податке о низу локалних великаша, који су уживали знатан углед и били врло утицајни у животу ове области. У већ више пута анализираној повељи манастира Богородице Великих Врата налазимо потписе више локалних феудалаца, чланова мешовитог суда; ту су потписани пинкерн Петар, пинкерн Теодор Севастопул, који је обележен као царев слуга (δοῦλος), а и граматик Никола.[43] Титула пинкерна заузима доста високо место у трактату Псеудо-Кодина, одмах иза титуле протосеваста, али у њему није речено да ли њени носиоци имају неке функције. Што се тиче граматика, он је имао прво место међу протонотарима, а код Псеудо-Кодина стоји на доста ниском месту.[44] Све три наведене личности очигледно представљају утицајне великаше тога дела Тесалије, краја око Фанарија, људе који учествују у раду мешовитог судског тела, формираног по жељи самог кесара Алексија Анђела Филантропина, а са друге стране имају и високе титуле.

Међутим, овај интересантан акт говори и о другим великашима краја око Фанарија. Монаси манастира Богородице Великих Врата жалили су се да су им одузета нека имања: Архонтица Малиасин отео им је један млин и њиву неког Десе, док су монахиња Котеаницена[45], ћерка неког Гимна, син дикеофилакса Нотаропула и деца номофилакса присвојили неке баште поред зидина Фанарија. Најзад, неки Захливлантис (Ζαχληβλάντης) приграбио је имање Хлерина, али је тај посед касније сам вратио.[46] С обзиром на податке о овим особама у акту манастира Богородице Великих Врата, вероватно је да се и овде ради о локалним великашима, додуше економски слабијим, а самим тим и мање утицајним. Они чак немају никакве титуле.

---

[43] *Heuzey*, Jugement synodal 316.

[44] Pseudo-Kodinos, ed. *Verpeaux* 137.

[45] Већ је сам *Heuzey*, Jugement synodal 310 приметио да се монахиња Лукиани Котеаницена спомиње у хрисовуљи Симеона Палеолога манастиру св. Ђорђа у Завлантији из маја 1366. године (уп. *Соловјев-Мошин* бр. 34, 59—61) и верује да је она рођака Котеаница, познатог из списа Јована Кантакузина(1342). Међутим, у хрисовуљи Симеона Палеолога манастиру св. Ђорђа у Завлантији (август 1359) наводи се виноград од 2 стреме, који је монасима поклонио Котеаниц (Κοτεανίτζης), вероватно супруг Монахиње Лукиани. Уп. Исто, бр. 31, 63. Монахиња Теодула Котеаницена позната је из повеље лариског митрополита Нила (1373); он потврђује посед који је монахиња Теодула Котеаницена завештала Метеорским манастирима за подизање келије. Cf. *Beuc*, Γράμματα No. 24, 98—100.

[46] *Heuzey*, Jugement synodal 310—312.

Други документи тога времена говоре о још неким угледним и утицајним великашима из области Тесалије, који такође учествују у раду повремених судских органа и решавају поједине спорове. Јануара 1388. године[47], именом непознати епископ Стагија решава питање статуса и права једне келије стагијског скита. У овом доста оштећеном документу споменут је кефалија (κεφαλατικεύων) и паниперсеваст Стефан Корес, који је и потписан на крају повеље као „слуга моћног и светог нашег господара и цара Стефан Корес, паниперсеваст“.[48]

Нема сумње да је Стефан Корес локални административни функционер — кефалија, који овде иступа као посредник у решавању спорних питања између Стагијског скита и епископа Стагија. Непосредно пред турско освајање локална администрација у Тесалији почива на истим темељима као и у осталим крајевима Византијског царства. Кефалије су локални административни функционери под чијом се управом налазе веће или мање области.[49] Интересантно је да је кефалија Стефан Корес потписан као слуга (δοῦλος) цара, што показује да је његова функција везивана за Цариград, јер он не каже да је слуга господара Тесалије кесара Алексија Анђела Филантропина.

Стефан Корес је угледна личност у овом крају Тесалије, јер га налазимо у још једној повељи из тога времена. Године 1392/3. сачињен је акт којим се метеорском манастиру св. Николе додељује један виноград. Документ је састављен пред високородним архонтима (κατενώπιον τῶν πανευγενεστάτων ἀρχόντων), а затим се набрајају: паниперсеваст Стефан Корес, логотет Валеа Станимиров (κὺρ Βαλέα τοῦ Στανημίρου), кастрофилакс Стефан Макроген и протоасикрит Манојло Гаварис. На крају акта се каже да га је написао дикеофилакс и протонотар Манојло Каварис.[50] Потписи у тексту наведених архоната налазе се на крају документа, једино што је оштећено име графевса, дикеофилакса и протонотара, али је то свакако горе споменути Манојло Каварис. Додати су потписи лариског митрополита Јоасафа, као и протовестијара Димитрија Мигариса, који није споменут у тексту.[51]

Међу архонтима, споменутим у повељи из 1392/3. године, првенствено нас интересује Стефан Корес, који се у нешто ранијем документу (јануар 1388), како смо видели, јавља као кефалија. Додуше, има значајних разлика у подацима ових временски блиских докумената о Стефану Коресу: у повељи из јануара 1388. године он се појављује као ке-

---

[47] *Веис*, Γράμματα No. 7 предлаже ову годину док на документу само стоји да је издат јануара XI индикта.

[48] Ibid. No. 7, 27—29: ὁ δοῦλος τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου αὐθέντου καὶ βασιλέως Στέφανος Κωραίσης καὶ πανυπερσέβαστος. Вероватно да је кефалија Стефан Корес једини световњак потписан на овом акту. Поред њега су потписани: Неофит, игуман Стагијског скита, епископ Стагија, Теодосије Струмпицин и Алексије Тунтос. Последња двојица су по свој прилици функционери епископије Стагија.

[49] Уп. *Максимовић*, Виз. управа 71—92.

[50] Дикеофилакс и протонотарије Манојло споменут је у документу лариског митрополита Јоасафа из фебруара 1401. године. Cf. *Веис*, Γράμματα No. 12.

[51] Ibid. No. 11, 40—42.

фалија и паниперсеваст, док у акту из 1392/3. године само као паниперсеваст. Намеће се природан закључак да је у времену између датума издавања те две повеље Стефан Корес престао да обавља административну функцију кефалије, а да је задржао титулу паниперсеваста.[52]

Поред паниперсеваста Стефана Кореса, овај занимљиви документ спомиње још неколико локалних великаша са функцијама или титулама протовестијара[53], кастрофилакса[54] и протоасикрита.[55] То су све функције или титуле познате у Византији XIV века, које добијају и тесалијски великаши у последњим годинама пред долазак Османлија. Неке од њих имају само локални значај, као на пр. титула кастрофилакса, али функције протовестијара и протоасикрита стоје доста високо у тамошњем хијерархијском систему.

Документи из последњих година хришћанске власти у Тесалији не говоре само о појединим световним великашима, њиховом утицају и учешћу у раду локалних судова. У њима има драгоцених података и о црквеној администрацији Тесалије, која је следила путеве повратка ове области под скиптар Палеолога. Обнова власти Јована V Палеолога, односно његовог сина и савладара Манојла II над Тесалијом јаче је привезала цркву те области за васељенску патријаршију, а тиме оживела и везе тесалијских дијецеза са Цариградом. Маја 1383. године цариградски патријарх Нил, специјалним сигилионом, потврђује акт свога претходника Филотеја о ставропигијском статусу манастира Богородице у Ликусади који није потчињен локалном епископу.[56]

Црквена организација у Тесалији друге половине XIV века још увек стоји под јурисдикцијом митрополита Ларисе, прелата који има нарочити значај током читаве средњовековне историје Тесалије. У периоду који нас овде интересује, дакле последњих деценија XIV века, на челу ларисĸе цркве налазе се митрополити Нил и Јоасаф. О митрополиту Нилу смо већ расправљали, јер је он постао црквени поглавар у Лариси још за време власти Немањића и на томе положају је остао свакако до

---

[52] У трактату Псеудо-Кодина (ed. *Verpeaux* 137) титула паниперсеваста стоји доста високо, чак на седмом месту.

[53] Псеудо-Кодин (ed. *Verpeaux* 135—137, 300, 305, 307) говори на више места о протовестијару који у XIV веку има само дужности везане за церемоније око цареве личности на двору.

[54] На крају списка функција и титула Псеудо-Кодин каже да начелници градова (προκαθήμενοι πόλεων) имају различити значај, већ према важности самог града. То је поновљено и у поглављу о важности појединих титула, само што су овима додати чувари градова (καστροφύλακες). Cf. Pseudo-Kodinos, ed. *Verpeaux* 129, 188.

[55] У Псеудо-Кодиновом трактату протоасикрит је наведен иза логотета дрома, а у напоменама о његовом значају се каже да је први међу судијама. Cf. Pseudo-Kodinos, ed. *Verpeaux* 138, 179.

[56] *Сп. Ламброс*, Νείλου Κωνσταντινουπόλεως σιγίλλιον περὶ τῆς μονῆς Λευκουσιάδος, ΝΕ 6 (1909) 176—178. О тим везама има података и из времена после турског освајања Тесалије. Патријарх Антоније (1396) пише митрополиту Ларисе и прекорева то што је неког Саву рукоположио за епископа Ламије. Сава наводно није имао личне квалитете за тај положај, а митрополит га је поставио без икакве патријархове препоруке. Cf. M. M. II, 270 sq.

новембра 1381. године, када је споменут у повељи манастира Богородице Великих Врата.[57]

Митрополита Нила је на челу лариске цркве непосредно наследио Јоасаф, споменут први пут у белешци (1387) грчког рукописа Атинске националне библиотеке.[58] Те индиције јасно показују да је између 1381. и 1387. године Јоасаф сменио Нила на положају митрополита Ларисе. Име новог митрополита Јоасафа спомиње се у неким временски блиским белешкама: у кодексу из манастира Преображења у Метеорима каже се да је књига завршена XII индикта 6897 (1388) године, а трудом лариског митрополита Јоасафа.[59]

Личност новог митрополита Ларисе Јоасафа, који је пре тога био епископ Драме[60], позната је и из савремених докумената. Сачуван је акт самог митрополита Јоасафа (1392/3) који регулише питање манастирића Христа Пантократора у Дупијани; манастир је подигао стагијски прот Нил, али је желео да он после његове смрти припадне Метеорима и да га тамошњи монаси поседују неузнемиравано „ни од господара који се убудуће тамо затекне, а ни од црквених архијереја".[61] Из исте 1392/3. године потиче документ манастира св. Николе у Метеорима, који спомиње лариског митрополита Јоасафа, а на крају акта се, после осталих потписа, налази и митрополитов.[62] Најзад, октобра 1394. године[63], дакле чак после османлијског освајања Тесалије, митрополит Јоасаф потврђује манастиру Теостерикта у Метеорима један виноград, за који монаси треба да митрополиту дају 4 литра воска, као што су давали и ранијим архијерејима Антонију и Нилу, Јоасафовим претходницима на положају митрополита Ларисе.[64] Дакле, Јоасаф је непосредно наследио Нила у Лариси, а остао је на своме истакнутом положају и после турског освајања Тесалије, али овај део његовог понтификата излази из хронолошких оквира нашег истраживања.

Лариски митрополит је под својом јурисдикцијом имао низ дијецеза у Тесалији, али о осталим прелатима из тога времена практично и нема података. У више пута анализираном акту манастира Богородице Великих Врата (новембар 1381) на крају се налази и потпис Дамјана, епископа Капуе (?) и Фанарија.[65] Остављајући по страни необјашњив

---

[57] *Heuzey*, Jugement synodal 308, 314.

[58] *Гианопулос*, 'Επισκοπικοὶ κατάλογοι 260 сл.

[59] *Веис*, Χειρόγραφα No. 450: θεοῦ τὸ δῶρον καὶ ταπεινοῦ μητροπολίτου Λαρίσσης 'Ιωάσαφ πόνος. У истом манастиру чува се рукопис из XIV века, настао прилогом Јоасафа, архиепископа Ларисе, који је ἀφιερωθὲν βιβλία μείζοντά τε καὶ μικρά...Cf. Ibid. No. 21.

[60] *Bees*, Antonios von Larissa 312—314.

[61] *Веис*, Γράμματα No. 9, 35—38: οὔτε παρὰ τοῦ κατὰ χερὸν εὑρισκομένου αὐθέντου, οὔτε παρὰ τῶν τῆς ἐκκλησίας ἀρχιερατευόντων.

[62] Ibid. No. 11, 40—42.

[63] На повељи је сачуван само датум октобра III индикта, а то у оквиру хронологије понтификата митрополита Јоасафа даје 1394. годину.

[64] *Веис*, Γράμματα No. 10, 38—39.

[65] *Heuzey*, Jugement synodal 316: ταπεινὸς ἐπίσκοπος Δαμιανὸς Καποῦας καὶ Φαναρίου, παρὼν ὑπέγραψα. Реч је о епископу тесалијског града Фанарија, али остаје

спомен Капуе, можемо да констатујемо да је Дамјан један од ретких познатих епископа Фанарија из друге половине XIV века. Манастир Богородице Великих Врата налазио се у околини Фанарија, па је решење о његовим поседима потписао локални епископ Дамјан.

О црквеној администрацији средњовековне Тесалије расправљао је у више махова Н. Гианопулос, па међу епископима Фарсале наводи Јоасафа (1388—1410), кога погрешно идентификује са царем Јованом Урошем, у монаштву такође названим Јоасаф.[66] Доста ретки подаци о црквеној администрацији у Тесалији друге половине XIV века могу се објаснити појавом турске опасности која је већ стајала на границама Тесалије и која је уздрмала темеље како политичке тако и црквене власти. У недостатку епископа, који су, бежећи испред непријатеља, напуштали своје дијецезе, патријаршија је њихову паству формално поверавала бризи суседних прелата. Врло је карактеристичан податак о раду синода у Цариграду (марта 1393) који је решавао о Доротеју, митрополиту Атине, а који је истовремено био епископ Тебе и Неопатраса.[67]

Несумњиво да је турска опасност, која се постепено надвијала над Тесалијом, давала специфичне облике кризе приликама у тој области, али се мало зна о тим последњим данима хришћанске власти у Тесалији. Једна белешка из 1385/6. године показује да је османлијска опасност постала сасвим акутна за Тесалију.[68] Нови талас турског надирања према југу Балканског Полуострва, започет освајањем Солуна (1387), настављен је под Муратовим наследником Бајазитом I (1389—1402), који је у првим годинама своје владе освојио Тесалију, чиме је Османлијама отворен пут за даље напредовање кроз средњу Грчку. О походу Бајазитовог истакнутог војсковође Евренос-бега против Тесалије говори само Л. Халкокондил, који каже да су Турци прво освојили Домокос, а затим и Фарсалу. Учени историчар додаје да је тада ἐκλιπόντος τοῦ ἐν αὐτῇ ἡγεμόνος 'Επικέρνεω[69], што М. Ласкарис исправно тумачи као алузију на чињеницу да је кесар Алексије Анђео Филантропин умро пре тога догађаја.[70] Из оскудних вести Л. Халкокондила може се закључити да су Турци, освојивши Тесалију, протерали одатле кесара Манојла Анђела Филантропина, али се поставља питање хронологије тога освајања, као и даље судбине последњег тесалијског господара.

О хронологији турског освајања Тесалије расправљао је још К. Јиречек у садржајној и детаљној критици историје турског царства Н. Јорге. К. Јиречек се позива на писмо које је 20. фебруара 1394. године атински војвода Нерио Ачајуоли упутио своме брату Донату, а где

сасвим загонетан спомен Капуе, за коју *Heuzey*, Jugement synodal 317, n. 1 каже „nom alors associé à celui de Phanarion, par quelque allusion à la Capoue italienne".

[66] *Гианойулос*, 'Επισκοπικοὶ κατάλογοι 289 сл.

[67] M. M. II, 165—170.

[68] *Веис*, Χειρόγραφα No. 555. Ту се каже: ὁπόταν οὐ μόνον τῇ τοῦ Θ(εο)ῦ παραχωρήσει καὶ οἱ ἀγαρηνοὶ οὐ μόνον τῆς πόλε(ως) Βερροίας ἀλλὰ καὶ παρὰ μικρὸν τῆς ὑψηλίου γεγόνασι κύριοι.

[69] L. Chalcocondylae I, ed. *E. Darkò* 61 sq.

[70] *Ласкарис*, Ναοὶ καὶ μοναὶ 337 сл.

се наглашава „che lo gran Turcho e venuto a Salonichi e a preso per moglie la figlia della donna della Sola et apresso a preso tutto suo paese e spersari lui venira, più inanzi".[71] Полазећи од околности да се овде говори о господарици Салоне, К. Јиречек закључује да је пре тога, дакле у 1393. години, Бајазит I освојио Тесалију, протеравши одатле кесара Манојла Анђела Филантропина.[72]

Ту хронологију турског освајања Тесалије Н. Веис покушава да поткрепи новим доказима, указујући на то да се Јован Урош — монах Јоасаф — 17. октобра 1394. године налази на Светој Гори, где ступа у манастир Ватопед. Бивши цар се свакако склонио од Турака који су 1393. године заузели Тесалију.[73]

Даљу судбину кесара Манојла Анђела Филантропина, после напуштања Тесалије, покушавао је да осветли М. Ласкарис. Према његовом мишљењу кесар Манојло је после одласка из Тесалије постао управник у Солуну. При томе М. Ласкарис, разуме се, полази од претпоставке да између 1387. и 1403. године Турци нису непрекидно држали Солун, већ да су га за извесно време поново запоселе Византинци. О боравку кесара Манојла Анђела Филантропина у Солуну, према М. Ласкарису, говори једна повеља цариградског патријарха Антонија (јануар 1394), посвећена манастиру Акапнију, а која спомиње и писмо „пресрећног кесара" (τοῦ πανευτυχεστάτου καίσαρος), дакле Манојла Анђела Филантропина, бившег господара Тесалије.[74]

Освајање Тесалије представљало је за Турке значајну етапу у даљем продирању кроз средњу Грчку према југу Балканског Полуострва. За византијски свет тај догађај значио је губитак још једне области која је некада чврсто стајала у границама царства, али је после 1204. године живела самостално, опирући се рестаураторским плановима династије Палеолога. Две деценије пре турског освајања Палеолози су успели да Тесалију поново доведу под власт Цариграда, али тај успех није много значио, јер није било снага ни за одбрану самог царства, па ни Тесалије.

---

[71] *V. Gregorovius*, Briefe aus der Korrespondenz Acciajoli in der Laurenziana, Sitzber. der kgl. bayer. Akad. 1890, 285 sq.

[72] *K. Jireček*, BZ 18 (1909) 586; *Осшрогорски*, Историја 509.

[73] *Bees*, Geschichtliche Forschungsresultate 377 sq.

[74] M. M. II, 201; *Ласкарис*, Ναοὶ καὶ μοναί 336, 338.

Résumé

LA THESSALIE AUX XIIIe ET XIVe SIECLES

Parmi les conséquences nombreuses et à longue portée de la Quatrième Croisade (1204), conséquences qui ont ébranlé le monde byzantin, il est certain qu'il faut aussi signaler le processus de désintégration politique de certaines régions de l'empire, l'émancipation des parties de l'ancien territoire byzantin dans lesquelles se réfugiaient maintenant (1204) les féodaux qui n'avaient pas voulu reconnaître la domination des envahisseurs latins. Certaines de ces unités politiques, nouvellement formées dans la Péninsule Balkanique, grandirent en États séparatistes (Epire, Thessalie) et continuèrent à exister même après la restauration de l'empire de Constantinople (1261), opposant une résistance farouche aux tentatives que faisaient les empereurs de la dynastie des Paléologues pour replacer sous l'autorité restaurée de Byzance tous les territoires qui, avant 1204, avaient appartenus à la couronne impériale. Le présent travail est consacré à l'histoire de la Thessalie après 1204, époque à laquelle cette région fertile de la Grèce continentale vivait son existence propre, devenant même pour un temps le centre des plans anti-byzantins de la Péninsule Balkanique.

Après la prise de Constantinople (avril 1204), des vastes régions de l'Empire Byzantin renversé, et en particulier celles de la Péninsule Balkanique, restèrent ouvertes aux chevaliers croisés, car il n'existait plus de force qui aurait pu organiser la continuation de la résistance aux envahisseurs. Cependant, la ruine du gouvernement central de Constantinople réveilla les ambitions politiques de certains féodaux grecs locaux, de telle sorte que les croisés durent, en certains endroits, leur enlever par les armes les régions qui leur étaient échues en vertu du partage des territoires byzantins conquis. Ce fut aussi le cas en Thessalie, où pénétra avant tout Léon Sgouros, seigneur de Corinthe; il y trouva l'ex-empereur byzantin Alexis III Ange (1195—1203) et noua des liens d'amitié avec lui, en vue d'une lutte commune contre les Latins. La lutte que les féodaux grecs menèrent contre les barons latins subit en Thessalie un échec total, car les forces de la cavalerie des chevaliers, qui en 1205 était commandée par Boniface de Montferrat, remportèrent la victoire rapidement et facilement; non seulement elles chassèrent Léon Sgouros de Thessalie, mais encore elles liquidèrent son pouvoir à Corinthe.

Envahissant sous le commandement de Boniface de Montferrat la plus grande partie de la Thessalie, les chevaliers croisés y acquirent toute une série de grands et petits fiefs, qui étaient mélangés avec les possessions de l'église latine. Seuls quelques-uns de ces barons latins de Thessalie du début du XIIIe siècle nous sont connus; il s'agit de ceux qui possédaient des territoires plus vastes, comme par exemple Guillaume, seigneur de Larissa. La domination latine rencontra immédiatement des problèmes déterminés, avant tout dans les rapports entre les barons laïques et le clergé latin. Car, avec l'invasion de la Thessalie par les croisés, l'église fit na tre ici une solide organisation, avec des sièges épiscopaux dans les centres religieux qui avaient eu une place éminente même avant 1204. A la tête de l'organisation de l'église romaine de Thessalie se trouvait le métropolite de Larissa, qui avait sous sa juridiction une série d'évêques — suffrageants, dispersés dans toute la Thessalie.

Les barons laïques, seigneurs de fiefs en Thessalie, désiraient élargir leurs possessions territoriales, aux dépens des possessions voisines qui appartenaient à des églises ou à des monastères. Outre cela, ils cessèrent aussi de remplir certaines obligations fondamentales envers l'église latine. Tout cela provoqua de nombreux conflits entre les barons et les évêques locaux, conflits dans lesquels le pape Innocent III intervint souvent pour défendre les droits de ses prélats. La mort inattendue de Boniface de Montferrat (1207), suzerain des barons de Thessalie, engendra des complications sur l'ensemble du territoire de son vaste État de Thessalonique, ainsi qu'en Thessalie. Les chevaliers lombards, adversaires de l'empereur Henri Ier de Flandre (1206 — 1216) tentèrent, avec les barons de Thessalie, d'organiser une résistance aux troupes impériales qui étaient en mouvement pour régler les rapports avec les barons latins de Grèce continentale. La force supérieure de l'empereur latin obligea les barons de Grèce à reconnaître l'autorité suprême de celui-ci.

Les seigneurs latins de Thessalie, ainsi que Boniface de Montferrat, durent aussi tenir compte de la population grecque de cette région, dont ils essayèrent d'obtenir l'appui. C'est pourquoi Boniface de Montferrat, partant pour la Thessalie (1205), emmena son beau-fils Manuel, fils de l'empereur byzantin Isaac II Ange (1185 — 1195) et de la princesse hongroise Marie; il le proclama empereur, espérant qu'ainsi l'élément grec de Thessalie effectuerait un rapprochement. D'autre part, le pape Innocent III recommanda de même à ces prélats une politique longanime et conciliante envers la population et le clergé grecs, espérant qu'ainsi se ferait plus facilement l'unité des églises attendue depuis longtemps sur le territoire byzantin.

Bien qu'en apparence ils aient occupé la Thessalie de manière ferme, les barons latins ne réussirent pas à conserver longtemps sous leur domination cette vaste et riche région, car rapidement naquit un danger qui venait de l'Occident, de l'Epire voisine, où Michel I Ange (1205 — 1214) avait fondé un nouvel État grec. L'une des directions naturelles de l'expansion du jeune État d'Epire des Ange — qui depuis le début de son existence avait des plans politiques à grande portée, à savoir de rassembler le monde grec pour lutter contre les envahisseurs latins — était dirigée vers l'Orient, les rivages de la

mer Egée et Thessalonique. Progressant dans cette direction, les souverains d'Epire menacèrent rapidement les possessions que les Latins avaient en Thessalie. Bien que les sources narratives mentionnent très peu les expéditions des premiers souverains d'Epire en direction de l'Orient, on peut constater que déjà le fondateur de l'État d'Epire, Michel I Ange (1205 — 1214), vers la fin de son règne, avait envahi quelques régions de la Thessalie centrale et occidentale. On ne peut pas suivre non plus la restauration du pouvoir grec en Thessalie d'après les données qui concernent la restauration de l'organisation de l'église grecque dans les anciens centres épiscopaux, centres qui existaient aussi avant 1204 (Larissa, Dimitriade et autres). La domination latine fut complètement liquidée en Thessalie dans les premières années du règne de Théodore I Ange (1214 — 1230), qui restaura partout dans les régions envahies l'organisation cléricale grecque.

Ainsi la Thessalie se trouva dans les limites du vaste empire de Thessalonique appartenant à Théodore I Ange, qui confia l'administration de cette région à son frère Manuel. D'importants changements survinrent dans l'histoire de la Thessalie après la catastrophe que subirent les forces militaires de l'empereur Théodore I Ange lors du conflit avec l'empereur bulgare Jean II Asên (1218 — 1241), à Klokotnica (1230): les territoires du vaste empire de Thessalonique furent partagés en deux, de telle sorte que la Thessalie tomba au pouvoir du frère de Théodore, le despote Manuel Ange, qui gouverna Thessalonique pendant un certain temps (1230 — 1237). Quand le despote Manuel Ange, fuyant son frère aveugle Théodore, quitta Thessalonique (1237), grâce au soutien et à l'aide militaire de l'empereur de Nicée Jean III Vatatzès (1222 — 1254), il s'empara du pouvoir en Thessalie et y régna jusqu'à sa mort (1241).

Après la défaite catastrophique de l'empereur Théodore I Ange à Klokotnica (1230) et la désintégration de l'empire de Thessalonique, se renforce en tant que souverain d'Epire Michel II Ange, fils illégitime du fondateur de l'État d'Epire, qui utilisa la situation favorable et, après la mort du despote Manuel Ange (1241), envahit la Thessalie toute entière. Ainsi cette vaste région se trouva à nouveau à la frontière de l'État des Ange d'Epire, mais on sait peu de choses sur cette période de l'histoire médiévale de la Thessalie (1241 — 1259). Il est certain que Jean, fils illégitime de Michel, avait des possessions dans cette région, car lors des préparatifs pour le règlement de compte avec les troupes de l'empire de Nicée à Pélagonia (1259) il vint dans le camp de son père à la tête de troupes valaques de Thessalie.

L'échec de la coalition du despote Michel II Ange à Pélagonia et la défaite lors du conflit avec les troupes de Jean Paléologue (1259) provoqua de nouveaux et rudes ébranlements pour l'Epire qui se trouvait au bord d'une véritable catastrophe: une partie de l'armée victorieuse de Nicée, ayant à sa tête Jean lui-même, frère de l'empereur Michel VIII Paléologue, envahit la Thessalie, tandis que des détachements, sous le commandement d'Alexis Stratégopoulos, entrèrent à Arta. Par suite du manque de documents historiques clairs, il est difficile de suivre ce qui se passa en Thessalie immédiatement après la bataille de Pélagonia. Bien que le despote vainqueur Jean Paléologue envahit la Thessalie, malgré cela l'État d'Epire du despote

Michel II Ange renaquit de ses cendres et réussit à rétablir son autorité sur la plus grande partie de la Thessalie, tandis qu'il restait aux Paléologue seulement l'extrémité de la partie orientale de cette région qui se trouvait le long de la rive du golfe de Volos. De cette période de restauration du pouvoir de Constantinople dans la partie orientale de la Thessalie provient une série de chartes des recueils des grands monastères de Makrinitissa et de Néopetra, dans lesquelles il est question des fonctionnaires de Constantinople dans ces régions ainsi que de la famille féodale des Maliassène, famille qui, suivant les changements politiques, quitta le service des Ange d'Epire et passa aux nouveaux souverains, les Paléologues. Ces documents intéressants illustrent bien certaines caractéristiques des rapports concernant les terres et les biens en Thessalie au début de la seconde moitié du XIIIe siècle.

En même temps que la restauration de la domination de Constantinople eut lieu en Thessalie orientale, les parties centrales et occidentales de cette région restèrent sous la domination du despote Michel II Ange. Cependant, après sa mort (1268) se produisit une désintégration définitive du vaste territoire de l'Epire, car la Thessalie tomba sous la domination de Jean I Ange, fils illégitime de Michel, tandis que l'Epire appartenait au successeur légitime du despote Nicéphore (1268 — 1290). Avec sa séparation définitive d'avec les limites de l'Epire des Ange, commence la période la plus caractéristique de l'histoire de la Thessalie du bas Moyen-Age, période au cours de laquelle cette région riche et fertile joua le rôle politique d'une unité indépendante, qui influença de manière fondamentale les événements qui se déroulèrent dans le sud de la Péninsule Balkanique.

Homme ambitieux et peu aimé, Jean I Ange (1268 — 1289) dut, lors des premières années de son pouvoir en Thessalie, rechercher un appui en la personne des Paléologue, reconnut formellement leur autorité suprême et reçut de Constantinople le titre élevé de sébastocrator, en devenant parent de la famille impériale.

Cependant, cet appui formel sur les Paléologue dura très peu, car Jean I Ange se révéla bientôt l'adversaire le plus exaspéré des plans de restauration de la dynastie des Paléologues, assumant le rôle qu'avait joué auparavant son père, le despote Michel II Ange. Le sébastocrator Jean I Ange réussit avant tout à agrandir son territoire en direction de l'orient aux dépens des possessions des Paléologue et, en même temps, il chercha de toute part des alliés en vue de mener une offensive à grande échelle contre l'Empire Byzantin restauré. Dans ces efforts, le souverain de Thessalie trouva un allié en la personne de Charles d'Anjou, instigateur de la coalition anti-byzantine qui rassembla de nombreux ennemis des Paléologue dans la Péninsule Balkanique.

Cependant, Michel VIII Paléologue essaya de même de briser la résistance du sébastocrator Jean I Ange et, dans les années 70 du XIIIe siècle, prépara et envoya contre celui-ci des expéditions militaires importantes; l'une d'entre elles fut même commandée par le frère de l'empereur, le despote Jean Paléologue, homme de guerre expérimenté, qui à plusieurs reprises se distingua dans les luttes contre les ennemis de Byzance restaurée. Toutes ces expéditions restèrent sans effet, car le souverain de Thessalie réussit, aux

moments les plus critiques, à recevoir le secours du duché d'Athènes voisin. L'ambitieux sébastocrator de Thessalie ne se contenta pas de mener une lutte armée contre Michel VIII Paléologue. Il essaya aussi de miner de nombreuses autres manières la position de l'Empire Byzantin restauré, et utilisa l'aversion que le monde orthodoxe grec éprouvait envers l'union que Michel VIII avait conclue à Lyon (1274). Les possessions de Jean I Ange devinrent le lieu de rassemblement des adversaires de l'union, il convoqua aussi un synode à sa résidence de Néopatras (1276/7), synode qui condamna l'union avec l'église romaine et anathématisa l'empereur Michel VIII Paléologue en tant qu'hérétique et traître de l'orthodoxie. L'échec de la coalition de Charles d'Anjou après la révolte de Sicile (1282) sans aucun doute bouleversa totalement les plans et les aspirations du sébastocrator Jean I Ange qui ne pouvait plus s'attendre à être soutenu puissament dans la lutte contre les plans de restauration des Paléologue.

La mort du sébastocrator Jean I Ange (avant mars 1289) rendit difficile la position de sa veuve qui resta avec deux fils mineurs, Constantin et Théodore. C'est pourquoi elle consentit même à un accord avec l'empereur Andronic II Paléologue dont elle reconnut formellement l'autorité; ses fils reçurent les insignes de la dignité de sébastocrator, insignes que leur père avait portés. Ces premières démarches politiques de conciliation n'imposèrent aucune obligation aux fils de Jean I Ange, car ils désiraient poursuivre la politique audacieuse et ambitieuse de leur père. Ils essayèrent d'utiliser la mort du despote Nicéphore I Ange, souverain de l'Epire voisine (vers 1290), et firent aussi des propositions d'alliance au roi serbe Milutin, en le détournant de la paix avec l'empereur Andronic II Paléologue. Cependant, ces plans politiques audacieux et à longue portée ne correspondaient pas aux forces réelles de la Thessalie de la fin du XIIIe et du début du XIVe siècle. De plus, les successeurs de Jean ne restèrent pas longtemps au pouvoir: le plus jeune frère, Théodore, était déjà mort vers 1300, et Constantin, l'aîné, mourut en 1303, en laissant comme successeur un fils mineur, Jean II Ange, au nom duquel le duc d'Athènes devait gouverner la Thessalie. Bien que le jeune Jean II Ange prit rapidement le pouvoir en main, il manquait de force pour mener une politique indépendante quelle qu'elle fût, et il dut chercher à s'unir avec l'empereur Andronic II Paléologue (1315).

Le court gouvernement de Jean II Ange (1303 — 1318) fut marqué par une activité et une importance accrue de certaines forces étrangères en Thessalie. Il s'agit tout d'abord des Vénitiens, qui s'intéressaient aux richesses en produits agricoles et en bétail que possédait la Thessalie. Immédiatement après 1204 les Vénitiens, partant de leurs nouveaux centres commerciaux situés en Eubée, effectuaient des échanges commerciaux actifs avec Dimitriade et Almire, ports de Thessalie orientale. En effet, les vaisseaux marchands vénitiens rencontrèrent constamment des obstacles au cours de ces voyages, car ils étaient pillés par des corsaires qui étaient souvent au service de Michel VIII Paléologue. Dans les premières années du XIVe siècle, apparaissent quelques nouveaux centres commerciaux appartenant à Venise, avant tout à Ptéléon, ville par laquelle les navires vénitiens exportaient les produits fournis par le riche arrière-pays thessalien. La circulation des marchandises dans les ports de la Thessalie orientale fut aussi menacée par les

changements politiques fréquents et rapides qui avaient lieu dans l'arrière--pays, mais les Vénitiens réussirent, en temps utile, à obtenir des nouveaux souverains des garanties pour commercer librement.

Pendant les années au cours desquelles gouverna le faible Jean II Ange, en 1309, aux frontières Nord-Est de la Thessalie, apparurent les Catalans, qui — au cours de leur déplacement vers le Sud — passèrent toute une année en Thessalie en utilisant les richesses naturelles de ce pays fertile. Après leur victoire sur les chevaliers du duc d'Athènes (1311) les guerriers catalans fondèrent un État en Grèce centrale. En tant que voisins immédiats des possessions de Jean II Ange, les Catalans mirent à profit la mort prématurée de celui-ci (1318) et occupèrent durablement les régions sud de ses possessions, y compris les puissantes forteresses de Lamia et Néopatras.

La disparition inattendue du jeune Jean II Ange (1318) entraîna de nouveaux troubles en Thessalie, et en même temps, poussa à l'action les voisins de cet État, qui étaient intéressés aux événements qui avaient lieu dans cette région. Tout d'abord, Andronic II Paléologue, dont Jean II Ange avait reconnu le pouvoir, fit son entrée sur la scène politique; l'empereur conquit quelques villes frontalières en Thessalie du Nord. Lors des évènements confus qui, en Thessalie, suivirent la mort de Jean II Ange, certaines familles féodales qui possédaient de grandes propriétés foncières se soulevèrent progressivement et s'emparèrent même du pouvoir politique dans cette région. Dans les rangs des féodaux se distingua particulièrement la famille des Gavrilopoulos, dont l'un des membres, Etienne, prit le pouvoir dans une partie de la Thessalie. Reconnaissant au début formellement l'autorité de Constantinople, d'où il avait reçu le titre de sébastocrator, progressivement Etienne Gavrilopoulos s'émancipa totalement et gouverna la Thessalie en souverain indépendant. En témoignent les chartes par lesquelles Etienne Gavrilopoulos octroya des terres et des privilèges aux seigneurs laïques et ecclésiastiques de Thessalie. Dans les années qui suivirent immédiatement la mort de Jean II Ange (1318), on commence à sentir en Thessalie l'afflux de la population albanaise qui, au début, apparaît comme élément guerrier, mais qui prit peu à peu le caractère d'une population définitivement établie qui, au cours du XIVe siècle, servit dans les armées de divers seigneurs de Thessalie.

La mort du sébastocrator Etienne Gavrilopoulos (1332) offrit aux voisins une occasion inespérée pour essayer de réaliser certaines de leurs aspirations concernant la Thessalie. Des réactions se produisirent tout d'abord au Nord-Est, car le gouverneur de Thessalonique, Michel Monomaque, franchit avec son armée les frontières de Thessalie et réussit en peu de temps à occuper les régions et les villes du Nord-Est de la Thessalie. Cependant, la nouvelle situation poussa aussi à l'action quelques autres voisins, avant tout le despote Jean II Orsini, souverain d'Epire (1323 — 1335) qui occupa les régions et les forteresses de Thessalie occidentale. N'ayant pas la force de liquider immédiatement les possessions du souverain d'Epire en Thessalie, les Paléologue se contentèrent au début d'occuper des villes, mais Andronic III Paléologue saisit la première occasion favorable après la mort du despote Jean II Orsini (1335) pour occuper aussi les régions de Thessalie qui avaient été pendant quelques années sous l'autorité du despote. Ainsi, la Thessalie toute entière fut à nouveau incorporée dans les frontières de l'Empire

Byzantin restauré, et l'empereur Andronic III Paléologue s'empressa, au cours de la même année 1336, de récompenser les seigneurs féodaux locaux par de nouvelles terres et de nouveaux privilèges. On nomma comme gouverneur impérial — l'épitrope de Thessalie, ce même Michel Monomaque qui, en 1332, avait utilisé le premier le nouvel état de faits et rendu aux Paléologue certaines régions de Thessalie.

Le début d'une guerre civile meurtrière et longue, après la mort de l'empereur Andronic III Paléologue (juin 1341), provoqua de nouveaux troubles en Thessalie, et celle-ci se détacha rapidement du pouvoir des Paléologue. En sa qualité de pays de grands féodaux, puissants sur le plan économique, la Thessalie, au cours de cette guerre civile (1341 — 1347), fut l'une des premières à être du parti de l'usurpateur Jean Cantacuzène, qui défendait les intérêts de la grande aristocratie byzantine. Quand en automne 1342 il revint de Serbie en territoire byzantin, Jean Cantacuzène reçut une délégation des grands seigneurs thessaliens qui avaient chassé de leur pays le gouverneur Michel Monomaque et offrirent à Jean Cantacuzène de le reconnaître empereur. Il semble qu'alors la famille Gavrilopoulos, pour une brève période, rendit le pouvoir qu'elle exerçait sur certaines régions de Thessalie, ce qui est attesté par la charte de Michel Gavrilopoulos aux citoyens de Phanarion (juin 1342), charte qui mentionne l'octroi de nombreux privilèges. Il est tout à fait compréhensible que Jean Cantacuzène ait reçu avec bienveillance les représentants des grands seigneurs thessaliens et qu'il ait conclut avec eux un accord qui déterminait de manière stricte les droits et les obligations des parties intéressées. Les détails de cet accord sont contenus dans le chrysobulle que Cantacuzène octroya aux grands seigneurs thessaliens. Jean Cantacuzène confia le gouvernement de la Thessalie à son neveu Jean Ange, qui avait été auparavant à son service. Cependant, Jean Ange qui, après février 1347, reçut le titre de sébastocrator, ne fut pas un simple gouverneur de Thessalie, mais jouissait dc pouvoirs bien étendus.

Bien qu'il semblait que, par son accord avec les magnats de Thessalie, Jean Cantacuzène eût solidement fondé sa domination en Thessalie, néenmoins ceux-ci ne furent pas satisfaits de leur position dans l'empire de Jean Cantacuzène (1347 — 1354). Les premiers troubles de caractère grave et les disettes qui eurent lieu en Thessalie provoquèrent des changements dans la disposition et l'attitude des grands seigneurs locaux. Après la vague d'épidémie de peste qui, en 1348, fit de nombreuses victimes, et parmi celles-ci le sébastocrator Jean Ange lui-même, les grands seigneurs de Thessalie ouvrirent les frontières aux troupes de l'empereur serbe Etienne Dušan (1331 — 1355) qui tenait déjà des régions en Macédoine et en Epire et attendait une occasion favorable pour continuer so avancement en direction de la Grèce centrale. Ainsi la Thessalie, en même temps que d'autres régions continentales de la Grèce, se trouva dans les frontières de l'Empire Serbe élargi; l'administration de ce pays important fut confiée par Etienne Dušan à son commandant en chef, Preljub, qui reçut aussi le grade élevé de césar. Les grands seigneurs thessaliens, qui avaient pressenti l'approche des forces de Dušan et qui passèrent, en temps utile, à l'empereur serbe, reçurent pour cela une récompense adéquate: leurs anciens privilèges furent confirmés et on leur en octroya

de nouveaux. De leur côté, ces féodaux grecs purent offrir à Etienne Dušan un appui important dans la formation du nouvel empire serbo-grec.

Cependant, l'État agrandi d'Etienne Dušan ne conserva pas longtemps son intégrité territoriale, car il se décomposa après la mort subite de l'empereur (décembre 1355). Si on y ajoute que le césar Preljub mourut lui aussi rapidement, on peut comprendre pourquoi le pouvoir serbe en Thessalie subit une vite désintégration. Parmi les prétendants qui tentèrent de s'emparer du pouvoir en Thessalie, celui qui agit le plus résolument au cours de ces mois critiques fut Nicéphore II Ange qui, en sa qualité de fils du souverain d'Epire Jean II Orsini (1323 — 1335), croyait avoir légitimement droit au pouvoir sur les régions de la Grèce septentrionale et occidentale. Nicéphore partit d'Enos, se hâta en direction de la Thessalie (printemps 1356) et, en peu de temps, réussit à rassembler un grand nombre de partisans, en majorité grecs, avec lesquels il conquit la Thessalie. Mais le despote Nicéphore II Ange ne put pas s'entendre avec les Albanais qui étaient déjà devenus un facteur important dans les régions de Thessalie. Essayant de résoudre ce problème par les armes, le despote Nicéphore II Ange tomba au cours d'un combat avec les Albanais sur la rivière Achéloos (1359), et ceci entraîna de nouveaux changements politiques en Thessalie.

Alors qu'elle entrait dans le cadre de l'Empire Serbe (1347 — 1355), l'Epire était administrée par le demi-frère de Dušan, Siméon Paléologue qui, après la mort de l'empereur (décembre 1355), fit montre de grandes ambitions politiques: il se proclama empereur à Castoria (1356) et tenta de menacer le pouvoir du successeur de Dušan, Uroš (1355 — 1371), au centre même de son État. Quand il eut échoué, Siméon Paléologue mit à profit la mort de Nicéphore II Ange et conquit déjà en cette même année 1359 la Thessalie, en choisissant Trikala comme résidence. Bien qu'il reprit rapidement le pouvoir dans l'Epire voisine (1359 — 60), l'empereur Siméon Paléologue ne conserva que la Thessalie et céda les régions septentrionales aux féodaux albanais qui l'avaient reconnus comme seigneur.

La domination de l'empereur Siméon Paléologue (1359 — 1370) en Thessalie reposa sur des traditions doubles en ce qui concerne l'État et le droit, ce que l'on peut voir d'après la signature de ses chartes. En qualité de descendant de la dynastie byzantine impériale des Paléologue, Siméon désira fonder son pouvoir en Thessalie sur les traditions byzantines, mais en même temps il s'efforça de conserver certaines attaches qui lui permettaient de s'appuyer sur l'Empire Serbe et donnaient une base à sa domination en terre grecque. Les influences byzantines sont le plus visibles dans l'organisation de l'administration et de la justice provinciales. Cette dualité des traditions proclamées et conservées en ce qui concerne l'État et le droit assura à Siméon un soutien unanime et large; il gouverna en Thessalie avec l'aide des féodaux grecs et serbes. De même l'église assura à Siméon Paléologue un solide soutien idéologique et l'empereur la dédomagea en lui donnant de nouvelles terres et de nouveaux privilèges.

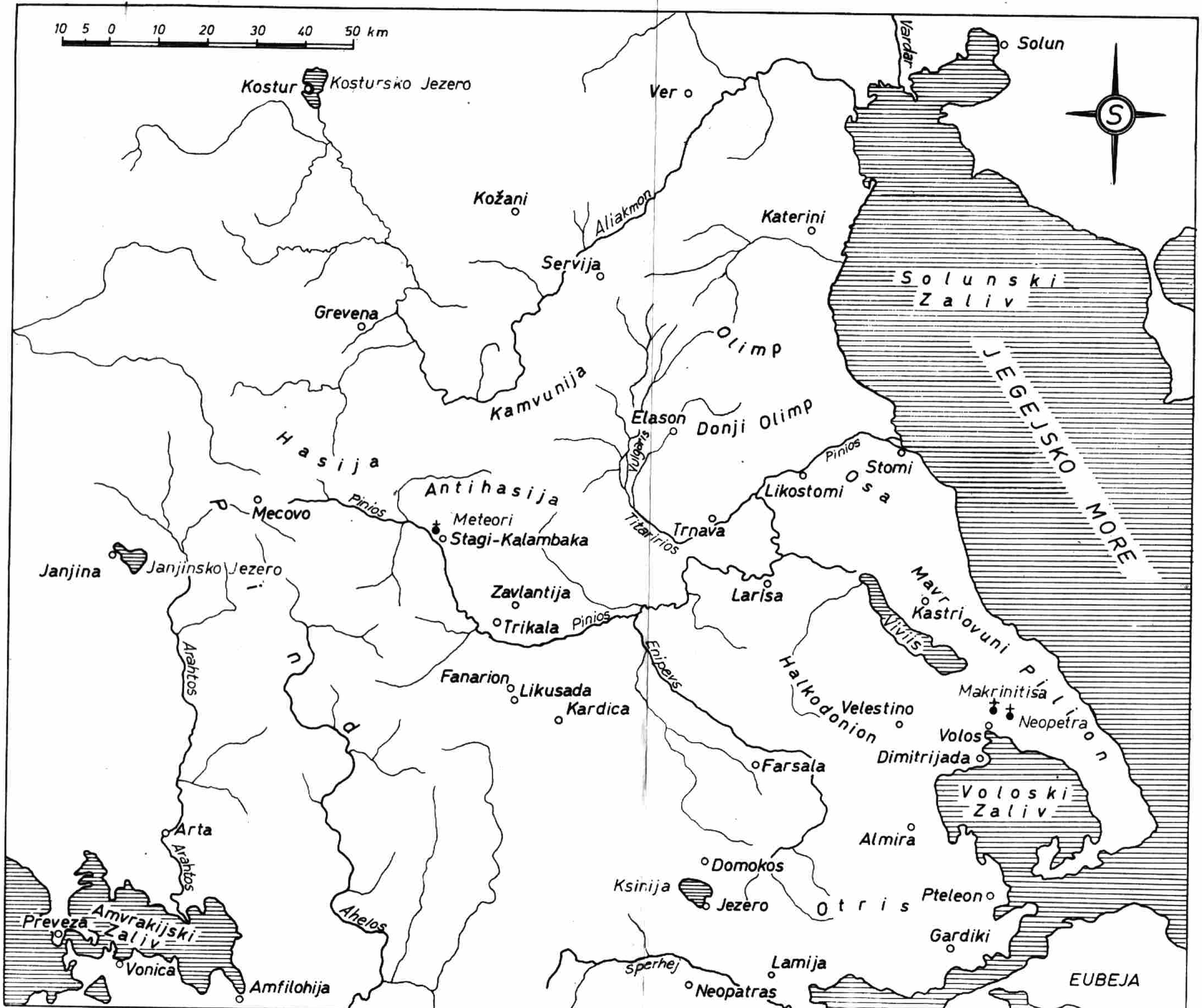
Après la mort de l'empereur Siméon Paléologue (vers 1370) son fils, Jean Uroš, hérita de son pouvoir en Thessalie; en qualité de co-empereur de son père, il portait déjà auparavant le titre impérial. On connaît

peu de choses sur la courte période pendant laquelle Jean Uroš gouverna en Thessalie. L'empereur se retira dans la vie monastique avant le mois de juin 1373, et en effet, déjà à ce moment-là Alexis Ange Philanthropénos, qui paraît avoir été un descendant du sébastocrator Jean Ange (1342 — 1348), est mentionné en tant que seigneur de Thessalie.

L'époque pendant laquelle le césar Alexis Ange Philanthropénos fut au pouvoir apporta des changements importants dans la situation générale et l'état de la Thessalie, car la domination des Paléologue y fut alors de nouveau restaurée; le nouveau maître de la Thessalie se trouvait sous l'autorité de l'empereur principal Jean V Paléologue, plus tard aussi sous celle du co-empereur Manuel II qui gouvernait Thessalonique. Le titre de cour élevé de césar que portèrent Alexis Ange Philanthropénos et son successeur Manuel Ange Philanthropénos atteste le fait que ceux-ci reconnurent la souveraineté de Constantinople; les derniers seigneurs chrétiens de Thessalie reçurent cette dignité des empereurs de la dynastie des Paléologue. Entre 1388 et 1390, au césar Alexis Ange Philanthropénos succéda son parent Manuel Ange Philanthropénos, qui gouverna la Thessalie jusqu'à ce qu'elle tombât au pouvoir des Osmanlis.

Certains moments de ces denières années de la domination chrétienne en Thessalie (1373 — 1393) sont décrits dans des documents qui mentionnent plusieurs féodaux et fonctionnaires administratifs. En outre ces chartes mentionnent de nombreux litiges qui sont réglés par des tribunaux mixtes, composés d'ecclésiastiques et de laïques. Cependant, le développement relativement calme de la Thessalie fut troublé par le danger croissant que présentaient les Turcs qui s'approchaient progressivement des frontières de Thessalie; ce danger devint naturellement aigu après la prise de Thessalonique par les Turcs (1387). En Thessalie même il n'y avait pas assez de force pour offrir une résistance aux Osmanlis, et le gouvernement de Constantinople ne put pas non plus agir de manière efficace pour sauver les régions de la Péninsule Balkanique qui étaient menacées. En 1393, les Turcs prirent Larissa et d'autres villes importantes de Thessalie, ainsi prit fin la domination chretienne dans cette région. De Thessalie, les Osmanlis continuèrent leur offensive vers les régions de la Grèce centrale et méridionale.

РЕГИСТАР

10 5 0 10 20 30 40 50 km
Kostur
Kostursko Jezero
Ver
Vardar
Solun
S
Kožani
Aliakmon
Katerini
Servija
Solunski Zaliv
Grevena
Olimp
JEGEJSKO MORE
Kamvunija
Elason
Donji Olimp
Vulgaris
Hasija
Pinios
Stomi
Antihasija
Likostomi
Osa
Mecovo
Pinios
Meteori
Stagi-Kalambaka
Titaririos
Trnava
Pind
Janjina
Janjinsko Jezero
Mavrovuni
Larisa
Zavlantija
Kastri
Viviis
Trikala
Pinios
Arahtos
Enipeus
Pilion
Fanarion
Likusada
Halkodonion
Makrinitisa
Kardica
Velestino
Neopetra
Volos
Dimitrijada
Farsala
Voloski Zaliv
Arta
Almira
Arahtos
Domokos
Ksinija
Pteleon
Jezero
Otris
Preveza
Amvrakijski Zaliv
Ahelos
Gardiki
Vonica
Lamija
Sperhej
Amfilohija
Neopatras
EUBEJA